నోరయుచున్నఁజూచి' నిర్వ. ౪ ఆ. చేసేతం బృథివీశులందుఁగోన' నను పద్యమందును నీ శబ్దము ప్రయుక్తము. "ఉంగుటంబున వారించెం బల్లవాధీశు."

## తాత్పర్యము.

సుగ్రీవుఁడు తనకు నమ్మకము గలుగుటకొఱకై పెద్దకొండవలెనుండు దుందుభి యను రాక్షసుని కళేబరముచూపి దీని 'రామా చిమ్ముమిా' యనెను. నాబలము తెలిసికొనుట కిదియా పరీక్ష యని చిఱునవ్వునవ్వుచు నలక్ష్యముగ దానిని కాలి బొటనవ్రేలితో పెంచికబిళ్ళను జిమ్మునట్లుపదియామడదూరమున పడునట్లు చిమ్మెను. ఈ పరీక్షతో సుగ్రీవుఁడు తృప్తిపడినవాఁడు కాఁడు. దీనిని దొలుత చిమ్మి నపుడు వాలి చాల నలసియుండెను ఈకళేబరము నెత్తురు మాంసములతోఁగూడి భారముగానుండెను. ఇప్పు డెముకలగూడుతప్ప మఱేమియు లేదు. ఈ కారణమున నెట్లు వాలికంటె రామచంద్రమూర్తి బలశాలి యని నమ్ముదును ? కావున మఱి యును బరీక్షించెద నని సాలవృక్షమును భేదింపు మని రామచంద్రమూర్తినిఁ గోరెను.

కం. లీలగ నొకపెనుఁగోలను. సాలాగమసప్తకంబు • శైలవరంబున్
　దూలించె రసాతలమున, బ్రీలన్ప్రత్యయము గలుగ • వీరుం డంతన్. ౧౨౨

'దనుజ కళేబరంబును గేలఁ బైకెత్తి వేసయోజనంబున విసరివైచె' (కిష్కింధ. ౨౫౮.౩) నని, వాలిదుందుభికళేబరంబును చేతితోఁ బైకెత్తి యామడదూరమునఁ బడునట్లు విసరివైచెను. రామచంద్రమూర్తి కాలిబొటనవ్రేలితో పదియామడ దూరమునఁ బడఁజిమ్మెను. దీనివలననే వాలిబలముకన్న రామబల మధికమని తెలియుచున్నను, వాలి దీర్ఘకాలము యుద్ధముచేసి యలసియుండి పచ్చిగానుండు దానిని రక్తమాంసములతోడఁ జిమ్మెను - రామచంద్రమూర్తి ప్రయాసపడని దశలో నుండుటయేగాక కళేబరము శుష్కించి యెముకల గూడుమాత్రము మిగిలి నది కావున దీనివలన రామచంద్రమూర్తి వాలికంటె బలవంతుఁ డని నిర్ధారింప సాధ్యపడదు గనుక సుగ్రీవుఁడు మఱియొక పరీక్షచేయఁగోరెను. ఆ ప్రకారమే రామచంద్రమూర్తియు సుగ్రీవుఁడు కోరినట్లుచేసి నమ్మకమును కలిగించెను. అది యెట్లనిన—

వీరుఁడు = శూరుఁ డగు రాముఁడు

సాలాగమసప్తకంబును=ఏడుమద్దిమ్రాకులను.

శైలవరంబున్ = పెద్దకొండను.

రసాతలమును = అధోలోకములలో నాఱవలోకమును.

బ్రీలన్ప్రత్యయము కలుగన్ = మొదటిసారివలెఁగాక దృఢమైన విశ్వాసము కలుగుటకై.

ఒక్క పెనుఁగోలను = ఒక్క గొప్పబాణముచేత - మిత్రుని కార్యము నెఱవేర్పఁ గావలసిన సాధనసామగ్రి యున్నదని తెలుపుటకై.

లీలన్ = అవలీలగ, తూలించెను = ఛేదించెను. ఒక్కబాణమున నొక్క చెట్టునే కొట్టినయెడల వాలితో సముఁడని యెంచునేకాని సుగ్రీవుఁడు తన్ను వాలి కంటె బలవంతుఁడని యెంచఁడేమో యని యేడు చెట్లను నొక్కబాణముతోనే కొట్టెను. ఏడుచెట్లు చాలుగనుండెనేని బలాతిశయముచే నొక్కబాణమునఁ గొట్ట వచ్చును గాని పందిటి గుంజలవలె మూల కొకటి యుండిన నొక్క బాణముతో ఛేదించుట యసాధ్యకార్యము గదా. ఇట్లు చెట్లనుమాత్రమే కాక పర్వతమును ఛేదించుట మఱి యసాధ్యము. పోయినబాణ మంతటితోఁ బోక మరల చేతికి వచ్చుట మహాద్భుతము.

అంతన్ = ఛేదించిన పిమ్మట.

తాత్పర్యము.

సుగ్రీవుని కోరిక నెఱవేర్చి యాయనకు మరల సందేహమున కెడములేకుండు నట్లు ఏడు సాలవృక్షములను ఛేదించి యవి యుండెడి కొండను రాముఁడు ఛేదించెను. ఆ బాణము రసాతలమునకు బోయి మరలి చేతికి వచ్చెను. అంతలో సుగ్రీవుని మనస్సు నిశ్శంకమయ్యెను.

కం॥ బంధురమగు విశ్వాసము, సంధించుచుఁ బ్రీతమానసము పెంపునఁ గి
ష్కింధా గుహకును నలినీ, బాంధవజుం డరిగె రామభద్రునితోడన్. ౧౨౩

నలినీబాంధవజుండు=పద్మములకు బంధువగు సూర్యుని కొడుకు-సుగ్రీవుఁడు.

బంధురమగు విశ్వాసము=అధికమైన నమ్మికను.

సంధించుచున్ = (రామచంద్రమూర్తి యతిమానుషచర్యఁజూచి) పొందుచు.

ప్రీతమానసము పెంపునన్ = ఇఁక నాకు వానరరాజ్యము తప్పక లభించినది యను ప్రీతిగల మనస్సుయొక్క అభివృద్ధిచేత మనస్సునందలి యిట్టి ప్రీత్యతిశయము చేతను.

రామభద్రునితోడన్ = శుభమునిచ్చు రామునితోన్.

కిష్కింధాగుహకున్ = గుహవలెఁ బర్వతముల నడుమనుండు కిష్కింధాపట్టణము నకు

అరిగెన్ = పోయెను, ఋశ్యమూకమునుండి యని యధ్యాహారము.

తాత్పర్యము.

పొచ్చెములేని నచ్చిక గలవాఁడై సుగ్రీవుఁ డిఁకఁ దన పగదీఱెను. వానర

రాజ్యము లభించెను. అని సంతుష్టిపడిన మనస్సుగలవాఁడై రామచంద్రమూర్తినిఁ దోడుకొని కిష్కింధాగుహాప్రాంతమునకుఁ బోయెను.

ఉ॥ కాంచనపింగళుండు ప్లవ•గప్రభుఁ డర్కతనూజుఁ డంత గ
ర్జించినఁ దద్రవంబు విని•జిష్ణుతనూజుఁడు యుద్ధకాంక్ష సేదే
లెంచుచు దార తారకును•దెల్పి భయంపడకుండ. సూర్యజున్
నొంచిన, వానిఁ ద్రుంచెను ఘ•నుం డొక కోలను నేలఁ గూలఁగన్. ౧౨౪

అంతన్ = కిష్కింధాప్రాంతము చేరినతరువాత.

ప్లవగప్రభుఁడు=వానరప్రభుఁడు, అవ్యవహితభవిష్యత్తునకు వర్తమాన భూతము లగు నన్నట్టు కొంచెము కాలములోనే ప్రభువుకాఁబోవును గనుక నయినట్లు చెప్పఁబడినాఁడు. 'మదర్థే త్యక్తజీవితా' అన్నట్లు.

కాంచనపింగళుండు = బంగారమువలెఁ బసుపురంగుగల దేహముగలవాఁడు. సంతోషాతిశయముచేత ముందున్న వికారరూపము పోయి మనోహరాకారము కలవాఁ డయ్యె నని యర్థము.

అర్కతనూజుఁడు = సూర్యపుత్రుఁడు - పై విశేషణములు సూర్యకాంతిని ఈవిశేషణము సూర్యప్రతాపమును దెలిపెడిని.

గర్జింపన్ = తన సుగ్రీవతకుఁ దగినట్లు గొప్ప సింహనాదముసేయఁగా.

జిష్ణుతనూజుఁడు = జయించు స్వభావముగల యింద్రునికొడుకు. కారణగుణము కార్యమునందు వర్తించునట్లు తండ్రివలెఁ దాను సర్వదా జయించుచుండువాఁడ ననియే తలఁచెనుగాని యిప్పుడు పండితపుత్రునివలె నయినాఁడని భావము.

తద్రవంబువిని - తత్ + రవంబు + విని = ఆశబ్దమును విని. ఇదివఱకు సుగ్రీవుఁడు చేయుచుండిన సింహనాదముకంటెను నీసారిచేసిన సింహనాదము విలక్షణమై మునుపటిదానివలె దౌర్బల్యమును దెలుపక జయము నమ్మక మను ధైర్యముతోఁ జేసినట్లు తోఁచె నని భావము.

యుద్ధకాంక్షన్ = యుద్ధమునందలి యపేక్షతో.

దారతారకును = భార్యయగు తారకు. సుగ్రీవుఁడు దశరథకుమారుఁడైన రామచంద్రమూర్తిని సహాయునిగాఁ దెచ్చుకొన్నాఁడు. అట్టిసహాయసంపన్నుఁడైన తమ్మునితో నేల విరోధము ? యుద్ధమునకుఁ బోవల దని తార యడ్డగింపఁగా.

భయంపడకుండఁ దెల్పి = శ్రీరామచంద్రమూర్తి ధర్మాత్ముఁడు. నిరపరాధి నగునన్నుఁ బరునితో యుద్ధముచేయునపుడేల వధించు నని సమాధానపఱిచి.

సూర్యజున్ నొంచినన్ = సుగ్రీవుని యుద్ధమున బాధింపఁగా.
వానిన్ = వాలిని.

ఘనుండు = ధర్మసూక్ష్మమునఁ జక్కఁగాఁ దెలిసిన గొప్పవాఁడగు రామచంద్ర మూర్తి వాలిని వధించుట దోషమా, మైత్రి భావించి తాన సంప్రాప్తుడైన వానిని సుగ్రీవుని నగ్నిసాక్షిగ స్నేహము చేసిన వానిని వదలుట దోషమా యని ధర్మాధర్మ బలాబలము లాలోచించి యుత్తమమార్గ మవలంబించిన వానిని.

ఒక్కకోలను=(1) ఒక బాణము తప్పిన రెండవది వైచునంతలో వాలి సుగ్రీవునిఁ జంపునో పరువెత్తి యూరిలోనికిఁ బోవునో యని సందేహించి మొదటి బాణముతోనే చంపెను. (2) మొదటిసారిదైనను రెండు మూఁడు బాణము లొక్కసారిగ వేయలేదు. కుక్కను గొట్టుటకు బచ్చెనకోల కావలయునా యన్నట్టు వాలిని జంపుటకు రెండుమూఁడు బాణములు కావలయునాయనియు నొకమాట యొకబాణము అను బిరుదునకు విరోధముగా నొకగుఱిని రెండుమార్లు కొట్టినట్లగు పనియుఁ దలఁచి, యస్త్రమునఁగూడఁ గాదు, ఒకకోలతో.

నేలఁగూలఁగన్ ద్రుంచెన్ = దిగువఁబడునట్లు సంహరించెను.

తమ్ముని భార్యతో సంగమించిన వానికి శిక్ష వధ యని శాస్త్రము చెప్పుటచే శాస్త్రబద్ధుఁడైన రామచంద్రమూర్తి యట్లు చేసెను, నేలఁబడునట్లు కొట్టెను గాని వెంటనే ప్రాణము పోవునట్లు కొట్టలేదు. ఏల యనిన వాని దోషము వానికిఁ దెలిపి నీ దోషమునకిది ప్రాయశ్చిత్తము అని వానికి సమాధానము చెప్ప నవకాశముండవలయుననియే కాని యింక గొంచెము గట్టిగా వెంటనే ప్రాణము పోవునట్లు కొట్టఁ జేతఁగాక కాదు. దీనివలన రామచంద్రమూర్తి ధర్మబుద్ధియు సత్యపరాక్రమము స్పష్టము. రామచంద్రమూర్తి వాలిని బహుబాణములు వైచి ప్రత్యక్షమునఁ జంపె నని యొకవాదము బయలుదేఱినది. ఆ విషయము కిష్కింధాకాండమందుఁ జర్చింపఁబడును

## తాత్పర్యము

బంగారువన్నె దేహకాంతిగల వానరేశ్వరుఁడైన సూర్యపుత్రుఁడు సుగ్రీవుఁడు సింహనాదము గావించెను. ఆ ధ్వనిని విని యింద్రకుమారుఁడైన వాలి సుగ్రీవునితో యుద్ధముచేయ బయలుదేఱెను. కాని యాయనభార్య తార యడ్డమై సుగ్రీవుఁడు రామసహాయుఁడై యున్నవాఁడు. నీవు రణము సేయఁ బోవలదు. నీవు నీ తమ్మునితో సమాధానముపడుమని బోధించెను గాని వాలి రామచంద్రమూర్తి ధర్మాత్ముఁడు, ఇతరునితో యుద్ధముచేయు నన్నేల జంపు నని సమాధానపఱిచి వచ్చి సుగ్రీవుని యుద్ధమున నొప్పించెను. తన మిత్రుఁడు తన యెదుట నొప్పింపఁ

ఎదుట కనులారఁ జూచి యిపుడు గాకున్న శరణాగతార్తత్రాణపరాయణత్వము మఱెప్పటి కని రామచంద్రమూర్తి వాలిని నొక్కబాణముతో నేలఁ బడఁగొట్టెను.

ఆ॥ మిత్రపుత్రుమాట • మేరగ వాలిని, రణమునందుఁ ద్రుంచి • రాఘవుండు
వానిరాజ్యమున ది • వాకరతనయునే, పట్టమొప్పఁగట్టె • ప్రాభవముగ. ౧౫

రాఘవుండు = మహావంశమునఁ బుట్టి సకలధర్మముల నెఱిఁగిన రామచంద్రమూర్తి.

మిత్రపుత్రుమాట మేరగన్ = సూర్యపుత్రుఁడైన సుగ్రీవుని మాటప్రకారము (కిష్కింధాకాండము. ౩౨౨ వ పద్యము చూచునది.)

రణమునందున్ = సుగ్రీవునితో యుద్ధముచేయునపుడు.

వాలిన్ = వాలిని, త్రుంచి = సంహరించి.

వానిరాజ్యమునన్ = వాలిరాజ్యమున.

దివాకరతనయునే = (వాలి కుమారుఁడైన యంగదుఁడు చిన్నవాఁడగుటచేతను, పూర్వము సుగ్రీవుఁడే యువరాజుగానుండుటను, సుగ్రీవునకు రాజ్యమిచ్చెదనని బాసచేసి యుండుటను నంగదునకు రాజ్యమీక) సుగ్రీవునినే.

ప్రాభవముగన్ – ప్రభుభావము ప్రాభవము = గొప్పగా.

పట్టమొప్పఁగట్టెను = రాజుగా నభిషేకించెను.

## తాత్పర్యము

శ్రీరామచంద్రమూర్తి సుగ్రీవుఁడు కోరిన ప్రకారము వాలిని రణమున వధించి యావాలి యేలుచున్న రాజ్యమందు వాలి స్థానమున సుగ్రీవునినే ప్రభువుగా నొనరించెను.

ఉ॥ సీతను రోయఁగాఁ బనిచెఁ • జెచ్చెర వాసరనాథసూనుఁ డ
త్యాతతవిక్రమాఢ్యుల మ • హాకపివర్యుల, వారిలోన సం
పాతివచః ప్రబోధమునఁ • బావని యామడ లొక్కనూఱునై
భీతిద మా మహార్ణవముఁ • బెల్పునఁ దా నవలీల దాఁటుచున్. ౧౬

రామచంద్రమూర్తి తనమాట ప్రకారము వాలిని వధించి రాజ్యము సుగ్రీవునకీయఁగాఁ బ్రత్యుపకారముగఁ దనమాటప్రకారము సుగ్రీవుఁడు సీతను వెదకుటకై వానరులఁ బంపుచున్నాఁడు.

వాసరనాథసూనుఁడు = దినపతికొడుకగు సుగ్రీవుఁడు.

సీతను రోయఁగాన్ = సీతను వెతకుటకు.

అత్యాతతవిక్రమాఢ్యులన్ = మిక్కిలి ప్రఖ్యాతిచెందిన గొప్ప పరాక్రమము గలిగినవారిని.

మహాకపివర్యులన్ = గొప్పదియాకారముగల వానరశ్రేష్ఠులను.

చెచ్చెరన్, పనిచెన్ శీఘ్రముగా రప్పించి, శీఘ్రముగా నొక నెలలోపల సీతను జూచిరండని పంపెను.

వారిలోనన్ = ఇట్లు వెదక దక్షిణ దిక్కునకై పోయిన వానరులలో.

పావని = వాయుపుత్రుఁడు - హనుమంతుఁడు. పవనుని కుమారుఁడు పావని అపత్యార్థకతద్ధితము. పుంలింగము 'పవనః పవతా మస్మి' యన్నట్లు పావనముచేయువారిలో పవనుఁడు శ్రేష్ఠుఁడు. అట్టివాని కుమారుఁడు కావున సుగ్రీవుఁడు చేసిన బాస నెరవేఱునట్లు చేసి యాతని మిత్రఋణవిముక్తునిఁ జేసెనని భావము.

సూర్యశిష్యుఁడు సూర్యపుత్రుని ఋణవిముక్తుం జేసి సూర్యవంశ్యుఁ డగు రామచంద్రమూర్తికిఁ దోడ్పడుట భావ్యమే కదా.

సంపాతివచః ప్రబోధమునన్ = జటాయువున కన్న యగు సంపాతి మాటలవలనఁ దెలిసికొన్నవాఁడై; లంకలో రావణు నంతఃపురములో సీతాదేవి యున్నదని సంపాతి చెప్పఁగాఁ దెలిసికొన్నవాఁడై,

అమడ లొక్కనాఁటనై =ఒక్కనా అనఁగా చక్కఁగా గా పై నొకటి యని యర్థము కాదు. ఇంచుమించు నా అని యర్థము. "ఒక మున్నూఱు కదల్చి తెచ్చిన లలాటోగ్రాక్షుచాపంబు" - భాగవతము, అనేకమను నర్థమున శతము - సహస్రము - అయుతము - - అనుపదము లుపయోగింపఁబడును.

భీతిదమౌ = భయంకరమైన.

మహార్ణవమున్ = గొప్పసముద్రమును.

అవలీలన్ దాఁటుచున్ = నడుమ నడుమ విఘ్నములు వచ్చినను నవి యాయనకాయాసమును గలిగించినవి కావు.

కం॥ ఇట్టులు నూఱామడ యొక్క, పెట్టవడిం దాఁటి బాహువిక్రమపరుఁడై
నిట్టూర్పైనను విడువఁడు, కొట్టఁబడఁడు గాసిఁ గీశకుంజరుఁ డంతన్.

సుందర - ౧౩౫.

## తాత్పర్యము

అట్లు శ్రీరామచంద్రమూర్తి తన కార్యభారము నెఱవేర్పఁగా సుగ్రీవుఁడు తన ప్రతిజ్ఞప్రకారము సీతను వెదకుటకు వానరులను నాలుగు దిక్కులకు మిక్కిలి పరాక్రమవంతులైన వారిని బంపెను. వారిలోఁ బవన నందనుఁడైన హనుమంతుఁడు జటాయు సోదరుఁడైన సంపాతిసీతాదేవి లంకలో నున్నదని చెప్పఁగా

నా మాటప్రకారము దమూరవు నూఱామడ వెడల్పుగల సముద్రమును సునాయాసముగ దాఁటెను.

కం. రావణపాలిత యగు లం, కావరనగరంబుఁ జొచ్చి కనియెను బహుశో
కావిల నశోకవనగత, శ్రీవాస న్నాథసక్తచేతన్ సీతన్. ౧-౭

రావణ పాలితమగు=రావణునిచేఁ బాలింపఁబడుచున్న.

లంకావరనగరంబు=లంక యను పేరుగల గొప్ప పట్టణము.

చొచ్చి=ప్రవేశించి.

అశోకవనగతన్=రావణు నంతఃపురికిఁ జేరి విస్తారముగ నశోకవృక్షములు గల యుద్యానవనమం దున్నదానిని.

నాథసక్తచేతన్=భర్తయందే లగ్నమైన మనస్సుగలదానిని-ఎల్లప్పుడు భర్తనే ధ్యానించుచుండుదానిని.

బహుశోకావిలన్ = (భర్తను విడిచి రావలసివచ్చెఁగదా యనియుఁ దన నిమిత్తమై శ్రీరామచంద్రమూర్తి యెంత దుఃఖించుచున్నాఁడో యనియు) అధికమైన శోకముచేఁ గలఁతనొందిన మనస్సుగలదానిని.

శ్రీవాసన్=పతీరత్నమునకుఁ దగిన స్వాభావిక కాంతికి నివాసమైనదానిని.

సీతన్ కనియెన్ = శ్రీసీతాదేవిని జూచెను. పది నెల లాహారములేక స్నానము లేక నేల దుమ్ములోఁ బడి పొరలాడుచు నొక్కటిగఁ బెనసిన జడతో గుర్తించుటే కష్టముగాఁ జిక్కియుండునది శ్రీవాస మెట్లయ్యె నన స్త్రీలను రక్షించునది శీలము. స్త్రీలకు నాభరణములవలెఁ గాంతి నిచ్చునది శీలము. అట్టి శీల లక్ష్మి యాయమ యందు స్థిరముగా గాఁపురము చేయుచున్నదనియు నీలక్షణములచే నామె యట్టి శీలవతి యని తెలిసికొనవచ్చునో యట్టి సహజశుభలక్షణము లామె యందు స్పష్టముగఁ బ్రకాశించుచున్న వనియు భావము. సంసారతాపత్రయంబు నోర్వక భగవత్కటాక్షమునకుఁ బాత్రుఁడఁ గాకపోయితినే యని యేకాంతస్థలముననుండి తపించుచు భగవత్సాక్షాత్కార మపేక్షించి యాయననే సర్వదా ధ్యానించుచుఁ దన్మయుఁడైపోవుటచేఁ గలిగిన బ్రహ్మతేజస్సంపన్నుఁడగు భక్తుఁ డిట ధ్వనించును.

## తాత్పర్యము

రావణాసురుఁ డేలెడు లంకాపట్టణమునఁ బ్రవేశించి హనుమంతుఁడు రావణుని యంతఃపురమునకుఁ జేరికగా నశోకవనమందుండి శోకించుచు తనభర్తనే ధ్యానించుచుఁ దపోబలముచే శీలసంపత్తిచేఁ గలిగిన నైజవర్చస్సుచేఁ బ్రకాశించుదానిని శ్రీసీతాదేవిని జూచెను.

క౦॥ వైశ్వానరహితతనయుఁడు, విశ్వాసముపుట్టఁ జూపి విభుముద్రికఁ దా
నాశ్వాసించెను సతి; హరి, దశ్వసుతునితోడి చెలిమి యగుటయుఁ జెప్పెన్. ౧౨౬

వైశ్వానరహిత తనయుఁడు = అగ్నిదేవునికి మిత్రుఁడయిన వాయుదేవుని పుత్రుఁడు హనుమంతుఁడు. ఈ పద్యమునందు ౧౫౯వ పద్యమునందు నిదియే కర్తృపదము కావున హనుమంతుఁ డించుమించు లంకానగర మంతయు నగ్నిహోత్రునకుఁ బూర్ణాహుతిగ వేల్చుటయు, హనుమంతుని తోఁక కాలకుండుటయు దానికిఁ గారణము నీ పదము తెలుపుచున్నది. 'లోహితాశ్వో వాయుసఖ' యని యమరుఁడు.

విశ్వాసము పుట్టన్ = (రావణాసురుఁడు సన్న్యాసివేషము వేసికొని మోసగింప వచ్చినట్లు అతఁడో మఱియొకఁడో క్రోఁతివేషము వేసికొని తన్ను మోసగింప వచ్చినాఁడని యెంచక నిజముగ) రాముదూతయే యని నమ్మునటుల.

విభుముద్రికను = శ్రీరాముని యుంగరమును.
చూపి = గుఱుతుగాఁ గనఁబఱిచి యామె కిచ్చి.

హరిదశ్వసుతునితోడి చెలిమి యగుటయున్ = సూర్యపుత్రుఁ డైన సుగ్రీవుని తోడ స్నేహము చేసికొనుటయును, చేసికొనుటయని చెప్పక "యగుటయును" ననుటచే సీతాదేవికై రామచంద్రమూర్తి చేయు ప్రయత్నము దుఃఖపాటు మొదలయిన వన్నియుఁ జెప్పెనని సముచ్చయార్థకము స్ఫురింపఁ జేసెడిని. స్నేహము చేసికొనె నని చెప్పిన స్నేహఫలము రామచంద్రమూర్తిని మాత్రమే చెందునని తోఁపగలదు. వాస్తవముగ స్నేహఫలము రామసుగ్రీవుల కిరువురకుఁ బ్రాప్తించెను కావున నాత్మనేపద ముపయోగింపక 'చెలిమి లభించె' నని చెప్పెను.

తాన్=తాను (ఆంజనేయుఁడు), సతిన్=సీతాదేవిని.

ఆశ్వాసించెను=సమాధాన పఱిచెను, నీ భర్త వానరులతో వచ్చి సముద్రమును దాఁటి లంక ముట్టడించి రావణు సబాంధవముగ వధించి నిన్నుఁ బిలుచుకొనిపోయి పట్టాభిషిక్తుఁ డగునని యూరడించెనని భావము.

## తాత్పర్యము

అగ్నిహోత్రుని మిత్రుని కుమారుఁడైన హనుమంతుఁడు శ్రీసీతాదేవి తన్ను నమ్ముటకై శ్రీరామచంద్రమూర్తి యిచ్చిన రామముద్రికను జూపి దుఃఖపడవల దని రామచంద్రమూర్తి త్వరలో వచ్చి నిన్ను చెఱనుండి విడిపించు నని యామెను సమాధానపఱిచి యిరువురు రామలక్ష్మణులు సముద్ర మెట్లు దాఁటి రాఁగలరు ? రాఁగలిగినను నింతటి బలశాలిని రావణు నెట్లు జయింపఁగల రను

సందేహము తీఱుటకై సూర్యపుత్రుఁడగు సుగ్రీవునితో రామచంద్రమూర్తికి స్నేహము లభించుటయుఁ జెప్పెను.

సీ॥ తోరణంబును బ్రవి•దారణం బొనరించి, పంచసేనానులఁ•ద్రుంచివైచి
సప్తమంత్రిసుతాళి•సప్తాశ్వసుతుఁగూర్చి, శూరు నక్షుని నల్పి•చూరు చేసి
బ్రహ్మాస్త్రమునఁ జిక్కి•బ్రహ్మవరంబునఁ, గట్టు వాసినయట్టి•గుట్టు దెలిసి
తను లాగుదైత్యుల•మనమున మన్నించి, నీల దప్పఁగ లంక•భూతిఁ జేసి

తే॥ రయముమెయిదాశరథికిని•బ్రియముఁ జెప్ప,మరలి చనుదెంచి వానర•వరుఁడు ధీర
తా మహోత్తరుఁ గాంచిప్ర•దక్షిణించి, కంటి జానకిఁదత్త్వయు•క్తముగ ననియె.

తోరణంబును=అశోకవనము తలవాకిటద్వారమును.

ప్రవిదారణంబు ఒనరించి=చక్కఁగా విఱుగఁగొట్టి.

పంచసేనానులన్ = అయిదుగురు సేనానాయకులను - పింగళనేత్రుఁడు మొదలగు వారు 'సేనాం నయతి' సేనను నడిపించువాఁడు సేనాని.

త్రుంచివైచి = చంపి.

సప్తమంత్రిసుతాళిన్ = జంబుమాలి మొదలగు నేడ్గురు మంత్రిపుత్రులను.

సప్తాశ్వసుతున్ = ఏడు గుఱ్ఱములు గలవాఁడు సూర్యుఁడు వానిసుతున్ = వాని కుమారుఁడగు యముని- యముఁడు శనైశ్చరుఁడు సూర్యుని కొడుకులు.

కూర్చి = చేర్చి - అనఁగాఁ జంపి, పర్యాయోక్తాలంకారము.

శూరున్ అక్షున్ = రావణు రెండవ కుమారుఁడును మిక్కిలి పరాక్రమశాలియు నగు అక్షకుమారుని (ఇంద్రజిత్తు - అక్షకుమారుఁడు వీరిరువురు మండోదరీ పుత్రులు.)

నల్పిచూరుచేసి=నలిగి పొడి పొడి యగునట్లు నేలపై విసరి మోఁది.

బ్రహ్మాస్త్రమునఁ జిక్కి = ఇంద్రజిత్తు ప్రయోగించిన బ్రహ్మాస్త్రము చేతఁ గట్టుపడి.

బ్రహ్మవరమునన్ = బ్రహ్మాస్త్రమున నితఁడు పట్టుపడునేగాని మృత్యుభయము లేదని బ్రహ్మ హనుమంతునికి బాల్యమున నిచ్చిన వరముచేత.

కట్టువాసినయట్టి గుట్టు తెలిసి=కట్టులూడిన రహస్యము తెలిసికొని.

ఇంద్రజిత్తు బ్రహ్మాస్త్రముచే హనుమంతునిఁ గట్టెను. అస్త్రబంధన మభేద్యమని తెలియని మూఢులగు నతని యనుచరు లూరక క్రిందపడినాఁ డని తలఁచి తిటాలున పైఁబడి త్రాళ్ళతోఁ గట్టిరి. నీచసాంగత్యమును విశ్వాసము లేమిని

నొక్కటి బ్రహ్మాస్త్రము వదలిపోయెను. అది రాక్షసులకుఁ దెలియదు. హను మంతునికిఁ దెలిసియు రావణునిఁ జూచి మాటలాడవలయు నను తలంపుతోఁ గట్టుపడిన వానివలెనే నటించెను. ప్రపత్తికి మహావిశ్వాసము ప్రాణము. విశ్వాస మున లోపము గలిగెనేని ప్రపత్తి వ్యర్థమగును. బ్రహ్మాస్త్రబల మెఱుంగని మూఢరాక్షసులు బ్రహ్మాస్త్రబంధములకన్నఁ ద్రాళ్ళకట్లు గొప్పవని తలఁచి హనుమంతునిఁ గట్టుటచే నస్త్రబంధము లవమానము సహింపక యూడిపోయెను. అట్లులే భగవంతునకు శరణాగతులైనవారు దానియందు నమ్మకములేక యితరో పాయముల వెదకిరా భ్రష్టులగుదురు.

తనులాగుదైత్యులన్=త్రాళ్ళతోఁ దన్నుగట్టి యీడ్చు రాక్షసులను.

సీతదప్పఁగ లంకభూతిచేసి = సీతను దప్పఁ దక్కిన లంక (లంకలో విశేష భాగము) గాల్చి బూడిదచేసి, సాధువై సీతాపక్షపాతి యగు ధర్మాత్ముఁడగు విభీషణుని యిల్లుగూడఁ గాల్పక విడిచెను. దాశరథికిఁ బ్రియముఁ జెప్ప రయము మెయి మరలి యని యన్వయము.

దాశరథికిన్ = రామచంద్రమూర్తికి-దశరథాపత్యము-పుంలింగము:-దాశరథి.

ప్రియమును=సంతోషకరమైన సీతాదర్శనవార్తను.

ధీరతామనోహరున్ = ధైర్యమున మిక్కిలి గొప్పవానిని - సీతావిరహవేదన యందును ధైర్యమువదలనివానిని-రామచంద్రమూర్తిని.

కాంచి = చూచి - తన్నుఁ జూడఁగానే యితఁడు కృతకృత్యుఁడని తెలిసి కొని సంతోషపడుపట్టి చూపులఁజూచి - వాక్కుచే సంతోషింపఁ జేయుటకుముందే యాకారముచేతనే సంతోషింపఁ జేసెననియు నిష్కారణముగ రాముఁ డొక నిమిషమైన దుఃఖించుట హనుమంతుఁడు సైఁపఁడయ్యెననియు భావము. మధువన భంగమున కిదియు నొకకారణము. తమ రాక విని రాముఁడు సంతోషించుఁ గాక యని.

ప్రదక్షిణించి = చుట్టుతిరిగి. ఇది ప్రణామమున కుపలక్షణము. ఇది యాత్మ ప్రదక్షిణముగాదు. పెద్దవారి యెదుటను, ప్రభువుల యెదుటను దేవతాసన్ని ధానంబునను పృష్ఠభాగము కనఁబడఁ జేయు ఆత్మప్రదక్షిణము నిషిద్ధము. ఎవ రికి నమస్కరించెదమో వారికుడిచేతి వైపుగాఁ బ్రారంభించి తిరిగి వారియెడమ చేతి ప్రక్కనుండి వచ్చి యెదురుగా నిలిచినఁ బ్రదక్షిణముచేయు టగును.

కంటిని జానకి తత్త్వయుక్తగ ననియె = సీతను జక్కఁగఁ జూచి వచ్చితి నని చెప్పెను. జానకినిగంటి ననక కంటిని జానకి ననుటకుఁ గారణ మే మన ముందు జానకినని చెప్పిన రెండవపద మేమి చెప్పునో, కనఁబడలేదని చెప్పునో రావ ణునకు వశపడెనని చెప్పునో యని యా రెండవమాట చెప్పులోపల రామచంద్ర

మూర్తి సంతసించునే యని ప్రధానకార్యమగుట ముందు గంటిని అని చెప్పెను. అంతతో విడిచిన నేమిచూచెనో యని సందేహించునే యని జానకి నని చెప్పెను. ఏమిగా సీతను జూచెనో యని తలంచునే యని తత్త్వయుక్తముగ ననియెను.

తత్త్వయుక్తముగ = వాస్తవముగ నియమవ్రతయై శీలరక్షణము చేసికొనుచు జీవించియుండు సీతాదేవిని జూచితి నని యర్థము. సీత బ్రతికియుండినను శీలము గోలుపోయియుండెనేని యామెకై శ్రమించుటవ్యర్థమని శ్రీరామచంద్రమూర్తి తలంచు నని తత్త్వయుక్తముగ నని చెప్పెను.

## తాత్పర్యము

ఒక్క వానరుఁడే యింత చేసెనే వానరసేనతో, రామచంద్రమూర్తి వచ్చిన లంక ధ్వంసముచేయుటయం దేమి సందేహ మని సీతాదేవి ధైర్యము వహించుటకును రావణుని బల మెంతమాత్రమో తెలియుటకును, వానినే యుద్ధమున కీడ్చి తన్నిన వాఁడు తెలివితెచ్చుకొని సీత నిచ్చి సమాధానపడు నను తలంపుతోను, హనుమంతుఁడు పరాక్రమోపాయమున కుపక్రమించి యశోకవనము తలవాకిట ద్వారమును విఱుగఁగొట్టి సేనానాయకుల నేవురవధించి, యేడ్వురు మంత్రిపుత్రులనుజంపి శూరుఁడైన యక్షకుమారుని నలిగులిగా మర్దించి, యింద్రజిత్తు ప్రయోగించిన బ్రహ్మాస్త్రముచేఁ గట్టువడియును బ్రహ్మవరముచే నాకట్లు వదలిపోవుట తెలిసియు, రావణునిఁ జూచి సంభాషింపవలయునని తన్నట్టులిట్టులు నీడ్చు రాక్షసులు జంపక విడిచి, సీతాదేవినితప్ప లంక నంతయు దహించి భస్మముచేసి శీఘ్రముగ రామచంద్రమూర్తికి సీతాదేవివార్త దెలుపవలెనని లంకవిడిచి మరలివచ్చి ధీరాగ్రగణ్యుఁడైన శ్రీరామచంద్రమూర్తికిఁ బ్రదక్షిణించి రామా! చూచితిని సీతను శీలమువిడువక జీవించియుండుదాని నని చెప్పెను.

సీ. సూర్యకులుం డంత • సూర్యాత్మజునితోడఁ, జేరి మహోదధి • తీర మచట
సూరసన్నిభకరా • పారంబునను వార్ధిఁ, జాలఁగ నల్లక • ల్లోలవఱుప
నాపగానాయకుం • డోపక తనరూపు, నవు డూని బోధింప • నుపమ త్వష్ట్ర
సూతిచేఁ గట్టించి • సేతువు నాత్రోవ, లంకాపురంబు ని • శ్శంక మరిగి

తే॥ రణతలంబున దైత్యరా • వణువధించి, క్షమసుతనుబొంది లజ్జాభ • రమునఁగుంది
నిందుపథ నిష్ఠురములు రా • ముందు వలుక, తొన్నెలనూజాతదితిఁజొచ్చె • సాధ్వి గాన. ౧౩౦

యుద్ధకాండకథారంభము.
అంతన్ = హనుమంతునిమాట విన్నపిదప.
సూర్యాత్మజునితోడన్ = సుగ్రీవునితో.
మహోదధితీరముం జేరి = దక్షిణసముద్రపుటొడ్డును బొంది.

వార్ధిన్ = తాను ప్రార్థించినను మార్గమియ్యక యుదాసీనుఁడైన సముద్రుని.

సూరసన్నిభ శరాసారంబునన్ = సూర్యునితో సమాన మగు శస్త్రప్రకరం పరచేత.

చాలఁగఁ నల్లకల్లోలపఱుపన్ = పాతాళమునుండి నీళ్ళు కలఁతపడునట్లు చేయఁగా.

ఆపగానాయకుండు=నదులకు భర్తయగు సముద్రుఁడు.

అప్సమూహము = నీటి సమూహము - ఆపము. వానిచేఁ బోవునది ఆపగ=నది.

ఆపగలు=నదులు - వానికి భర్త సముద్రుఁడు - నదీపతి యని సముద్రునకుఁ బేరు. సుగ్రీవుని రక్షింపవేఁడుటకు తార వచ్చినట్లు - కాళియుని రక్షింప వేఁడుటకు నాయన భార్యలు నాగకాంతలు వచ్చినట్లు - సముద్రుని భార్యలైన నదులును సముద్రునికి ముందుగా శ్రీరామచంద్రమూర్తిని వేఁడుకొన వచ్చిరని యీ విశేషణ ముచే ధ్వని స్ఫురించును.

ఓపక = తాళఁజాలక, తనరూపునూని = తన యథాస్వరూపముతో, అన్ని భూతముల కధిష్ఠానదేవతలు గలరు. కావున సముద్రమున కధిష్ఠానదేవతయగువాఁడు వచ్చి యని భావము. నీ కాయనకు శరీరము వంటిది. అగ్ని దేవత మంటగను జల దేవత నీళ్ళుగను, భూదేవత భూమిగను నిట్లు లాయాదేవత లాయారూపములు ధరించి భగవదాజ్ఞ శిరసా వహించి మనుష్యుల కుపకారులై వర్తింతురు. కావుననే మనుష్యులకు వీరు పూజ్యులు. వీరిని బూజింపకుండువాఁడు కృతఘ్నుఁడు.

ఉపమ = ఉపాయమును, బోధింపన్ = తెలుపఁగా - సముద్రుఁడు నలునిచే సేతువు కట్టింపుమని యుపాయము నేర్పెను.

త్వష్టృసూతిచేన్ = విశ్వకర్మ కుమారుఁ డగు నలునిచే.

సేతువుకట్టించి = ఆనకట్ట కట్టించి.

నిశ్శంకము = జంకు. భయములేక - అవ్యయీభావ సమాసము - సులభ వ్యాకరణము సమాసపరిచ్ఛేదము ౬౫ వ సూత్రము.

రణతలమునన్ = యుద్ధభూమియందు.

క్ష్మాసుతను=భూమి కూఁతురైన సీతను. ఇది సాధ్యసమాసము. సు - వ్యా - సమాస. ౭ సూ.

లజ్జాభరమునన్ కుంది = (పౌరుష బలములచే సీతను సాధించితినిగాని యేమిలాభము? ఇన్ని దినాలు పరగృహమున నున్న దానితోఁ గూడినాఁడు రాముఁ

డెంతలజ్జాభిమానములు లేనివాఁ డని యనరా యని) అధికమైన సిగ్గుచే విచార పడి.

నిందుసభన్=దేవ వానరరాక్షసులచేఁ బూర్ణమైనసభలో.

నిష్ఠురములు = కఠినవాక్కులు. పతివ్రత యగు సీతాదేవి నుద్దేశించి యని యధ్యాహారము.

క్ష్మాతనూజాత = భూమిపుత్రి యగు సీత. క్షమసుత, క్ష్మాతనూజాతయను శబ్దములు రామచంద్రమూర్తి నిష్ఠురమాడినది. అగ్నియందుఁ బ్రవేశించి వెడలి వచ్చినది. భూమియందుఁ బుట్టిన సీతయేకాని యామె ప్రతిబింబము కాదు. మాయ సీతయుఁ గాదు వాస్తవసీతయే యని తెలుపుచున్నవి.

సాధ్వీగాన = పతివ్రత యగుటఁజేసి.

చితిన్, చొచ్చెన్ = లక్ష్మణుఁడు పేర్చిన చితియందు మండెడునగ్నిలోఁ బ్రవేశించెను. పాతివ్రత్యస్థాపన కని యధ్యాహారము.

## తాత్పర్యము

సూర్యవంశసంభవుఁడైన రామచంద్రమూర్తి సూర్యపుత్రుఁడైన సుగ్రీవునితో నతని సేనలతో దక్షిణసముద్రతీరముచేరి దాటుటకై తెరువిమ్మని సముద్రునిఁ బ్రార్థింపఁగా నతఁ డీయకున్నఁ గోపించి సూర్యునితో సమానములైన బాణంబులచే సముద్రము నంతయు క్షోభింపజేసిన నతఁడును దనభార్యలైన నదులను బురస్కరించుకొని నిజస్వరూపముతో వచ్చి రామచంద్రమూర్తి పాదములపైఁ బడి ప్రార్థించి నలునిచే సేతువు కట్టింపుమని యుపాయము చెప్ప నా ప్రకార మాచరించి దానిపై సేనలతో నడచిపోయి లంకాద్వీపంబు నిర్భయముగఁ బ్రవేశించి యుద్ధభూమియందు రావణాసురు వధించి సీతాదేవినిగని యిన్నాళ్ళు పగవానియింట నొంటరిగనున్న నాఁడుదానిని మరల నెట్లు గ్రహింతునా యని సిగ్గుపడి సీతాదేవిని కఠినోక్తు లాడఁగా నామె పతివ్రతగావున నామాటలు వినఁజాలక తన పాతివ్రత్యమహిమ లోకమునకెల్ల నెఱింగింప లక్ష్మణుఁడు పేర్చిన చితియందు మండెడుమంటలోఁ బ్రవేశించెను.

క॥ క్షితిసుత నిస్తులిత పతివ్రత యనిహుతవహుఁడు వలుక•రామవిభుం డా

సతినిన్ మరలం గైకొని, యతిమోదం బందె వేల్పు•లందఱుఁ బొగడన్. ౧౩౧

క్షితిసుత = సీత.

నిస్తులితపతివ్రత=ఈమెతో సమాను రాలని చెప్పఁదగిన పతివ్రతలేనిది.

అని హుతవహుఁడు = అగ్నిహోత్రుఁడు హోమముచేసిన హవిస్సును మోసికొని పోయి దేవతల కిచ్చువాఁడు.

ఆ పతిని=పతివ్రత యగు నా శ్రీసీతాదేవిని.

వేల్పులందఱుః బొగడన్=దేవతలందఱు స్తోత్రము చేయుచుండఁగా.

మరలం గైకొని యతి మోదం బందెన్ అని యన్వయము, సీతాదేవి పాతివ్రత్యమును రామచంద్రమూర్తి నడవడిని దేవతలు మెచ్చిరి.

అతిమోదము=మిక్కిలి సంతోషము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి ధర్మరక్షణార్థమై తన ప్రియురాలినిఁగూడ నింత కఠినముగఁ బరీక్షించెఁగదా యని దేవతలే శ్లాఘింపఁగా నిఁక వానరుల, రాక్షసుల మాట చెప్పనేల ? కావునఁ గావ్యార్థాపత్త్యలంకారము.

హుతవహుఁ డనుటచే మంత్రముచేఁ బవిత్రమై దోషరహితమైన హుతమును దేవతల కందిచ్చునట్లు పాతివ్రత్యముచేఁ బవిత్రయగు సీతను శ్రీరామచంద్రమూర్తి కిచ్చెనని శబ్దసారస్యము.

## తా త్ప ర్య ము

అప్పు డగ్నిహోత్రుఁడు సీతను బిడ్డవలె నెత్తికొనివచ్చి శ్రీరామచంద్రా ! యీ సీతాదేవివంటి పతివ్రతలు లోకమున లేరు. ఈమెయం దెట్టి దోషము లేదు. గ్రహింపు మని యీయఁగా శ్రీరామచంద్రుఁడును నా పతిని మరల గ్రహించి బ్రహ్మరుద్రాదిదేవత లందఱు నాభార్యాభర్తల నడవడి మెచ్చుకొనుచుండ మిగుల సంతోషించెను.

కం॥ సురతతిచేఁ బూజితుఁడై, కర మలరెన్ రాముఁ డతని•ఘనకార్యమునన్
సురమునిగణములు సచరా,చరమగు ముల్లోకములును•సంతోషించెన్. ౧౨౩

సురతతిచేన్=దేవసమూహముచేత.

కరము+అలరెన్=మిక్కిలి సంతోషించెను.

గణములు=గుంపులు.

సచరాచరము=స్థావరజంగమములతోఁ గూడిన.

స్థావరములు = కదలని పర్వతవృక్షాదులు - జంగమములు = సంచరించు పశు పక్షి మృగాదులు.

"అంత స్సంజ్ఞా భవం త్యేతే" యను విష్ణుపురాణోక్తిచే వృక్షాదులకును సంతోషభయాదులు గలవు. క్రొత్త చిగుళ్ళను బువ్వులను వికసింపఁజేసి చెట్లు తమ సంతోషమును తెలిపెను.

అతని ఘనకార్యమునన్ = ఆయన చేసిన రావణవధ యను గొప్ప పనిచేత,

## తా త్ప ర్య ము

దేవతాసమూహముచే నిట్లు గౌరవింపఁ బడినవాఁడై శ్రీరామచంద్రమూర్తి తన చేసిన కార్యము లోకోపకారకమై లోకసమ్మతమైనదిగదా యని మిక్కిలి సంతోషించెను. ఆ రావణాసుర వధరూపక మగు నా మహాకార్యమును జూచి దేవతలు-మునులు చరాచరయుక్తములైన ముల్లోకములును రావణాసురుని బాధ తొలఁగెఁగదా యని సంతోషించెను.

కం. శ్రీరాముఁడు విభీషణు నారక్షోవిభుఁగ లంక•నభిషేకమున్
గూరిమిఁ డా నొనరించియు, వీరుఁడు గృతకృత్యుఁ డగుచు•విజ్వరుఁడయ్యెన్. ౧౩౩

విభీషణ పట్టాభిషేకానంతరము సీతాదేవి పరిశోధనమైనను నిటఁ గ్రమ మపేక్షింపక కవి చెప్పెను.

విభీషణునిన్ = శత్రువులను భయపెట్టుచువాఁ డని వ్యుత్పత్త్యర్థము.
అరక్షోవిభుగన్=రావణుని స్థానమున రాక్షసరాజుగ.
అభిషేకమునున్ = పట్టాభిషేకమును, కూరిమిన్ = ప్రేమతో.

ఒనరించియు = చేసియును ఇచ్చట 'యున్' అన్వాచయమును స్ఫురింపఁ జేయును. అన్వాచయము = తక్కువ - ప్రధానమగు మోక్షమిచ్చి, యప్రధాన మగు లంకారాజ్యము నిచ్చెను భగవచ్ఛరణాగతికి ఫలములు రెండు - ప్రధానము. ఆనుషంగికము నని ప్రధానము మోక్షము. ఆనుషంగికము ఐహికసంబంధ సుఖము, 'శరీరారోగ్య మర్థాంశ్చ, భోగాంశ్చై వానుషంగికాన్, దదాతి ధ్యాయతాం పుంసా, మపవర్గప్రదో హరి' యని ప్రమాణము. తన్ను ధ్యానించు వారికి మోక్ష మిచ్చు శ్రీమహావిష్ణువు ఆరోగ్యము, ధనము, భోగముకూడ నిచ్చునని యర్థము.

శ్రీరాముండు - శ్రీ = లక్ష్మి లక్ష్మిచే మనోహరుఁడైనవాఁడు. సీతాపహరణమైన పిమ్మట రాముఁడు రాముఁడేకాని శ్రీరాముఁడు కాఁడు. కావుననే యీపద్యములందు సీతాపహరణానంతర మింతవఱకు శ్రీరామశబ్దము ప్రయోగింపఁ బడలేదు. రామునకు సీతతో శ్రీయును బోయినది సీతతో మరల నిప్పుడు వచ్చినది. (౨) శ్రీ = కాంతి-కాంతితోఁ గూడిన రామచంద్రమూర్తి ఇంతవఱకు రావణు నెట్లు చంపుదునా ? విభీషణునికి నెట్లు పట్టాభిషేకము చేయఁగలుగుదునా యాశ్రితరక్షణము చేసినవాఁడ నెప్పు డగుదునా యని చింతాకులుఁడై యుండుటచేఁ గాంతిహీనుఁడై యుండెను. అభిషేకమైనది కావున మరలఁ గాంతి యుక్తుఁ డయ్యెను.

వీరుఁడు = కార్యనిర్వహణసమర్థుఁడు. కావున,

కృతకృత్యుఁడు+అగుచున్=చేయవలసిన కార్యము చేసినవాఁడై.

విజ్వరుఁడు అయ్యెన్=మనోదుఃఖము లేనివాఁడయ్యెను. (1) భరతునికి రాజ్యమీయఁగాఁ గైంకర్యసామ్రాజ్య మభిలషించి యీ తుచ్ఛరాజ్యము నంగీకరింపఁడయ్యెను. విభీషణుఁడు కూడ నంతటి భక్తుఁడే. ఈయన లంకారాజ్యము వలదనునేమో. అట్లయిన నా మాటవ్యర్థ మగునే. "నిన్ననఘా కట్టెద బట్టమాయసురరాజ్యశ్రీకి సత్యంబుగన్" (యుద్ధ ౪౦౧ వ ప.) అని చెప్పితినిగదా. ఆ ప్రతిజ్ఞ నెఱవేఱకపోవునేమో యని విచారపడుచుండెను, విభీషణుఁడు పట్టాభిషేక మంగీకరించుటచే నా హృదయతాపము పోయెను. (2) ఇంద్రజిత్తు బాణములచే గాయపడి క్రిందఁబడి యుండినపుడు.

తే॥ ప్రతినచేసితి రాక్షసరాజుఁ జేయు వాఁడ నంచు విభీషణు బాస దప్పి
నట్టి యనృతోక్తి యిపుడు నా యవయవముల,నిప్పువలెఁ గాల్చుచున్నది నేరసైఁప.
యుద్ధ-౧౦౨౦.ప.

ఇట్టి దుఃఖతాప మిపుడు నివర్తించెను.

'అవిషహ్యో మనస్తాప, స్సంజ్వరః పరికీర్తితః, యేనాంగారనదీమధ్యే, విలుఠన్నివ భావ్యతే' నిప్పులయేటి నడుమఁ బొరలాడుచున్నట్లు సహింపరాని మనస్తాపమునకు సంజ్వరమని పేరు.

'విభీషణున కభిషేకము చేసి కృతకృత్యుఁడు విజ్వరుఁడు నయ్యెను' అనుటచే రావణవధ, సీతాప్రాప్తి ప్రధానములు కావనియు, విభీషణపట్టాభిషేకమే ప్రధానమనియు సూచితము. ప్రధానఫలము ప్రాప్తించినపుడుగదా మనుష్యుఁడు కృతకృత్యుఁడు విజ్వరుఁడు నగును. సీతాప్రాప్తి స్వకార్యము. చోరు లెత్తుకొనిపోయిన తన సొమ్ము తాను రాఁబట్టుకొనుటవంటిది. చోరదండనమే రావణ వధ. తన కార్యము తాను చేసికొనుటలో విశేష మేమి! విభీషణ పట్టాభిషేకము ఆశ్రితరక్షాధర్మకార్యము. చేయకుండినఁ బ్రత్యవాయము గలదు. కావున నాశ్రితరక్షాభిలాషయే రావణ వధకు ముఖ్యకారణము. సీతాప్రాప్తి గౌణము. కావుననే సీతను నిరాకరింపఁగలిగెను గాని విభీషణ పట్టాభిషేకమునకై యుత్కంఠ వహించెను. (3) వి = పక్షి ఇచ్చట జటాయువు, కావున విజ్వరుఁడు = జటాయువిషయమైన మనోదుఃఖము గలవాఁడు. తండ్రి జీవించియుండు పుత్రునకు నుత్సవము జరుగుచున్న దని సంతోషము పడుచున్నను మరణించిన పుత్రునిఁ దలఁచి లోలోన దుఃఖించుచున్నట్లు సర్వలోకజనకుఁడు సర్వలోకస్వామియు నగు శ్రీరామచంద్రమూర్తి విభీషణ పట్టాభిషేక సమయమునఁ దనకై యంత సాహసము చేసి ప్రాణ మిచ్చిన జటాయువు విట్లభిషిక్తుఁడు కాఁడయ్యెఁగదా పరలోకసుఖ

మిచ్చితినిగాని యిహలోకసుఖ మీయఁజాలనైతినిఁగదా యని స్మరించుచు దుఃఖ పడెనని భావము.

## తాత్పర్యము

ఇప్పుడు విభీషణుని లంకారాజ్యమునకుఁ బ్రభువుగాఁ జేసి వీరుఁడై శ్రీరామచంద్ర మూర్తి కృతకృత్యుఁడై తాపము పాసినవాఁ డయ్యెను.

సీ. స్వర్గవాసుల చేత • వరములఁ డానొంది, మృతకపులకు నుసు • లిచ్చి మనిచి
మిత్రవృతుం డయి • మిత్ర కులాగ్రణి, యరి కసాధ్యము నయో • ధ్యం గనంగఁ
బుష్పకారూఢుఁడై • పోవుచో దిగి త్రోవ, నల్ల భరద్వాజు • నాశ్రమమున
భరతాంతికమునకుఁ • బవమానసుతు నంపి పుష్పకంబును నెక్కి • పురమునకును
తే॥ బోవుచోఁ బూర్వకథను సు • గ్రీవుతోడ, ముచ్చటించుచు నెలమినా • సచ్చరిత్రుఁ
డనుజుఁ డున్న నందిగ్రామ • మందు డిగ్గి, జడల నటవీడె సోదర • సహితుఁ డగుచు.
౧౩౪

స్వర్గవాసుల చేతన్=శ్రీరామచంద్రమూర్తి విజయము స్తోత్రముచేయ వచ్చిన దేవతలచేత.

మృతకపులకున్ = యుద్ధమునఁ జచ్చినవానరులకు.

ఉసులు ఇచ్చిమనిచి = దేవత లిచ్చినవరముచేఁ బ్రాణ మిచ్చి బ్రతికించి. రామచంద్రమూర్తి యుసులిచ్చి బ్రతికించెననుటచే దేవతలవరము నిమిత్త మాత్ర మనియు మనుష్యనటనము సార్థకముచేయ ననియు గ్రహించునది.

మిత్రకుల+అగ్రణి=సూర్యవంశశ్రేష్ఠుఁడు - రామచంద్రమూర్తి.
మిత్రవృతుండయి = సుగ్రీవవిభీషణాదిస్నేహితులచేఁ జుట్టఁబడి.

అరికిన్ + అసాధ్యము=శత్రువులకు ముట్టడింపసాధ్యము కానిది. అరికిన్ జాత్యేక వచనము. అరికసాధ్యము=ఇది అయోధ్యాపదనిర్వచనము.

పుష్పకారూఢుఁడై = కుబేరుని జయించి రావణుఁడు తెచ్చి యుంచుకొన్న పుష్పకము నెక్కినవాఁడై త్రోవలో భరద్వాజునాశ్రమమున దిగి యనియన్వయము. ఈదినమిచట నిలువవలయు నని భరద్వాజుఁడు ప్రార్థింపఁగా నిలిచి.

భరత+అంతికమునకున్=భరతుని యొద్దకు.

పవమానసుతున్ = వాయుపుత్రుని - హనుమంతుని. అంపి = పంపి, పదు నాలుగుసంవత్సరములు పూర్తియగునప్పటికి నయోధ్యకు వచ్చెద నని భరతునితోఁ జెప్పినమాట ప్రకార మాయనకుఁ దనవార్త దెలిపి సంతోషింపఁ జేయఁ దలఁచి తాను వచ్చినవార్త తెలుపుటకై హనుమంతుని ముందుగఁ బంపెను.

పురమునకున్ = అయోధ్యకు.

పూర్వకథను = భరతుఁడు చిత్రకూటమునఁ గనఁబఱచిన భక్తికథను, ముచ్చటించుచున్ = చెప్పుచు.

అ+సత్ + చరిత్రుఁడు + ‍అనుజుఁడు = శ్లాఘ్యమైన చరిత్రముగల తమ్ముఁడు భరతుఁడు. భరతుని శ్లాఘ్యచరిత్ర యేమనఁగా అరచేతికివచ్చిన రాజ్యమును గైకొనకుండుటయు, తప్పక పాలింపవలసివచ్చినప్పుడును భోగముల నాశింపకయు ఋషిచర్యయం దుండుట. భరతుని చర్యకు అసిధారావ్రత చర్యయని పేరు అనఁగా కత్తివాదరపై నటించుటవంటిది. మంచిప్రాయమున నుండి భోగింప శక్తియు సర్వానుకూల్యములు నున్న పురుషుఁడు మందివయస్సునుండి సుందరియై భోగింపఁగోరు భార్యతో నేకశయ్యయందుఁ బరుండియు దానిని దాఁకక దానిపై మనస్సుపోనీకయుండు చర్యకు అసిధారావ్రత చర్యయని పేరు. అట్లులే కరతలగతమైన రాజ్యలక్ష్మి భోగ్యమైయుండియు విరక్తుఁడైనవాఁడు. అంతియ కాక రామచంద్రమూర్తి యరణ్యమందు నెల్లు ఫలమూలాదుల భక్షించి బ్రహ్మచర్యవ్రతము జరపెనో యట్లు పురమం దుండియు జడలు ధరించి బ్రహ్మచారియై ఫలమూలముల భక్షించి నేలఁ బరుండి సుఖము లాశింపక కఠినచర్య నడపినవాఁడు.

సోదరసహితుఁ డగుచున్=ముగ్వురుతమ్ములతోఁ గూడినవాఁడై.

అటన్ = నందిగ్రామమున, జడలవీడెను = జడల విడిపించుకొనెను, సోదర సహితుఁ డయి జడల వదలె ననుటచే శ్రీరామలక్ష్మణులవలె భరతుఁడును జడల ధరించియుండె నని తెలియఁగవలయును. జడలు వీడుటమాత్రము కాదు. రాజ యోగ్యములైన వస్త్రమాల్యాలంకారములను గైకొనెను.

ఇంద్రాదిదేవతలచే వరములు పొంది వరము నెపముగాఁ గొని రణమున మరణించిన వానరులకెల్లఁ బ్రాణము లిచ్చి బ్రదికించి మిత్రులయిన సుగ్రీవవిభీషణాదులతోఁగూడి సార్థకనామధేయము గల యయోధ్యకుఁ బుష్పకవిమానము నెక్కి పోవుచుఁ ద్రోవలో భరద్వాజ నాశ్రమమందు దిగి, భరతునొద్దకు హనుమంతుని దనరాక తెలియఁగింప ముందుగాఁ బంపి. యావలఁ బుష్పకముపై నెక్కి యయోధ్యకుఁ బోవుచు, నానాఁడు జరిగినవృత్తాంతమంతయు సుగ్రీవునకుఁ దెలియఁ జెప్పుచు, సాధుచరిత్రుఁడగు భరతుఁ డుండు నందిగ్రామమున దిగి, తమ్ములతోడ జడలు వదలెను.

కం॥ తనతో వెలయఁగ భూమిజా. తనయామణి రాజ్యరమను•దాల్చెన్ మరలన్
దినమణితేజుఁడు దశరథ, తనయుఁలు భువనంబు లతిము•దంబున వరలన్. ౧౩౫

దినమణితేజుఁడు = సూర్యుని తేజస్సువంటి తేజస్సుగలవాఁడు. దినమణి = సూర్యుఁడు.

భూమితనయామణి = సీత. ఆకాశరత్నము రామచంద్రమూర్తి. భూరత్నము శ్రీసీతాదేవి. సూర్యుఁడు లేని యాకాశమెట్లు తేజోహీనమై ప్రకాశింపనో యట్లు సీతాదేవి లేని భూలోకము (ప్రపంచము) ప్రకాశింపదని భావము. అలక్ష్మీకమైన ప్రపంచము సూన్యమేకదా.

తనతో వెలయుఁగన్ = (ఏకసింహాసనమున) తనతోడఁ బ్రకాశింపఁగా.

భువనంబులు=లోకములు. అతిముదంబునన్=మిక్కిలి సంతోషముతో.

వఱలెన్=ప్రకాశింపఁగా.

రాజ్యరమను=రాజ్యలక్ష్మిని.

మరలన్ + తాల్చెన్ = పూర్వము మాటమాత్రముగ ధరించెను. ఇప్పుడు కార్యరూపముగ ధరించెను. పదునాలుగు సంవత్సరములు భరతుఁడు రామచంద్ర మూర్తికిఁ బ్రతినిధిగ రాజ్యకార్యములు నడపెనుగాని రాజుగఁ గాదు.

తాత్పర్యము.

సీతామహాలక్ష్మి తనతోడ నుండఁగా సూర్యతేజుఁడైన శ్రీరామచంద్రమూర్తి రాజ్యలక్ష్మిని యథార్థముగ మరలఁ బొందినవాఁ డగుటచే మూఁడులోకములు మిగుల సంతోషించెను.

కం॥ విష్టపచయములు మిగులఁ బ్రహృష్టములై యొప్పెఁ బుల్క * లేపార మెయిన్
శిష్టులు సుధార్మికులుఁ గడుఁ, బుష్టిని గని రవని రామ * భూవరుఁ డేలన్. ౧౩౬

శ్రీరామరాజ్యమునఁ బ్రజలకుఁ గలిగిన మేళ్ళను దెలుపుచున్నాఁడు.

శ్రీరాముఁడు-అవనిన్+ఏలన్=భూమినిఁ బాలింపఁగా.

విష్టపచయములు. లోకముల సమూహములు - విష్టపము లనఁగా లోకము లయినను నిచట బహుత్వార్థలక్షణావృత్తిచే లోకముల నుండువారని గ్రహింప వలయును.

మెయిన్=దేహమందు. పుల్కలు+ఏపారన్=గగుర్పాటతిశయింపఁగా.

ప్రహృష్టములై = మిగుల సంతోషించినవై.

శిష్టులు=గొప్పవాండ్రు, సుధార్మికులు=సుధర్మము-శ్రీరామభక్తితోఁ జేసిన కార్యము - ఆకార్యముల నాచరించువారు సుధార్మికులు. విశేషధర్మముయొక్క ఫలమును బొందినవారు.

కడున్ + పుష్టిని గనిరి = ఇంతవఱకు శ్రీరామవియోగముచే లోకమంతయు శుష్కించియుండెను. ఇప్పుడు మరలఁ బురిగొని బలిసెను.

అయోధ్య. ౧౫౨౩, ౧౫౨౪, ౧౫౨౫ పద్యముల జూడుఁడు.

తా త్ప ర్య ము,

శ్రీరామచంద్రుఁడు రాజ్యమేలునపుడు లోకములన్నియు మిగుల సంతోషించెను. సంతోషాతిశయములచేఁ గలిగిన గగుర్పాటుతో సాధువులు ధర్మాత్ములు మిగుల బురికొనిరి.

కం॥ ఆధులు పొసఁగవు జనులకు, వ్యాధులు తను వంట వాస్థ•కవరోధముగా
సాధున కీతు లనంబడు, బాధలు లే వెందు రామ•పాలనమందున్. ౧౩౭

సాధులకు, జనులకున్ - ఇది సర్వవాక్యములయందు నన్వయించును.

రామపాలనమందున్ = రాముఁడు రాజ్యమేలఁగా. ఎందున్ = ఏప్రదేశమందును. ఆధులు = మనోవేదనలు. పొసఁగవు = కలుగవు. వ్యాధులు = రోగములు ఆస్థకున్ = రామునియందు భక్తికిన్. అవరోధముగా = అడ్డముగా. తనువున్=దేహమును, అంటవు=తాఁకవు.

ఈతు లనంబడు బాధలు=ఈతులను పేరుగల ఆఱువిధములైన బాధలు - అతివృష్టి-అనావృష్టి-ఎలుకలదండు - మిడుతలదండు - చిలుకలదండు - రాజసమీపమందుండుటవలనఁ గలిగెడిబాధ-ఈయాఱింటికిఁ ఈతిబాధ లని పేరు.

విష్టపచయము లను పద్యము ప్రజలకు శ్రీరామాభిషేకమునఁ గలిగిన సంతోషాతిశయము వర్ణింప సాధ్యము కాదని ప్రహృష్టములై పుల్క- లేపారఁ గఱ్ఱుబుష్టని గనిరను పదములచేఁ జెప్పెను. వారతిప్రీతిచే శ్రీరామచంద్రమూర్తి యెడఁ జేసిన కైంకర్యవృత్తిని నాపద్యమందలి సుధార్మికు లను పదమునఁ జూపెను. ఆధులు పొసఁగ వను పూర్వార్థముచే నట్టి కైంకర్యమునకు విరోధులగువ్యాధులు నివర్తించెనని చెప్పెను. ఇచ్చట ఆధులు వ్యాధులు నని చెప్పుటచే భక్తియోగమునకు విఘ్నకరము లయినవన్నియుఁ జెప్పఁబడెను. భక్తికి విఘ్నకరములైన క్లేశము లన్నియుఁ శ్రీరామానుగ్రహముచేఁ దొలఁగిపోవును.

తా త్ప ర్య ము.

శ్రీరామరాజ్యమందు సాధులుసేయు శ్రీరామసేవకు విరోధముగా మనోవేదనలుగాని రోగబాధలఁగాని యీతిబాధలుగాని లేవు.

కం॥ కానరు పుత్రులమరణము, మానరు సాధ్వీగుణంబు•మానవతుల్ దా
మూనరు వైధవ్యము నై,శ్వానరుభయ మింతయేనిఁ•బాటిల్ల దెటన్. ౧౩౮

ఉత్తరకాండమునఁ బ్రధానముగ వర్ణాశ్రమ ధర్మపాలనము ప్రతిపాదింపఁబడినది. ఆకథ యిఁక సంగ్రహముగఁ జెప్పఁబడును.

కానరు పుత్రుల మరణము = తల్లిదండ్రు లని కర్తృపద మధ్యాహారము, లేక మానవతుల్ అనుపదమైన కర్తృపదముగా గ్రహింపనగు. కానరను సామాన్య నిషేధముచే నే దేశమందైనను నెప్పుడైనను అట్టి బాలమరణము లేదని భావము. బ్రాహ్మణపుత్రుఁడు తండ్రియుండఁగానే మరణించెఁగదా యనిన నది యాగంతుకముగ వచ్చినది, యప్పుడే పరిహరింపఁబడెను.

మానవతులు = స్త్రీలు. సాధ్వీగుణంబును = పాతివ్రత్యమును, మానరు = విడువరు. కావుననే వైధవ్యము = విధవగానుండు దశను, ఊనరు = పొందరు, పాతివ్రత్యహీనతయే వైధవ్యమునకుఁ గారణము.

"వ్యభిచారరతా నారీ, బాలరండా తు జాయతే", పోయిన జన్మమున వ్యభిచరించిన స్త్రీ యీ జన్మమున బాలవిధవ యగును. వ్యభిచరించక మగని నిర్లక్ష్యముగాఁ జూచినది కాలాంతరమున విధవ యగును.

పాపముచే ఆయువు క్షీణించును. అట్టిచోట భర్తలు తమ పాపముచే గాక భార్యల పాపమును ననుభవింపవలసి యుండుటచే వేగిరము చత్తురు భార్యలు చేసిన పాపమునకు శిక్ష వైధవ్యము. రామరాజ్యమందో స్త్రీలు పతివ్రతలు గావున నున్నంతకాలము భర్తలతో సుఖభోగము లనుభవించుచుండి వార్ధక్యమున సుమంగలులుగానే మరణించుచుండిరి. కౌసల్యాదులకు వైధవ్యము రామపాలనమున రాలేదు. లక్ష్మణుని నూర్మిళ యనుగమించెను; గాని యింట నిలువ లేదు. స్త్రీలకు వైధవ్యము లేదనుటచే పురుషులకు మరణమే లేకపోవలయును గదా యని యొకరు వ్రాసిరి. ఇది యేమి తర్కమో. విధవలు లేరని చెప్పెనుగాని విధురులు లేరని చెప్పలేదుగదా. కావున స్త్రీలందఱు పుత్రవతులై ముసలి ముత్తైదువలై సుమంగలులుగానే మరణించుచుండి రని గ్రహింపవలెను. (2) వివిధులగు ధవులను గలవారు విధవలు=జారిణులు. వారి గుణము వైధవ్యము ఊనరు అనఁగా జారత్వము లేదనుట. ఆధ్యాత్మికము, ఆధిభౌతికము, ఆధిదైవికము అనునవి తాపత్రయము. ఇవి శ్రీరామరాజ్యమున లేశమాత్రమైన లేదు.

వైశ్వానర భయము=నిప్పువలని భీతి, ఇంతయేనిన్ = కొంచెమైనను, పాటిల్లదు = సంభవింపదు.

### తాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి రాజ్యముచేయు కాలమందుఁ దల్లితండ్రులకుఁ బుత్రశోకము కలుగదయ్యెను. స్త్రీలు పాతివ్రత్యమును విడువరైరి. కావుననే వారికి వైధవ్యదుఃఖము లేదు ఏ గ్రామమందును నగ్నిహోత్రునివలన భయము లేదు.

కం॥ కూలవు జంతులు జలముల, గ్రీలదు ప్రజ వాతజాత•భీతిం జోరుల్
గ్రాలరు, వేఁకిని నాఁకట, గ్రాలుట లే దెందు రామ•రాజ్యమునందున్. ౧౩౯

శ్రీరామరాజ్యమునందు, జంతులు=ప్రాణులు, జలములఁ గూలవు=నీటిలోఁ బడిచావవు. ప్రజ=జనము, వాతజాతభీతిన్ = సుడిగాలివలనఁ గలిగిన భయము చేత, గ్రీలదు = నశింపదు. ఇంతవఱకు నాధిదైవికతాపము లేదని చెప్పెను. చోరులు = దొంగలు, గ్రాలరు = లేరు, ఇది = ఆదిభౌతికతాపము లేదనుటకు సూచకము.

ఇఁక నాధ్యాత్మికతాపము లేదనుచున్నాఁడు. వేఁకిని = జ్వరముచేతను, ఆఁకటన్ = ఆఁకలిచేతను, గ్రాలుట = నశించుట లేదు. అగ్నిజలవాతయక్షరాక్షసాదులవలనఁ గలుగు తాపము ఆధిదైవికము. జ్వరము తలనొప్పి మొదలగువాని వలనఁ గలుగు తాపము ఆధ్యాత్మికము. దొంగలు పులులు లోనగు వానివలనఁ గలుగు తాపము ఆధిభౌతికము. వీనికి తాపత్రయ మని పేరు.

తాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి రాజ్యమేలుకాలము నీళ్ళలోఁబడి చచ్చినవారు లేరు. పెద్ద గాడ్పులచేత జనులు పీడింపఁబడరు. దొంగలు లేరు. ఆఁకలిచేతను జ్వరము చేతను తపించినవారు లేరు.

కం॥ పురముల జనపదములఁ గాఁపురములు గావించుజనులు•భోగాభోగ
స్ఫిరతను ధనధాన్యంబులఁ, గరము సుఖంచెదరు కృతయు•గంబునఁబోలెన్. ౧౪౦

శ్రీరామరాజ్యమునఁ బ్రజల కనిష్టములు కలుగుట లేదని యింతవఱకుఁ జెప్పి ఇఁక వారికిఁ గలిగిన యిష్టసిద్ధిని దెలుపుచున్నాఁడు

పురములన్ = పట్టణములయందు, జనపదములన్ = గ్రామములయందు, కాఁపురములుసేయు జనులు ధనములచేతను ధాన్యములచేతను భోగ + ఆభోగ స్ఫిరతను = సౌఖ్యానుభవముయొక్క యతిశయముచేత, పురమున జనులు ధనములచేతను, గ్రామజనులు ధాన్యములచేతను నతిశయించిరని యథాక్రమముగ నన్వయము. క్రమాలంకారము.

కృతయుగంబునఁబోలెన్ కరము సుఖంచెదరు-కృతయుగమునందువలెఁ ద్రేతాయుగమందును సుఖంచెదరు. "రాజా కాలస్య కారణ" మ్మని యుండుటచే శిష్టుఁడైన రాజు కలియుగమందును కృతయుగధర్మము నడిపింపఁగలఁడు. దుష్టప్రభువు కృతయుగమును కలియుగము చేయఁగలఁడు.

తాత్పర్యము.

నగరములందును గ్రామములందును గాఁపురముండు జనులు భోగాభివృద్ధికై

ధనములను ధాన్యములను విస్తారముగఁ గలవారై కృతయుగమునందువలె మిక్కిలి సుఖ మనుభవింతురు.

ఆ॥ వాజపేయశతము•బహుసువర్ణములఁ, గూర్మి జలిపి కోట్ల•గోచయములు
నెన్న రానిధనము•లిచ్చి బ్రాహ్మణులకు, బ్రహ్మలోక మరుగుఁ•బ్రథితగుణుఁడు. ౧౪౧.

క్షత్రియునకు మాత్రము సంబంధించిన రాజ్యపరిపాలన మను ధర్మము నిందాఁకఁ జెప్పెను. ఇఁక ద్విజుల కందఱకు సాధారణమైన ధర్మములను శ్రీరామ చంద్రమూర్తియందుఁ జూపుచున్నాఁడు.

ప్రథితగుణుఁడు = ప్రసిద్ధిచెందిన గుణములుకలవాఁడు. ప్రజాపాలనముచేత గుణవంతుఁ డని కీర్తి చెందినవాఁడు - రామచంద్రమూర్తి కావున నాయన ధనకోశములోని ధన మన్యాయార్జితము కాదు. శుద్ధమై యజ్ఞార్హమైన దని భావము.

వాజపేయశతము=అనేకములైన యశ్వమేధయాగములను.

బహుసువర్ణములను=బహుసువర్ణము లను యాగములను నూటిని "బహూని సువర్ణాని యత్రోపకరణత్వేన, వింశేత స్వక్రతుస్సద్భిస్స్మృతో బహుసువర్ణక" యని ప్రమాణము. అశ్వమేధాదుల ననుష్ఠించె ననుటచే సూత్రమున మొదలనే చెప్పఁబడిన యగ్నిష్టోమాదుల ననుష్ఠించె ననుట సిద్ధము.

కోట్లగోసమూహములను=కోట్లకొలఁది అవులమందలను.

బ్రహ్మ=విష్ణువు. బ్రహ్మలోకము - తనదైన వైకుంఠము. పరమాత్మా తపో వేదో బ్రహ్మా బ్రహ్మబ్జజే ద్విజే నానా. బ్రహ్మశబ్దమునకుఁ పరమాత్మ యని యర్థము. 'నారాయణః పరం బ్రహ్మ' యని శ్రుతి కలదు. కావున బ్రహ్మలోక మన నారాయణలోకము వైకుంఠమని యర్థము.

అరుగున్ = పోఁగలఁడు. బ్రహ్మలోక మనఁగా చతుర్ముఖబ్రహ్మలోక మని యొకరు వ్రాసిరి. రామునికథ చదివినవారికి మోక్షము. ఆయనకు సత్యలోకము ననుట పరిహాస్యముకదా.

ప్రథితగుణుఁడు అనుపదము సీతాదేవి విషయమై యేదో యొకయప వాదము విని యామెను జనులసంతుష్టికై విడిచెననుట సూచితము. "సంభావి తస్య చాకీర్తిర్మరణా దతిరిచ్యతే" యన్నట్లు ప్రసిద్ధుఁడైన మానవునకు నప వాద మన్న మరణముకంటెఁ గీడుగలదా? సీతాదేవిని విడచుటకుఁ గారణ మప వాదభీతిమాత్రమే కాదు. లోకసంగ్రహార్థముకూడ. మార్గదర్శియై యనుష్ఠాన ముచే లోకులకు ధర్మమును బోధింపవచ్చినవాఁడు కావున నట్టి సంకటసమయ ములో నెట్లు ప్రవర్తింపవలయునో యనుష్ఠానముచే బోధించెను. రామచంద్ర

మూర్తి యట్లుచేయకున్న నింక్షలో నింకటూంద్రు ప్రబలియుండును. నిష్కారణ ముగ వచ్చిన యపవాదమునైనను దొలఁగించుకొనవలయు నని దీనివలన లోకము నేరువవలయును. "యథా రాజా తథా ప్రజా" యని తా నసత్య మాడిన లోకులందఱు నసత్యమాడుదురే యని లోకసంగ్రహార్థము దశరథుఁడు బొంకనొల్లక ప్రాణములను సంతకించెఁ బ్రియుఁడైన రాముని విడిచెను. శ్రీరామచంద్రమూర్తి సీతాదేవి నిర్దోషురాలని యెఱిఁగి యెఱిఁగి లోకసంగ్రహార్థము భార్యను విడిచెను. ఏల నిష్కారణముగ నడవులపాలు చేసెద వని తండ్రిని రామ చంద్రమూర్తి యడిగినవాఁడు గాఁడు. సీతాదేవియు నడిగినది కాదు. ధర్మ సంస్థాపనమునకై పుట్టినవారు కావున లోకమర్యాద చెఱుపరా దని భార్యాభర్త లిరువురు నెన్నికష్టములైన సహించిరికాని మేము నిర్దోషులమే యేల నిష్కారణముగ దుఃఖము ననుభవింపవలయు నని మనస్సునందైనఁ గుందినవారు కారు. ఇది యుత్తముల మార్గము.

శ్లో॥ సతాం కేనాపి కార్యేణ లోకస్యారాధనంవ్రతమ్ తత్పూరితం హి తాతేన, మాంచ ప్రాణాంశ్చ ముంచతా. ఉత్త. రా. ౧ అంకము.

ఏవిధముగనైన నెట్టికార్యము చేసియైన లోకారాధనముచేయుట సజ్జనుల వ్రతము. కావున మాతండ్రి నన్నుఁ దనప్రాణములను వదలి దానిని బూర్ణ ముగఁ జేసెను.

* ద్వి॥ ఎవ్విశ్రేష్ఠుఁ డొనరించు నితరజనంబు।నదియ కావించెదు నయ్య వాఁడేది। స్వప్రమాణం బని చెలువునో మాధుఁ। డాప్రకారమె సల్పు నమరేంద్రతనయ। చెలుపంగఁదగిన కర్మం బింతయైనఁ। గలుగదునాకు; నేఁ గాంక్షింప నర్హ। మగునది లే దనవాప్తంబు లేదు। జగములమూఁట; నే జలుపుచున్నాఁడఁ। గాదె కర్మం బుల ! గాండివి! యప్ర। మాదంబు కల్మిఁ గర్మంబులయందు। నెప్పుడేనియునుండ నేనియు జనులు। నప్పుడ నామార్గ మనుసరించెదరు। నేఁ గర్మమును జేయనేని యీజనము। లోఁగు నొందెద రంత నొదవు సంకరము, దానికి నేన కర్తగనౌచు జనుల। హానినిముంచినవాఁడ నే నగుదు. ద్విపద భగ. 3 అధ్యా.

రాముఁడు చేసినట్లు చేయుము, కృష్ణుఁడు చెప్పినట్లు చేయు మనికదా లోకోక్తి. శ్రీరామచంద్రమూర్తి యేదిచేసెనో యదియే శ్రీకృష్ణమూర్తి చెప్పెను.

రామాయణము లక్ష్యగ్రంథము – భగవద్గీత లక్షణగ్రంథము. ఈ విష యము వేఱొకచోటఁ జర్చింపఁబడును. తనకుఁ గష్టమైనను సుఖమైనను, నిష్ట మైనను ననిష్టమైనను, బాపమైనను బుణ్యమైనను రాజగువాఁడు ప్రజకు హితమైన దానిని జేయవలయు ననుట రాజధర్మము. తక్కినమూఁడు వర్ణములవారికిది యన్వ యింపదు. వారికి వారివారిగృహములం దన్వయించును.

## తాత్పర్యము.

అనేకములు వాజపేయములు- బహుసువర్ణకములు లోనగు యజ్ఞములు సలిపి బ్రాహ్మణులకు నింతింతని లెక్కింపరాని గోవులను ధనములను దాన మిచ్చి తన సౌఖ్యము వదలుకొని యైనఁ బ్రజలకు సుఖము గలుగునట్లు ధర్మపద్ధతి రాజ్య పరిపాలనము గావించి తనవైకుంఠలోకమునకుఁ బోఁగలఁడు.

ఆ. రామచంద్రవిభుఁడు • రాచవంగడముల, నిలిపి నూర్లకొలఁది • నిల్క-డ నిల
నాల్గువర్ణములజ • నంబులఁ దమతమ, ధర్మమందు నిలుపుఁ • దలఁగకుండ. ౧౮౨

శ్రీరామచంద్రమూర్తి తాను ధర్మముల ననుష్ఠించుటయేగాక లోకమున ధర్మములు ప్రవర్తించు నటులును జేసెనని చెప్పుచున్నాఁడు.

రామచంద్రవిభుఁడు=(1) చంద్రునివలె సంతోషకరుఁ డగు శ్రీరామప్రభువు (2) మనోహరుఁడైన చంద్రుఁడు చంద్రునికంటె నభిరాముఁడైనవాఁడు. అనఁగా రామచంద్రమూర్తి యెదుటఁ జంద్రుఁడు దృష్టిదోషము తగులకుండఁ గట్టిన బొమ్మవలె నుండుననియు శ్రీరామచంద్రమూర్తినిఁ జూచిన వెనుకఁ జంద్రునిఁజూచిన నోకిలింత వచ్చుననియు భావము. (3) చంద్రుఁడు కొందఱకు మనోహరుఁడేకాని వియోగులు రోగులు చక్రవాకములు లోనగువానికి నాహ్లాదకరుఁడు గాఁడు. పగట నమావాస్యనాఁడులఁ గానరాఁడు. ఈ చంద్రుం డెల్లవేళల నొకరీతిని గానవచ్చును. అదియునుగాక యాకాశచంద్రుఁడు విభుఁడుగాఁడు. మఱియును నాయనకుఁ గాంతి సహజము కాదు; సూర్యునివలనఁ గలిగినదే. శ్రీరామచంద్రమూర్తియో విభుఁడు; సహజసౌందర్య కాంతిగలవాఁడు; స్వయంప్రకాశుఁడు. చంద్రునందు సుఖరోగపీడితులకు మేహసంబంధమైన పొడవలెఁ గళంకము గలదు. శ్రీరామచంద్రమూర్తి నిష్కలంకుఁడు. చంద్రుఁడు దీర్ఘరోగి కావున జీవన్మృతుఁడు. శ్రీరామచంద్రమూర్తియో యారోగ్యస్థానము; నేఁటికిని జీవించియున్నవాఁడే కావున నా చంద్రునికంటె నీ చంద్రుఁ డభిరాముఁడని భావము.

రాచవంగడములన్=రాజవంశములను.

నూర్లకొలఁదిన్=అనేకములుగా.

నిల్కడన్ నిలిపి=అనేక రాజవంశములవారిని వృద్ధికిఁ దెచ్చి, వారికి రాజ్యము లిచ్చి ప్రజలను ధర్మమార్గమునఁ బాలింప స్థిరపఱచి, ఇతరరాజు లందఱు తాము బాగుపడఁగోరి "అసంతుష్టో ద్విజో నష్టః । సంతుష్ట ఇవ పార్థివ" యను రాజనీతి ననుసరించి యితరులతో యుద్ధముచేసి ప్రజల హింసించి పరరాజ్యము లపహరించుచుందురు. రామచంద్రమూర్తియో రాజవంశములనే ప్రతిష్ఠచేసి వారికి రాజ్యముల నిచ్చెను.

నాలుగువర్ణంబుల జనంబుల=బ్రహ్మ, క్షత్ర, వైశ్య, శూద్రు లను నాలుగు జాతులవారిని.

తమతమధర్మమందున్=వారివారి వర్ణాశ్రమధర్మంబులందు.

తలఁగకుండన్ = తొలఁగిపోక స్థిరముగా నుండునట్లు. నిలుపును. వర్ణాశ్రమ ధర్మములు చెడుటచేతనే ధర్మసేతువు తెగి పాపము ప్రబలమై దేశము హీనస్థితికి వచ్చినదని తెలియలేని మూఢులు కొందఱు వర్ణాశ్రమధర్మములు దేశమున కనర్థక మని వదరుచుందురు. కలికాలమహిమ. పరశురాముఁడు రాజులపై ద్వేషించి రాచపురుగు లేకుండున ట్లిరువదియొక్కమాఱు వెదకి వెదకి పట్టాభిషిక్తులయినవారిని వధించి దేశ మరాజకము చేసెను. కశ్యపుం డడ్డుపడి దానము నెపమున నాయన నీ దేశమున లేకుండునట్లు చేసెను. అప్పు డెవరో పాముగ్రుడ్డు చెదరిన ట్లల్పసంఖ్యాకులు రాజులు తప్పించుకొని ప్రచ్ఛన్నవేషముల దాఁగి జీవించియుండిరి. వారు దేశప్రభువులైరి. శ్రీరామచంద్రమూర్తి పూర్వము పట్టాభిషిక్తులైయుండి పరశురామునిచే హతులైన రాజుల వంశములవారినెల్లఁ బిలిపించి వారివారి రాజ్యములు వారివారి కిచ్చి వారి వంశములఁ గాపాడెను.

తాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి రాజ్యహీనులై నానాదేశములఁ జెదిరియున్న పూర్వరాజులవంశములవారిని బిలిపించి వారివారి పెద్దల రాజ్యము లిచ్చి వారి వంశములఁ గాపాడి వారువారు వారి స్వధర్మమునుండి తొలఁగిపోకుండునట్లు బ్రహ్మ క్షత్రియ వైశ్య శూద్రులను నాలుగువర్ణములవారినిఁ జక్కఁగఁ బరిపాలించెను. స్వధర్మానుష్ఠానమే మోక్షకారణము. పరధర్మానుష్ఠానము పతన కారణము.

కం. లోకంబు లేలి యబ్దము, లేకాదశదశశతంబు • లేకాకృతి ధ
ర్మైకరతుండయి రాముఁడు, ప్రాకటగతి బ్రహ్మలోక • పదముం జేరున్. ౧౮౩

శ్రీరామచంద్రమూర్తి ధర్మసంస్థాపనమును జాలకాలము చేసె నని తెలుపుటకై యాయన రాజ్యమును బాలించిన కాలమును దెలుపుచున్నాఁడు.

రాముఁడు ధర్మైకరతుండయి=ధర్మ మొక్కదానియందే ప్రీతిగలవాఁడై.

చ॥ అతివ ! ధనార్జనంబ పరమార్థము గాఁగఁ దలంపఁబోను నీ
క్షితి నిలువంగ నైనఁ దమిసేయఁజువిూ నిజ విూ వెఱుంగువిూ
యనులితసత్యధర్మనియమైకరతిం జరియించు సంయమి
ప్రతతులతోడ నాటి వని బాగుగ నిల్పుము దేవి నీమదిన్. అరూ. ౫౩౩

అని రాముఁడు చెప్పఁబోవును.

ఏకాకృతిన్=ఒక్కవిధమున. ఒకప్పుడైన ధర్మలోపము లే దని భావము.

ఏకాదశదశశతంబులు=పదునొకండు వేలు.

అబ్దంబులు = సంవత్సరములు. లోకంబు లేలి=అనాయాసముగఁ పరిపాలించి, బ్రహ్మలోకం బరుగున్=సపరికరముగఁ దన వైకుంఠమునకుఁ బోవును.

ఏకాదశదశశతంబులు - నిత్యైకవచనాంతమయ్యు బహువచనాంతముగఁ బ్రయోగింపఁబడుటఁ జేసి సంస్కృతమున మూఁడు బహువచనంబును దెలుపును గావున ముప్పదిమూఁడువేల సంవత్సరము లగుచున్న వని శిరోమణికారుఁడు వ్రాసెను. శతశబ్ద మొక్కనూటిని జెప్పునప్పుడు మాత్రము నిత్యైకవచనము రెండు మూఁడు నూర్లను జెప్పునపుడు బహువచనాంతమే. "త్రయోదశాబ్ద సాహస్రం బ్రహ్మచర్య మఖండితః" మ్మనుచోట నేకవచనము సమాహారముచేత నిర్వహింపనగును, కావుననే 'ద్వేశతే, త్రీణిశతాని, యని ప్రామాణిక ప్రయోగ ములు కలవు. శిరోమణికారుని యభిప్రాయము చొప్పున ద్వేశతే యన్నప్పుడు నాల్గునూర్లనియు త్రీణిశతానియన్నప్పుడు తొమ్మిదినూర్లనియు నర్థము కావలసి వచ్చును. కాఁబట్టి రామరాజ్య పరిపాలనకాలము పదునొకండువేల సంవత్సరములే యనుట యుత్తమము. ఈ పదునొకండువేల విషయ ముత్తర కాండమునఁ జర్చింపఁబడును.

బ్రహ్మలోకపదమున్=వైకుంఠమునఁ దననెలవున.

చేరున్=చేరఁబోవఁ గలఁడు.

శ్రీరాముఁడు రాజ్యమేలుచుండఁగా సీతాదేవి వాల్మీకి యాశ్రమముననున్న సమయంబున నీ రామాయణమును నారదమహర్షి వాల్మీకి కుపదేశించెను. ఆకాలమందే వాల్మీకి రామాయణమును రచియించి కుశలవులకు నేర్పెను. పట్టాభిషేకమువఱకు నీ సంభాషణమునకుఁ బూర్వకాల వృత్తాంతము గావున భూతార్థకక్రియ లుపయోగింపఁబడినవి. తక్కినవి యీ సంభాషణానంతరము జరగఁబోవునవి కావున భవిష్యదర్థకక్రియ లుపయోగింపఁబడినవి, అరుగున్ - నిలుపున్ - చేరున్ - ఇవి భవిష్యదర్థక క్రియలు. ఈ కారణముచే రామావ తారమునకు ముందే వాల్మీకి రామాయణమును రచించె నను వాదమంగీక రింపఁదగినది కాదు.

## తాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి పదునొకండువేలయేం డ్లొక్కవిధమున రాజ్యమును బాలించి విష్ణులోకమును జేరును.

చం॥ కదుఁ బరిశుద్ధమున్, సకల ♦ కల్మషనాశము, పుణ్య మిచ్చుటం
బడయదు, వేదసమ్మితము, ♦ తారకరూపము దీర్ఘ కాలమున్
బుడమి సుఖంపఁ జేయు గణ ♦ పుత్రక పౌత్రకయుక్తి, నిద్ది యే
ర్పడ బఠియించినం, బిదప ♦ వాఁడు సుఖించును దివ్యశక్తితిన్. ౧౮౮

ఈ రామాయణ పఠన మిహపరలోక సౌఖ్య సాధన మని నారదుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు.

కదున్ పరిశుద్ధమున్ = వినెడివారిని జదివెడివారిని బరిశుద్ధులుగఁ జేయును గావున గ్రంథము పరిశుద్ధమే. పదార్థమునందలి ముఱికిని శుద్ధజలము పోఁగొట్టును గాని యశుద్ధజలము పోఁగొట్టఁజాలదు.

పరిశుద్ధి=సత్కార్యోపయోగము గు మనస్సునందలి యొకశక్తి - పరిశుద్ధిచేయు సాధనము. 'యజ్ఞోదానం తపశ్చైవ పావనాని మనీషిణామ్' భ. గీ. ౧౮-౫. యజ్ఞము (దేవపూజ) దానము తపస్సు వివేకులను బావనముచేయును. పావన మనఁగా భగవదుపాసనకు విరోధులయిన పూర్వకర్మములఁ దొలఁగించుట యని యర్థము. అచ్చటఁ బరిశుద్ధ మాయర్థమునసే ప్రయుక్తము. శుద్ధ మనక పరిశుద్ధ మనుటచే మరల నవి తలచూపకుండ నిర్మూలముచేయుట.

సకలకల్మషనాశము=మీఁదఁ జెప్పినంతమాత్రమే కాదు. అట్టి పరిశుద్ధ పాపము పోయినఁగాని రాదు గావున సమస్తపాపములను బోఁగొట్టునది. సంచితము - ప్రారబ్ధము - ఆగామి యని పాపములు మూఁడువిధములు. గత జన్మమువఱకుఁ గలపూర్వజన్మంబులఁ జేసిన పుణ్యపాపముల సముదాయము సంచితము. ఇది పండించి గరిసెలలోఁ బోసియుంచిన ధాన్యమువంటిది. సంచితమునందు నీ జన్మమున నెంత యనుభవింపవలసినట్లు విధింపఁబడినదో యది ప్రారబ్ధము. పూర్వకర్మఫల మనుభవించుటకుఁ బ్రారంభింపబడినది. గరిసెలలోనుండు ధాన్యమునందు నీదినము వాడుకొనఁ దీసిన ధాన్యమువంటిది. మఱుజన్మంబున ననుభవమునకు రాఁబోవునది ఆగామి. రేపు మనము తినఁబోవుధాన్యమువంటిది. ఈపైకిఁ బ్రారబ్ధ మనుభవింపక నశింపదు. శ్రీరామాయణపఠనము సంచితమును భస్మీభూతముఁ జేయును. ఆగామిని రాకుండ నిలుపును. ప్రామాదికముగ వచ్చినను బాధ కలుగనీయదు. "బ్రహ్మహత్యాసహస్రాణి, వీరహత్యాశతానిచ స్వర్ణస్తేయ సురాపాన, గురుతల్పాయుతానిచ, కోటికోటిసహస్రాణి ఉపపాతక జాన్యపి । సర్వాణ్యపి ప్రణశ్యంతి రామచంద్రస్య కీర్తనా" త్తని రామోపనిషద్వాక్యము.

భగవద్గీతాచరమశ్లోకంబున "సర్వపాపేభ్య" యనుదాని కేమియర్థమో సకలకల్మష మనుటకు నిచ్చట నాయర్థమే. 'పుణ్యపాపే విధూయ' యన్నట్టు

మోక్షప్రతిబంధకములైన పుణ్యపాపము లన్నియుఁ బ్రారబ్ధముదక్క-నని యర్థము. మోక్షమునకుఁ బుణ్యపాపములు రెండును బ్రతిబంధకములే. ఇది మోక్షా సక్తుల విషయము. అర్థకామములు కోరువారికి నా ఫలములే సంఘటింపఁ జేయును. ఆ విషయమే పుణ్యమిచ్చుటన్ తడయదు = ధర్మాసక్తులగువారికిఁ బుణ్యఫలమును శీఘ్రముగ నిచ్చును. ఆలస్యము చేయదు. ప్రాయశ్చిత్తాదులు పాపమును మాత్రము పోఁగొట్టును. పుణ్యమును హరింపఁజేయలేవు. రామాయణ పఠనము కోరువారికి రెంటిని ధ్వంసముచేయును. కావున నిది ప్రాయశ్చిత్తాదుల వంటిది కాదు.

వేదసమ్మితము=సర్వవేదములతో సమానమైనది.

తారకరూపము = రామతారకమంత్రస్వరూపమైనది. ఈ రెండు విశేషణము లును పాపనాశపరిశుద్ధి పుణ్యమోక్షములు దీనిం జదువుటచేతఁ దప్పక కలుగు ననుటకు హేతువులు. ప్రణవమునకు రామమంత్రమునకును తారకసంజ్ఞ. రామనామ మహాత్మ్యము చూడుఁడు.

ఇద్ది = ఈ సంక్షేపరామాయణము, ఏర్పడన్; చక్క-ఁగా=వేదాధ్యయ నాదులందువలె నియతి తప్పక పఠించిన, గణపుత్రక పౌత్రకయుక్తిన్ = భృత్యుల యొక్క-యు ప్రియపుత్రుల యొక్క-యు, ప్రియులైన మనుమలయొక్క-యు కూడి కతో, పుత్రకపౌత్రక శబ్దంబులందు ననుకంపార్థక కప్రత్యయము. అనుకంప = దయ.

దీర్ఘకాలమున్, పుడమిన్, సుఖింపఁజేయున్ = ఇహలోక సౌఖ్యము నెల్ల ననుభవింప దీర్ఘాయుస్సు నిచ్చును.

వాఁడు=ఈ రామాయణమును బఠించువాఁడు.

చచ్చి=మరల శరీరసంబంధము లేకుండునట్లు ఈ శరీరము వదలి.

స్వఃస్థితిన్ = పరమపదమున నుండుటచేత, స్వర్గలోకమున నుండుటచేత నని యర్థము చెప్పరాదు. "తస్యాం హిరణ్మయః కోశః స్వర్లోకో జ్యోతిషావృతః" యని వైకుంఠ మను నర్థమున స్వర్గశబ్దము ప్రయోగించుట కలదు. అత్రి స్మృతి యందు "విద్వేషా దపి గోవిందం, దమఘోషాత్మజ స్స్మరన్. శిశుపాలో గత స్స్వర్గం, కింపున స్తత్పరాయణః" యని కలదు. ఇక్క-డ స్వర్గ మనఁగా బరమపదమే. నానారత్నమాలయందును 'స్వర్నాకే పరలోకేచ' యని కలదు. సర్వపాపవిము క్తుఁడైనవానికి స్వర్గమేల? స్వర్గప్రాప్తి మరల జన్మింపవలసినవానికి. 'క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశంతి' యని కలదుకదా. కావున నీ రామాయణము ముము క్షువునకు మోక్షమే యిచ్చును. ధర్మార్థకామములు కోరువానికి నవియే ఘటింపఁజేయును.

సుఖంచున్=నిత్యానందముఁ జెందును.

కర్మయోగులు - జ్ఞానయోగులు-అష్టాంగయోగయుక్తులు ననేక జన్మములు శ్రమించి తా మతికష్టముపైఁ దరింతురు. కానీ తమ వంశమువారిని గొందఱఁ గాపాడఁగలరు. ఈ రామాయణమును బఠించువాఁడు తాను దరించుటే కాక తన పుత్రులను భ్రాతలను భటులను దన్నాశ్రయించియుండు పశుపక్ష్యాదులను గూడఁ దరింపఁజేయఁగలఁడు.

శ్లో॥ పశు ర్మనుష్యః పక్షీవా, యేచ వైష్ణవసంశ్రయాః
తేనైవ తే ప్రయాస్యంతి, తద్విష్ణోః పరమంపదమ్॥

విష్ణుభక్తుల నాశ్రయించియుండు పశువులైనను, మనుష్యులైనను, పక్షులైనను వారితోడఁ దామును విష్ణువుయొక్క పరమపదమును జేరుదురు.

తాత్పర్యము.

ఈ రామాయణము నిక్కలి పరిశుద్ధమై పఠించువారి వినువారి మూఁడు విధములైన సమస్తపాపములను హరింపఁజేసి యాలస్యము లేక మోక్షఫలము గలిగించును. అట్టి శక్తి దీని కెట్లు కలిగెననిన నిది వేదస్వరూపమై వేదార్థమునే బోధించును. అంతియకాక సంసార సాగరమును దరింపఁజేయును. అయినను నిది వినినవారు చదివినవారు సన్న్యాసులు గావలసినవారా యనిన నట్లు గాదు. ఆయుస్సు వృద్ధిచేసి భూలోకసుఖములను కొడుకులు మనుమలు మొదలయిన యిష్టబంధువులతో ననుభవింపఁజేసి మరణించిన తరువాత మోక్షమున బ్రహ్మానందము ననుభవింపఁజేయును. భక్తులగు గృహస్థులకంటె సన్న్యాసాశ్రమ స్వీకారము చేసినవా రుత్తము లని భ్రమపడువా రీ వాక్యంబుల గమనింపఁదగు.

శ్రీ భాగవతము ద్వితీయస్కంధము ౩౨. “వఱి మఱియు నొక్క విశేషంబు గలదు.. పుణ్యాతిరేకంబున బ్రహ్మలోకగతులైనవారు కల్పాంతరంబునం బుణ్య తారతమ్యంబుల నధికారవిశేషంబు నొందువార లగుదురు. బ్రహ్మాదిదేవతా భజనంబునం జను వారు బ్రహ్మ జీవితకాలం బెల్ల బ్రహ్మలోకంబున వసియించి ముక్తులగుదురు. నారాయణచరణకమల భక్తిపరాయణత్వంబునం జనినవారు నిజేచ్ఛావశంబున నిరర్గళగమనులై బ్రహ్మాండంబు భేదించి మహోన్నత వైష్ణవపదారూఢులయి తేజరిల్లుదురు.

ఈ మూఁడు తెగలలో రెండవవారు సన్న్యాసులు. బ్రహ్మలోకమున నిలువక సరాసరి బ్రహ్మాండంబు భేదించిపోవు మూఁడవ తెగవారు భక్తులు. రెండవ తెగవారి గుఱించి శ్రుతియు నిట్లు చెప్పుచున్నది. ముండకోపనిషత్తు -

శ్లో॥ వేదాంతవిజ్ఞాన సునిశ్చితార్థాః। సన్న్యాసయోగాద్యతయ శ్శుద్ధసత్త్వాః। తే బ్రహ్మలోకేషు పరాంతకాలే। పరామృతాః పరిముచ్యన్తి సర్వే". యతులు వేదాంతవిజ్ఞానమువలన నిశ్చయింపబడిన యర్థముగలవారై సన్న్యాసయోగమున శుద్ధమనస్కులై మరణించిన పదపడి బ్రహ్మలోకమున పరాంతకాలమువఱకుండి యావల ముక్తులగుదురు అని యర్థము, వ్యాఖ్యాతమతానుసారము. దీనివలన నిజమైన సన్న్యాసులకుఁ గ్రమముక్తి యనియు భక్తులకు సద్యోముక్తి యనియు నేర్పడుచున్నది.

ఉ॥ వాగృషభత్వముఁన్, సకల•వార్ధిపరీతధరాపతిత్వమున్,
బాగుగఁ బణ్యలాభము, న•పారమహత్త్వముఁ గల్గు నీ కృతిన్
సాగఁగ విప్రభూమిధవ•సంఘము వైశ్యులు శూద్రకోటి శ్ర
ద్ధాగరిమం బఠించిన య•థావిధి విన్న బఠింప నారయన్. ౧౮౫

ఈపద్యంబునను ఫలశ్రుతియే చెప్పఁబడినది. ఒక గ్రంథమును బఠించిరేని గలుగు ఫలమును జెప్పుటయే ఫలశ్రుతి. 'ప్రయోజన మనుద్దిశ్య నమందోపి ప్రవర్తతే' యన్నట్లు ప్రయోజనములేక యెవ్వఁ డేకార్యము జేయఁడు "నీవీ యౌషధమును సేవింపుము. నీకీ వ్యాధి శమించును'. అని వెంటనే చెప్పకున్న వాఁ డా యౌషధమును సేవింపఁడు. దానియందు వానికి రుచి పుట్టదు. కావున 'రోచనార్థా ఫలశ్రుతి' యని చెప్పఁబడెను. ఒక దానియందు రుచి పుట్టించుటకే ఫలశ్రుతి చెప్పఁబడును. ఫలము తెలియనియెడల ఫలములేని యీకార్య మేల చేయవలె నని లోకులు చేయకుందురు. ఈ రామాయణము లెక్కనవానివంటిది గాదు. చదివిన మంచి ఫల మెట్లు గలదో చదువకుండినఁ బ్రత్యవాయముగలదు. బాలకాండము ౨౮౦ పద్యమును జూడుఁడు, ఐహికాముష్మికఫలములలో నాముష్మిక ఫలము ప్రధానము గావున నది పై పద్యమునఁ జెప్పఁబడినది. ఐహికఫలమీ పద్యమునఁ జెప్పఁబడుచున్నది. అముష్మికఫలము సర్వజనులకు సమానము గావున నేవర్ణమువా రేఫలము నెక్కువగఁ గోరుచుందురో వారి కా ఫలము గలుగు నని చెప్పఁబడుచున్నది.

విప్ర భూమిధవ సంఘము = బ్రాహ్మణులయొక్కయు క్షత్రియులయొక్కయు సమూహము; వైశ్యులు=కోమట్లు; శూద్రకోటి = శూద్రజనముల సముదాయము. శ్రద్ధాగరిమన్=అధికమైన విశ్వాసముతో; ఈ కార్యముచేసిన నీ ఫలము గలుగునను నమ్మకమే శ్రద్ధ. అది లేకున్న దేవపితృకార్యములలో దేనిని జేసినను ప్రయోజనము లేదు. యథావిధి శాస్త్రోక్తనియమములు తప్పక యోగ్యుఁ డగు గురువుచే నుపదేశముఁనొంది స్నానముచేసి పరిశుద్ధుఁడై స్థిరచిత్తుడై పారాయణమునకు ముందు చేయవలసినకార్యములు స్వసంప్రదాయానుసారముగఁ జేసి

గ్రంథమును బూజించి తరువాతఁ బఠింపవలయును. పారాయణాంతమున నర్చ చేయవలయును. దినమున కొక సర్గము చదువవచ్చును. ఇతరకార్యముల తొందఱ చేత నంతకుఁ దక్కువగ నొకఘట్టము చదివినను జదువవచ్చును. ప్రతిదిన మొక పద్యమైనఁ జదువవలయును. కామ్యార్థులు భోజనమునకు ముందును మోక్షార్థులు భోజనానంతరమును శుచులై వార్చియుఁ బఠింపవలయును. భోజనానంతరము విరామములేనివారు తత్పూర్వమే పఠింతురు.

ఈకృతిన్ = ఈగ్రంథమును. పఠించినన్ = చదివినను; పఠింపవిన్నను = చదువలేనివారు పరులు చదువఁగా విన్నను, 'శృణ్వన్ రామాయణం భక్త్యా' యని కలదు. కావునఁజదువువారి కెంతఫలమో భక్తితో వినువారికి నంతఫలము గలదు. ఆరయన్=విచారించినను; పఠనమునకు శ్రవణమునకుఁ దీరిక లేనికాల ములో దీనిలోని యొక్కొక్కవిషయమును గుఱించి ధ్యానించినను; వాగృషభత్వ మున్ = వాక్+ఋషభత్వమును = వాక్కునందు శ్రేష్ఠత్వమును; (వాకు= వేద వేదాంగములు). ఇది బ్రాహ్మణులకుఁగలుగుఫలము. సకలవార్ధి = సమస్తసముద్ర ములచేత; పరీత = చుట్టబడిన, ధరా = భూమికి; పతిత్వమున్ = ప్రభుత్వమును. చక్రవర్తిత్వమును, ఇది రాజులకుఁ గలుగు ఫలము. పణ్యలాభమున్ = వాణిజ్య మున లాభమును; ఇది వైశ్యులకుఁ గలుగు ఫలము. బాఢమహత్త్వ మున్=మిక్కిలి గొప్పతనమును; ఇది శూద్రులకుఁ గలుగు ఫలము. సమానుల యం దుత్తముఁడవు కమ్మనియే వేదోక్తాశీర్వచనము. కావున సమానులందు మిక్కిలి గొప్పతన మని భావము. సమానులం దనునది తక్కినవారి విషయము నను నన్వయింపవలెను. అందఱికంటె నన్నిఁట గొప్పవాఁడు భగవంతుఁ డొక్కఁడే కావున సమానులందు గొప్పవాఁ డని గ్రహింపవలయును. క్రమాలం కారము. ఇప్పటికి నారదుఁడు వాల్మీకి కుపదేశించిన సంక్షేపరామాయణము ముగిసెను. దీనినే బాలరామాయణ మందురు. ఇది సంస్కృతమునఁ బ్రథమ సర్గము. ఈ సర్గమున మొదటిశ్లోకమున మొదటి యక్షరము 'త' కారము (తప). అది గాయత్రీమంత్రమందలి మొదటి యక్షరము. కడపటి శ్లోకమున గడపటి యక్షరము 'యాత్' ఇది గాయత్రియందలి కడపటి యక్షరము. గాయత్రియందలి యాద్యంతాక్షరములు చెప్పుటచే నీసర్గము గాయత్రీ సంపు టిత మని యేర్పడుచున్నది. ఈ నియతి ననుసరించియే వాల్మీకి వేయి గ్రంథ ములకు మొదట నొక్కొక్క గాయత్రియక్షరము నుంచెను. కావున ౨౪౦౦౦ గ్రంథమయ్యెను. ౨౪౦౦౦ గ్రంథ మనఁగా ౨౪౦౦౦ శ్లోకములని యర్థము కాదు. ౩౨ అక్షరముల సముదాయమునకే గ్రంథ మని పేరు. "గ్రంథోదనే వాక్సందర్భే ద్వాత్రింశ ద్వర్ణసంహతౌ" యని నానా. ఒక శ్లోకమందు ౩౨

అక్షరములకు మించి యుండనేని ౩౨ అక్షరములు మాత్రమే గ్రంథముగా చెప్పఁబడును. ఈ ప్రథమ సర్గమందు నాద్యంతాక్షరముల మధ్యభాగమునఁ దక్కిన యక్షరము లుండు నని సందేహించి యేనియతి ననుసరించి శోధించినను గానరావయ్యెను. ఎఱిఁగిన విజ్ఞులు తెలిపినవారికి నమస్కరింపఁగలవాఁడ. తక్కిన యక్షరములు గానరాకున్నను లోపములేదు. ఆద్యంతాక్షరములు గ్రహించుటచేతనే సర్వము గ్రహించినట్లగు. ఇట్టివి పెక్కులు గలవు. కావున శ్రీమద్రామాయణము గాయత్రీసంపుటిత మనుట నిర్వివాదము. అనియతి ననుసరించియే యీ యాంధ్రవాల్మీకి రామాయణమునందును గడపటిశబ్దము "అరయన్" యకారముతో ముగింపఁబడెను. తెనుఁగునఁ దకారముపొల్లు 'త్' శబ్దము కడపట రాఁజాలదు. కావున దానికి ముందున్న యకారము గ్రహింపఁబడెను. గాయత్రీరామాయణమందును "యామేవ రాత్రి" మ్మని యకారమేకదా గ్రహింపఁబడెను.

సంస్కృత వ్యాఖ్యాతలు సంస్కృత రామాయణమును శూద్రులు పఠింపవచ్చునా కూడదా యని చర్చించి కొంత గ్రంథము వ్రాసిరి. అది మన కప్రస్తుత మగుట విచారింపవలసినపని లేదు. ఈ రామాయణము నెవ్వరైనఁ బఠింపవచ్చును; వినవచ్చును. మహాఫలము ననుభవింపవచ్చును.

సంక్షేపరామాయణము— సంక్షేపము=సంగ్రహము. కథయందును శబ్దమునందును మితమైనది. రాముని జన్మము మొదలు నిర్యాణమువఱకుఁ గల చరిత్రమంతయు సంక్షేపముగాఁ జెప్పఁబడెను.

రామాయణము = రామునియొక్క+అయనము. రామాయణము = రాముని చరిత్ర (2) అయనము = ప్రతిపాద్యము. అయనము దేనికో యది రామాయణము. (3) రాముని భజించుటకు సాధనము రామాయణము. (4) అయన మనఁగా మోక్షము - మార్గము. 'నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయ' యని. కావున మోక్షకాలములకు మనోహరమైన మార్గము. (5) అయనము = స్థానము. రామాయణము. ఇది యున్నచోట శ్రీరామచంద్రమూర్తి యుండును. 'రషాభ్యాం నోణస్సమానపదే' యను సూత్రము ప్రకారము రామాయణ మనునది సంజ్ఞ కావున 'అయన' శబ్దములోని 'న' ణకారము మాఱెను. నారాయణ, శూర్పణఖ మొదలయిన వానియం దిట్లులే "న" ణ యయ్యెను.

### తాత్పర్యము.

పరిమితి చెప్ప సాధ్యపడని మహాత్త్వముగల యీ రామాయణ గ్రంథమును శాస్త్రప్రకారము చదివినను (నిధ్యాసము), ఇతరులు చదువఁగా విన్నను

(శ్రవణము) అర్థవిచారము చేసినను (మననము) బ్రాహ్మణునకు వేదవేదాంగముల నధ్యయనముచేసిన ఫల మబ్బును. క్షత్రియునకు సర్వభూపతిత్వము లభించును. వైశ్యునకు వ్యాపారమందు లాభము కలుగును. శూద్రునకు నపారమైన గొప్పతనము ప్రాప్తించును. కావున నాలుగువర్ణములవారు స్త్రీలు పురుషులు దీనిని జదువవలయును; వినవలయును. విషయములను జింతనము చేయవలయును. వినిపెడివారుండినఁ దాను జదువవలయును. చదివెడివారుండిన దాను వినవలయును, ఇవి రెండుఁ జరగని కాలమందు విన్నదానిని గన్నదానిని విశేషముగ మననము చేయవలయును. ఏ యుపాయము చేతనైన మనస్సు దీనియందు నిలుపవలయును. 'అరే శ్రోతవ్యో మంతవ్యో' యను శ్రుతి.

సంక్షేప రామాయణము సమాప్తము.

—• ౨ సర్గము. వాల్మీకిమహర్షి తమసాతీరంబున విహరించుట •—

విషయక్రమము. నారదుఁడు చెప్పిన రామచరిత్రమును విని సంతోషించి వాల్మీకి నారదునిఁ బూజించెను. నారదుఁడు పోయినపిమ్మట వాల్మీకి తమసానదీతీరమున శిష్యునితో సంచరించుచు నొకక్రౌంచమిథునమును జూచెను. వాల్మీకి చూచుచుండఁగనే బోయయొకఁడు వానియందు మగపక్షిని బాణముతోఁ గొట్టి చంపెను. ఆఁడుపక్షి యేడుపు విని వాల్మీకి మిగుల జాలిఁగొని బోయవానిని తెలియుమా నిషాద యని శపించెను. ఇట్లాయాదికవినోర వెలువడిన వాక్యములు సమాక్షరములుగల నాలుగు పాదముల పద్య మయ్యెను. అవల నావిషయమై యాలోచించుచు శిష్యుఁడైన భరద్వాజునితోడ నాశ్రమమునకు వచ్చెను. అచ్చటికి బ్రహ్మదేవుఁడు వచ్చి రామాయణము వ్రాయు మని యుపదేశించి సర్వము తెలియవచ్చునట్లు వర మిచ్చిపోయెను. వాల్మీకి రామాయణము రచింప నిశ్చయించుకొనెను.

ఆ॥ అనుచు నారదుండు•హర్ష రసావిష్ట, చిత్తుఁ డగుచుఁ దెలియఁ•జెప్పుటయును
వాక్యకుశలుఁడైన•వాల్మీకి యత్యాత్త,రంబు నాలకించి•శ్రద్ధతోడ. ౧౭౬

పరిమళాచారుగీతుఁ డగు వాల్మీకిమహర్షి "ఇష్టంహి విదూషాం లోకే, సమాసవ్యాసధారణ" మ్మనురీతిని తొలుత నారదుఁడు సంక్షేపముగఁ జెప్పిన రామచరితము నిక వాల్మీకి విస్తారముగఁ జెప్పఁబూనుచున్నాఁడు. గ్రంథమును జదువఁగోరువారు వక్తృవైలక్షణ్యము, విషయ వైలక్షణ్యము, ప్రతిపాద్య వైలక్షణ్యము నను

మూఁడువిషయము లవశ్యము తెలియవలయును. వైలక్షణ్యము=విశేషము. గ్రంథము చెప్పినవాఁ డెవఁడు ? వాని నడవడి యెట్టిది ? లోకుల కాప్తుఁడా ? కాఁడా ? యని విచారింపవలయును. ఇదియే వక్తృవైలక్షణ్యము. మేలుకోరి హితమే చెప్పునను విశ్వాసమున కెవఁడు పాత్రుఁడో వాఁడాప్తుఁడు. వీనివాక్యము ఆప్తవాక్యము, ఆప్తవాక్యము త్రోసివేయరానిది. మొదటియాప్తుఁడు భగవంతుఁడు. వేద మాప్తవాక్యము. ఆ వెనుకఁ బ్రజలమేలుకోరి వేదార్థములను బురాణేతిహాసశాస్త్రములవలన లోకులకుఁ దెలిపినవా రాప్తులు. వారికృతము లాప్తవాక్యములు.

యథార్థమును దా నెఱిఁగి కామక్రోధలోభాదిదూషితచిత్తుఁడు గాక తా నెఱిఁగిన యథార్థవిషయమునే పరులకు మేలుకోరి చెప్పుట ఆప్తలక్షణము. అట్టి యాప్తత యీయనకు బ్రహ్మానుగ్రహముచేఁ గలిగెను. గావున నీయన పరమాప్తుఁడు. బ్రహ్మయాజ్ఞప్రకారము లోకులు తరించుటకుఁగాను వాల్మీకి యీకృతి రచించెను. ఈ వక్తృవైలక్షణ్యము తొలుతఁ జెప్పఁబడుచున్నది.

హర్ష రసావిష్టచిత్తుఁడు - ఆనందముచే నావేశింపఁబడిన మనస్సుగలవాఁడు. రామచంద్ర చరిత్రము చెప్పఁబూనినప్పుడే నారదుఁ డానందరసమగ్నుఁ డయ్యె నని భావము. పిశాచ మావేశించినవానికి దేహము తెలియనట్లు నారదుఁ డానంద పరవశుఁడై కొంతసేపుండి యావల స్మృతి తెచ్చుకొనెను. కావుననే "చక్కఁగ యోజించి వచింతు"నని చెప్పెను. (చూడు. స ౧-౨. బాల.)

తెలియఁ జెప్పుటయు = సంక్షేపరామాయణమును జెప్పిన యనంతరము. ఇది యానంతర్యార్థకము - తెలియఁజెప్పుట యనఁగా సందేహమున కెడము లేక సుబోధముగఁ జెప్పుట.

వాక్యకుశలుఁడు = వాక్యములందు నేర్పరి, పరులు చెప్పినదానియందు సారార్థమును గ్రహించుటకును దాను దాని సారవంతము లగు వాక్యములఁ జెప్పుటకును సమర్థుఁడు. ఇట్టివాఁడుకనుకనే గురువు సంగ్రహముగఁ జెప్పిన విషయమును విస్తరించి గ్రంథరూపముగ వాల్మీకి లోకమునకుఁ దెలిపెను.

అర్హోత్తరంబున్ = తన ప్రశ్నకుఁ దగిన నారదుని ప్రత్యుత్తరమును శిష్యుఁడు గురువాక్యములందు శ్రద్ధయు, నాయనయందు భక్తిగలవాఁడై యుండవలయును. శ్రద్ధతోడ నాలకించి 'యాతనిఁ బూజలం దనిపి' యనుటచే వాల్మీకియం దీరెండును గల వని తేఁర్పడెను. ఈ రెండును లేనివాఁడు శిష్యుఁడు కాఁడు.

ఆలకించి = విని, శ్రద్ధతో = విశ్వాసముతో.

అని శ్రీరామచరిత్రము ప్రశంసించు భాగ్యము కలిగెఁగదా యని సంతోషముచే నుప్పొంగుచు నారదుఁడు మీఁదఁజెప్పిన ప్రకారము తెలియఁజెప్పఁగా విన్నవిషయమందలి సారము గ్రహించుటకు గ్రహించినదానిని బరులకుఁ దెలియఁజెప్పుటకై సమర్థుఁడైన వాల్మీకి తన ప్రశ్నమునకు సరియైన యుత్తరము వచ్చెనని శ్రద్ధతో విన్నవాఁడై నారదునితో నిట్లనియె.

చ॥ అడిగినయర్థ మెల్లఁ బరమాప్తతఁ గర్ణరసాయనంబుగా
నొడువుట నో మహాశయ! యనూనసుధారసతుందిలోక్తిని
ప్పుడ కృతినైతి నం చతనిఁ బూజల దన్పి సశిష్యవర్గుఁడై
కడుఁ బరితుష్టుఁ జేసె ననఘవ్రతుఁడున్ హృదయంగమోక్తులన్. ౧౪౭

కర్ణరసాయనంబుగన్ = చెవుల కింపుగ; “సీరసానాంహి ధాతూనాం లాభో పాయో రసాయనం। రసాయనం విహాంగే స్యాజ్జరావ్యాధిహరౌషధే” నీరసమైన ధాతువులకుఁ బుష్టిగలిగించునది. రసాయనము. జర - వ్యాధి, వీనిని హరించునది రసాయనము (Tonic). పరమాప్తతన్ = మిక్కిలి యథార్థముగ, ప్రీతితోను. హితబుద్ధితోను, అనూన = కొఱఁతలేని, సుధారస = అమృతముచే, తుందిల+ఉక్తిన్ = బలిసిన (నిండిన) మాటలచేత, శైలిశయ్యలైన మాటలు తియ్యనై యుండునట్లు. సుధ యనఁగా సుఖముగాఁ బానముచేయఁబడునది. కొన్ని త్రాగుటకుఁ దియ్యగా నున్నను వెనుకఁ గీడుచేయును. కొన్ని త్రాగునపుడు చెగటుగా నున్నను బిదప మేలుచేయును. రామకథాసుధ = త్రాగుటకు (వినుటకు) నింపైయుండును. పిదపను మేలే యిచ్చును. నొడువుటన్ = చెప్పుటచేత, కృతిని = సమర్థుఁడను ఇన్నిదినములు వేదాంతార్థనిర్ధారణ సామర్థ్యము లేక యుంటిని. నీమాటలవలన వేదార్థము నిర్ధారణచేయు సామర్థ్యము కలిగెను. కావునఁ గృతకృత్యుఁడనైతిని. తన్పి = తృప్తిపఱచి, అనఘవ్రతుఁడున్ = దోషములేని వ్రతముగల వాల్మీకి, సశిష్యవర్గుఁడై = శిష్యులసమూహములతోఁ గూడినవాఁడై, హృదయంగమోక్తులన్ = మనోహరమైన మాటలచే.

ఛందస్సు

న + ఊన: అన్ = ఊన = అనూన. నఞ్ సమాసము - కావున నుభయయతి - ఉభయయతులం దచ్చైన హల్లైన యతి చెల్లును. ఇచ్చట హల్లుయతి చెల్లును.

## తా త్ప ర్య ము.

మహాత్మా ! నే నడిగిన విషయమంతయు నాహితము న్నాశ్రేయస్సుఁగోరి వినుటకింపై నరీతిని నమృతబిందువులవంటి వాక్యములఁజెప్పుటచే నేనిప్పుడు కృతకృత్యుఁడనైతిని. నాసందేహము తీఱెను. అని శిష్యసమూహముతో నారదుని మనోహరవాక్యములచే భంగములేని వ్రతముగల వాల్మీకి సంతోషపడెను.

తే॥ అర్చనల నంది యాగతి•హర్ష మొంది, నారదుఁడు దాను బోవ నా•నతినిఁబొంది
చనియెనుఁయథేచ్ఛ మాకాశ•సరణిఁబట్టి, దేవలోకంబుఁజేరంగ•దేవమౌని. ౧౮౪

దేవమౌని = నారదుఁడు, అర్చనలు-పూజలు, ప్రదక్షిణనమస్కారాదులు. అంది = గ్రహించి, హర్షము = సంతోషము - ఆనతి=సెలవు. ఇది ఆజ్ఞప్తిశబ్దతద్భవము. దేవలోకము=బ్రహ్మలోకము. బ్రహ్మలోకమునుండి వచ్చిన వాఁడుగావున మరల బ్రహ్మలోకమునకే పోయెను. ఆకాశసరణిఁబట్టి=ఆకాశమార్గముఁగా. యథేచ్ఛము=ఇష్టానుసారము. ఇది యవ్యయీభావసమాసము కావున నపుంసకలింగము, చనియెను = పోయెను. బ్రహ్మవాక్యముచొప్పున వాల్మీకిఁ దాను రామాయణ ముపదేశించినవార్త తెలుపుటకుఁ బోయె నని భావము.

ఆనతి యనఁగా నాజ్ఞ కాదు. పోయివత్తునా యని నారదుఁ డడుగఁ బోయి రమ్మని వాల్మీకి సమ్మతించె నని యర్థము.

## తా త్ప ర్య ము.

ఇట్లు వాల్మీకి గావించిన ప్రదక్షిణనమస్కారాదిపూజల నెల్ల నారదుఁడు గ్రహించి పోయివచ్చెద నని చెప్పి యాకాశమార్గమున బ్రహ్మలోకమునకుఁ బోయెను.

కం. నారదుఁ డరిగిన గంగా,తీరంబున కనతిదూర•దేశంబున ని
ర్హారివరకుసుమభరవి,స్తారలతాచారుకుటిని • దమసాతటినిన్. ౧౮౫

గంగాతీరమునకున్ = గంగయొడ్డునకు, అనతిదూరదేశమునన్ = మిక్కిలి దూరముగాని ప్రదేశమందు (ఉన్నట్టి) నిర్హారి = దూరముగా వ్యాపించు గంధముగల; "సమాకర్షీతు నిర్హారీ" యని యమరము. వరకుసుమ = శ్రేష్ఠములైనపూవులయొక్క, భర = భారముయొక్క, విస్తార = అతిశయముగల, లతా = తీఁగలచేత, చారు = మనోహరమైన, కుటినిన్ = పొదరిండ్లు గల దానియందు, తమసాతటినిన్ = తమసయను పేరుగల నదియందు, వారినాడుఁగనేగి యని మీఁది పద్యవాక్యముతో నన్వయము.

తా త్ప ర్య ము.

నారదుఁడు చనిన యనంతరము వాల్మీకిమహర్షి గంగాతీరమునకు సమీపమందుఁ దమ పూలవాసనలను దూరమందే వ్యాపింపఁజేయు పూలతీఁగలు గల పొదరింట్లుగల తమసానదియందు.

మత్తకోకిలము॥ రాజితద్యుతి వాల్మికర్షి యు • రాఁగ వెన్కనిత స్వర
ద్వాజుఁ డప్రియశిష్యవర్యుఁడు • వారి నాడఁగ నేగి, పే
రోజమై నడిమింట రాజిల • నుగ్రదీధితి, చారువౌను
ద్వేజితాంబులఁ గాంచి యిట్లనుఁ • బ్రీతుఁడై నిజశిష్యుతోన్. ౧౯౦

రాజితద్యుతి=ప్రకాశించు బ్రహ్మతేజస్సుగల, వాల్మీకర్షి - వాల్మీక+ఋషి= వాల్మీకిఋషి, ప్రియశిష్యవర్యుఁడు=ఇష్టుఁడైన శిష్యశ్రేష్ఠుఁడు. తన వెంబడిరాఁగా, వారిన్ = నీటియందు, ఆడఁగన్ = స్నానముచేయుటకు, పేరు + ఓజ = మిక్కిలి ప్రకాశముతో - మబ్బుమాటులేక, ఉగ్రదీధితి = తీక్ష్ణకిరణములు గల సూర్యుఁడు, నడిమింటన్ = ఆకాశమున నడుమ, రాజిలన్ = ప్రకాశింపఁగా, చారు = మనోహరమైన, అనుద్వేజిత = సౌమ్యాకారముగల, అంబులన్ = తీర్థమును, నిజ శిష్యుతోన్ = తనయొక్క శిష్యునితో.

ఛ ం ద స్సు

• మత్తకోకిలవృత్తము - ర-స జ-జ-భ-ర-గణములు - ౧౧వ చోట యతి.

తా త్ప ర్య ము.

బ్రహ్మతేజస్సు ప్రకాశించు నమ్మహర్షి భరద్వాజుఁ డను ప్రియశిష్యుఁడు వెంట వచ్చుచుండఁగా మాధ్యాహ్నికకర్మానుష్ఠానమునకై స్నానముచేయఁ బోయి తేటగా నిర్మలముగా నుండు నీళ్ళను జూచి సంతోషించి తన శిష్యునితో నిట్లనియె.

కం॥ అంబువులఁ గంటె సుజనుమ.నంబునకుం దుల్య మగుచు • నవ్యము రమణీ
యంబై నిరతంబుఁ బ్రస న్నంబై నిష్పంక మగుచు • ననుపుం గూర్చెన్. ౧౯౧

అంబువులన్ = నీళ్ళను, కంటె=చూచితివా-కంటివే యొక్క రూపాంతరము. నవ్యము = క్రొత్తది, ఇదివరకు కెన్నిమారులో చూచినదైనను క్రొత్తగఁ జూచి నట్టు మనోహరమై యున్నదని భావము. రమణీయంబై = మనోహరమైనదై, నిరతము = ఎల్లప్పుడు, ఇది తెలుఁగుపదము. తత్సమమున దీని కీ యర్థము లేదు. ప్రసన్నంబై = నిర్మలమైనదై, నిష్పంకమగుచున్ = అడుగున బురద లేని దగుచు. కొన్ని తీర్థము లడుగున బురదలేకున్నను నీళ్ళు బురదలుగానే యుండును. కొన్ని యడుగున బురదయున్నను మీఁదఁ దేటగానే యుండును.

ఇది లోపల మీఁదఁగూడ బురదలేనిది. నవ్యమును రమణీయమును అని భావము. కావుననే, సుజనమనంబునకున్=సత్పురుషుని మనస్సునకు, మాద్రి = సమానము - మాదిరి రూపాంతరము. మాతృశబ్దభవమని తోఁచెడి. పై విశేషణములు సుజనమనంబునకు నన్వయించును అప్పుడు నిష్పంక మనఁగాఁ బాపము లేనిదని యర్థము. పంకము = (1) బురద (2) పాపము. ప్రసన్నము = కలఁతలేక తేటగ నుండునది, సనుపు = ప్రేమ.

## తాత్పర్యము.

నాయనా! భరద్వాజా! కంటివిగదా యీ నదీజలము లడుగునఁగాని మీఁదఁగాని బురదలేక లోపలఁ బాపపు టాలోచన మీఁదఁ బాపపుచర్యలేక శుద్ధాంతఃకరణముగల సత్పురుషుమనస్సువలెఁ దేటగా నున్నది దీనిని మన మెన్ని మాఱులో చూచితిమిగాని యెప్పటికప్పుడు క్రొత్తగాను మనోహరముగాను గాన వచ్చుచు నెంతో సంతోషము కలిగించెను.

కం॥ తెమ్మా యీవల్కలమిటు, లిమ్మా కలశంబు నంపు • నిమ్మగునెడ నే
రమ్మా వత్సా! నే స్నానమ్మొనరింతుఁ బుణ్య•నదితీర్థమునన్. ౧౪౨

వత్సా = చిన్నవాఁడా, వల్కలము = (స్నానముచేయుటకు) నారగుడ్డను, కలశంబున్ = నీటిపాత్రను, ఇమ్మగునెడన్ = తగినచోటను, పుణ్యనదితీర్థమునన్ = పుణ్యముగలిగించు నేటినీటియందు. నే స్నానమ్మొనరింతున్ = (మధ్యాహ్న కాల మతిక్రమింపఁబోవుచున్నదికావున) నేనిందే స్నానము చేసెదను. గంగకుఁబోవ నవకాశము లేదని భావము. 1-12 వఱకే మాధ్యాహ్నిక కర్మముల కధికారము ఆవల నపరాహ్ణము. పగటికాలమును నైదు భాగములుచేసిన నందలి మూఁడవ భాగము మధ్యాహ్నము.

## తాత్పర్యము.

నాయనా! యీ స్నానశాటిని నందిమ్ము. కమండలువును బదిలముగ నొక చోట నుంపుము. ఈ పుణ్యనదీతీర్థములందు నేను స్నానము చేయవలయును. శీఘ్రముగ రమ్ము.

కం॥ అని పలుకుచు వల్కలమున్, ఘనుఁడు భరద్వాజుఁ డీయఁ • గైకొని యతధీ
ఖని యారె! సంచరించుచు, వనసీమన్ విపులవిటపి•వారోద్దామన్. ౧౪౩

ఘనుఁడు = (గురుభక్తిచేత) గొప్పవాఁడు, యతధీఖని = నియమతనైన బుద్ధికి గనియైనవాఁడు, విపుల = విశాలమైన, విటపివార = వృక్షసమూహము చేత, ఉద్దామన్ = ఎక్కువైన, వనసీమన్ = వనప్రదేశమందు, యతధీఖని సంచరించుచు = నారదమహర్షి వలన నేను పాపహరమైన గొప్పవిషయమును

వింటిని, ఇది నాలోనే సమసిపోవలయునా ? మధురాహార మొక్కఁడే తినరాదు గదా ! నేనొక్కఁడనే బాగుపడిన నెంత ? బాగుపడకున్న నెంత ? లోకము బాగు పడుటకదా ప్రధానము. లోకమునకు దీనిని దెలుపుట యెట్లని యాలోచించుచు మధ్యాహ్నము మించిపోవనుండుటయుఁ గూడఁ దెలియక పాదప్రచారము చేయుచుండెను. ఔర-ఆశ్చర్యార్థకము. జితేంద్రియుఁడైన వాల్మీకికిఁగూడ వనసౌందర్యముచూచి సంతోషింపఁ గోరిక పుట్టెఁగదా యని యాశ్చర్యము-అహో దైవతంత్రము !

## తాత్పర్యము.

అని చెప్పుచు గురుభక్తిపూర్ణుఁడైన యా శిష్యుఁడు స్నానశాటి యీయఁ గైకొని సారకోపదేశము వెలిపఱిచి లోకము నెట్లు బాగుపఱుతునా యని యాలోచించుచు మధ్యాహ్నము మించనుండుట మైన - మనస్సునకుఁ దేక పెద్దవృత్తములుగల యా వనమందు మెల్లగ సంచారము చేయుచుండెను. భగవద్విషయ విచారసమయంబునఁ గర్మభంగదోషము లేదు. “యస్మిన్ కాలే విశాలాక్షి, యస్య యత్కర్మచోదితమ్ । తత్కాలేకర్మ తత్త్యక్త్వా, మాముపాస్తే నరో యది । నదోష స్తత్ర దేవేశి, భవత్యేవ నసంశయః । రథ్యాంగతేచ దేవేశే, అస్థానం చాస్థితే సతి, మధ్యేసంధ్యా యదాప్రాప్తాం, దృష్ట్వా వేదార్థ మోహితాః । సంధ్యోపాస్తిం ప్రకుర్వంతి, విప్రా విష్ణుపరాఙ్ముఖాః । శ్వానయోని శతం ప్రాప్య. చాండాలీం యోని మాప్నుయుః. —వరాహపురాణము.

## అర్థము

ఎవఁ డేకాలమం దేకర్మము చేయవలయు నని చెప్పఁబడెనో ఆ కాలమందు దానిని విడిచి నా యుపాసనము చేసెనేని వాని నాకర్మము విడిచినదోష మంటదు. దేవీ! సందియములేదు విష్ణుపరాఙ్ముఖులైన విప్రులు కొందఱు వేదార్థమోహితులై “త్రైగుణ్యవిషయా వేదా” యని యెఱుఁగక నేను వీథులలో నున్నప్పుడుగాని యాస్థానమం దున్నప్పుడుగాని సంధ్యావేళ యయ్యెనని నా సేవ వదలిపోయి సంధ్య వార్తురు. ఇట్టివారు నూఱుజన్మములు కుక్కలుగాఁబుట్టి కడపటఁ జండాలయోని జనింతురు. ఇది భగవంతుని బ్రధానముగా నెంచిన భాగవతుల లక్షణము. భగవంతునికంటెఁ గర్మము బ్రధాన మనుకొనువారు కొందఱు గలరు. కర్మము లచేతనము లనియుఁ, గర్మఫలదాత భగవంతుఁడే యనియు నచేతన కర్మనిష్ఠకంటె భగవన్నిష్ఠ శ్రేష్ఠమనియు వారెఱుంగలేరు.

—• బోయ క్రౌంచపక్షిని వధించుట వాల్మీకిమహర్షి చూచుట. •—

కం॥ అంచితచారుస్వనమై, చంచచ్ఛద మగుచు సురతి • సంగతిఁ గడు రా
గించెడి విరహాసహాస, క్రౌంచద్వంద్వంబు మౌని • కనెఁ జేయలఁతిన్. ౧౧౮

ముని = వాల్మీకి, అంచిత = ఒప్పునట్టి, చారు=మనోహరమైన, స్వనమై = (సురతికాలమునఁ జేసెడు) కంఠధ్వని గలదై, చంచత్ + ఛదము = కదలుచున్న ఱెక్కలు గలది, సురతసంగతిన్ = సంభోగార్థమైన కూడికతో, రాణించెడి = మనోహరమైయుండు, విరహ + అసహన = ఎడఁబాటు నోరువని. క్రౌంచ ద్వంద్వమున్=భార్యాభర్తలగు క్రౌంచపక్షులను క్రౌంచజాతిలో భార్యాభర్తలు క్షణకాలమైనఁ బాయుటలే దని లోకప్రసిద్ధి. చేయలంతిన్ = సమీపమునందు. క్రౌంచము ప్ర॥ వికృతి - క్రౌంచ.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు సంచరించుసమయమున సమీపమందు సురతికాంక్షచే ఱెక్కలు విచ్చి మనోహరముగఁ గూయుచు వియోగము సహింపలేని క్రౌంచపక్షులు పోతుపెంటి కలిసియుండుట చూచెను.

ఆ॥ వానియందు నొక్క • దానిని మగపక్షిఁ, గూల్చె వైరబుద్ధిఁ • గ్రూరమెఱుఁగు
పాపనిశ్చయుండు•తూపునొక్కటి దొడి, తానుజూచుచున్న•నైన నుఱక. ౧౫॥

పాపనిశ్చయుండు = ఆ పక్షుల సంభోగసమయమును నలక్ష్యముచేసి చంపు నంతటి క్రూరమైన మనస్సు గలవాఁడు, క్రూరమెఱుక = క్రూరుఁడైన బోయ, ఉఱక = లక్ష్యముచేయక, వైరబుద్ధిన్ = సకలజంతువులయందునుండు సహజమైన ద్వేషబుద్ధిచేత, గీ॥ 'కసవుచే నీటిచే మోదకలనచేత, బ్రదుకు మృగ మీన సజ్జన ప్రకరములకు, శబరకైవర్తసూచకజనులు జగతిఁ, గారణములేని పగవారు గాదె తలఁప' - భర్తృహరి, తూపున్ = బాణమును, తొడి = సంధించి, 'ఉపకార ఫలం మిత్ర మపకారోఽరిలక్షణ' మ్మని కిష్కింధాకాండము. ఉపకారము చేయుట మిత్రలక్షణము, అపకారము చేయుట శత్రులక్షణము.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు తాను జూచుచున్నను లక్ష్యముచేయక సహజముగ జంతువుల హింసించుటే స్వభావముగఁ గల యా దయలేని బోయవాఁడు పాపమునందు స్థిరపడిన బుద్ధిగలవాఁ డగుటచే నా రెండుపక్షులలో మీఁదనుండు మగపక్షిని బాణముచే నేలఁ బడఁగొట్టి చంపెను.

కం॥ అంతట గనుఁగొని ముని భగవంతుఁడు బహుళాస్రపూర • పరిమగ్నంబై
చెంతయు పెడ ద్రేలాడ, న్జింతం బడి పొరలుచున్న • నీడోద్భవమున్. ౧౬॥

బహుళ = అధికమైన, అస్ర = నెత్తుటియొక్క, పూర = ప్రవాహమున పరిమగ్నంబై = బాగుగ మునిఁగినదై, చెంతన్ = దగ్గఱ. నీడ + ఉద్భవమున్ = (గూటియందుఁ బుట్టినదానిని) క్రౌంచపక్షిని, భగవంతుఁడు — శ్రీ,

జ్ఞానము, వైరాగ్యము, యశస్సు, వీర్యము, ఐశ్వర్యము యీ ౬ టికి భగమని పేరు. ఇవి కలవాఁడు - కనుకనే శాపానుగ్రహసమర్థుఁడు - ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య యశసః శ్రియః, జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవ, షణ్ణాంభగ ఇతీరణా.

తా త్ప ర్య ము.

అట్లు నేలఁబడి పెడ ఱ్రేలవైచి నెత్తుటి వెల్లువయందు మునిఁగి తన సమీప మందే పొరలాడుచు మరణావస్థయం దున్న యా మగపక్షిని జూచెను.

కం॥ ఎత్తఱిసేనిం బాయక, హత్తిలి నెయ్యమున వెంట ♦ నంటెడు మగనిన్
మత్తిల్లియున్నవానిని, నెత్తురు మునుఁపఁగ శిరంబు ♦ నేలం బొరలన్. ౧౧
కం॥ విలవిలమని ప్రాణానిలములఁ బాయుచు వివృతవక్త్రు ♦ మును గలకాంతున్
జలజలఁ గన్నుల నీళ్ళు లుఁరలఁగం గనికూసెఁ బెంటి ♦ క్రౌంచము వగచేన్. ౧౨

ఈరెండుపద్యముల కేకాన్వయము - పెంటి = ఆఁడుపక్షి, ఏ తఱిన్=ఏ సమ యమందునైన, హత్తిన నెయ్యమునన్ = వదలని స్నేహముచే. స్నేహాశబ్ద భవము నెయ్యము, మత్తిల్లి = సంభోగమున మైమఱచి. ప్రాణ + అనిలములన్ = ప్రాణవాయువులను, వివృతవక్త్రము = తెఱవఁబడిన నోరుగల, కాంతున్ = ప్రియుని, ఊరలన్ = రాలఁగా, నీళ్ళులు = ఇట సంశ్లిష్ట బహువచనముపై బహువచనము కానంబడియెడి. కొన్ని బహువచనాంత నామంబులమీఁద బహు వచనం బగు సు - వ్యా - అచ్ఛి - ౫౫ సూ.

తా త్ప ర్య ము.

ఆహారనిద్రావిహార సమయములందైనను రేయైనను బగలైనను స్నేహముచేఁ దన వెంటనే తిరుగుచుండువానిని, సురతానందముచే మైమఱచి సమీపమందు బోయయుండుటనైన గమనింపనివానిని, వ్రేటుపడి నెత్తుట మునిఁగి శిరము నేలఁ బడి పొరల విలవిల తన్నుకొనుచు ప్రాణవాయువులు వెడలిపోఁగా నోరు తెఱచి యున్న మగనిఁ జూచి యాఁడుక్రౌంచము దుఃఖముచేఁ గన్నీళ్ళు రాలఁగ విస్వర ముతోఁ గూయసాగెను.

ఉ॥ ఎంతయుఁ గీచుకీచు మని ♦ యీరెలుఁ గొప్పఁగఁ గూయుచున్, ధవుం
జెంతను వ్రాలి చంచువునఁ ♦ జీఱుచు, బోయకు నుల్కిపాటుచున్
బొంతను గొమ్మవ్రాలి నిజ ♦ పూరుషుఁ జూచుచు, నేడ్చుకాంత నే
కాంతముమాచి నేలపయిఁ ♦ గ్రౌంచము గూలుట కాంచి యాత్మలోన్. ౧౩

ఎంతయున్ = మిక్కిలి (తెలివిలేక). ఈరెలుఁగు = సన్ననిధ్వని - ఈరు= అల్పము, ఇల్లు ఈరెండ. చంచువునన్ = ముక్కుతో, చీఱుచున్ = గీఱుచు, ఉల్కిపాటుచున్ = భయపడి పరువెత్తుచు పొంతను = సమీపమున, నిజ

పూరుషున్ = తన మగనిని, పోతుపక్షిని. ఏకాంతము = ఏకాగ్రమనస్సుతో. (ఏక+అంతము = ఒక టెక్కొవగలది) పక్షుకాంత నేకాంతము చూచి యనుటచే చచ్చిన మగపక్షియవస్థకంటె వియోగమున దుఃఖించు నాడుపక్షిదురవస్థ వాల్మీకికి నధికసంతాపము కలిగించెను. 'లేబరముగాదె యిల్లాలులేని బ్రతుకు' 'అసారే దగ్ధసంసారే, సారం సారంగలోచనా' 'నానానారీ నిష్ఫలాలోకయాత్రా' యన్నట్లు భార్యను విడనాడి నిస్సారమై శూన్యప్రాయమైన సంసారమునఁ బడి యున్న రామచంద్రమూర్తి యవస్థకంటె వియోగతాపమునఁ దపించు సీతాదేవి దురవస్థయేకదా వాల్మీకిని గరఁగించి రామాయణమును రచింపఁజేసినది.

తాత్పర్యము.

కీచుకీచు మని సన్ననిధ్వనితో తెఱిపిలేక కూయుచు సమీపమందు క్రౌంచి ముక్కుతో గీరుచు బోయవాఁడు రాఁగా వానికి భయపడి యెగిరిపోయి సమీపమందున్న కొమ్మమీఁద క్రౌంచి తన మగనిఁజూచుచు నేడ్చుచుండు నాఁడుపక్షిని శోకధ్యానముతోఁ జూచి మగపక్షి నేలఁమీఁదఁ బడియుండుట చూచి తన మనస్సులో.

ఆ॥ కరఁగి ధర్మవిదుఁడు • కడువగఁ దత్కృతి, నెఱికి దూర మగుట • నిశ్చయించి
భ్రుకుటి వికటముగను • రోషతామ్రాక్షుఁడై, కటికుటిలుకుఁజూచి•కరుణమాలి. ౧౬౦

ధర్మవిదుఁడు = జంతుహింస కులధర్మముగాఁగల బోయలైనను జంతువుల నెప్పుడు హింసింపవచ్చును, ఎప్పుడు గూడ దను ధర్మరహస్య మెఱిఁగిన వాల్మీకి. కరఁగి = మనస్సు నీరుకాఁగా, తత్ + కృతి = ఆబోయవాఁడు ఆసమయమునఁ బక్షిని హింసించుట నెఱికి = న్యాయమునకు, భ్రుకుటి = కనుబొమ్మలు, వికటముగను = భయము గలిగించునట్లు, వ్యత్యస్తముకాఁగా, రోషతామ్రమలక్షుఁడై = కోపముచే నెఱ్ఱనైన కన్నులుగలవాఁడై, కటికు+ఎటుకు = నిర్దయుఁడైన బోయను, కరుణమాలి = (బోయనివిషయమున) దయ వదలి.

వ్యాకరణము.

కటికు+ఎటుకు=కర్మధారయంబులం దుత్తున కచ్చు పరంబగునపుడు టుగాగమం బగు. సు. వ్యా. సం. ౫౭సూ. తామ్రాక్షుఁడు-బహువ్రీహిని అక్షిశబ్ద మకారాంత మగు. సు. వ్యా సమా. ౬౭ సూ

తాత్పర్యము.

వేటలయందును జీవహింస కులవృత్తిగాఁగల వేటకాం డ్రనుష్ఠింపవలసిన ధర్మముల నెఱిఁగిన వాల్మీకి, పోతు పెంటి కలిసియుండుసమయమందుఁ గొట్టుట

ధర్మముకా దని నిశ్చయించి కనుబొమలు ముడివడఁ గన్నుఁ లెఱ్ఱన గాఁగాఁ గ్రూరుఁడైన బోయవానియందు దయవిడిచి యిట్లు వాని శపించెను.

'శ్లో॥ కుటిలబుద్ధుల గెలువంగఁ గుటిలమతియ, యర్హమగుఁగాని నీతి గాదార్జవంబు.' అన్నట్లు క్రూరునియందు దయతప్పుట దోషముగాదు. పాండురాజిట్టిదోషము చేయుటచేఁగదా కిందముఁ డను ముని శపించెను.

—• వాల్మీకిమహర్షి బోయను శపించుట •—

శ్లో॥ తెలియుము మా నిషాదుండ! ప్ర•తిష్ఠనీక, ప్రాప్తమయ్యెడు శాశ్వత•హాయనములఁ
క్రౌంచమిథునంబునందు నొ•క్కరుండునీవు, కామమోహితముఁజంపు• కారణమున. ౧౬

నిషాదుండ=ఓరీ బోయవాఁడా! కామమోహితమునన్=కామముచేత మోహమును జెందినదానిని-కామముచేఁ బరవశమైనదానిని, క్రౌంచమిథునంబునందున్ = క్రౌంచపక్షిజాతి వగు భార్యాభర్తలలో, ఒక్కరుండున్ = ఒకదానిని (మగపక్షిని), చంపు కారణమునన్ = చంపుట యను హేతువుచేత, శాశ్వతహాయనములన్ = అనేకసంవత్సరములయందు, ప్రతిష్ఠ = జీవించియుండుట, ప్రతిష్ఠా స్థితి మాహాత్మ్యే' యని వైజయంతి. నీకు, అప్రాప్తమయ్యెడున్ = లభింపకపోవునుగాక. ప్రతిష్ఠ నీకు అప్రాప్తమయ్యెడు నని పదవిభాగము. అనేక సంవత్సరములు జీవింపక త్వరలోనే చచ్చెద వని భావము. తెలియుమా = ఈవిషయమును దృఢముగాఁ దెలిసికొనవలసినది, ఇట్లని వాల్మీకి యభిప్రాయము.

ఇదియే రామాయణము వ్రాయసంకల్పించిన వాల్మీకినోర వెలువడిన ప్రథమ శ్లోకము. బ్రహ్మానుగ్రహమున రామాయణమునకు బీజభూతముగఁ దొలుదొల్త వెలువడిన యీశ్లోకము కేవల దారుణశాపోక్తిగ నుండఁజాలదనియు, 'మనాక్కావ్యార్థసూచన'మని కావ్యార్థము కొంతయైనఁ గలదై మంగళశ్లోకముగ నుండు ననియు యాలోచించి కృతిభర్తయు భగవంతుఁడు నైన శ్రీరామచంద్రుని మంగళాశాసనముగను గావచ్చు నని పూర్వు లిట్లు లర్థము వచించిరి.

ఎట్లనః- మానిషాదుండ = లక్ష్మికి నివాసస్థానమగు శ్రీనివాసుఁడా-శ్రీరాముఁడా, కామమోహితమున్ = సీతావిషయమునఁ గామముచే మైమఱచినదానిని సీత నపహరించిన వానిని. దీనిచే రావణుఁడు సీతను గాముకుఁడై యెత్తుకొనిపోయెనేకాని కొందఱు చెప్పునట్లు భక్తిభావముచేఁ గాదని తెలియనయ్యెడి. "తత స్తస్మిన్ననాదినిధనే, పరబ్రహ్మభూతే భగవ, త్యనాలంబిని కృత మన స్తల్లయం దశానన శ్చే ప్యవంగపరాధీనతయా జానకీసక్త చేతసో దాశరథిరూపధారిణ స్తద్రూపదర్శనమేవాసీత్ నాయ మత్యుత ఇత్యాసక్తి ర్విపద్యతోంతఃకరణస్య మానుషబుద్ధి రేవ కేవల మస్యాభూత్", (విష్ణుపురా. ౪-౧౫) దీనివలన రావణునకు శ్రీరా

ముందు నారాయణుండని తెలిసి యాయనచేఁ జావఁగోరి, సీత లోకమాత యని తెలిసి హరించె ననునవి యెల్లఁ బొల్లుమాటలుగ నెఱుంగ నగు. ఈ విషయము వేఱొకచో విపులముగఁ జర్చింపఁబడును. క్రౌంచమిథునంబునందున్ = రాక్షస జాతివారగు మండోదరీరావణులను భార్యాభర్తలలో, క్రౌంచము = కుటిలస్వభావముగల - క్రుంచగతి కౌటిల్యాల్పీభావయో యని ధాతుపాఠము. ఒక్కండున్ = ఒక్కరావణుని, చంపుకారణమునన్, శాశ్వతహాయనములన్, ప్రతిష్ఠ = మాహాత్మ్యము, నీక=నీకు-నిశ్చయార్థకము. ప్రాప్తమయ్యెడున్=లభించును.

కాముకుఁడగు రావణునిఁ జంపి లోకముల సంరక్షించుటచేత నీకుఁ దప్పక శాశ్వతకాలము జయముగలిగి వర్ధిల్లుదువుగాక యని భావము.

ఇశ్లో పద్య మిష్టదేవతాస్మరణరూపము కావున మంగళరూప మగును. ఈ పద్యమున నుత్తరార్థము పూర్వార్థమునకుఁ గారణముగాఁ జెప్పఁబడినది కావున వాక్యార్థహేతుకకావ్యలింగ మను నలంకారము. ౧౬వ పద్య వ్యాఖ్యయుఁ జూచునది.

## వ్యాకరణము

మధ్యమపురుష ము వర్ణకంబునకు హలవసానంబులు పరంబులగునపుడు లోపము విభాషనగు. సు. వ్యా. ౬౯ సూ. సంధిప్రకారము తెలియు + మానిషాదుఁడ అనుచో మువర్ణకము లోపించి 'తెలియు' అని మిగిలెను.

## ఛందస్సు

ప్రతిష్ఠ నీక ప్రాప్తమయ్యెఁడు ననుచో నొక యర్థమునకు నీకు అప్రాప్తమయ్యెడు నని పదవిభాగము చేయఁబడెను. అటుచేసినపుడు 'ప్రా' యను సంయుక్తాక్షరము నకు ముందుండు 'క' గురువు కావలదా ? అయినచో ఛందోభంగము కాదా యను సందేహము కలుగవచ్చును. అట్టి సందేహమున కాకరము లేదు.

## సర్వలక్షణసారసంగ్రహము

“గీ॥ సంస్కృతపదంబు లొగి సమాసములు గూర్చి । నపుడు క్రారనుగూడిన యక్కరంబు । లూఁదియుండు నొక్కొక్కచో నూఁదకుండుఁ । దెనుఁగుఁ గృతుల యందు సామజాజిననిచోళ.”

## లక్ష్యములు

ఉ॥ కావుఁడ గామక్రోధములఁ గ్రాఁచుచు నాశ్రితకోటిఁ గాచుచున్.

—శాంతి పర్వము,

సీ॥ సంధ్యాభివందనశ్రద్ధయుజ్జనసేయు । గీతవాద్యవినోదక్రియలఁ దగును.

— కాశీఖండము.

చం॥ .... .... .... .... .... .... .... .... .... .... .... .... .... ....గురుండుగాఁ
డె నరవరేణ్య ధర్మప్రకటీకృతచిత్తుఁడు శాంతమూర్తి—ఉద్యో.

చం॥ కృపకృతవర్మలంగడిమిఁ గిట్టిశిఖండి ప్రభద్రకుల్ మహో ....
—శల్యపర్వము.

శ్లో॥ సంయుక్తే సంస్కృతాద్యస్యా, త్పర మాంధ్రపదం లఘుః
భవేదాద్యసమాసేపి, రేఫయోగా త్పదంతథా
పదాపిచ తథా త్వం స్యాత్, క్వచిన్నైవ సరేఫకే
పర్యాస్వపిచ భాషాసు, రహాయుక్తేక్షరే పరే
పూర్వవర్ణస్య లఘుతా, చేష్టా మల్వాదికేపిచ —అథర్వ
ప్రాప్తనాభిహ్రదనిమజ్జన మితి.... .... .... —మాఘకావ్యము.

ఇవిగాక.

ఉ॥ నైచిన ప్రత్యయార్థముగ వాఁ డతి ప్రీతి భుజింపఁబోయినన్
—భోజ. ౨ ఆ. ౧౫౮ ప.

కం॥ వేంకటవరదుఁడు వెలయు ని,రంకుశవితరణనిరూఢప్రజ్ఞను రణని
శ్శంకితప్రాభవమున నక,లంకితకీర్తిప్రతాపలక్ష్మీలమహిమన్. రా. పాం. ౧ ఆ.

౧. తెనుఁగుశబ్దము మొదటి సంయుక్తవర్ణమునకు ముందుండు నక్షరము.

౨. సంయుక్తమైనసంస్కృతాక్షరమునకు ముందుండు నాంధ్రపదవర్ణము.

౩. సంస్కృతసమాసమందుఁ బదంబుమీఁది రేఫసంయుక్తవర్ణమునకుఁ బూర్వాక్షరము వైకల్పికముగ.

౪. అద్రుచు - విద్రుచు - పద్రుచు - ఛిద్రుపలు-ఇగ్రుచు శబ్దంబుల సంయుక్తాక్షరమునకుఁ బూర్వాక్షరములును గురువులు కావు.

కతకవ్యాఖ్య యిట్లిదనిన :-

నిరతాం సాదయతీతి నిషాద యని వ్యుత్పత్తి. ముల్లోకములను మిక్కిలి బాధించువాఁడా యని సంబోధనము. కామమోహితమున్ = భర్త యందలి ప్రేమాతిశయమును మైమఱచిన క్రౌంచమిథునంబునందు; రాజ్యనాశవనవాసముల వలనఁ గలిగిన దుఃఖముచేఁ గలిగిన సీతారాములయందు. "క్రుంచకౌటిల్యాల్పీభావయో" యని ధాతుపాఠము. ఒక్కఁడు=ఒక్కసీతను, వనమొక్కఁడు పులి యొక్కఁ డన్నట్టు సామాన్యనపుంసకము. చంపుకారణమునన్ = చావుతో సమానమగు భర్తృవియోగదుఃఖమును గలిగించుట యను హేతువుచేత; శాశ్వతసంవత్సరములయందు నీకు ప్రతిష్ఠ యశాశ్వత మగు నని యన్వయము. ప్రతిష్ఠ బ్రహ్మ యనుగ్రహించినట్లు పుత్రపౌత్రాదులతోడి సుఖజీవనము.

'ఈ వ్యాఖ్యాన మంగీకరింపఁదగినది కాదు. ఈశ్లోకము రావణవధానంతరము రామపట్టాభిషేకానంతరము చెప్పఁబడినది. మరణించిన రావణుని శపించుట యన నెట్టిది?' అని తిలకవ్యాఖ్య కర్తకాభిప్రాయమును బూర్వపక్షము చేసి తన యభిప్రాయ మిట్లు చెప్పుచున్నది.

ఈ పద్యమునఁ గావ్యార్థము సూచింపఁబడలేదు. కవి కట్లు చేయు తలంపును లేదు. బ్రహ్మ వచ్చి రామాయణము రచింపుమని యాజ్ఞాపించినపిమ్మట నట్టి తలంపు గలిగెనుగాని తత్పూర్వ మట్టి తలంపు లేదు. కావున నట్టి యర్థము నిచ్చు శ్లోకమును జెప్ప ననుటయుఁ బొసఁగదు. అట్లు కావ్యార్థమును సూచించు తలంపు గలిగెనేని బోయవాఁడు చేసిన యధర్మకార్యమునకుఁ గోపము శోకము గలిగి శపించువాక్య మందా యట్టి రెండవయర్థము కుదుర్చును? ఇంతకు శ్లోకరూపముగఁ దనశాపోక్తి యుండవలయునను తలంపును వాల్మీకికి లేదు. ఏల? తా నూరక నోరికివచ్చినట్లు దూషించిన వాక్యము శ్లోకముగఁ బరిణమించెనే. యిది యేమి చిత్ర మని యాయ నయే యాశ్చర్యపడెఁగదా. కావునఁ గావ్యార్థసూచన ముద్దిష్టము గాదు. కావున దీని యథార్థభావ మేమనఁగా :—

వాల్మీకి నారదునివలన రామ వృత్తాంతము సర్వము నెఱింగి యాతని చరిత్ర రచింపఁబూనినపుడు శ్రీరాముఁడు కరుణరసపరిపూర్ణమైన తన చరిత్రను వ్రాయఁబూనినవాఁడు మిక్కిలి కరుణము గలవాఁడై యుండవలయునని యెంచి వాల్మీకి కరుణను బరీక్షింపఁగోరియుఁ బూర్వము భృగుమహర్షి యిచ్చిన శాపము స్థిరపరుపఁగోరియు వ్యాధరూపంబు ధరించి వాల్మీకి చూచుచుండఁగనే యలక్ష్యముగ నొక రాక్షసుఁడైన క్రౌంచపక్షిని జంపెను. ఋషి దానిం గని తెలియమా యను పద్య ప్రకారముగ శపించెను. ఈపద్యమున కర్థము శాపపరముగ మొదట వ్రాసినట్లు. నీ వెట్లు మగపక్షిని జంపి యాఁడుపక్షిని భర్తృహీనఁ జేసితివో మగ పక్షికిని భార్య లేకుండఁ జేసితివో యట్లే నీవును నీభార్య లేక యుండవలెను. నీ భార్యయు భర్త లేక యుండవలయును, అని యీ పద్యము భావము. ఆ పక్షి రాక్షసుఁ డని యెట్లు తెలియు ననిన మీఁద బ్రహ్మ వరమిచ్చిన పిదపఁగూడ 'దానియందు నొక్కదానిని మగపక్షి వైరబుద్ధి' (వైర నిలయ యని సంస్కృతమున) యను పద ముపయోగించుటచేఁ దెలియుచున్నది. లోకులు రాక్షసులనేకదా వైర నిలయు లనుట. బోయఁడు తన యాహారార్థమై పక్షిని జంపును గాని వానికి దానియందుఁ బగ యొంతమాత్రము లేదు. రామ వృత్తాంతము నెఱిఁగిన వాల్మీకి వైరనిలయుఁ డన్న మాటకు రాక్షసుఁ డనియే యర్థము. పగలేకయును హింసచేయుట; పగలేక యితరుల ప్రాణంబు హింసచేయు రౌద్రకర్మము రామభద్రా దొరకొంటివి. అరణ్య. ౧౧౦. అనియు ముందు రాఁగలదు. ఈ యర్థమంతయుఁ గవివాక్యసారస్యము వలననే

యేర్పడుచున్నది. పద్మపురాణమునను నిరువదినాల్గవ యధ్యాయమున శివపార్వతీసంవాదమున రామవైభవమును వర్ణించుసందర్భమున నీయర్థము చెప్పఁబడినది. "తతో జానపదః కశ్చి త్ప్రామరః కాష్ఠవిక్రయీ, స్వవధూగర్హణ ద్వారా రావణస్య గృహోషితాం, గర్హయామాస వై దేహీం దుర్వృత్తో లోకనిందకః, తచ్ఛ్రుత్వా దేవి చారేభ్యో భీతో లోకోపవాదత, ఆహూయ లక్ష్మణం ప్రాహ రామో రాజీవలోచనః, శృణు మే వచనం గుహ్యం సీతాసంత్యాగకారణం, వాల్మీకి నాథ భృగుణా శప్తోస్మి కిల లక్ష్మణ, తస్మాదేనాం త్యజా మ్యద్య, జనో నై వాద్య కారణమ్" అని కలదు. కట్టెలమ్మి జీవించు పల్లెటూరివాఁ డొకఁడు తనభార్యను దిట్టుటలో సీతాదేవినిఁగూడ దూషించె ననియు, నది చారులచే విని లక్ష్మణునిఁ బిలిచి రాముఁడు 'లక్ష్మణా! సీతను నడవుల విడిచి రమ్ము. దీనికి జనము కారణము కాదు. పూర్వము భృగుమహర్షియు వాల్మీకియు శపించుటయే కారణము.' అనెనఁట. ఈ వ్యాఖ్యాన సంగ్రహ మేమనఁగా:— రాముఁడు మరలఁ దాను వాల్మీకిచే శపింపఁబడఁగోరి బోయవాఁ డయ్యెనఁట. ఇట్లగుటకుఁ గారణము శోకరసపూరితమైన తనచరిత్రమును వ్రాయుటకుఁ జాలినంత శోకరసము వాల్మీకిమనస్సునం గలదా లేదా యని పరీక్షించుటకఁట. మగక్రౌంచపక్షి రాక్షసుఁ డఁట. ఆఁడుపక్షి యెవతెయో. కాఁబట్టి యీ పై పద్యమునఁ గావ్యార్థసూచనము లేదు.

*ఈ వ్యాఖ్యానముపైఁ గొన్ని యాక్షేపములు తోఁచుచున్నవి.

వాల్మీకిరామాయణమునఁ గథానాయకునివిషయము విచారించినపుడు వాల్మీకిరామాయణము ప్రధానమా ? ఇతరపురాణములు ప్రధానములా ? ఇతరపురాణములు నందు రేని వానిలోఁ బరస్పరవిరోధము లుండు ఘట్టంబుల నేది ప్రమాణము ? ఏది యప్రమాణము ? పద్మపురాణములోఁ గట్టెలమ్మువాని మాటను నాధారముగఁ జేసికొన్నమాట సత్యమా ? మఱియొక గ్రంథమునందలి చాకలివానిమాట ప్రధానమా ? లోకమునం దంతయు నపవాదము నెలసి యున్న దని వాల్మీకి చెప్పినమాట సత్యమా ? రామరాజ్యమునందు జారత్వమే లే దని రామాయణము చెప్పుచుండఁగా చాకలిదాని అంకుపురాణము, కట్టెలమ్ముదాని అంకుపురాణము ప్రమాణముగఁ దీసికొని వాల్మీకి వ్రాసినది యసత్య మనవలయునా ? కావున వాల్మీకిరామాయణమున కథ చెప్పునపుడు వాల్మీకిరామాయణమే ప్రమాణముగాని యితరగ్రంథములు ప్రమాణములుగాఁ గొనరాదు. భారతములో మార్కండేయుని రామోదంతమునందుఁ గుంభకర్ణుని లక్ష్మణుఁడు చంపినట్లు గలదు. బౌద్ధుల జైనుల రామాయణములందు సీత రాముని సోదరి, పురాణకథలందుఁ బరస్పరవిరుద్ధవిషయములు చెప్పబడినచోటఁ గల్పాంతరవ్యవస్థ యని పెద్దలు సమాధానము చెప్పుదురు.

సత్యము. అంగీకరించితిమి. అయినను నీకల్పములో జరిగినదానికి నేదో కల్పములో జరిగినదా మనకుఁ బ్రమాణము ? లేక యీ కల్పములో జరిగినదా ? ఈసంవత్సరాదిపండుగునాఁడొక యింట నీ యీ వేడుకలు జరిగెనని యందుండి చూచినవాఁడు చెప్పఁగాఁ, గాదుకాదు పోయిన సంవత్సరమో తత్పూర్వమో యెప్పుడో మఱియొక విధముగా జరిగెనని చెప్పుట యేమియుక్తి ? వాల్మీకిరామాయణమే యాదికావ్యము. ఆదిరామాయణము. దానిని బట్టి వారి వారి మతానుసారముగా నద్వైత రామాయణములు శాక్తేయ రామాయణములు బౌద్ధ జైన రామాయణములు నానా రామాయణములు పుట్టినవి. ఇవన్ని యప్రమాణములనియా నీ యభిప్రాయ మందురేమో ! అవి ప్రమాణములే యగుఁగాక. కల్పాంతరముల జరిగినవే యగుఁగాక. వాల్మీకిరామాయణమున కర్థము చెప్పనప్పు డవి ప్రమాణములుగాఁ గొనరా దని నా యభిప్రాయము. అనాలోచిత ప్రక్షిప్తములు పరస్పర విరుద్ధములు నగువాని నెల్లఁ బ్రమాణములుగాఁ గొనుటచేతనే రామచరితమున గందరగోళము పుట్టినది. కావున నీ వ్యాఖ్యయందు విషయచర్చ చేయునపుడు వాల్మీకివాక్యములే ప్రమాణముగఁ గొని సిద్ధాంతము చేయఁబడును గాని 'మఱియొక గ్రంథమున నట్లున్నది గావున నీ గ్రంథమున కిది యర్థ' మని చెప్పఁబడదు. అయినను బూర్వులు వ్రాసిన విషయము వ్రాసి యాపైఁ స్వాభిప్రాయము దెలుపఁబడును. లోకులు వారివారికి రుచించినది గ్రహింపవచ్చును. పూర్వవ్యాఖ్యాతల కెట్టి స్వాతంత్ర్యము కలదో యిప్పటి వ్యాఖ్యాతలకు భవిష్యద్వ్యాఖ్యాతలకు నట్టి స్వాతంత్ర్యము కలదుగదా. వాల్మీకి చెప్పినదానిని స్థిరపఱుచుటకుఁ గాను నితరాధారము లుండిన దెలుపఁబడును. కాని యందైన నవి ప్రమాణములుగఁ గొనఁబడవు. ఈవిధముగ నర్థగ్రహణము చేసినఁ జిక్కు లనేకములు తొలఁగిపోయి వాస్తవార్థ మేర్పడును. వాల్మీకి రామాయణము సత్యచరిత్రమని, యందలి విషయములు జరిగినవి జరిగినట్లు తెలుపఁబడినవని పాఠకుల మనస్సునం దుంచుకొనవలయును. తక్కిన రామాయణము లట్టివి కావు. స్వమతాభిమానమున స్వమతము నుద్ధరింప వ్రాయఁబడినవి.

(1) తన యేడుపుగొట్టుకథను వ్రాయుటకు వాల్మీకి యేడుపుగొట్టవునా, కాఁడా యని రామచంద్రమూర్తి పరీక్షించినాఁ డనుట వింతగానున్నది. సీతకు వ్రాసినది సీమకంతయు వ్రాయవలయును గాఁబోలు ! జితేంద్రియు లగు మహాత్ము లేడుపుగొట్టు లెట్లగుదురు ? కరుణాళువు లగుదురుగాని కరుణవంతులు గారు. మఱియు నేడుపుగొట్టయినను గాకున్నను దన చిత్తవృత్తిప్రకారము వ్రాయు

స్వాతంత్ర్య మెందుండి వచ్చెను ? ఇంతకు వాల్మీకిరామాయణము శృంగారప్రబంధముగ వ్యాఖ్యాత లంద అంగీకరించిరిగాని కరుణప్రబంధముగ నంగీకరింపలేదు. (కరుణ = దయ, కరుణము = శోకము) సీతావియోగము విప్రలంభశృంగారము.

(2) భృగుశాప మొకటి కాచియుండఁగా మరల వాల్మీకిశాప మేటికో తెలియదు నలకూబరబ్రహ్మలవలె నందు రేని యా సందర్భములు వేఱు. అది మఱియొకచోఁ జర్చింపఁబడును. భృగుశాపవిషయ ముత్తరకాండమున ౧౦౪౦ మొదలు ౧౦౪౪ వఱకుఁ గల పద్యంబులఁ గనవగు. భృగుమహర్షి ని నరకముల పాలుసేయ నొల్లక తానై యంగీకరించిన తిట్టునే మరల నిపుడు తిట్టించుకొనఁ దలఁచెననుట యెంత సమంజసమో పాఠకులే యాలోచింపవలెను. తనకు భార్యావియోగము కలిగించిన కారణమున నీకును భార్యావియోగము కలుగునుగాక యని శపించుటయం దొక న్యాయమున్నది. దీనికిని, నీవును మగపక్షిని జంపి యాఁడు పక్షికి దుఃఖము కలిగించితివి కావున, నీవును శీఘ్రకాలమున నాశముగమ్ము అను శాపమున కేమి సంబంధము ? కావున రెండవశాప ప్రసక్తియే యసంగతము. మఱియొక చిత్రము. చూడుడు.

వాల్మీకిరామాయణమునకుఁ దక్షిణ రామాయణములకుఁ దారతమ్యము తెలియుటకును, యాథార్థ్యమును గ్రహించుటకును ననుకూలపడుటకై కొన్ని విషయంబు లందందు వ్రాయఁబడును. ఈ క్రింద వివరింపఁబడు వినోదకథ యద్భుతరామాయణమునందలిది.

అంబరీషునకు శ్రీమతి యను నొక పుత్రిక కలదు. ఈమె యతిరూపవతి. ఈమె కన్యకగా నుండు సమయంబునఁ బర్వత నారదు లంబరీషు గృహమునకు వచ్చి యాయనచే గౌరవింపఁబడి యిరువురును గామమోహితులై యొకరికిఁ దెలియకుండ మఱియొకరు శ్రీమతిని దనకిచ్చి వివాహము చేయఁ గోరిరి. మీ రిరువురు రేపు రండు. మీలో నెవరిని నాకూఁతురు వరించునో వానికిచ్చి వివాహము చేసెదను - అని యంబరీషుఁడు చెప్పెను. శ్రీమతి పర్వతుని వరించునేమో యని సందేహించి నారదుఁడు వైకుంఠమునకుఁ బోయి విషయము దెలియఁజెప్పి, దేవా రేపు స్వయంవర కాలమునఁ బర్వతునిముఖము శ్రీమతికి మాత్రము క్రోఁతిముఖమువలెఁ గనఁబడఁజేయు మని కోరెను. అట్టులే యగు నని నారాయణుఁడు వరమిచ్చెను. సంతోషములో నారదుఁడు మరలివచ్చెను. పర్వతుఁ డట్టులే పోయి నారదునిముఖము భల్లూకముఖమువలెఁ గనఁబడఁజేయుమని కోరెను. అట్టులే యగు నని నారాయణుఁడు చెప్పెను. మఱుసటి నాఁడు ఋషీశ్వరు లిరువురు సభయం దుండ నంబరీషుఁడు శ్రీమతితోడ వచ్చి

యమ్మా వీరిరువురిలో నొకని నీపతిగా వరింపు మనెను ఆమెయును బుష్పమాల చేతఁగొని వారిరువురను బరీక్షించి చూచి గడగడ వడఁకుచు నేమియుఁ జేయఁ జాలక యూరక నిలువఁబడెను. అంబరీషుఁ 'డే మమ్మా యిట్లు నిలువఁబడితివి! ఇరువురు మహానుభావులే నీ కిచ్ఛకువచ్చిన వానిని వరింపు' మనెను; ఆమె తండ్రీ! వీ రిరువురిలో నొకరిమొగము క్రోఁతిముఖమువలె నున్నది. మఱియొకరిముఖము భల్లూకముఖమువలె నున్నది. వారినిఁ జూడఁగానే నాకు దేహము కంపించుచున్నది. వారి యిరువురి నడుమ మఱియొక సుందర విలాసపురుషుఁ డున్నాఁడు. ఆయనను నీవు చెప్పవైతివి. ఏమి చేయుటకు నాకుఁ దోఁచినదికాదు' అనెను. అంబరీషుఁడు నిశ్చేష్టుఁడై యూరకుండెను. వారిరువురు 'మననడుమ మఱియొకఁ డెవఁడున్నాఁ'డని చేతులతోఁ దడివిచూచిరి. యోగ దృష్టిచేఁ జూచిరి. ఏమియుఁ దెలియరాదయ్యెను. అప్పుడు వారిరువు రిది యేమో మాయగానున్నదని తలఁచి మూఁడవవాఁ డెట్టివాఁ డని యామె నడిగిరి. ఆమె యును, 'నాసుందరుఁడు పదునాఱేండ్ల ప్రాయమువాఁడు; మెఱుఁగులతోడి మేఘము వలె నున్నాఁడు. ఆజానుబాహువు. కమలములవంటి కన్నులు గలవాఁడు. రెండు చేతులు గలవాఁడు. నన్నుఁ దన ప్రక్కకురమ్మని సైఁగ చేయుచున్నాఁడు. వక్షమున నొకమాలిక యున్నది. చేతుల ధనుర్బాణములు మాత్రము ధరించియున్నాఁ డనెను. వా రామాటలు విని యీ మాయావి యెవ్వఁడు! ఇది విష్ణుమాయగా నున్నదేయని యాలోచించుచుండిరి. అంబరీషుఁడు 'మునీంద్రులారా! మీ పోకలు చూచినఁ గన్యను వరింపవచ్చినవారుగాఁ గానరాలేదు. ఇవేమి చేష్టలు! కన్యయందు మీ కభిలాష యుండిన బుజుమార్గమున వర్తింపుఁడు.' అని పలికెను. వారును 'మాయందు వంచనలు లేవు. అవి మీ విద్యలు. ఆ చిన్నది యెవరిని గోరిన వారు వివాహమాడుటకు సిద్ధపడియున్నాము మాయందే వంచన నీవు కనుఁగొంటి' వనిరి. అంబరీషుఁ డేమియుఁ జేయజాలక 'శ్రీమతీ యేమిది యిటు చేసెదవు! నీ యిష్టము వచ్చినవానిని వరింపుము' అనెను. ఆమెయు నేమియుఁ జేయఁజాలక ఋషులు శపింతురని వెఱచియు వారు భయంకరాకారములఁ గాన వచ్చుటచేఁ దెరిదండను వారినడుమ నున్నవాని మెడ నైచెను. వెంటనే యామె యదృశ్యురాలయ్యెను. ఆమె దీర్ఘకాలముగ విష్ణువును వివాహమాడఁ దపసులు ధారపోయుచుండెను. ఆమెకోరిక నెఱవేఱెను. వెంటనే పర్వతనారదు లిరువురు వైకుంఠమునకుఁ బోయిరి. వారిరాకచూచి 'శ్రీమతీ! నీవు కొంచెముసేపు మఱుఁ గున నుండుము. వీరి సాగనంపివచ్చెద' నని వారికెదురుగఁబోయి సగౌరవముగఁ దోడితెచ్చెను. నారాయణుఁజూచి నారదుఁడు నమస్కరించి "దేవా! యిట్టి వంచన నీకుఁ దగదు. మేము వరించినదానిని నీవెట్లు హరించితి" వనెను. "నారదా! నీవు కామాంధునివలె మాటలాడుచున్నాఁడవుగాని, భక్తునివలె మాటలాడుట

లేదు. నేను చతుర్భుజుండనా ద్విబాహుండనా ? మీ రెఱుంగరా ?' యనిన, నిజమని వారు నమ్మ యంబరీషుండే తపస్వులైన తమ కీయ నిష్టములేక యేదో మోసము చేసినాం డని కోపించి యయోధ్యకు వచ్చి, యంబరీషా ! 'నీ కన్యక నీయ నిష్టములేకుండిన నట్టులే చెప్పియుండరాదా ? మాకాశచెప్పి రమ్మని పిల్లను మాయముచేసెదవా కానిమ్ము. నిన్ను గాఢమైన యజ్ఞానాంధకారము ముంచును గాక' యని శపించెను. వెంటనే గాఢాంధకార మతనిం గ్రమ్మెను. వెంటనే మింటనుండి సుదర్శనచక్రము వచ్చి దానినెల్ల హరించి ఋషులను దఱుమ నారంభించెను. వారు చెడితిమి పడితి మని లోకాలోకముల కెల్లం బరువెత్తినను నది వదలినదికాదు. తుదకు వైకుంఠమునకుం బరువెత్తి దేవా ! పాహి పాహి యని భగవంతుని పాదములపైం బడిరి. నారాయణుండు వారి నిరువుర నూరార్చి 'ఋషులారా ! మీ రిరువురు నాకెట్లు భక్తులో యంబరీషుం డట్టి భక్తుండే, మీ రతనిని బాధించిన నేనెట్లు చూచుచుండంగలను ?' అనెను. వా రిరువురు 'దేవా ! యీమాయ యంతయు నీదేకాని యితరులది కాదు, మేము మోహించిన కన్యను నీవు మోహించి మమ్మిట్లు గోడాడించితివి. కావున నిన్ను శపించెదము. నిష్కారణముగ మాచే నేయంబరీషుని శపింపం జేసితివో యా యంబరీషునివంశమందే దశరథుం డనువానికిం గుమారుండుగాం బుట్టుము నీవు శ్రీమతి కేరూపముచే మతి విభ్రమముం గలిగించితివో యారూపమునే ధరింపుము. ఆకన్యక భూసుతయై జనకరాజుచేం బెంపంబడును. మేము కోరిన కన్యకను మాయచే నీవు రాక్షసునివలె హరించితివి కావున నీప్రియురాలగు భార్యను రాక్షసుండు హరించునుగాక. మాకు వియోగతాపము కలిగించితివి కావున నీవును వియోగతాపమున నడవులలో నేడ్తువుగాక' యని శపించిరి. భగవంతుండును వారిని గరుణార్ద్రదృష్టిని జూచి "మునులారా ! మీ శాపమును స్వీకరించితిని. చక్రమా ! వీరిని బాధింపకుము. అజ్ఞానాంధకారమా ! నేను మనుష్యుండుగాం బుట్టినప్పుడు నాపైకి రమ్ము" అనెను. కోపము చల్లారంగానే పర్వతనారదు లిరువురు మిగులం బరితపించి "అయ్యయ్యో ! కామవశులమై యెంతటి ఘోరకార్యము చేసితి" మని దుఃఖించి హిమాలయమునం దపంబుచేయం బోయిరి.

ఇట్టివా ప్రమాణములు ? శ్రీరామావతారంబున భగవంతునకుం దన పరతత్త్వజ్ఞానము లేదని చెప్పుటకై కల్పించిన కథ యిది యని యెఱుంగునది. నాట్యరంగమందు వేషధారినటనమువంటి శ్రీరామనటన మని తలంపుఁడు, పరతత్త్వజ్ఞానహాని లేదు.

వాల్మీకి బోయను బోయవాడను భావముతో శపించెనా ? రామచంద్రమూర్తి యని తెలిసిశపించెనా ? బోయవాడనియే శపించెనుగాని రామచంద్రమూర్తి యని తెలిసియుండిన శపింపండు ఏల ? ఆయనభార్య తనయాశ్రమమందే

దుఃఖించుచున్నది, ఆమెదుఃఖమున కెంతో పరితాపపడుచున్నాఁడు. అట్టివాఁడు మరల నామెదుఃఖమునకే మఱింత బలపఱచునా? శపించినది బోయవాఁడను బుద్ధితో నైనను వచ్చినవాఁడు రామచంద్రమూర్తి గనుక శాప మాయనకుఁ దగిలె నందురా? యదియు నసంగతమే, ఈ రాక్షసుఁ డెవఁడు? లోకములో రాక్షసు లందఱు వైరనిలయులా? విభీషణ ప్రహ్లాద బల్యాదు లనేకులు సాధువృత్తులు లేరా? కావున వైరనిలయుఁ డనఁగానే రాక్షసుఁ డనుట యెట్లు? లోక మరాక్షసము చేసెద నని రాముఁడు పూనెనా? పూనకున్న నిష్కారణముగ రాక్షసు నేల చంపెను? చంపెనుఁబో, భార్యతోఁ గ్రీడించునపుడు ధర్మవిగ్రహమై ధర్మసంస్థాపనమునకు వచ్చిన రామచంద్రమూర్తి చంపునా? చంపుట కదియా సమయము? కావునఁ దిలకవ్యాఖ్యాన మంగీకార్యము కాదు.

బోయలకు జంతుహింస సహజకర్మము కదా? వా రెట్లు వైరనిలయులైరన బోయను వాల్మీకి వైరనిలయుఁ డనెను. నిలయమనఁగా నిల్లు ఒకయింట మనుష్యు లెట్లు వాసము చేయుదురో యట్లే జంతువుల విషయమున వైరగుణము వీరి యందుఁ గాఁపురము చేయుచున్నదని; యనఁగా నది వానికి సహజమని భావము. వైర మనఁగా నేమి? 'అపకారో వైరి లక్షణ' మ్మని శ్రీరామచంద్రమూర్తి చెప్పినట్లు లపకారము చేయుటే వైరిలక్షణము. ప్రాణము తీయుటకన్న నపకార మేది గలదు? కావుననే భర్తృహరి 'శబరకైవర్తసూచక జనులు జగతిఁ, గారణము లేని పగవారుగారె తలఁప' నని చెప్పెను. మిత్రులు శత్రు లుదాసీనులను మువ్వురిలో బోయలు బెస్తలు దేనిలోఁ జేర్పఁ దగుదురు? అదియునుగాక, ఏనుఁగును సింహము, గుఱ్ఱమును, గారెనుపోతు, ఆవులను బులి, ఎలుకలను బిల్లి, ఏలచంపును? 'కంఠీరవో గజరిపుః పింగదృష్టిర్మృగాధిపః, లులాయో మహిషో వాహద్విషత్కాసరసైరిభాః' గజరిపు. వాహద్వేషి, యీ శబ్దముల కర్థమేమి? ఋష్యాశ్రమములఁ బులులావులు గలిసి సహజవిరోధముఁ బాసియుండునందురే యెట్లు పొసఁగును? 'అహింసా ప్రతిష్ఠాయాం తత్సన్నిధౌ వైరత్యాగ' యని పతంజలియుఁ జెప్పెఁగదా?/'సమోఽహం సర్వభూతేషు' అని కృష్ణుఁడు చెప్పెనుగదా. వైర్యారిశబ్ద మెట్లు సార్థకము?' 'జ్ఞాతిశ్చేదనలేన కిం' మ్మని జ్ఞాతులు సహజవైరులు గా? వైరనిలయుఁడనఁగా సహజవైరియనియే యర్థము. కావ్యార్థసూచనము వాల్మీకి యుద్దిష్టము గాదనుట మాకును సమ్మతమే. సీతాదేవి కపకీర్తి యెట్లు పొపుదునా యని మాత్రి మాయనకుఁ దలం పుండవచ్చును గాని యది కార్యరూపముగఁ బరిణమింప లేదు. ఈ సమయమున నప్పటికి నాందిశ్లోకమైన వ్రాసినవాఁడు కాఁడు, కాఁబట్టి, తిట్టును దీవనను నొక శ్లోకములోఁ జెప్పవలసిన యావశ్యకము కలుగలేదు ఇంతకుఁ దాను దిట్టునది శ్లోకరూపముగ నున్నదని తిట్టినపుడును దెలియదు. తిట్టినపిమ్మట నంతయుఁ గలిపి చూడ శ్లోకముగా

నుండెను. శ్లోకముగానుండుటయేకాక యది గేయము నయ్యెను. అంతియగాక తా నుద్దేశింపని యర్థమును గలదయ్యెను. ఇది యాయన యాశ్చర్యపడుటకుఁ గార ణము ఆయన యుద్దేశింపనిది యీయననోర నెట్లువచ్చు నందురా? వరము కోరువేళఁ గుంభకర్ణుని నోర నిద్ర యనుమాట యెట్లువచ్చెను! ఆ సరస్వతియే యిచ్చుటను గలదుగదా. అంతియకాక మనము మాటలాడునపుడును మనమాట లకు మన ముద్దేశింపని యర్థముఁ బరులు సూచింతురు. కథా సరిత్సాగరమున 'మోదకైస్తాడయ' యన్న నాయిక తన్ను లడ్డుంటతోఁ గొట్టుమని యుద్దేశించి చెప్పెనా? ఉయ్యాల యూఁగు ముక్కుతిమ్మన్న తెనాలి రామలింగకవిని నూఁచు మన్నప్పుడు తన ముఖమున నతఁ డుమ్మివేయు నని యూహించెనా? శివు నుద్దేశించి శ్రీనాథుఁడు భీమఖండమున వ్రాయునపుడు 'మహోగ్రామసింహాసనస్థుని' నని యశ్లీల ముద్దేశించి వ్రాసెనా? 'నితలఁ పేనుగంటి', 'నిరుప ట్టలవడ' 'సుఖం బగునే రతికేళి జిహ్వాకున్', 'ఉసిరికకాయ లంతలుపయోధరముల్ దిగజాఱి చుండఁగన్'– కాశీఖండము– అను తిక్కన శ్రీనాథుల వాక్యములకు విపరీతార్థము వారు సంకల్పించి వ్రాసిరా? కాఁబట్టి కొన్నికొన్ని వేళల మనమాటలకు మన ముద్దేశింపని రెండవయర్థముఁ బొసఁగుట విపరీతముగాదు. ఇప్పుడు నట్లే యూహిం చునది. బాలకాండ మని వాల్మీకి పేరుపెట్టినప్పుడు బాలక + అండము అని పదచ్ఛేద మాయన యుద్దిష్టమా? ఈ రామాయణమందే యిట్టివి కొన్నిగలవు. "తే॥ కోర్కులు భజింపు మద్యంబు గ్రోలుకృత్య। మఖలమును దీర్పు మేఁ బోదు హతుఁడు గాఁగ। రామవిభుఁ డక్షయంబుగ రమణిసీతఁ। బొందఁగలుగును నీ కెదఁ బొగలవలదు॥" యుద్ధ. ౧౮౮౫. 'చనుమా। నీవు వధార్థనై మదవనేచరయుక్తుఁడు రాము ఖీఁదికిన్' యుద్ధ. ౧౦౭౦. ఈ పద్యములందుఁ గుంభకర్ణుఁడు రావణుఁడు నుద్దేశించిన దేది? నోరవచ్చినదేది? భవభూతి యుత్తరరామచరిత్రమందు శ్లో॥ లౌకికానాంహి సాధూనా, మర్థంవా గనువర్తతే। ఋషీణాం పునరాద్యానాం, వాచమర్థోనుధావతి ౧.అం. చెప్పినటు లౌకికులు ముం దర్థమూహించి దానికిఁ దగిన పదములను వెదకి కూర్తురు. ఋషులవాక్కులవెంట నర్థము పరువెత్తు చుండును. కావున వాల్మీకి యీయర్థమును ముం దూహించి శ్లోకము చెప్పెనా యను సందేహ మసంగతము.

పలికించినది బ్రహ్మపనుపున రామకథ వాల్మీకిచేఁ జెప్పవలయునని వచ్చిన సరస్వతి. కావున 'తెలియు మానిషాదుఁడ' యను పద్యమునకుఁ గావ్యార్థ మును సూచించు నర్థముండుట వింతగాదు. కవి యుద్దేశింపకున్నను సరస్వతి యుద్దేశించుటచే నట్టియర్థ మప్రయత్నముగ నందుఘటిల్లెను. అది యెట్లన :— 'కావ్యార్థ సూచనం కైశ్చి న్నాంద్యామేవ నిరూప్యతే' యను వచనానుసా

ముఁగ నీ పద్యము రామాయణార్థమును సర్వమును సూచించుచున్నది. 'మాని షాదుండ' యను పదము సీతా వివాహ పర్యంతమైన బాలకాండార్థమును సూచించును. 'ప్రతిష్ఠ నీక శాశ్వతం బగు' నను పదము పితృవచన పరిపాలనమున రాముని ప్రతిష్ఠను జూపు నయోధ్యా కాండార్థమును సూచించును. 'శాశ్వత హాయనముల' నని ప్రతిష్ఠ యనేక సంవత్సరములదాఁక నుండునట్లు చెప్పుటచే దండకారణ్య ఋషులకై రాముఁడు ప్రతిజ్ఞ చేసినదియు, నది నెఱవేతి నదియుఁ దన్మూలమునఁ గలుగు రాముని ప్రతిష్ఠయుఁ జెప్పు నరణ్యకాండార్థము సూచితము. ఉత్తరార్థము తిర్యగ్జాతి యగు వాలితారలలో సుగ్రీవుని భార్యను మోహించిన వాలి సంహారమును జెప్పుచుఁ గిష్కింధాకాండార్థమును సూచించును క్రౌంచులు = కుటిలులు, 'క్రుంచ కౌటిల్యాల్పీ భావయో' యని ధాతు పాఠము. క్రౌంచము = దుఃఖముచేఁ గృశించిన మిథునమునందు సీతారాములలో నొకఁడగు సీతను జంపు కారణమున = హింసించుటచేత నని యర్థము చెప్పఁగా సీతా విరహదుఃఖమును వర్ణించు సుందరకాండార్థము సూచితము. యుద్ధకాండార్థము ముందే సూచింపఁబడినదని చెప్పఁబడెను. ఋషిపత్నుల జూడఁగోరి యీ యభిలాషచే మోహించిన సీతను రాముఁ డడవికిఁ బాఱఁద్రోలి బాధపఱిచిన కథారూపమయిన యుత్తరకాండార్థముకూడ నుత్తరార్థము సూచించును.

మృగపక్ష్యాదుల వేఁటాడుట బోయల కులధర్మముగదా! వారి కులధర్మమున వారు వర్తించుట న్యాయమే కదా! అట్లుండ నిరపరాధియగు బోయను వాల్మీకి శపింప హేతువేమి? (చూ. కిష్కింధ. ౩౮-) వేఁటాడుట కులాచారముగ నుంచుకొన్నవారుకూడ సంభోగించు మృగాదులను హింసింపరా దను న్యాయము గలదు. అది యందఱ అంగీకరించినదియే. ఆ యర్థమును సూచించు వాని దోషము వానికిఁ దెలియఁజెప్పుటకే యీ పద్యమునఁ గామమోహితము గను ముపయోగించెను. కిష్కింధా కాండమునందలి ౩౮- పద్యమందును సంభోగించు మృగములఁ జంపవచ్చునని చెప్పఁబడలేదు. మఱియు మహాభారతమునఁ బాండురాజుచే హింసింపఁబడిన కిందముఁ డను ఋషి యతనిఁగూర్చి చెప్పు పద్యమునం దీ యర్థమే యున్నది 'అస్వర్గ్య మయశస్యం త్వ, మనుతిష్ఠసి భారత। కోహి విద్వాన్మృగం హన్యా, చ్చరంతం మైథునం వనే' యని యందుఁ జెప్పఁబడెను.

వాల్మీకి తాను బరమాప్తుఁడనియుఁ గావునఁ దనకు వక్తృవైలక్షణ్యము కల దని చూపుటకుఁగదా యీ సందర్భమును బ్రారంభించెను. బ్రహ్మ తన యాశ్రమమునకు వచ్చి తనకు వరము లిచ్చుట మున్నగు విషయములఁ జెప్పిన మొదల నా వక్తృవైలక్షణ్యము స్ఫుటముగ నేర్పడును. అట్లుండఁ దన చరిత్ర

నిచ్చట వ్యర్థముగఁ జెప్పనేల ? ఈ కథ చెప్పకున్న సందర్భశుద్ధికి హాని లేదు గదా, యని పూర్వపక్షము. ఈ విషయము ప్రస్తుతమే కాని యప్రస్తుతము కాదు. తన యాశ్రమమందుఁ దన రక్షణమం దుండు లోకోత్తర పతివ్రత యగు సీతాదేవి కట్టి నిష్కారణాపవాదము వచ్చుట దయామయుఁడగు వాల్మీకికి సరిపడినది కాదనియు దానిని బాపు నాలోచన చేయుచుండెననియు మున్నే చెప్పితిమి. ఇది లోకులకు సహజకర్మముగాని యిందు వింత యేమియు లేదు. అపవాదముపడి తన యిల్లుచేరిన పుత్రిని తలిదండ్రు లాదరించి యెట్టిదైన నా యపవాదమును బాపఁ బ్రయత్నించుచుండుట లోకమున సాధారణమై యున్నది. సామాన్యస్త్రీల విషయమై యిటులుండ నిఁక సీతాదేవి విషయమై వాల్మీకి కెట్టి పరితాప ముండవలయునో చదువరులే యూహించుకొనవచ్చును. సీతాదేవి మాహాత్మ్యమును లోకమునకుఁ దెలుపుట యన రామాయణము రచించుటే కదా ! ఈ విషయమైన వాల్మీకి యూహాపోహములను మున్నే వివరించితిమి. ఈ సందర్భమునందే బ్రహ్మ తన రామాయణమును భూలోకమున వ్యాపింపఁజేయ బెట్టని యాలోచించి యట్టి తలంపే కల వాల్మీకి యొద్దకుఁ దత్కార్యార్థమై నారదునిఁ బంపెను, నారదుఁడును రామాయణ ముపదేశించి పోయెను. దానివలన రామకథ రచనాయోగ్య మని తెలిసెను గాని రచించు మార్గము తెలిసినది కాదు. అప్పటికిఁ గావ్యము లోకమున లేదు. ఇట్టి రామ చరిత్ర ప్రకటనమం దభిలాష గల బ్రహ్మదేవుఁడు సరస్వతిని వాల్మీకిచే రామాయణమును బలికింపుమని పంపెను. ఆమె మహిమచే నాయననోర మొట్టమొదట వచ్చిన శ్లోక మిది. అదివచ్చుటకు సందర్భ మిట్లు దైవికముగఁ గుదిరెను కావున నీ శ్లోకము రామాయణమునఁ బ్రథమశ్లోకమనియు నాందిశ్లోకమనియుఁ బూర్వులు చెప్పుట తప్పుగాదు, మఱి యొప్పేయగు. కృత్యాది ప్రథమశ్లోకమున కుత్పత్తి మార్గము చెప్పుట యెట్లు లసందర్భమగు ? కావున నీ శ్లోకమును జెప్పవలసి బోయవాని కథను జెప్పెనేకాని తన ప్రతిష్ఠ చెప్పఁదలఁచి కాదు. మహార్థవంతమై గేయమై ఛందోబద్ధమైన శ్లోక మప్రయత్నముగాఁ దాను రచించుట యాశ్చర్య జనకమైన దనుట యేమియాశ్చర్యము ? ఆవిషయమై యాయన దీర్ఘాలోచనము చేయుట యేమి చిత్రము ? వాల్మీకి గ్రంథరచనకై పూనినచో సరస్వతి పలికింపఁగలదుగాని యూరకుండిన నెట్లు పలికింపగలదు ? కావున నాప్రయత్నమును బూనఁజేయుటకై బ్రహ్మదేవుఁడు వచ్చి కర్తవ్యమును బోధించి యాజ్ఞయు వరము నిచ్చిపోయెను. ఇచ్చట బ్రహ్మకును వాల్మీకికిని సమానత్వము గానవచ్చుచున్నది. వేదము లనాదులు. బ్రహ్మముఖమున నవి వెలువడిన వనుటచే బ్రహ్మ వక్తయే కాని కర్తగాఁడు. ఆయన స్వతంత్రించి కల్పించి చెప్పినవి కావు. భగవంతుఁడు సరస్వతినిఁ బంపఁగా నామె యాయననోర వాగ్రూపమున

నిలిచి యావేదము లాయన నోరఁబలికించెను. సరస్వతి భగవంతుని పనుపున బ్రహ్మయొద్దకు వచ్చినదని ముందే భాగవతపద్య ముదాహృతము. "మ॥ జగదుత్పాదన బుద్ధి" బ్రహ్మకు మదిం సంధింప నూహించియే । భగవంతుండు సరస్వతిం బనుప నా పద్మాస్యు దా నవ్విభున్ । మగనింగా నియమించి తద్భువనసామ్రాజ్యస్థితిన్ సృష్టిపా । రగుఁ జేసెన్ మును బ్రహ్మ వట్టి గుణి నారంభింతు సేవింపఁగన్." అట్టులే సరస్వతీదేవి బ్రహ్మ పనుపున వచ్చి వాల్మీకినోర నిలిచి రామాయణరూపమైన వేదమును బలికెను. వాల్మీకి నిమిత్తమాత్రుఁడైన వక్తయేకాని కర్తగాఁడు. ఈ విషయము వాల్మీకియే చెప్పియున్నాఁడు. (బాల. ౨౮౦ ప.) కావునఁ గార్యకారణపరంపరలోఁ జేరిన "తెలియుమా నిషాదుఁడ" యను పద్యము బోయకథ ప్రస్తుతము సందర్భోచితమే. మఱియును 'అర్థత శ్శబ్దతో వాపి మనాక్కావ్యార్థ సూచన' మ్మను వచనానుసారముగా నీ సందర్భమునఁ గావ్యార్థసూచనముఁ జేసి యీ గ్రంథమునకుఁ బేరు పెట్టుచున్నాఁడు. అదియెట్లన :— "అంబువులఁ గంటె" యిత్యాదిపద్యములఁ బావనమైన సేతుస్థలము సూచితము. 'అచింతదారుస్వనమై' యిత్యాది పద్యములయందు లంకలో సుఖముగ వసియుంచు రావణుని రామచంద్రమూర్తి వధించె నని సూచితము. అదెట్లన .— అంచితచారుస్వనమై = రమణీయవాక్యములతోఁ గూడినదై సౌఖ్యముల ననుభవించుచు. విరహోసన క్రౌంచద్వంద్వము = రావణమండోదరులను, చేయలఁతిన్ = ఆసేతుస్థలసమీపమున, లంకాపట్టణమందు, మౌని కనెన్ = వాల్మీకి తపస్సు బలమున యోగదృష్టిచేఁ జూచెను. పాపనిశ్చయుండు = రావణుని పాపముల నిర్ధారణముగాఁ దెలిసికొన్న. పుంలింగమైన యెఱుకశబ్దమునకు లక్షణావృత్తిచే రామచంద్రమూర్తి యని యర్థము. ఎఱుకగలవాఁడు - ఎఱుక = సర్వజ్ఞుఁడని యర్థము. వైరబుద్ధిన్ = హిరణ్యకశిపు రావణ శిశుపాలాదు లగు మూఁడు జన్మంబులను వారిని సంహరించుటచేత, నెడఁతెగని శత్రుత్వబుద్ధిచేత. మగపక్షిఁ గూల్చెన్ = రావణుని సంహరించెను. ఆ పై పద్యములయందు మండోదరీ విలాపము సూచితము తత్కృతి నెఱికి దూరమగుట నిశ్చయించి=రావణునికి నడవడి యంతయు నధర్మ మని యెఱిఁగి యని యర్థము. ఈ యర్థముగల యీ సందర్భముచేత నీ కవి రావణవధను జక్కఁగాఁ దెలిసికొని యీ గ్రంథమునకు పౌలస్త్యవధ మను పేరు పెట్టెను అని యేర్పడుచున్నది. 'తెలియుమా' యను పద్యము రామాయణార్థప్రతిపాదకము గావున నీ సందర్భమునకు విరోధమైనది కాదు, గాఁబట్టి యీ కవి యీ గ్రంథ మిట్టి దని ఏర్పడినపిదప నీ గ్రంథమునకు వక్తృవైలక్షణ్యమును జెప్పఁగోరి ముందుగ గ్రంథనామసూచకముగ తన చరిత్ర చెప్పెను, గాన నది సందర్భవిరుద్ధముగాదు.

వాల్మీకి యీగ్రంథమును సీతామహాచరితమనియుఁ బలికెఁగదా. ఆ చరిత్రమును సూచించుసందర్భములఁ జెప్పినాఁడనియుఁ జెప్పనగు, ఎట్లన, 'అంబువులఁగంటె' యిత్యాది పద్యములు గోదావరీతీర్థమును సూచించును. "అంచితచారుస్వనమై" యిత్యాది పద్యములు సారసాదిపక్షుల నాదముచే రమ్యమైన గోదావరీతీర మందలి పంచవటియందు సుఖముగా వసించు సీతారాములలో సీతను రావణుఁ డపహరించెను. అపై సీత విలపించెను. ఇయ్యది వృత్తాంతమును దపోబలముచే వాల్మీకి చూచి యీ గ్రంథమునకు సీతాచరిత్రమనుట తగియుండునని తెలిపెను.

'అంచితచారుస్వనమై - వేదాంతప్రతిపాద్యమై, క్రౌంచద్వంద్వము = సీతారాములను, మిగిలిన పదముల కర్థము స్పష్టము.

సంస్కృతమున "మానిషాద"యను శ్లోకము దారుణ మని భయపడ నక్కఱ లేదు. ఆదివర్ణము. "మా" లక్ష్మీవాచకము. "లోకమాతా మా రమా మంగళదేవతా" యని యమరుఁడు. కావున శుభప్రదమే. మొదటి గణము "మానిషా" రగణము- అగ్ని దేవతాకము. "శ్రియమిచ్చు ద్ధుతాశనా" త్తని యుండుటచే నదియు శుభకరమే.

ఆంధ్రమున నాది వర్ణము 'త' కారము, తెనీనిమహిమ ముందే వ్రాయఁబడెను, గణము నగణము. "దివ్యభోగం బీగి తెలుపు వర్ణము జాతి విప్రము.... నగణమునకు" ననియు, "సీ: గ్రహములలోన భాస్కరుని చందంబునఁ, దరులలోఁ బారిజాతంబు కరణి। భూమీధరంబులలోనఁ గనకాద్రికై వడి, నదులలో జహ్నుకన్యకవిధమున। దైవతంబులలోన దైత్యారిచాడ్పునఁ, బ్రమథులలో శూలపాణిపగిదీ॥ మృగములలోఁ గరిద్వేషిభాతిని జూడ, వివిధవిద్యలలోన వేదము క్రియ। తే॥ గీ॥ క్షేత్రములలోన వారణాసీస్థలంబు। రీవి నిధములలోల నైరావణంబు॥ రీతి గణములలోనఁ జర్చించి చూడ। నగణ మొప్పారు శుభవిధానంబుగాను॥ అప్పకవీ ర. అ.

తాత్పర్యము

ఓరి నిషాదుఁడా! క్రౌంచదంపతులయందుఁ గామముచేఁ జెంటితోఁ గూడి మత్తుగొనియున్న యొక్కపక్షిని జంపితివిగావున నీవు దీర్ఘకాలము భూమిపై బ్రదుకవు.

రెండవ యర్థము.

శ్రీనివాసా! రాక్షసులందుఁ గామముచే దేహ మెఱుఁగక దుష్కార్యములు చేయు మగవానిని జంపితివికావున నీకీర్తి లోకమునందు శాశ్వత మగుఁ గాక

చం॥ అని శపియించి కోప మెడ•నాఱినఁ గూఱినచింత నెంతయుం
బనవెడిక్రౌంచపక్షిదుర•వస్థకుఁగాఁగ నిషాదుఁగూర్చి నే
ననినది యేమి ? యంచును మ•హామతి దాఁ దలపోసి యాత్మలోఁ,
గనుఁగొని శిష్యు నిట్లనియెఁ•గాంచితె వింత నొకండు నేఁ డిటన్. ౧౬-౨

శపియించి = తిట్టి, ఎడన్ = మనస్సునందు, ఆఱినన్ = శమింపఁగా. పన వెడి = ఏడ్చెడి. నే ననినది యేమి = నే నేమని యంటిని? తిట్టితినా? దీవించితినా ? నే ననినది గద్యమా ? పద్యమా ? వాక్యమా ? గేయమా ? మహామతి = శాస్త్ర జ్ఞానముగల వాల్మీకి, తాను చెప్పినది పద్యము గేయము నని నిశ్చయించుకొని, వింత = ఆశ్చర్యము.

తాత్పర్యము.

అని యీప్రకారము బోయనుశపించి సర్వశాస్త్రజ్ఞానసంపన్నుఁడైన యా వాల్మీకి మహర్షి మిక్కిలి దుఃఖించుక్రౌంచపక్షిదురవస్థ చూడలేక బోయ నుద్దేశించి నే నే మని యంటిని? అది యేమిగాఁ బరిణమించెను? అని యాలోచించి శిష్యునితో భరద్వాజా ! యిప్పు డొక వింతజరిగెను, కంటివా ?

తే॥ కినిసి కుమతినిషాదుని•కీడుసేఁత, కాత్మ శపియింప శోకార్తి•నాడినట్టి
భాషితము పద్య మగుచును•బరిఢవిల్లె,నది భరద్వాజ ! చిత్రమి•ట్టిదియుఁగలదె ?
౧౬-౩

కుమతి = దుష్టబుద్ధిగల, కీడుసేఁతకున్ = చెడ్డకార్యమునకు, కినిసి = కోపించి, భాషితము = వాక్యము, పద్యమగుచున్ = ఛందశ్శాస్త్రపద్ధతిని పద్యలక్షణము గలదై, పరిఢవిల్లినది = వర్ధిల్లినది.

తాత్పర్యము.

దుష్టబుద్ధి యగు బోయవాఁడు చేసిన యకార్యముచే మనస్సున మిగులఁ దాపము కలుగఁగా శోకబాధచేఁ గోపించి నేను బోయను పలికినమాటలు ఛంద శ్శాస్త్రవిధుల ననుసరించినపద్యమై యొప్పుచున్నది. ఏమి యాశ్చర్యము !

కం॥ సమపాదచతుష్కంబై, సమవర్ణాన్వితమగుచు•జారువిపంచీ
క్రమతాలలయాన్వితమై, కొమరారుచున్నయదియుఁ•గోవిదవర్యా ! ౧౬-౪

ఈ "పద్య"మను కర్తృపద మధ్యాహారము. కోవిదవర్యా = పండితశ్రేష్ఠా; జ్ఞానివరా ! సమ = హెచ్చుతక్కువలు లేక సమానములైన, పాదచతుష్కంబు+ ఐ = నాలుగుపాదములుగలదై, సమవర్ణ + అన్వితము = ప్రతిపాదమునందును సమానసంఖ్యాక్షరములతోఁ గూడినదై, చారు = మనోహరమైన ,విపంచీ

క్రమ = వీణాధ్వనిక్రమము, లయ = ఏకకాలమున విరామము, తొమరారుచున్= అందగించుచు నీపద్య మున్నదని, సంస్కృతరామాయణమున,

> శ్లో॥ మానిషాద ప్రతిష్ఠాం త్వ। మగమ శ్శాశ్వతీ స్సమాః,
> యత్క్రౌంచమిథునాదేక। మవధీః కామమోహితమ్.

దీనియందు నాలుగుపాదములు పాదమున కెనిమిదియక్షరము లున్నవి. ఆ కారణముచే సమపాదచతుష్కము సమవర్ణాన్వితము నయ్యెను.

ఆంధ్రంబుననో,

> తేటగీతి॥ తెలియుమా నిషాదుండ ప్రతిష్ఠ నీక = ౧౩
> ప్రాప్తమయ్యెడు శాశ్వతహాయనములఁ = ౧౩
> క్రౌంచమిథునంబునందు నొక్కండు నీవు = ౧౩
> కామమోహితముం జంపుకారణమున = ౧౩
> —
> ౫౨. = రామ.

ఈ పద్యమునందు నాలుగుపాదములు పాదమునకుఁ బదమూఁడక్షరములు గలవు. సాంఖ్యశాస్త్రప్రకారము పదమూఁడు ప్రణవమును బోధించును.

ఎట్లన :— వర్ణసమామ్నాయమందు ౧౩ వ యక్షరము 'ఓ'విష్ణు వనునర్థము గలమానిషాదశబ్దము 'అ' కారమును సూచించును. "అకారార్థో విష్ణు" వని కదా ప్రమాణము. ప్రతిష్ఠ - ఇది స్త్రీలింగము. ఇచ్చట స్త్రీవాచకము ప్రకృష్టమైన గలది. "విష్ణో శేషానపాయినీ" యన్నట్లు లెడఁబాటులేక విష్ణువుఁ గూడియు నుండునది ప్రతిష్ఠా యనఁగా నునికి. "ప్రతిష్ఠా సమాప్తౌ గౌరవేపిచఁ కార్యనిర్వాహనామర్థ్యే ఛందసిస్థితౌ"-నానా. ప్రతిష్ఠ యనునది లక్ష్మీవాచకమైన ఉకారమును బోధించును. అవధారణార్థకమందును 'ఉ'కారము ప్రయోగింపఁ బడును గావున "నీక" యనునది 'ఉ' కారముయొక్క అవధారణార్థకమును దెలుపును. క్రౌంచమిథునంబునందు నొక్కండు ప్రకృతిపురుషులయందు - కుటిలగతి కలది ప్రకృతి యనియు దానిసంబంధముచే నల్పమైన జ్ఞానముగలవాఁడు (బద్ధజీవుఁడు) పురుషుఁ డనియు గ్రాహ్యము. ఇది మకారమును బోధించును.

ఈ రెంటిలోఁ గామమోహితముక్ = ప్రకృతిపరిణామరూపమై కామాది ప్రకృతిగుణములుగలది దేహము. కావున దేహమును, చంపుకారణమున = పునః సంబంధము లేకుండునట్లు చేయుటచే, క్రౌంచమిథునంబునం దొక్కఁడైన పురుషుఁడు శాశ్వతహాయనములన్ = పునరావృత్తిలేని శాశ్వతమోక్షమున, ప్రాప్తమయ్యెడున్ = లభించును. క్రౌంచమిథునంబునందు నొక్కండనునది కాకాక్షి న్యాయముచే నుభయత్ర యన్వయింపవలయును.

విష్ణుమూర్తీ ! ప్రకృతిపురుషవిశిష్టమైన యీ దేహమునందుఁ బ్రకృతి సాంగత్య మున నిర్మూలించుటచేఁ బురుషుఁడు లక్ష్మీపురుషకారమూలమున మోక్షమును బొంది నిన్నే ప్రాపించును. ముక్తిదశయందు జీవునకుఁ బ్రాప్యస్థానము నీవే యనియు నది లక్ష్మీపురుషకారముచే లభించుననియు సారాంశము.

ప్రతిష్ఠ యనునది పంచమ్యర్థమునఁ బ్రథమ యని కాని ద్వితీయ యని కాని గ్రహింపవలయును. ప్రతిష్ఠవలన నని యర్థము. హేత్వర్థమునఁ బంచమి.

ఆంధ్రవాల్మీకి రామాయణ రచనయందు గ్రంథకర్తచే మొట్టమొదట వ్రాయఁ బడిన పద్య మిదయే. మానిషాదశ్లోకము నింతవఱకుఁ దెనిఁగించినవారు లేరు. వ్యాఖ్యాతలు వ్రాసిన యన్ని యర్థములు వచ్చునట్లు వ్రాయదుష్కరమనియు దీనిని దెనిఁగింపగలిగిన సర్వము సుసాధమే యగు ననియుఁ దలఁచి పరీక్షార్థ మది తొలుత రచింపఁబడినది. రెండవపద్యము అరణ్యకాండ మందలి ౧౧౯౧ వ పద్యము; అందుఁ జిత్రాలంకారము గలదు. ఆ చిత్రము పీఠికయందుఁ వ్రాయ బడెనుగదా. పై పద్యమును మేలిబంతిగఁ బెట్టుకొని యిటీవలివారు తమపద్యమును వ్రాసికొనిరి కాని చిత్రాలంకారపద్యము వారికి నసాధ్యమయ్యెను. ఈ రెండు పద్య ములు ననాయాసముగఁ గుదురుటచే ధైర్యమునఁ గవి యాంధ్రీకరణమున కుప క్రమించెను.

శ్లో॥ తస్మా దో మి త్యుదాహృత్య యజ్ఞదానతపఃక్రియాః ।
ప్రవర్తన్తే విధానోక్తాః సతతం బ్రహ్మవాదినామ్ ॥
తది త్యనభిసంధాయ ఫలంయజ్ఞతపఃక్రియాః ।
దానక్రియాశ్చ వివిధాః క్రియంతే మోక్షకాంక్షిభిః ॥ ౧౭ భగవ.

ఏ కార్యమైనను 'హరిఃఓమ్' అని ప్రారంభింపవలసియుండఁగా నెట్లది లేక గ్రంథ మారంభింపనగును? రామాయణమంతయు నోంకారార్థమునేకదా సూచించుచున్నది, అని యోజించి యాశబ్దము రాకున్న దానియర్థమైన వచ్చిన ఁజాలునని సంతోషించి యిట్లు వ్రాయఁబడెను.

మోక్షకాంక్షగలవారు ఓంతత్ అని ప్రారంభింపవలయునని మీఁద నుదాహరించిన భగవద్గీతాశ్లోకము చెప్పుచున్నది. సంక్షేపరామాయణమున సంస్కృతమున నిట్లేకలదు. తపస్స్వాధ్యాయ........యాత్ సంస్కృతమున తకార పొల్లుగల శబ్దములు గలవుగావున నా భావయం దది సుసాధము, తెనుఁగున "త్"తో నంత్య మగు శబ్దములు లేవుగనుకఁ బ్రథమాక్షరముతోనే తృప్తిపడ వలసివచ్చెను. ఇదియు నక్షత్ర తకారాది యయ్యె.

### తాత్పర్యము

సమానమైన నాలుగు పాదములు నాలుగు పాదములందు సమానసంఖ్యగల యక్షరములు గలిగి మనోహరమై వీణపై వాయించుట కనుకూలపడి తాలమునకు లయకు సరిపడుచుఁ బద్య మింపుగానున్నది చూచితివా ?

చం. అనుచును వామలూరుభవుఁ • డాదటఁ బల్కు గురూక్తి వించు స
ద్వినయములోఁ దదుక్తికిని • విస్మయ మందుచు వాగ్విధేయ మై
పనుగొనఁ జేయ శ్లోకమును • వాల్మికుఁ డెంతయు సంతసించె శి
ష్యునిచరితంబుఁ గాంచి; కవి • కూఱట లోకము మెచ్చుటే కదా. ౧౬౫

వామలూరు భవుఁడు = పుట్టనుండి పుట్టుకగలవాఁడు - వాల్మీకి ఆదటన్ = ప్రేమతో. గురు+ఉక్తి = ఆచార్యునిమాటను, వించు, తదుక్తికిని = రామాయణార్థ సంగ్రహమైన యీ పద్యమునకు, విస్మయము=ఆశ్చర్యము, తాన్, వాక్ + విధేయమై = కంఠపాఠమై, పనుగొనఁజేయన్ = వల్లెవేయఁగా, శిష్యుని చరితము = శిష్యుఁ డా పద్యమును వల్లెవేయుటను, ఊఱట = సంతుష్టి, అలంకార మర్థాంతరన్యాసము. సామాన్య విషయముచే విశేషమును సమర్థించినను, విశేషముచే సామాన్యమును సమర్థించినను అర్థాంతరన్యాస మగును. దిన దినము = పూఁటపూఁట వేదాధ్యయనముచేయు వాల్మీకినోర వేదములలో దండిగానుండు శ్లోకములవంటి శ్లోకము వచ్చుటగాని, ఘుణాక్షరన్యాయమున నది గేయ మగుట గాని విశేషాశ్చర్యకరము గాదు. తా నొక యర్థమునఁ జెప్పిన మాటలకు (శాపోక్తికి) వేఱొక యర్థము (భగవన్మంగళాశాసనముగ) గలుగుటే విశేషాశ్చర్యము.

### తాత్పర్యము

అని ప్రేమతో వాల్మీకి చెప్పఁగా భరద్వాజుఁడు గురువుచెప్పినమాట వినయముతో గ్రహించి యీ పద్యరూప వాక్యమునకు మిక్కిలి యాశ్చర్యపడి దానిని ముఖస్థమగునట్లు వల్లెవేయఁగా నా శిష్యుని నడవడి చూచి వాల్మీకి మిక్కిలి సంతోషించెను. కవి కోరుట తాను చెప్పినది లోకము మెచ్చుకొనవలయుననియే కదా.

చం. అవల యథావిధిన్ మునికు • లాగ్రణి యేటఁ గృతావగాహుఁడై
సవిధమునందుఁ బూర్ణకల • శంబును గొం చరుదేర ఛాత్రుఁడున్
దవులఁగఁ జింత పద్యమునఁ • దత్పరుఁ డౌచు నిజాశ్రమస్థలిన్
గవితిలకంబు చేరి హిత • గాథలఁ బ్రొద్దులు పుచ్చి వెండియున్. ౧౬౬

అవలన్ = తరువాత, మునిపుల + అగ్రణి = ఋషిసమూహమున శ్రేష్ఠుఁడు కవితిలకంబు = కవిశ్రేష్ఠుఁడు, వాల్మీకి, యథావిధిన్ = ధర్మశాస్త్ర విధానము మీఱక, కృత + అవగాహుఁడై చేయఁబడిన స్నానముగలవాఁడై, స్నానము చేసినవాఁడై, ఈస్నానక్రమము వ్యాసస్మృతియందు విస్తారముగఁ జెప్పఁబడినది. "తతో మధ్యాహ్నసమయే స్నానార్థం మృద మాహరేత్ । పుష్పాక్షతాన్ కుశతిలాన్ గోమయంగంధ మేవచ । నదీషు దేవఖాతేషు తటాకేషు సరస్సుచ । స్నానం సమాచరే న్నిత్యం నదీప్రస్రవణేషుచ । మృదైకయాశిరః క్షాళ్య । ద్వాభ్యాం నాభే స్తథోపరి । అధ శ్చతసృభిఃక్షాళ్యం । పాదౌషడ్భి స్తథైవచ । మృత్తికాచ సమాదిష్టా త్వార్ద్రామలకమాత్రతః । గోమయస్య ప్రమాణం త త్తే నాంగం లేపయే త్తతః । లేపయే దథ తీరస్థ స్తల్లింగై రైవమంత్రతః । ప్రక్షాళ్యాచమ్య విధివ త్తత స్స్నాయాత్సమాహితః । అభిమంత్ర్య జలం మంత్రై స్తల్లింగై ర్వారుణైశ్శుభైః । ఆపోనారాయణోద్భూత । స్తాఏవాస్యాయనం పునః । తస్మా న్నారాయణం దేవం స్నానకాలే స్మరే ద్బుధః । ప్రేక్ష్య సోంకార మాదిత్యం త్రిర్నిమజ్జే జ్జలాశయే । అథోపతిష్ఠే దాదిత్య మూర్ధ్వం పుష్పం జలాన్వితం । ప్రక్షిప్యాల్లోకయే ద్దేవం । ఋగ్యజుస్సామ రూపిణ" మ్మని యచ్చటి శ్లోకములు.

ఛాత్రుఁడు = శిష్యుఁడు, భరద్వాజుఁడు, పూర్ణ కలశంబును = నీటిచేతనిండిన పాత్రను, సవిధమునందున్ = మిక్కిలి సమీపమున, చింత పద్యమునఁ దవులఁగ = శాపరూపముగాఁ జెప్పినను సర్వచమత్కారములుగల శ్రీమన్నారాయణాశీర్వాదరూప మగు నాపద్యమును సదా ధ్యానింపఁగా, తత్ + పరుఁడు = ఆపద్యమే మనస్సునఁ బ్రధానముగాఁ గలవాఁడు. హితగాథలన్ = మేలైన కథలచేత అనఁగా నిది నాలవది యగు స్వాధ్యాయకాలము గనుక భగవద్విషయమైన కథలచే నని గ్రహింపవలెను. అంతకంటె ఋషులకు హితమైనకథ లేమున్నవి ?

కొందఱు వచనరూపముగఁ దిట్టినమాటలు శ్లోకరూపముగఁ బరిణమించుటచే వాల్మీకియు శిష్యుఁడు నాశ్చర్యపడి రని యందురు. అది తృప్తికరమైన సమాధానము గాదు. ఏలన వేదాధ్యయనమందు మానిషాదవంటి యనుష్టుప్పులు ప్రతిదినము వారు రేవగలు పఠించువారే - ఎట్లన.

సహస్రశీర్షా పురుషః ౮

సహస్రాక్ష స్సహస్రపాద్ ౮

ఇది యనుష్టుప్పు

స్వబ్రహ్మ సశివ స్సేంద్ర ౮
స్సోత్కరః పరమస్వరాట్ ౮

ఇందు సబ్రహ్మసశివస్సహరి స్సేంద్ర యనునది యపపాఠము – ఛందోభంగము. ఈ యపపాఠమున కాంధ్రపాఠ మని పేరు.

ఇట్టి శ్లోకములు వాల్మీకికి రావా? భరద్వాజునకు రావా? ఆ వాడుక చొప్పున నట్టిదేవచ్చిన దీర్ఘ కాలము చింతించి చింతించి యాశ్చర్యపడవలసినవిషయమేమున్నది? కావున నంతమాత్రమేకాక మీఁద వివరించిన యర్థవిశేషము లుండుటయే వారి మనమునకు నాశ్చర్యమునకు వాస్తవకారణము.

## తా త్ప ర్య ము

అపిమ్మట వాల్మీకి శాస్త్రముగఁ జెప్పఁబడినరీతి ననుసరించి నదియందు స్నానముచేసి సమీపమున నున్న జలపూర్ణకమండలువును గీనికొని శిష్యుఁడు తన వెంట రాఁగాఁ దాను జెప్పిన పద్యమునందే మనస్సు నిలిపి నేనూరకశపించిన మాటలు పద్యముఁ గానేల? అంతియేకాక శాపోక్తులకు నాశీర్వాదముగా నర్థమేర్పడుట యేల? యేమి యీచిత్ర మని యాలోచించుచుఁ దనయాశ్రమప్రదేశముఁ జేరి భగవద్విషయమైన కథలచేఁ బ్రొద్దుపుచ్చు చుండెను.

## —• బ్రహ్మ వాల్మీకిని జూడవచ్చుట •—

చం. చటులవిషాద మూనుచు ని•షాదునిఁ దిట్టి వచించి నట్టి యా
పటుతరపద్యముం గుఱిచి • బ్రాహ్మణవర్యుఁడు భావనారతిన్
దిటముగ నుండ, భూరినిజ • తేజము దిక్కుల నిండ హస్తసం
పుటములతోడ యోగిజన•పుంగవు లెల్లరు వెంట నంటఁగన్. ౧౬౮

పావనశీలుఁడు = పరిశుద్ధమైన స్వభావముగల వాల్మీకి, చటుల విషాదము = చంచలమైన దుఃఖము – మనస్సును జంచలముగఁ జేయు దుఃఖమని తాత్పర్యము, ఊనుచున్ = పొందుచున్, పటుతరపద్యము = అర్థగాంభీర్యాదులచే సారవంతమై దృఢమైనపద్యమును, భావనా + రతిన్ = ధ్యానించు ప్రీతియందు, భూరి = అధికము. నిజతేజము– (1) తనప్రభావము (2) తనకాంతి, నిజము = తన యొక్క–యని యర్థము. తెనుఁగున నిజ మని యొక పదము గలదు. దానికి సత్యమని యర్థము. అది తెనుఁగుపద మను జ్ఞానములేక యిప్పటివారు నిజానిజములని వ్రాయుట కేవలదుష్టము. యోగిజనపుంగవులు=సనకసనందనాది యోగిశ్రేష్ఠులు. హస్తసంపుటములతోడన్ = అంజలిగాఁ జేర్చినచేతులతో, తాన = తనంతటఁ దానే, ఎవరిప్రార్థనలేకయే.

కం. వచ్చెను వాల్మీకిం గన, నచ్చపుమచ్చికను దాన • యబ్జజుఁడు త్రిలో
కోచ్చయకర్త మరుత్తతి, విచ్చలవిడి బలసి కొలువ • వివిధస్తుతులన్. ౧౬౮

అబ్జజుఁడు = కమలమునందుఁ బుట్టినవాఁడు, బ్రహ్మ. త్రిలోక + ఉచ్చయ + కర్త = మూఁడులోకములకును నభివృద్ధిని గలుగఁజేయువాఁడు. త్రిలోక మనునది సర్వలోకమును సూచించును. అభివృద్ధి సృష్టిరూపము. విధి = బ్రహ్మ, మరుత్ + తతి = దేవతల సమూహము, విచ్చలవిడి = యథేచ్ఛముగా, బలసి = చుట్టుకొని, వివిధస్తుతులన్ = అనేకస్తోత్రములచేత, అచ్చపుమచ్చికను = నిష్కపటమైన ప్రేమతో, వాల్మీకిం గనవచ్చెను — కర్మధారయంబులందు మువర్ణకంబునకు పుంపు లగు (సు. వ్యా. సంధి. ౪౮) అచ్చము + మచ్చిక = అచ్చపుమచ్చిక. వాల్మీకి రామాయణము వ్రాయున ట్లనుగ్రహింపఁగలశక్తి సత్యలోకమునుండియే బ్రహ్మ గలిగింప సమర్థుఁడయ్యెను వాల్మీకివంటి రామభక్తునియం దాదరాతిశయము చేతను, వాల్మీకికి లోకులకును శ్రద్ధాభక్తివిశ్వాసములు గలుగుటకును స్వయముగా నాయనను జూడ వచ్చెనని భావము. అట్లు వచ్చి చెప్పకుండిన వాల్మీకి సందేహ మెట్లు తీఱియుండును, సాధులోకమునకు దానియందుఁ బ్రమాణబుద్ధి యెట్లు పుట్టును ?

అబ్జజుఁడు = ప్రపంచప్రతీకమైన కమలమందుఁ దొలుతఁ బుట్టినవాఁడు కావున బ్రహ్మకుఁ గమలభవుఁ డని యబ్జజుఁ డని పేరు; జగదాదిజుఁ డనికదా బ్రహ్మకుఁ బేరు. లక్ష్మియు,గాయత్రియు హస్తములయందు గమల ముండుట ప్రపంచమంతయు వారి చేతిలో (స్వాధీనమందు) నున్న దని సూచించుటకే. ఈ కమలము నారాయణు నుదరమందుఁ బుట్టిన దనుటచే నాయన యుదరమందు లీనమై యుండినదే వెలికి వచ్చినదని భావము మార్కండేయుఁ డీ లోకముల నన్నిటిని నారాయణు నుదరమందుఁ జూచెఁగదా.

## ౧౬౭ - ౧౬౮ పద్యముల తాత్పర్యము

బోయవాఁడు చేసిన కార్యమువలనఁ గలిగిన దుఃఖముచే మనస్సు వ్యాకులపడఁగా వానిని దూషించి చెప్పిన పద్యము గుఱించి తదేకధ్యానముతో నాలోచించుచు నుండు సమయంబున నధికమైన తన తేజము పది దిక్కులు వ్యాపింపఁగా యోగిశ్రేష్ఠులు చేతులు జోడించి కొంబడి రాఁగా వేలకొలఁది సంవత్సరములు తపస్సు చేసిఁగాని కానరాని బ్రహ్మదేవుఁడు తనంతటఁ దానే దేవతాసమూహము చుట్టు చేరి సేవింపఁగా వాల్మీకిని జూడవచ్చెను.

పంచచామరము.। ఇటాచతుర్ముఖుండు రాఁగ • నిష్టశిష్టపాళితోఁ
దటాలున న్మునిప్రభుండు • తద్భక్తియుక్తిమై

నిటాలమందుఁ గేలుదోయి • నిల్పి మ్రొక్కి నిల్చెఁ దా
ని పేటితో ననుం గనంగ • నేగుదెంచె ధాతయున్. ౧౬౯

చతుర్ముఖుండు = నాలుగు మోములుగల బ్రహ్మదేవుఁడు, ఇష్ట = ప్రేమాస్పదులగు శిష్ట = పరమయోగులయొక్క, పాళితో = సమూహములో, కద్ద = మిక్కిలి, భక్తియుక్తిమైన్ = భక్తియొక్క కూడికచేత కేలుదోయి = రెండుచేతులు, నిటాలమందు = నొసటియందు, నిటలము రూపాంతరము నిటాలము. నిల్పి = అంజలిగాఁ గట్టి తటాలునన్ = శీఘ్రముగా "ప్రాణా హ్యుత్క్రామంతే యూనః స్థవిర ఆగతే। ప్రత్యుత్థానాభివాదాభ్యాం, పునస్తాన్ ప్రతిపద్యతే" పెద్దవారు వచ్చినపుఁడు చిన్నవారి ప్రాణములు లేచిపోవును. లేచుట నమస్కరించుటవలనఁ బ్రాణములు దేహములోనికి మరల వచ్చును. పెద్దవారు వచ్చినపుడు చిన్నవారు లేవకున్న నాయుఃక్షయమని భావము. కావునఁ దాను శీఘ్రముగ లేవనియెడలఁ దన ప్రాణములు లేచిపోవునని శీఘ్రముగాఁ దాను లేచెనని భావము. ధాత = బ్రహ్మ, ననున్ = నాయట్టి యల్పుని - మనుష్యమాత్రుని.

ఛందస్సు

వృత్తము పంచచామరము, జ-ర - జ-ర-జ-గ గణములు, పదవ యక్షరము యతి. చతుర్ముఖునకుఁ బంచచామర మర్పించుట యోగ్యమే కదా.

తాత్పర్యము

ఇట్లు బ్రహ్మ తన యిష్టులతోను శిష్టులతోను రాఁగాఁ జూచి వాల్మీకి తటాలున లేచి మిక్కిలి భక్తితోఁ జేతులు ఫాలతలమందుఁ జేర్చి మ్రొక్కి నిలబడి యీ పరమేష్ఠి యిట్లు వచ్చుటకుఁ గారణ మేమి కలిగెనో!

కం॥ అని కడునచ్చెరుపడి ముని, వినయంబున నర్ఘ్యపాద్య•విధిఁ బూజనముల్
ఘనముగఁ జల్పి యథావిధి,గను సాష్టాంగముగఁ బ్రణతిఁ • గావించి మతిన్. ౧౭౦

కడున్ + అచ్చెరువుపడి = మిక్కిలి యాశ్చర్యము పొంది, ఆశ్చర్యశబ్దభవము అచ్చెరువు. మొట్టమొదటఁ దన ప్రయత్నము లేకయే నారదుఁడు తన సందేహము దీర్చి రామచరిత నుపదేశించుట, బోయను శపించిన వాక్యమే పద్యమై గేయమై యర్థగాంభీర్యము గలదగుట వీనికే యచ్చెరువు పడుచుండఁగా నెంతో తపస్సు చేసినను బ్రత్యక్షముగాని బ్రహ్మదేవుఁడు తనంతటఁ దానే తన గుడిసెకు వచ్చుట మిక్కిలి యాశ్చర్యకారణ మయ్యెను.

అర్ఘ్యపాద్యవిధిన్ - అర్ఘ్యము = చేతులుకడుగుకొన నీరిచ్చుట, పాద్యము = కాళ్ళు కడుగుకొన జలమిచ్చుట, విధిన్ = శాస్త్రప్రకారము, సాష్టాంగముగన్ = ఎనిమిది యంగములతోఁగూడ, యథావిధిగను = "మనోబుద్ధ్యభిమానేన, సహ

న్యస్య ధరాతలే, కూర్మవ చ్చతురః పాదాన్, శిర స్తత్రైవ పంచమం । ప్రదక్షిణ సమేతేన, హ్యేవం రూపేణ సర్వదా । అష్టాంగేన నమస్కృత్యా. హ్యుపశామ్యేత ప్రభో॥ యను శాస్త్రానుసారముగ; ప్రణతిన్=నమస్కారము.

తాత్పర్యము.

ఇది యేమో మిగుల వింతగా నున్నది. నారదుఁడే తానై వచ్చి రామ చరిత్ర ముపదేశించుట మొదటివింత. శాపోక్తులు పద్యముగాను భగవ న్మంగళా శాసనముగను నగుట, యేండ్ల కొలఁది తపస్సు చేసినఁగాని ప్రత్యక్షముగాని బ్రహ్మ తనంతటఁదానే నాగుడిసెలోనికి వచ్చుట. యివియన్నియుఁజూడ నాశ్చర్యమగు చున్నది, అని వినయముతో బ్రహ్మకు నర్ఘ్యము పాద్య మిచ్చి ప్రదక్షిణనమస్కారాదు లాచరించి సాష్టాంగముగఁ బడెను, తరువాత.

ఆ॥ కుశలవార్త లడుగఁ • గూర్చుండి పీఠిపై, నబ్జభవుఁడు మౌని • నాజ్ఞ సేయఁ
　చిఱుతయాసనమునఁ • జేరి కూర్చుండియు, వదలఁడయ్యె మునుప • వానిచింత. ౨౬

కుశలవార్తలు = క్షేమసమాచారములు; అబ్జభవుఁడు = బ్రహ్మ; ఆజ్ఞ సేయన్ = కూర్చుండు మని యానతీయఁగా; చిఱుతయాసనమునన్ = వాల్మీకికిఁ దగిన యెత్తులేని చిన్నపీటపై, దీనివలనఁ బెద్దవారితో సమముగఁ బిల్లవాండ్రు కూర్చుండరా దని సూచన.

తాత్పర్యము.

బ్రహ్మదేవుఁడు తా నున్న తాసనమునఁ గూర్చుండి వాల్మీకిని కుశలప్రశ్న లడిగి నీవును కూర్చుండు మని చెప్ప నాయన సమీపమందుఁ గూర్చుండియు బోయవాని విచారముమాత్రము వదలక మనస్సున ధ్యానించుచు నేయుండెను.

ఆ॥ పాపబుద్ధి యకట • పగఁబూని వగమాని, యేమికతము లేక • భూమిఁగూల్చె
　నట్టి చారునినద • మమరుక్రౌంచంబు నా, యెఱుకువాఁ డదెట్టి • కఱకువాఁడో! ౨౭

పాపబుద్ధి = చెడుబుద్ధిగల, వగ = జాలి; కతము = కారణము; చారు నినదము = మనోహరమైన స్వర్గము; అమరు = ఒప్పునట్టి; కఱకువాఁడో = క్రూరుఁడో. కావ్యలింగాలంకారము.

తాత్పర్యము.

అయ్యో! యీ బోయవాఁ డెంతదయావిహీనుఁడో కదా ! ఏమికారణము లేక పగపట్టి యయ్యో పాప మనక పాపాత్ముఁడు మనోహరముగ గూయుచున్న క్రౌంచపక్షిని జంపెనుగదా.

ఆ॥ అనుచు నాఁడుపక్షి • వ్యసనంబు మఱిమఱి, తలఁచితలఁచి వగపు • దలకొనంగఁ
డా రచించినట్టి • తత్పద్యమునుగూర్చి, మనములోనఁ జింత • మునుఁగుచున్న ౧౭౩

వగపు=దుఃఖము; తలకొనంగన్ = అతిశయించునట్లు, రచించిన = కూర్చిన; తత్పద్యము='తెలియుమా నిషాదుండ' యను పద్యమును.

తాత్పర్యము.

అని ఈప్రకార మాలోచించుచు నాఁడుపక్షి పడిన దుఃఖము మీఁద మీఁదఁ దలఁచి శోక మతిశయింపఁగాఁ దాను జెప్పిన పద్యమునుగూర్చి యెదుట బ్రహ్మ దేవుఁడు వచ్చియున్నాఁడనినైనఁ దలంపక చింతామగ్నుఁడైన వాల్మీకిని జూచి.

—• బ్రహ్మ వాల్మీకిని రామాయణముఁ జెప్ప నియమించుట •—

మ. దరహాసాంకుర మొప్పఁ బద్మభవుఁ డా • ధన్యాత్ము వీక్షించి సా
దరుఁడై యేటికిఁ జింతసేయ మునినా • థా! శంకఁ బోవీడుమీ
యరయన్ బద్యమె చుమ్మి యద్ది, యెటులో • రా వచ్చె నం చెంచ కా
సరణిం దెల్పెద, మన్నిదేశమున భా • షాకాంత నీవాక్కునన్. ౧౭౪

చం. అమరఁగ నిల్చి పల్కెను, ఘు • ణాక్షరధర్మము గాదు నీవు ప
ద్యము రచియించు టెల్ల, నటు • లౌటను రామకథాప్రపంచ మ
త్యమలినభక్తియుక్తిని మ • హాకృతి సేయుము నారదోక్తస
త్క్రమమున; సద్గుణాంబునిధి • ధర్మ్మియు రాముఁడె చూ ద్విజోత్తమా! ౧౭౫

పద్మభవుఁడు=బ్రహ్మ.

దరహాస+అంకుర = చిఱునవ్వు మొలక, నా యాజ్ఞ మేరకుఁ దన జిహ్వ యందు సరస్వతీదేవి నివసించి శ్లోకము పలికెనని వాల్మీకి తెలిసికొనలేక కలవర పడుచున్నాఁడని బ్రహ్మ నవ్వెనని భావము, ధన్య+ఆత్మన్=సఫలమైన మనస్సు గలవానిని - వాల్మీకిని; వీక్షించి = చూచి; సాదరుఁడై = ప్రేమతోఁగూడినవాఁడై ౧౭౫ వ పద్యములోని 'అనుచు వచియించి' యను పద్యముతో నన్వయించును. మునినాథా! చింతసేయ నేటి కని యన్వయక్రమము. పద్య విషయ మని యధ్యాహారము. శంక=సందేహము. పోవీడుమీ=వదలుమా.

అద్ది=తెలియుమా నిషాద యను పద్యము. పద్యమె = కీర్తికి మార్గమైన పద్యమే కాని రిత్తవాక్యము గాదు - నిషాదుని తిట్టుమాత్రమును గాదు - అని భావము. ఎటులు = ఏకారణమున; కారణములేకయే యని భావము. ఆ సరణిన్ = ఆ పద్యము నీనోర వెలువడిన మార్గము; భాషాకాంత = సరస్వతి;

రసధ్వని, భావధ్వని, యలంకారధ్వని, వస్తుధ్వని యని పలువిధములగు ధ్వనులు కాధారమగు వాక్కులకు నధిష్ఠానదేవత యగు సరస్వతి యను లినపేరు సార్థక ముగ ననేకధ్వనిగర్భితముగ నీవాక్కున నవతరించినదని భావము. ఘుణాక్షర ధర్మముగాదు = అబుద్ధిపూర్వకముగ జరిగినదికాదు. సన్నపురుగులు కాటి యాకులనుగాని కొంగువెదుళ్ళనుగాని తొలుచునపుడు ఆగీతలలోఁ గొన్ని యక్షరములయాకారములు గలవై యుండును. అని యాపురుగులు బుద్ధిపూర్వక ముగఁ జేసినపని కాదు. అట్లు కే యబుద్ధిపూర్వకముగఁ జేసినదానిలో నొక విశేషము గనఁబడిన ఘుణాక్షరన్యాయ మందురు. వాల్మీకినోర వెలువడినది పద్యమగునా కాదా, యని యొల్లువచ్చు ననుసందేహమును దీర్చి బ్రహ్మ యింక దాని ప్రయోజనమును జెప్పుచున్నాఁడు. అటులౌటను = నాయాజ్ఞప్రకారము నీ వాక్కున సరస్వతి నిలిచియుండుటచేత, మునినాథా = అనేకజన్మంబుల నుండి తపోధ్యానాదు లనుష్ఠించుటచేతఁ బుణ్యపాపకర్మము పరిపక్వమై భగవ ద్భక్తి యతిశయించి మననశీలుఁడవైన నీవు రామావతారరహస్యమును జక్కఁగ నెఱుఁగుదువు. కావున నీకుఁ బ్రకృత రామచరితను రచించుట సుకర మని భావము; కావుననే; అత్యమలిన = మిక్కిలి నిర్మలమైన; భక్తియుక్తిని = భక్తితోఁ గూడినవాఁడవై; రామకథా ప్రపంచమును = రామకథయొక్క విస్తారమును; రామకథసర్వ మని భావము. నారదోక్త = నారదునిచేఁ జెప్పఁ బడిన; సత్క్రమమునన్ = మంచిరీతిని; ద్విజోత్తమా = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడా; మహాకృతిఁ జేయుము=గొప్ప కావ్యమును రచింపుము. నీవు బోయవాని నుద్దే శించి చెప్పిన పద్యములవంటి పద్యములతో - నని యధ్యాహారము. ఇందు వాల్మీకి ద్విజోత్తమా యని సంబోధింపఁబడెను. మూలమునందు "మచ్ఛందాదేవ తే బ్రహ్మన్," బ్రాహ్మణుఁడా యని సంబోధింపఁబడినట్లున్నది. దీనివలన వాల్మీకి జాతి బ్రాహ్మఁడేకాని యితరజాతివాఁడుకాఁడు. విశ్వామిత్రునివలె నితర జాతిసంభవుఁడై బ్రాహ్మణత్వమును బొందినట్లు ప్రమాణములు లేవు. బ్రహ్మదేవుఁ డిట్లు చెప్పుటకు ముందే లక్ష్మణుఁడు సీతతో.

"కం॥ రమణీయంబులు కదుఁ బుణ్యములున్ వెతపడకు మమ్మ యట తటరథభూ
రమణుని సఖుం డగు విప్రుఁడు, విమలమనస్కుఁడు తపస్వి వితతయశుండున్.
కం॥ ముని వాల్మీకి వసించును...."

అని చెప్పెను. అంతియకాక వాల్మీకి తన్నుద్దేశించి శ్రీరామచంద్రమూర్తితోఁ జెప్పునపుడు

"సీ॥ శ్రీరామ నేను బ్రచేతసు పదియవ, పుత్రుండ మదినైన బొంకుదలఁప"
నని చెప్పెను. కనుకనే యాయనకుఁ బ్రాచేతసుఁ డని పేరు. ఈ ప్రచేతసుఁడు

భృగువంశమునఁ బుట్టినవాఁడు. కావుననే కుశ లవులు శ్రీరామునితో "మా గురుండు పల్కె మహామునివరుఁడు భార్గవుండు నీదు వర్తనంబె" యని చెప్పిరి. 'భార్గవ నీతిసంహితాయామ్' అని రామాయణమును గుఱించి యుత్తరకాండమున ౯౩ వ సర్గలోఁ జెప్పఁబడును. ఈయన తపస్సు చేయుచుండఁగా నీయన మీఁదఁ బుట్ట పెరిఁగెను. ఆ ప్రకార మెంతకాల ముండెనో తెలియదు. ఆవల కొన్నినాళ్ళ కాపుట్టలోనుండి వెలువడుటచే నాయన పుట్టనుండి పుట్టినాఁ డనసాగిరి. చ్యవనుఁడు తపస్సు చేయునపు డాయనపై నిక్కె పుట్ట పెరిఁగెనుగదా. శ్రీరాముఁడు వాల్మీకితో 'ప్రత్యయ మోహి బ్రహ్మన్ తవవాక్యై రకల్మషైః-ఉత్త. ౯౭. స.

"శ్రీ రాఘవుఁడున్ । జనమధ్యంబున సీతా । వనజాక్షిం గనుచుఁ బలికె బ్రాహ్మణవర్యా," "నమ్మితి నేను నీ పలుకు. ఉత్తర. ౧౯౦౭." అని చెప్పెను. "కవే రల్పాపి వాగ్వృత్తి ర్విద్వత్కర్ణావతంసతి । నాయకో యది వర్ణ్యేత లోకోత్తర గుణోత్తర" యని భోజుఁడు చెప్పినట్లు కావ్యమున వర్ణింపఁదగిన ప్రధాననాయకునకు వలసినగుణములన్నియు నుండెనేని యతని కావ్యము లోకప్రఖ్యాత మగును. "మహాకులీన తౌజ్జ్వల్యం మహాభాగ్య ముదారతా । తేజస్వితా విదగ్ధత్వం ధార్మికత్వాదయోగుణా" యని యుత్తమ నాయకగుణములు చెప్పఁబడినవి. ఈ కావ్యమునఁ బ్రధాననాయకుఁ డగు రామున కీగుణములు కలవని యిచ్చటివిశేషణములు చెప్పుచున్నవి. ధర్మ = ధార్మికత్వమును, ౧౭౬-పద్యములోని మతిమంతుఁ డనునది పాండిత్యము నౌదార్యమును, సద్గుణాంబునిధి యనునది మహాభాగ్యము కులీనత్వమును, రాముఁడనునది తేజస్వితత్వము. ఔజ్జ్వల్యమును దెలుపును. రాముఁడె యనుచో నేవకారము ఇట్టి గుణంబు లన్నియుఁ గలవాఁడు నీ కీకాలమం దేదేశమందును వేఱొకఁడు దొరకఁడని తెలుపును. రామకథ చెప్పుటచే వాల్మీకి ప్రసిద్ధుఁ డయ్యెనా వాల్మీకి యంతటివాఁడు చెప్పుటచే రామచంద్రమూర్తి ప్రసిద్ధుఁ డయ్యెనా యని కొందఱు సందేహింతురు. రాత్రిచేతఁ జంద్రుఁడు, చంద్రునిచే రాత్రి ప్రకాశించినట్లు లన్యోన్యోపకారులై రనితోఁచెడి మఱి యే ఋషీశ్వరుఁడు చెప్పిన నింతబాగుగ రామకథ చెప్పియుండఁజాలఁడు మఱి యే నాయకుని వర్ణించినను వాల్మీకి కిట్టి లోకోత్తర ప్రసిద్ధి వచ్చియుండదు.

### తాత్పర్యము.

ఈ పద్యము తననోరవచ్చుటకుఁ గారణము నే నని యెఱుఁగఁజాలక తికమిక పడుచున్నాఁడే యని చిఱునవ్వు నవ్వుచు బ్రహ్మసార్థకజన్ముఁడైన వాల్మీకినిఁ జూచి ప్రేమతో నిట్లనియె. మునీశ్వరా! ఏల నీ వింత దూర మాలోచించెదవు! సందేహము వదలుము, నీ నోర వచ్చినది పద్యమే. అది యాదృచ్ఛికముగ

వచ్చినదికాదు. నాపనుపున సరస్వతీదేవి నీ నోరనుండి పలికించినది. ఇది నే నుద్దేశించిన కార్యమేకాని తనంతట నైనదికాదు. సరస్వతీదేవి నా నోర నిలిచినదైన నాచే నా పద్యము పలికింపవలసినంత కార్య మేమి యేర్పడె నందువా? నీకు నారదుఁ డుపదేశించిన ప్రకారము శ్రీరామ చరిత్ర మంతయు నిప్పుడు నీవు చెప్పినట్లు పద్యములతోనే మిక్కిలి భక్తిగలవాఁడవై గొప్ప కావ్యముగఁ జెప్పవలయును. ఆయన చరిత్రము నే నేల చెప్పవలయునందువా? బ్రాహ్మణోత్తమా! సమస్తకల్యాణగుణసమేతుఁడును హేయగుణరహితుఁడునుసమస్తధర్మములకు నిలువనీడయును శ్రీరాముఁడే సుమా.

ఉ. అమతిమంతుసచ్చరిత • యందు సగూఢనిగూఢవృత్తముల్
రాముని తత్సహోదరుని • రాక్షసపాళుల సీతవృత్తముల్
ధీమహితా! భవన్మతికిఁ • దెల్లముగాఁగను గోచరించెడిన్
నీమహనీయ కావ్యమున • నేరదు దబ్బ లొకండునుం జోరన్. ౧౬

ఇట్లు రామాయణము రచింప సంక్షేపముగ వాల్మీకికి ననుజ్ఞ యిచ్చి బ్రహ్మ యిఁక దానినే సవిస్తరముగఁ జేయ నాజ్ఞ యొసఁగుచు దానికి సహాయముగ నందలి విషయము లన్నియు వాల్మీకికిఁ జక్కఁగఁ దెలియునట్లు వర మనుగ్రహించుచున్నాఁడు.

అమతిమంతు=బుద్ధిమంతుఁడైన రామునియొక్క; బుద్ధిమంతుఁడు కావున రహస్యకార్యములు అవతారవిషయములు రహస్యముగను, ప్రకాశింపఁ జేయదగినవి వెల్లడిగను చేసెను. కావున నాయనచేసిన అగూఢ=రహస్యముకానివి; నారదుఁడు చెప్పినవి అందఱకు తెలిసినవి; నిగూఢ=రహస్యములైనవి. పరత్వము దాఁచిపెట్టిన సందర్భములు, అడవిలో నొంటిరిగా నున్నప్పుడు చేసినవి, ఆయన మనస్సులో నుండినవి, లోనైనవి, నారదుఁడు చెప్పనివి.

వృత్తములు = కార్యములు - చర్యలు; రాక్షసపాళుల = రాక్షససమూహములయొక్క: ధీమహితా=సూక్ష్మబుద్ధి కలవాఁడగుటచే గౌరవింపఁదగినవాఁడా; భవత్+మతికిన్ = నీ బుద్ధికి, తెల్లముగాఁగను = స్పష్టముగా, ఇంతకుముందు నారదుని వాక్యములవలన నీకు స్పష్టముగఁ దెలియకుండినదియు, నాయనుగ్రహమున సందేహము తీఱునట్లు స్పష్టముగా నీచే తెలిసికొనఁగలవు

ఇట్లు రామచరితంబునందలి సర్వవిషయంబులు దాపరికము లేక యథార్థముగాను నున్నదున్నట్లు నీకుఁ దెలియునని యనుగ్రహించి యిఁక నీవువిషయములన్నియు సత్యములుగనే యుండునుగాని యసత్యము నీనోర రాదని యనుగ్రహించుచున్నాఁడు.

నీ మహనీయ కావ్యమునన్ = నీవు రచియింపఁబోవు శ్లాఘ్యమైన రామాయణమందు; దబ్బుల యొకండున్ = (1) ఒక యసత్యమైనను (2) కావ్య దోషములుగాఁ జెప్పఁబడిన పదవాక్య తదర్థదోషంబులలో నొక్కదోషమైనను (3) పూర్వోత్తర విరుద్ధములైనను ఇంచుకంతయును జొరనేరవు. ఈ దోషములు కవి వాక్యలయందే కాని పాత్రముల చర్యలయందుఁ గాదని యెఱుంగవలయును. సీతను రావణుఁడు చంపవచ్చినప్పుడు వారించినది ధాన్యమాలిని యని యొకచోటను మందోదరియని యొకచోటను జెప్పఁబడినది. ధాన్యమాలిని యనునది కవివాక్య. గుర్తింపలేక హనుమంతుఁడు మందోదరి యని చెప్పెను. ఈ దోషము కవిది గాదు. సీతాదేవి బొంకినట్టును, రామచంద్రమూర్తి చాటున నుండి వాలిని గొట్టినట్టును, యుద్ధమున వెనుకంజ పెట్టినట్టును సుమంత్రుని బొంక నేర్పినట్టును జెప్పెను. ఇవి నాయకా నాయకులయందుఁ శాస్త్రోచిత గుణములైనను విగుణములైనను నున్న దున్నట్టు వాల్మీకి చెప్పినాఁడు గాని పాత్రముల కిట్టులైన దోషములఁ జెప్పక గుణములకే మెఱుఁగుపెట్టఁ దలఁప లేదు. కాఁబట్టి యిందుఁ జెప్పబడిన విషయములన్నియు యథార్థముగ నడచినవే యని విశ్వాసపాత్రము లగుచున్నవి. ఇందేదైన నమ్మరాని దని తోఁచిన నది మన మనోదుస్థితినిఁ బట్టి తోఁచినదిగా నెంచవలయును గాని యసత్యము వ్రాయఁబడినదని తలఁపరాదు. వర్ణనలయం దుత్ప్రేక్షాదు లలంకారములు.

మన యిప్పు డుండు నధమాధమ పరమనీచ స్థితినిఁ బట్టి రామాయణమున వాల్మీకి చెప్పిన (బుద్ధిహీనులు చొప్పించిన ప్రక్షిప్తములు, అధికపాఠములు గావు) విషయము లసత్యము లని తోఁచును. దీని కొకటి రెండుదాహరణములు తెలిపెదను. సి. వి. వైద్య, ఎం. ఏ. యల్. యల్. బి. గారు.

"The idea that Rama went back to Ayodhya in one day in a *Viman* of Kuberastrikes us hyperbolical. But it is possible to believe that he was carried in a palanquin of superb construction by fast bearers, a palanquin given by Vibhishana. etc etc

రాముఁ డొకదినములో కుబేరవిమానములోఁ గూర్చుండి యయోధ్యకుఁ బోయె నను భావము మనకు నత్యుక్తిగాఁ దోఁచుచున్నది. అయినను విభీషణుఁ డిచ్చిన మిగుల గొప్ప పల్లకీయందుఁ గూర్చుండి బలిష్ఠులైన మోఁతగాండ్రచే మోయించుకొని పోయె నని నమ్ముటకు సాధ్యపడును" ఇట్లు వీరు ౧౯౦౭ లో నేఁటికి ౭౭ సంవత్సరములకు ముందు వ్రాసిరి. వీరి కన్నులయెదుటనే యాకాశ విమానములు నానాదేశములందు సంచారము చేయుట చూచి వీరి వ్రాఁతకు వీరు సిగ్గుపడిరో లేదో తెలియదు. వాల్మీకి యత్యుక్తి వ్రాసె ననిన

వైద్యగారు తా పెట్టి యత్యుక్తి వ్రాసిరో వారికిఁ దోఁచినది కాదు. సీతా రామలక్ష్మణులుమాత్రమే కారు సర్వవానరులు, విభీషణాదులును బోయిరి. ఏ రేవాహనంబులపైఁ బోయిరి? ఇందఱకుఁ బల్లకులు విభీషణుఁ డిచ్చె ననుకొందము. ఒక్కొక్క పల్లకి మోయుటకు నధమపక్షమున నెనమండ్రైన రాక్షసులు మోఁతగాం డ్రుండవలెఁగదా. అనఁగా వానరసేనకు నెనిమిదంతలు గాకున్న నందరైన నుండ వలయునా? బాలురు వృద్ధులు తప్పఁ దక్కిన రాక్షసులెల్ల యుద్ధమునఁ జచ్చిన వారేకదా. ఇందఱు బలిష్ఠులు లంకలో పల్లకులు మోయ దాఁగి యుండిరా! లంకనుండి యయోధ్యకు నొకనాఁట నడచి దండకారణ్యములోఁ బోవసాధ్యమా? ఇది యత్యుక్తియో వాల్మీకి వ్రాసిన దత్యుక్తియో బుద్ధిమంతు లాలోచింపుఁడు. రెండవది ఈ గ్రంథకర్త ౧౯౧౮ సంవత్సరము వేసంగిసెలవుదినములలోఁ గాశినుండి బదరీనారాయణు దర్శింప హిమాలయపర్వతములనడుమఁ బయనించునపుడు ఆ కొండలలో గంగానది (హరిద్వారము - కాశి - వచ్చుశాఖ) పాఱుట చూచి 'యయ్యో వాల్మీకి చెప్పినదంతయు నమ్మకయుంటినే. ఇచ్చోట గంగానది యెందో యడుగునఁ గంటికైనఁ గానరానిమార్గముల నడవిమృగములైనఁ దిరుగలేని గహన ప్రదేశములఁ బాఱుచున్నదే, రామాయణమున భగీరథురథము వెంటఁ బాఱి నట్లున్నదే పక్షులైనఁ బోవఁజాలని యిచ్చోట గుఱ్ఱములు రథ మెట్లు పోఁగలిగె నని జుగుప్స యాలోచించుచు ఖిన్నుఁడై నడచుచుఁబోయి యాపూఁట నొకచోట దిగి పారాయణమునకై రామాయణము దీసి యా ఘట్టమును మరల శోధించెను, అందు "భగీరథోపి రాజర్షి ర్దివ్యం స్యందన మాస్థితః । ప్రాయాదగ్రే మహాతేజా గంగాతమ్ చాప్యనువ్రజత్" అను శ్లోకము చదివియుందలి దివ్యం స్యందన మను పదములు చదివి మరల స్వస్థచిత్తుఁ డయ్యెను. చూ. ౬౦౩ బాల. రామాయణ మందుఁగల యిట్టి శంకలకు సాధ్యమైనంత వఱకు సమాధానములు చెప్ప యత్నింపఁ బడును.

## తాత్పర్యము.

లోకమున కే విషయములు బహిరంగముగాఁ దెలుపవచ్చును. ఏవి తెలుప రా దను వివేకముగల శ్రీరాముని సత్యచరిత్రమందు రహస్యములయినవి రహస్యములు కానివి సీతారామలక్ష్మణ రావణాదులచరిత్రములు బుద్ధి మంతుఁడా? నీమనస్సునకు స్పష్టముగా గోచరించును. లోకపూజ్యమైన నీ కావ్యమందు విషయము చెప్పుటయందు జరిగినదానికి విరుద్ధములుగాని పూర్వోత్తరవిరుద్ధములుగాని యొకయర్థమును దెలుపుమాటకు బదులు మఱి యొక మాటగాని వాక్యముగాని యొక్కటైనను గొంచెమైనను గలుగఁజాలదు.

కం॥ ఇంచుక నైనను గావునఁ, గొంచక శుభ రామకథను • గొబ్బునఁ గృతిఁ గా
వించి మనోహరసత్ప, ద్యాంచితగా ధరణి వెలయు•నటు సేయు మనా. ౧౭౭

కొంచక=జంకక; శుభ=అశుభముల నణఁచి శుభములనిచ్చునది. ఇది రామ చరితవలని మొదటిప్రయోజనము. మనోహర = ఈ శబ్దము విన్నతోడనే తక్కిన విషయముల మఱచి ఆ యానందమునకే మనస్సు లయింపఁ జేయును. ఇది రెండవ ప్రయోజనము. ఈప్రయోజనము లెవరికి? శ్రద్ధాభక్తులు గలవారికిగాని రాక్షసప్రాయు లగు పాషండులకుఁ గాదు. సత్ + పద్య + అంచిత = మంచి పద్యములచేత నొప్పుచున్నది. కేవలగద్యమయముగాక పద్యగద్యాత్మకముగాక కేవల పద్యాత్మక మని భావము. 'పద్య' యని సామాన్యముగఁ జెప్పుటచేఁ గేవలానుష్టుప్పులనేగాక (ఇది సంస్కృతమున - తెనుఁగున గీతములు) మంచి వృత్తములుగూడ నచ్చునని భావము.

సత్ = అని చెప్పుటచే రసోచితములయి విన నింపయిన వృత్తములనేకాని సందర్భోచితములు కాని గడబిడవృత్తములు గావని భావము. గొబ్బునన్ = శీఘ్రముగా; కృతిన్ = గ్రంథమును; ధరణిన్ = భూమియందు; ఊర్ధ్వలోకవాసులకు నేను జేసియున్నాను గావున భూలోకవాసులకు నీవు చేయవలయు నని భావము. చేయుమనా = చేయుమయ్యా. చేయుము+అన్నా = చేయుమనా, అన్న. సూ.-అన. ప్రార్థనార్థకమధ్యమపురుషంబున నె దాదు లనుప్రయుక్తంబు లగుచో ముదుఙ్జు లకు వృ రు లగు. (సు. వ్యా క్రియ ౩౮)

తా త్ప ర్య ము.

కావున నీవు సందేహింపక కీడులను దొలఁగించి మేళ్ళనుజేయు రామకథను నీవు మంచిపద్యములతో శీఘ్రముగాఁ గావ్యముగా రచియించి నాయనా! నా లోకమున నేను జేసినట్లు నీవు భూమియందుఁ బ్రకాశింపఁ బ్రచురపఱుప వలసినది.

కం॥ ఎందాఁకఁ గులధరావళు, లెందాఁక నదీనదంబు • లిల వెలయునో తా
నందాఁక రామకథ జగ, మందున్ స్థిరమగుచు నిలుచు • నయ్య మునీంద్రా!
౧౭౮

ఈ గ్రంథము చాలఁగాలము వర్ధిల్లునట్లును దీనిమూలమునఁ గవికి సత్కీర్తి గలుగునట్లును జెప్పుచున్నాఁడు.

కులధర + ఆవళుల = కులపర్వత సమూహములు; ధరము = పర్వతము, "ధరశ్శైలేథ నా భువి" నానా. మహేంద్రో, మలయ, స్సహ్య శ్శుక్తిమా, నృక్ష పర్వతః। వింధ్యశ్చ, పారియాత్రశ్చ సప్తైతే కులపర్వతాః॥ ఇవి యేడు కులపర్వ

తములు. నదులు = తూర్పుగాఁ బ్రవహించు గంగా గోదావరీ కావేరులవంటి యేళ్లు. నదములు = పడమటిముఖమై పాఱునదులు - తపతి లోనైనవి. ఇలన్ = భూమియందు.

తాత్పర్యము.

నీవు దేవతాశ్రేష్ఠుఁడవు. లోకపూజ్యుఁడవు. కావున నీ పలికిన రామాయణము నీలోకమున శాశ్వతముగా నిలిచినది. అట్టి మహిమ నాయందు లేదు గదా. నేను జెప్పునది నా కాలమువారియందైన వ్యాపించునో వ్యాపింపదో. ఈ లోకమున నసూయాపరులు మెండు గావున నేమేమి విఘ్నములు గలిగించి యెట్లెట్లు దోషము వ్యాపింపకుండఁ జేయుదురో, కొంతకాలమే యుండి కొంతదేశమందే వ్యాపించుదానికై నే నేల శ్రమపడవలయునందు వేమో, నీ కా విచారముతోఁ బనిలేదు. ఎంతదనుకఁ గులపర్వతములు నిండాఁక నదులు నదములు భూమియం దుండునో యందాఁక నీవు రచియించు రామ చరిత్రము శాశ్వతముగా నుండును. ఈ బ్రహ్మవర మెట్లు సార్థకమయ్యెనో నేఁటి మనకు ననుభవవిదితమే.

కం॥ నీ రామాయణకావ్యము, ధారణి నిండాఁక నిలుచుఁ • దత్పర్యంతం
బార యశంబును గని మని, మారమ్యజగంబుఁ బొందు • మా యామీఁదన్. ౧౭౯

*ఇఁక నీ కవికి శాశ్వతయశమును, దన్మూలమున నిహపరసౌఖ్యములను జెప్పుచున్నాఁడు. తత్పర్యంతంబు = అందనుక; ఆరన్ = సంపూర్ణముగ; మని = ఇహలోకమున జీవించి, ఆమీఁదన్ = మరణానంతరము; మారమ్యజగంబున్ = మా సత్యలోకమును, నేనున్నంతవఱకు మనము కూడనుండి యావల నిరుపమము మోక్షము చెందవచ్చు నని భావము. రామాయణమును జదివినవారికి విన్నవారికి మోక్షఫలము కలుగఁగా రామాయణము రచించి సీతారాముల దర్శించి వారి యనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడైన వాల్మీకికి సద్యోముక్తి లేక క్రమముక్తి యేల యందురేని యాయనపలికిన రామాయణ మాయన నోటినుండియే తాను దనవారు సత్యలోకమున వినవలయు ననియే బ్రహ్మ యభిప్రాయమని శిరోమణి కారుఁడు. నాలుగవపాదంబు ప్లుతయతి.

తాత్పర్యము.

నా రామాయణము లోకమున శాశ్వతముగా నిలిచిన దనుకొమ్ము. దాని వలన నాకు కాఁగల ఫలమేమి యందువా? ఎంతవఱకు నీరామాయణకావ్యము భూలోకమున వ్యాప్తిగాంచి యుండునో యంతవఱకు నీవు పూర్ణమైన యశస్సును బొంది జీవించి యావల మాలోకమునకు రాఁగలవు. బ్రహ్మలోకము మొద

లన్నిలోకములకుఁ బునరావర్తి గలదుగదా - అట్లుండ మోక్షమునకై తపస్సులు ధారపోయు నేను బరమపదమునకుఁ బోక నీ లోకమునకు వచ్చిన నాకోరిక యొట్లు నెఱవేఱఁగల దందువేమో నా లోకమునకు వచ్చిన నీకు ముక్తిహాని లేదు. అది యెప్పటికైన సాక్తే, నా లోకమువారును నీ రామాయణము వినఁ గుతూహలము గలవారు. కావున నీవు మా లోకమునకు వచ్చి నేనున్నంత కాల ముండి నాతోడ నీవును ముక్తుఁడ వగుము.

కం. అనుచు వచించి విరించియుఁ, జనుడుం దత్సూక్తి కలరి • సారాద్భుతవా
ర్థిని మునింగెను శిష్యులతో,మునివరుఁ డెదఁదలఁచిగలఁచి•మునుపటిచరితన్.౧౭౦

విరించి = బ్రహ్మ; చనుడున్=పోయినపిమ్మట; తత్సూక్తికిన్=ఆయన చెప్పిన మంచిమాటలకు; అలరి = సంతోషించి, శిష్యులతో = భరద్వాజాదులతోడ; సారాదుత్భువార్థి=శ్రేష్ఠమైన యాశ్చర్య సముద్రమునందు.

తా త్ప ర్య ము.

అని చెప్పి బ్రహ్మ వెడలిపోఁగా నా మంచిమాటలకు వాల్మీకిసంతోషించిముందు జరిగిన వృత్తము సర్వము శిష్యులతో నాలోచించి యాలోచించి సంతోషసాగరమున మునిఁగినవాఁడయ్యెను.

కం. పౌనః పున్యముగాఁ దమ, మానసముల ముదము వర్ధ•మానముగా న
మ్మౌనీశుశిష్యు లెల్లరు, మానుగఁ గడువింత యనుచు • మఱిమఱి తమలోన్.
౧౭౧

మానసములన్=మనస్సులందు ముదము=సంతోషము; వర్ధమానముగాన్= వృద్ధియగుచుండఁగా; పౌనఃపున్యముగాన్ = మరల మరలఁ జెప్పుట కలుగునట్లుగ; మునుపటిచరితన్, ఎదన్,, తలఁచి తలఁచి యనునది పూర్వ పద్యమునుండి యిట కన్వయించును. మునుపటిచరితన్ = మొదటిపద్యమును. మానుగన్ = మనోహరముగ.

తా త్ప ర్య ము.

వాల్మీకి శిష్యులందఱు మరల మరలఁ దలపోయుకొలఁది సంతోష మతిశయింపఁగా దమలోఁ దా మిది చాల వింతవిషయము.

కం. ప్రాకటముగ సమవర్ణం, బై శోమరారుచును నాలు•గం ఘ్రులకలిమిన్
శోకమె శ్లోకం బగుచును, శ్రీకరమై చెలఁగె నిట్టి•చిత్రము గలదే ౧౭౨

ప్రాకటముగ = ప్రకటముగ; ప్రసిద్ధముగ; సమవర్ణంబై = నాలుగుపాదము లందును సమానసంఖ్యగల యక్షరములుగలదై; విషమవృత్తము కాదని

భావము. నాలుగు + అంఘ్రులు = నాలుగుపాదములు; కలిమిన్ = కలిగి యుండుటచేత; దీనివలన నిది యర్థసమవృత్తమునుగాదు శోకమె=క్రౌంచ పక్షిదుఃఖమునుజూచి తాళలేక చెప్పినమాటయె; శ్లోకంబగుచున్ = పద్య లక్షణములతోఁగూడిన దగుచు; 'శ్లోకః పద్యే యశస్యపి, నానా. శ్లోకమునకు బద్యమనియు నర్థము. సంస్కృతశ్లోకములను శ్లోకములనియు ఆంధ్రశ్లోకములను పద్యములనియు వాడుక. అనేకులు కొనియాడఁదగినదగుచున్; శోకమె శ్లోకం బగుచు నని నది పాఠాంతరము. శ్లోకమె కీర్తికరమయినదై యని యర్థము. శ్రీకరమై=సంపదనిచ్చునదై; పఠించువారికి వారు వారు కోరు సంపదనిచ్చునదై; చెలఁగన్=వర్ధిల్లెను.

శ్లోకమె శ్లోకమయ్యె ననుటయే సరి యని తోఁచుచున్నది. శోకమెకదా శ్లోకమునకుఁ గారణమయ్యెను. కవిత్వ మనఁగా ఛందోభంగము లేకుండునట్లుగ బలత్కారముగ మాటల నీడిచి తెచ్చి కదలకుండ నొకచోఁ గూలవైచి బిగించి తనకుఁ దాను జదువుకొని మురియు పద్యములకూర్పు గాదు. యరలవమదనస యనుచు నని చెప్పినవాఁడు కవిగాఁడు. ఏదైన నొకమనసునఁ దీవ్రముగ నాటు పదార్థమో విషయమో గోచరించినపుడు గలుగు భావోద్రేకముచేఁ దమంతటఁ దాము వెలువడు రసోదంచితవాక్యలు కవిత్వ మనఁ బడును. అట్టిది చెప్పువాఁడు కవి. వారు వారు వ్రాసిన గ్రంథములే యెవరుసహజకవులో యెవరు కృత్రిమకవులో తెలుపుచుండును. ఈ భావోద్రేకమునకు శృంగారము కారణ మని కాళిదాసుఁడును "ఏకో రసః కరుణ ఏవ" యని భవభూతియు వచించిరి. ఇచ్చట శృంగార ప్రసక్తి లేమిని శోకరసానుభవమే వాల్మీకిని గవిఁ జేసెను. 'నిషాద విద్ధాండజదర్శనోత్థః, శ్లోకత్వ మాపద్యత యస్య శోకః" రఘువం-౧౪-౭౦.

కవిత్వవిషయమై పాశ్చాత్యులయభిప్రాయ మిదియే. కవిత్వ మనఁగా—

"The natural impression of any object or event by its vividness executing involuntary movement of imagination or passion and producing by sympathy a certain modulation of the voice or sounds expressing it" — Hazbitt.

## తాత్పర్యము.

స్పష్టముగా సమానసంఖ్యగల యక్షరములుగల నాలుగుపాదములు కలదై యందమై మన గురువుగారి శోకమె శ్లోకమై భగవద్విషయము గర్భితమగుటచే సంపత్కరమై వెలసెను. ఏమి యీ యాశ్చర్యము! ఇట్టివింతకూడఁ గలదా.

కం॥ అని యలర భావితాత్ముఁడు ముని రామాయణసుకావ్య*మును రచియింతున్
బనిగొని యేతాదృశపద్యనిబంధముగాఁగ నంచు * నాత్మం దలఁచెన్. ౧౬౩

అని (మానీశు శిష్యులెల్లరు) అలరన్ = సంతోషింపఁగా, వాల్మీకి రామాయణమును రచించుచున్నాఁడని చెప్పుచున్నాఁడు.

భావిత + ఆత్ముఁడు = ధ్యానింపఁబడిన పరమాత్మ గలవాఁడు. గ్రంథము నిర్విఘ్నముగఁ గొనసాగుటకై మొదటఁ బరమాత్మను ధ్యానించుచున్నాఁ డని భావము.

పరమాత్మవిషయమై చెప్పుటకుఁ బరమాత్మధ్యానాసక్తుఁ డర్హుఁడు కాని యితరు లర్హులా ? ముని = వాల్మీకి; ఏతాదృశపద్య = తెలియు మా నిషాదుండ యను పద్యమువంటి పద్యములతో, అనఁగా వచనము లేకుండునట్లు నిరూఢము కావ్యము. కవికర్మము లన్నియుఁ గావ్యములు గావు. గ్రంథరచనా రూపక కర్మముమాత్రమే. సుకావ్యము = మంచికావ్యము. కావ్యాలాపాంశ్చవర్జయేత్తను నిషేధ ముండుటచే నిది యట్లు ముద్రారాక్షసాది కావ్యములవలె నిషేధింపఁ దగినది కాదనుటకై 'సు' ప్రయోగింపఁబడెను. భగవద్విషయము కావున సత్కావ్యము. రామాయణము నను మహాకావ్యమును 'సుగుణౌ సాలంకారా, శబ్దార్థ దోషవర్జితౌ కావ్య' మ్మని కావ్యాదర్శనమునఁ గావ్యలక్షణము చెప్పఁబడినది.

కావ్యలక్షణము :—

ఆశీర్నమస్క్రియావస్తు, నిర్దేశోవాపితన్ముఖం
ఇతిహాస కథోద్భూత, మితరద్వార సంశ్రయమ్
చతుర్వర్గఫలాయత్తం, చతురోదాత్తనాయకమ్
నగరార్ణవశైల ర్తు, చంద్రార్కోదయవర్ణనైః
ఉద్యానసలిలక్రీడా, మధుపాన రతోత్సవైః
విప్రలంభై ర్వివాహైశ్చ, కుమారోదయవర్ణనైః
మంత్రద్యూతప్రయాణాజి, నాయకాభ్యుదయైరపి
అలంకృత మసంక్షిప్తం, రసభావ నిరంతరమ్
సర్గైరనతి విస్తీర్ణైః శ్రావ్యవృత్తై స్సుసంధిభిః
సర్వత్రభిన్న సర్గాంతై, రుపేతై ర్లోకరంజనమ్
కావ్యం కల్పాంతరస్థాయి, జాయతే సదలంకృతి ॥
అని కావ్యలక్షణము.

ఏతాదృశపద్య నిరూఢమనుటచే గ్రంథమంతయుఁ దేటగీతులతోనే వ్రాయఁబడినదని యర్థముగాదు. తేటగీతియైనను నాలుగు పాదములు సమానాక్షరములు గలదగుటచే సమవృత్తములను బోలియే యున్నది. గణము లన్నిట సమానము గావందురేని యింద్రసూర్యగణముల విభజనము ప్రకారము సమానగణ

ములే. ఇటువంటి పద్యములచేనని చెప్పఁబడెనుగాని పద్యనామము నిరూపింపలేదు. సంస్కృతమందును మానిషాద యనునది సమవృత్తముగాదు. కాకున్నను సమవృత్తములు గ్రంథంబునఁ గలవుకదా. వాల్మీకిరామాయణ మంతయు ననుష్టుప్పులతోనె వ్రాసెను. దీర్ఘపాదవృత్తములు ప్రక్షిప్తము లనువాదము దుర్వాదము. ఆ విషయము పీఠికయందుఁ జర్చింపఁబడును.

ప్రథమసర్గమునఁ గడపటిశ్లోక మనుష్టుప్పు గాదుకదా. ఇంతయేల యీ సర్గము నందే దీనికి రెండవశ్లోక మనుష్టుప్పు కాదుకదా. కావుననే కావ్యశమనఁగాఁబద్య కావ్య మనియే గ్రహింపఁదగును. పనిగొని=ప్రయత్నించి. కావ్యము రచించెనని శేషము. ఆ రచన క్రమము ౩ వ సర్గ మందుఁ జెప్పఁబడును.

తా త్ప ర్య ము.

అని సంతోషింపఁగాఁ బరమాత్మ విషయమై చెప్పఁబూనినవాఁడై పరమాత్మ ధ్యానాసక్తుఁడయిన వాల్మీకిరామాయణమనెడి సత్కావ్యమును బోయవానివిషయమై తాను జెప్పినట్లు పద్యములతోనె వచనము లేకుండునట్లు రచింప నిశ్చయించెను.

కం. సారమనోహరవాక్యో,దారము సమవర్ణవృత్త•తతగూఢార్థా
ధారము పదమాలకీర్తిని,హారము రామాయణంబు•నఘహరణంబున్. ౧౫౭

ఇట్లు తలఁచి గ్రంథమును రచించి కుశలవాదులకు దానిని వినుఁడని చెప్పుచున్నాఁడు. ఈ రెండుపద్యములు సంగ్రహవాక్యములు—ఏకాన్వయము కలవి.

సార=శ్రేష్ఠమైన, రసవంతమైన, అర్థయుక్తమైన, యుక్తమైన, సారోబలే స్థిరాంశే శ్రేష్ఠే న్యాయ్యేక్లీబం వరేత్రిషు—నానా॥ అర్థముచేతను, లక్షణముచేతను శయ్యచేతను వాక్యము శ్రేష్ఠము. "యా పదానాం పరాన్యోన్య మైత్రీ శయ్యేతి కథ్యతే" యని శయ్యాలక్షణము; పదముల యన్యోన్యమైత్రి శయ్య. మనోహరము= యింపైన; వైదర్భి గౌడి పాంచాలియను రీతులలో వైదర్భీరీతిని గలదగుటచే నింపైనదని భావము. వినుటకు శ్రవ్యమై యింపగుటచేతను, మననమున సమ్మృతమగుటచేతను మనస్సు నాకర్షించునదియై యని భావము.

శ్లో॥ సంగీతమపి సాహిత్యం, సరస్వత్యా స్తనద్వయమ్
ఏక మాపాతమధురం, ద్వితీయం చింతనామృతమ్.

సంగీతము – సాహిత్యము అనునవి రెండు సరస్వతీదేవికి రెండు స్తనములు. ఒకటి వినుచుండుపట్టునఁ దియ్యగానుండును. రెండవదియగు సాహిత్యము తలఁచుకొలఁదిని సమ్మృతమువంటిది యని యుండుటచే నీ రెండు గుణము లీ రామాయణమందుఁ గలవు. ప్రతి పద్యము రాగయుక్తముగఁ బాడవచ్చును. గావున

చెవులకింపు; అర్థవంతమగు గావున చింతనామృతము. సార యను శబ్దమునందే యీయర్థము సూచితము. సా=సాహిత్యము. ర=రాగము, 'బంధపారుష్య రహితా శబ్దకాఠిన్యవర్జితా, నాతిదీర్ఘసమాసాచ, వైదర్భీరీతి రిష్యత" యని వైదర్భీలక్షణము.

బంధపారుష్యము. శబ్దకాఠిన్యము, అతిదీర్ఘసమాసములు లేనిది వైదర్భి. వాక్య = పదసముదాయముచేత; ఉదారము = గొప్పది. 'ఉదారో దాతృమహతో' యని యమరము. సమవర్ణ=ప్రతిపాదమునందు సమానసంఖ్యగల యక్షరములుగల. వృత్త=చంపకమాలాదివృత్తములచేత; తత=వ్యాప్తమైనదియు; నిండినదియు; అనఁగా విశేషముగా సమవృత్తములే కలది. ఇది జాత్యుపజాతుల కుపలక్షణము. గూఢ+అర్థ = లోనదాఁగి స్పష్టముగాఁ దెలియని యర్థములకు, వ్యంగ్యార్థములకు. ఆధారము=ఉనికిపట్టు; వ్యంగార్థప్రధానమైన కావ్యమే యుత్తమ కావ్యము సత్+అమల+కీర్తి=శ్రేష్ఠమై నిర్మలమైన కీర్తికిఁ గీర్తికి శ్రేష్ఠత్వము పెద్దలు సాధువులు మంచిగా ననుకొనుటే; నైర్మల్యము = అపకీర్తి సంబంధమే లేకుండుట; విహారము = వేడుకగా సంచరించు స్థలము. కృతిపతికిని జదువువారికిని గీర్తినిచ్చునదియని భావము. "ఆదిరాజ యశోబింబ మాదర్శం ప్రాప్యవాఙ్మయం। తేషా మసన్నిధానేపి నస్వయం పశ్య నశ్యతి" యని దండికవి. కృతిపతియగు శ్రీరామచంద్రమూర్తి యితరవిధముల గొప్పవాఁడయ్యును గావ్యనాయకుఁడుగాకున్న నాయన విషయ మెవ రెఱింగియుందురు ? ఎవఁడెంత గొప్పవాఁడైయెన్ని గొప్ప కార్యములు చేసినను కావ్యమునఁ జెప్పఁబడఁడేని వానికిఁ గీర్తి లేదు. "శత్నాఖలవేష్ఠితావని వినంబడఁడాతఁడు మేరువర్తినన్." అని. అఘహరణంబున్ = చదువువారికి, నర్థము చెప్పువారికి, వినువారికి చదివించువారికిఁ బాపమును బోఁగొట్టునది. "వాసుదేవ కథాప్రశ్నః పురుషాంస్త్రీన్పునాతిహి। వక్తారం పృచ్ఛకం శ్రోతౄన్ తత్పాదసలిలం యథా" శ్రీమన్నారాయణుని కథాప్రశ్నము చెప్పువారిని నడుగువారిని వినువారిని నాయనపాద తీర్థమువలెనే స్త్రీలను బురుషులను బవిత్రులఁ జేయును; అనియున్నదికదా, రెండవ పాదంబున నుభయయతి.

తాత్పర్యము.

రసవంతమై వినుట కింపగుటచేతను, మననమున నమృతమగుటచేతను, మనస్సు నాకర్షించునదియై ప్రాయికముగ సమానాక్షరములుగల సమవృత్తములచే వ్యాపించి రహస్యార్థముల కాధారమైనదియుఁ బఠించువారికి వినువారికి నిర్మలమైన కీర్తి గలిగించునదియై భగవత్ప్రాప్తికి విరోధులయిన పాపములనెల్ల హరించునదియు.

కవిరాజ విరాజితము

సరసపమాసవిలాసవిభాసము • సాధునుతంబు సుసంధిగమున్
వరమధురోపనతార్థసువాక్యని • బద్ధము యోగసమంజసము
న్ఖరదశకంఠవధాదికమున్ సుమ • నస్సుఖదంబు మునీరితమున్
స్ఫురదురుసద్గుణభూషణభూషిత • మున్ గనుఁడీ రఘురాము కథన్. ౧౪౫

సరస=నవరసములతోఁగూడి రసవంతమై వినుట కింపైన; సమాస = తత్పురుషాదులగు సమాసములయొక్క; విలాసవిభాసము = తగినచోట నుండుటచేఁ బ్రకాశించునదియును; సుసంధిగమున్ = యణాదేశసంధి మొదలగు గొప్పసంధులను బొందినది. యోగ = యోగపదములచేత; సమంజసము = మనోహరమైనదియు: పదదోషముగాని సంధిదోషముగాని సమాసదోషముగాని యిందు లేదని భావము. ప్రధానమల్లనిబర్హణన్యాయముగఁ గొన్నిదోషము ముఖ్యములైనవి లేవన్నప్పుడు చిల్లరదోషములు లేవని చెప్పినట్లే యగు. పై పదముచేతఁ గావ్యగుణములఁ జెప్పుచున్నాఁడు. వర = సమతాగుణముచేత శ్రేష్ఠమైనది. "సమం బంధే ష్వవిషమం, తే మృదుస్ఫుటమధ్యమా" యని సమతవిషయమై దండికవి.

మధుర = మధురత యను గుణముకలదియు; "మధురం రసవద్వాచి వస్తున్యపి రసస్థితిః, యేన మాద్యంతి ధీమంతో మధునేవ మధువ్రతా" యని దండికవియే మధురతను నిరూపించెను. ఉపనతార్థ = అర్థవ్యక్తి యను గుణము కలదియునగు; "అర్థవ్యక్తి రమేయత మర్థస్య" యని యా కవియే నిరూపించి, యున్నాఁడు. ఇట్టివాక్యములచేతఁ నిబద్ధము = చక్కఁగాఁ గూర్పఁబడినదియు స్ఫురత్ = ప్రకాశించెడి; ఉరు = గొప్పవగు; సద్గుణ = మంచివగు నితర కావ్యగుణము లనియెడి; భూషణ = అలంకారములచేత; భూషితమున్ = అలంకరింపఁబడినదియు; ఇట్లు కావ్యదోషములులేక గుణములఁ గల్గియుండుటంబట్టియే సుమనస్సుఖదంబు = అసూయాదులు లేక మంచి మనస్సుతో వినువారి కానందమిచ్చునది; సాధునుతంబు = సత్పురుషులచేతఁ గొనియాడఁబడినదియు; ఖర=క్రూరుఁడైన, దశకంఠ = రావణునియొక్క, వధాదికమును = వధలోనుగాఁ గలదియును - దీనికి పౌలస్త్యవధమనుపేర కూడఁ గలదని యీకవియే యిఁక ముందు చెప్పెను. ముని+ఈరితమున్ = బ్రహ్మచే ననుగ్రహింపఁబడిన సత్యవచనుఁడగు వాల్మీకిచేఁ బల్కఁబడినదియు(2) నారదమునిచే నుపదేశింపఁబడినదియు, నగు రఘురాముకథన్=రఘువంశమున జనించిన రామచంద్రమూర్తి చరిత్రమును రామాయణమును.

ఈ గ్రంథము రామపట్టాభిషేకాంతమే యినను, అపేక్షితఫలము లభించుచున్నది. కావున నంతవఱకే చాలుననియు, భారతమున హరివంశమువలె రామాయణమున నుత్తరకాండము ఖిలమనియు కాఁబట్టియే యోగదృష్టిచే రామ చరితను వాల్మీకి సాక్షాత్కరించునపుడు అభిషేకాంతమే విశదముగ సాక్షాత్కరించెననియుఁ, గావున నంతవఱకే గ్రంథము పఠనీయ మని ప్రాచీనుల యభిప్రాయమనియు, కొందఱ యభిప్రాయముకాని యిది నిరుత్తరము కాదు. ఉత్తరకాండము పారాయణము చేయుట యాచారమునందు లేకుండుటకుఁ గారణ మది యనుభ్రాంత మనియే. ఉత్తరకాండము పఠించువారును గలరు. అట్టివారు మరల రామజన్మఘట్టమువఱకో సీతాకల్యాణఘట్టమువఱకో చదివి ముగింతురు. పట్టాభిషేకానంతరము శ్రీరాముని జూడవచ్చిన మునీశ్వరులలో వాల్మీకి లేఁడు. అప్పుడు జరిగిన విషయము వాల్మీకి కెట్లు తెలిసె? అదియునుగాక భవిష్యత్తు నారదుఁడు సూచించెను. యోగదృష్టిచే వాల్మీకి చూచినవని చెప్పఁబడిన విషయసూచికలో నదియుఁ గొంతే గలదు. యోగదృష్టి గలవానికిఁ గొంత గోచరించి కొంత గోచరింపలేదనుట యెట్టిదో మాకు బోధపడలేదు. యోగదృష్టి గలవానికి దేశభేదముకాని కాలభేదముకాని లేక పరదాపైఁ వ్రాయఁబడిన బొమ్మలవలె సర్వమఖండముగా గోచరించును. ఎట్లన:- మిగుల నెత్తయిన పర్వతాగ్రముపై నుండువాఁడు ప్రాతఃకాలమున మనకంటె గంట రెండుగంటలకు ముందే సూర్యునిఁ జూడఁగలఁడు మనకు సూర్యుఁ డస్తమించిన గంట రెండు గంటలకుఁగాని వానికి సూర్యుఁ డస్తమింపఁడు. కావున మనము రాత్రి యనుకొనుకాలము వానికిఁ బగలుగానే యుండును. మనకుఁ బగటి కాలము ౧౨ గంటలయిన వీనికి ౧౪-౧౬ గంటలుగ నుండును. ఉత్తరధ్రువమున నుండువారికి ౬ నెలలు పగలు, ౬ నెలలు రాత్రిగదా. మనకుఁ బగలని రాత్రి యని భేదము భూమిభ్రమణంబునఁ గలుగుచున్నది. మేఘమండలముకన్నఁ బైకిఁ బోయినవానికి దేశమంతయు నొక్కదేశముగను గాలమంతయు నొక్క పగలుగ నుండునుగాని నిన్న నేఁడను భేదముండదు. ఆదేశ మీదేశ మను భేద ములేదు. అట్లే యోగదృష్టికిఁ బ్రకృతిపదార్థము లడ్డము రాఁజాలవు. కావున సర్వమఖండముగఁ గానవచ్చును. చూడకున్న నేమోకాని చూడఁదలఁచినయెడల దూరదర్శినిచేఁ జూచువానికిఁ జూపుమేరలోఁ గానరానివి యుండునా? కనుఁడీ = శిష్యులను సంబోధించి వాల్మీకి చెప్పుచున్నాఁడు - మీకన్నులయెదుట జరుగుచున్నట్లులు తదేకధ్యానముతో వినుఁడని భావము.

### ఛందస్సు

పదము కవిరాజవిరాజితము. నగణము నాలు జగణములు వగణముగలది కవిరాజవిరాజితము, దీనికి యొకమతమున ౮-౭-౭ స్థానంబులంమును, నొకమతమున

౧౦ వ స్థానమునమాత్రము యతి చెల్లును. ఈపద్యమున యతి రెండవపక్షము ననుసరించి వ్రాయఁబడినది. నన్నయ యిట్లు వ్రాసియున్నాఁడు.

రజనికరానన పీనపయోధర•రాజితరాజసుతన్ విలసత్. అని-అరణ్య.

వినుమది సాత్యకిచచ్చుట కోర్వక•వీరవరుండగు పార్థుఁడుచేసి న తెగవయ్యె ॥

— శ్రీపర్వము ౨. ఆ.

అనవుఁడు నిల్లను • నన్నరపాలున • కాతఁడు మోక్షము • నర్థి జగ । జ్జనులకు॥

— శ్రీ పర్వము ౧. ఆ.

తిక్కన రెండువిధముల వ్రాసియున్నాఁడు. అప్పకవి మొదటి పక్షమును మాత్రమే చెప్పెను.

## వ్యా క ర ణ ము

సమాసము = సంగ్రహము. రామచంద్రమూర్తియొక్క చరిత్ర మను విస్తర రూపమునకు రామచరిత్రమనునది సంగ్రహరూపము. దీనికే సమాస మనిపేరు.

సంధి-(1) రెండుశబ్దములు చేరునపుడు మొదటిదాని కడపటియచ్చు పోయి రెండవదానిలోని మొదటియచ్చాదేశ మగుట సంధి. ఇది. యాంధ్రశబ్దసంధి లక్షణము, అచ్సంధి హల్సంధి లోనగు భేదములు గలవు.

## తా త్ప ర్య ము

రసవంతములైన సమాసములచేఁ బ్రకాశించునదియు, సజ్జనులచే స్తోత్రము చేయఁబడినదియు, సుకరమైన సంధులుగలదియు, సమత్వము - మాధుర్యము - అర్థ వ్యక్తి లోనగు గుణములుగలదియు నగు వాక్యములచే బద్ధమైనదియు, యోగము రూఢి లోనగువానితోఁ గూడినదియు, (పంకజము = బురదలోఁ బుట్టినది యను నర్థము యోగము. కమల మనునది రూఢ్యర్థము.), రావణాసురునివధము నభిక రించి చెప్పఁబడినది, మనస్సునకు సుఖమిచ్చునది, పామరకవులచేఁగాక మునీశ్వ రుచేఁ జెప్పఁబడినది. మంచికావ్యగుణము లను నలంకారములచే నలంకరింపఁ బడినది యగు శ్రీరామచరిత్రమును శ్రద్ధతో దర్శనసమాకారమైన ధ్యాన ములో వినుఁడు.

—• ౩వ సర్గము. వాల్మీకి యోగదృష్టిచే రామచరితమంతయుఁ గనుట •—

క॥ అని ధర్మాత్ముఁడు వాల్మీకి, ఘనధర్మయుతంబు రామ•కథ సర్వంబున్
గనఁగ యథార్థము నాలో,చన సేయఁగ సాగెమునుల•శ్రద్ధాన్వితుఁడై. ౧౬౬

గ్రంథము జనుల కత్యంతాదరణీయమగుటకై తా నాప్తతముఁడ ననియు దానిచే గ్రంథమునకు వక్తృవైలక్షణ్యము కల దనియు, నీ గ్రంథమును దాను

రచించుటకుఁ గారణము తాను లోకులు తరించుతలంపేకాని కామక్రోధాదులు గా వనియు నీయున్నగు విషయములను గని యింతవఱకుఁ జెప్పి యిఁకను విషయ వైలక్షణ్యమును జెప్పుచున్నాఁడు.

విషయము గ్రంథమునఁ జెప్పఁబడుసంగతి. దానికి - వైలక్షణ్యము = చక్కఁగ నాలోచించి చెప్పఁబడుటయు - దుష్కామాదివిషయములగాక సంసారతరణో పాయము బోధించుటయు, విషయమటులుండిననేకదా లోకులాదరించి విందురు. కావున నారెంటినిఁ జెప్పఁదలఁచి ముందు ముందుగ విషయము చక్కఁగ నాలో చించి యున్నదున్నట్లు చెప్పఁబడిన దని చెప్పుచున్నాఁడు. దానికై తా నాలో చించిన విధమును జెప్పుచున్నాఁడు. శ్రద్ధాన్వితుఁడై = అక్కఱతోఁ గూడిన కోరికయు, విశ్వాసము గలవాఁడై; తాను జెప్పుదానియందుఁ దనకే విశ్వా సము లేనివాఁడు వంచకుఁ డగును గాని ఋజుబుద్ధి గాఁడు. చేయఁదలఁచిన కార్య మునందుఁ బూర్ణముగ నిచ్ఛలేకున్న నది యడావిడిగ నుండును. కావున వాల్మీకి యం దీ రెండుదోషములు లేవని భావము. ధర్మ + ఆత్ముఁడు = ధర్మమునందు మనస్సుగలవాఁడు, కావున ధర్మయుతము = గొప్పధర్మములతోఁ గూడిన రామ కథను, సర్వంబున్ = పూర్వోత్తరకథలను, కొంతయే చూచినాఁ డను సందేహ మును నిది నివర్తించుచున్నది. యథార్థముగన్=జరిగినది జరిగినట్లు, ఇట్లు చెప్పు టచే వాల్మీకి చెప్పినదానికి విరోధముగ నెవరైన నేదేని చెప్పిన దానికి కారణాం తర. మేదేని గ్రహింపవలయును. యథార్థ మేకవిధముగ నుండును గాని పలు విధములఁ బరస్పర విరుద్ధముగ నుండదు.

అని=ఈప్రకారము, ధర్మాత్ముఁడు = ధర్మమే స్వభావముగాఁ గలవాఁడు, వాల్మీకి = వాల్మీకిమహర్షి, ఘనధర్మయుతంబు = గొప్పధర్మముతోఁ గూడినది. అన్నిధర్మములలో గొప్పది మోక్షధర్మమే కావున మోక్షప్రదమైనది. రామకథ సర్వంబున్ = రామునిజన్మము మొదలు నిర్యాణమువఱకుఁ గల కథను. యథా ర్థము = ఎట్లెట్లు జరిగినదో యట్లట్లు, కనఁగన్ = కన్నులారఁ జూచుటకు; శ్రద్ధా న్వితుఁడై = శ్రద్ధతోఁ గూడినవాఁడై, ఆలోచన చేయసాగెన్ = ధ్యానింపఁ బ్రారంభించెను.

## తాత్పర్యము

ధర్మవిచారమే స్వభావముగాఁగల వాల్మీకి గొప్పధర్మముతోఁ గూడిన శ్రీరామ చరిత్రమును నాదినుండి యంతమువఱకు వాస్తవముగ జరిగినది జరిగినట్లు కన్ను లారఁ జూచుటకై శ్రద్ధతో నాలోచింప సాగెను.

కం॥ వారిచి కరములు మోడిచి, తూరుపుకొనదర్భలపయిఁ • దోరపుయోగం
బార సుఖాసీనుండై, సారమతిం గనఁగ రామ•చంద్రునిచరితన్. ౧౫౭

ఆలోచించిన విధముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

వారిచి = ఆచమించి, కరములు మోడిచి = తన గురువు నారదునిఁ బ్రాచార్య బ్రహ్మను దలంచి, చేతులు ముకుళించి = అంజలిచేసి, తోరము + యోగము = గొప్పధ్యానము, సమాధి, ఆరన్ = సంపూర్ణముగ నగుటకై, సుఖాసీనుండై = స్వస్తికాసనమం దున్నవాఁ డయి. ఆసనము కుదిరినఁగాని ధ్యానము కుదురదు, గావున మన స్సైకాగ్రముగ నిల్పుటకై యాసనమం దున్నవాఁడై, సారమతిన్ = అచంచలమైన బ్రహ్మానుగ్రహము వలనఁ గలిగిన గొప్పబుద్ధితో, ఆసనమందుండి యచంచలచిత్తుఁడై సమాధియం దున్నవాఁడై. దీనివలన ధర్మాదాయకమైన కర్మము శుచియై నియమవంతుఁడై శ్రద్ధా భక్తి గలవాఁడై చేయవలయునని యేర్పడుచున్నది.

శ్లో॥ ఋషయ స్సంయతాత్మానః । ఫలమూలానిలాశనాః। తపసైవ ప్రప శ్యంతి । త్రైలోక్యం సచరాచరమ్. మను. ౧౧-౨౩౬.

త్రికరణశుద్ధి గలవారై ఫలములు - మూలములు - గాలి యాహారముగాఁ గల ఋషులు తపస్సుచేతనే చరాచరములతోఁ గూడిన మూఁడు లోకములను జూతురు.

'పరిణామత్రయ సంయమా దతీతానా గతజ్ఞానమ్' పతంజలి ౩-౧౬. పరి ణామత్రయసంయమ, మనఁగా ధ్యానధారణసమాధిత్రయము నేకత్ర సంయ మము చేయుట. మనుస్మృతియందలి సంయతాత్మాన యనుట దీనినే సూచించు చున్నది.

### వ్యాకరణము తాత్పర్యము

ఆచమించి తన గురువు నారదుని గురుగురువును బ్రహ్మదేవునిఁ దలఁచి నమ స్కరించి తూరుపుకొనలుగాఁ బఱచిన దర్భలమీఁదఁ గృష్ణాజినము దాని మీఁద వస్త్రము పఱచి దానిపై సుఖాసనమునఁ గూర్చుండి మనోవృత్తు లన్నిఁటిని బూర్ణముగ నియమించి యేకాగ్రచిత్తుఁడై బ్రహ్మానుగ్రహమువలనఁ గలిగిన గొప్ప మనస్సుతో రామచంద్రుని చరిత్రమంతయుఁ జూచుట కారం భించెను.

ఉ॥ ఆరయ రామలక్ష్మణధ • రాత్మజలున్ స్వపతీసమేతుఁడౌ
ధారణీభర్తయుం, బ్రజలు • దద్దయు నెయ్యెడ నేది సల్పిరో
వారల యాచరిత్రములు • వారలనవ్వులు వారిమాటలున్
వారల రాకపోకలును • వారలచేష్టలు నున్నరూపునన్. ౧౭౮

ఆలోచింపఁగాఁ గలిగిన ఫలమును జెప్పుచున్నాఁడు. ధరా + ఆత్మజ = భూపుత్రి- సీతాదేవి, స్వ+పతి = తన భార్యలగు కౌసల్యాసుమిత్రాకై కేయులతో

సమేతుఁడై = కూడినవాఁడై, అజ = అజమహారాజకుమారుఁడు దశరథుఁడు, ప్రజ = జనులు, తత్త్వయున్ = మిక్కిలి, ఉన్నరూపునన్ = ఉన్నదున్నట్లు.

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్లు లాలోచింపఁగా సీతారామలక్ష్మణులు - దశరథుఁడు, వలని భార్యలు కౌసల్యాసుమిత్రా కైకేయులు నగరమందలి ప్రజలు నేయేప్రదేశమం దేదేది చేసిరో యెట్లు నడచికొనిరో యెట్లు నవ్విరో వారి మాటలు వారల రాకపోకలు వారు చేసిన కార్యములు నున్నదున్నట్టు.

ఆ॥ శ్రీతృతీయుఁ డైన • శ్రీరఘురాముఁడు, సత్యసంధుఁ డగుచుఁ • జలిపె నెవ్వి
కానలోన నట్టి • కార్యంబు లన్నియుఁ, గరతలామలకము • గాఁగఁగాంచె. ౧౮

ఇట్లు రాముఁ డయోధ్య నున్నప్పుడు జరిగినదానిని గని యతఁ డరణ్యమున నున్న ప్పుడు జరిగినవాని నిఁకఁ జూచుచున్నాఁడు.

శ్రీతృతీయుఁడు = ఆఁడుది మూఁడవదిగాఁగలవాఁడు, తక్కిన యిద్దఱు రామ లక్ష్మణులు, సత్యసంధుఁడు = నిజమైన ప్రతిజ్ఞగలవాఁడు, కానలోనన్ = అడవి యందు, కరతల = అరచేతిలోని, ఆమలకముగాఁ = ఉసిరికకాయవలె, కరతల+ అమల+కమ్=అరచేతిలోని నిర్మలమైన నీళ్ళు అనియుఁ జెప్పుదురు. అట్లు స్పష్ట ముగాఁ జూచెనని భావము. ఉసిరికకాయకుమాఱు రేగుకాయ చెప్పుటయుఁ గలదు. కరబదర మని వాసవదత్త.

తా త్ప ర్య ము

సీతాలక్ష్మణులతో శ్రీరామచంద్రుఁడు పితృవాక్యపరిపాలనమునకై తానాడిన మాట తప్పక యడవిలో నేయే కార్యములు చేసెనో యవన్నియు నఱచేతనుసిరిక కాయను జూచినట్టు జూచెను.

ఆ॥ మరియుఁ గోరి యోగ • మార్గావలంబుఁడై, నెఱిఁ దదేకనిష్ఠఁ • గొఱలి కాంచి
యనఘ రామకథ య • థార్థంబుగా సర్వ, మొందుకృతి రచింప • నూనె నపుడు.

యోగమార్గావలంబుఁడై = యోగమార్గము నాధారముగఁ గొన్నవాఁడై, తత్+ఏక+నిష్ఠ = ఆయొక్క విషయమునే ధ్యానములో, సర్వము = రామ నిర్యాణాంతము వఱకు, ఊనెన్ = ప్రయత్నించెను.

తా త్ప ర్య ము

అంతటఁ దృప్తిపడక యోగసమాధియం దున్నవాఁడై యేకాగ్రమనస్సుతోఁ బాపరహితమైన రామకథనంతయు నిర్యాణమువఱకు వాస్తవముగాఁ జూచి దానినంతయు నొక్క గ్రంథముగా రచింపఁబూనుకొనెను.

శా॥ కామార్థంబులు నించుకించుకయ గల్గన్, ధర్మమోక్షంబు లు
ద్దామస్ఫూర్తిని విస్తరిల్ల, వరరత్నస్ఫారవారాశియ
ట్లామానీశుఁడు సంఘటించె రఘురామాధీశు కావ్యంబు ము
న్నేమార్కొన్ సురమౌని పల్కు నటు లెంతే గర్ణపేయంబుగాన్. ౯౧

కామ + అర్థంబులు కామము = కోరిక = ఐహికవాంఛ, ఇది చతుర్విధ పురుషార్థములలో మూఁడవది. అర్థము = ధనము. ఇది రెండవది. ఇంచుకించుకయ = కొంచెముకొంచమే. అర్థకామములగుఱించి యేమియుఁ జెప్పకున్న వాని వలనికీడు తెలియకపోవును గావున వానిని కైకేయీ దశరథ శూర్పణఖారావణుల నెపమునఁ గొంచముగఁదెలిపి, ధర్మమోక్షములు = మొదటిదియు నాలుగవదియునగు పురుషార్థములు - పుణ్యకార్యములు - దానివలనఁగలుగు మోక్షమును. ధర్మార్థకామమోక్షము లని వరుసగఁ జెప్పవలసి యుండఁగా వరుస తప్పించుట యేలనఁగా ధర్మము ననుసరించి యర్థకామంబు లనుభవించుట దూష్యము గాదు. కైకేయి లోనగువారి యర్థకాంక్ష శూర్పణఖారావణుల దుష్కామము ధర్మహీనమైనవి. కావున ధర్మహీనమైన కామార్థంబులు చేటు దెచ్చునని చెప్పుటకై యవి ప్రత్యేకముగఁ జెప్పఁబడినవి. అర్థకామాసక్తిఁ బ్రతిఫలముగోరి చేయుధర్మము మోక్షసాధనము కాఁజాలదు. ఇచ్చట ధర్మము మోక్షముతోఁ జేర్చి దానికి సాధనముగాఁ బెట్టుటచే భగవద్విషయక భాగవత నిష్కామధర్మమని గ్రహింపవలయును. ఉద్దామ = ఎక్కువగు. స్ఫూర్తిని = తెలివితో, విస్తరిల్లన్ = ఇందవి ప్రధానము గావున విరివిగాఁ జెప్పఁబడిన వనిభావము. ఇట్లు చెప్పుటచే మోక్షసాధకమైన ధర్మము, అట్టిధర్మాచరణము వలనఁగలుగు మోక్షఫలము. ఈరెంటినే రామాయణము విరివిగ బోధించునని తెలియవలయును. అట్టిసాధనమందు ఫలమందుఁ గోరికలేని వారీగ్రంథము వలన లాభమును బొందలేరు. అర్థకాంక్షచే నధర్మమార్గమున నడచువారు కైకేయివలె తమకు వ్యర్థప్రయత్నులై లోకమున నపకీర్తి పాలగుటయే కాక తమ కయినవారినిఁగూడ దుఃఖముల పాలుసేయుదురు. మదనమోహితులై కన్నులుగానక స్త్రీవ్యసనాసక్తులగువారు దశరథునివలెఁ జావు చెందుదురు. ఇతరులకుఁ గష్టములు గలిగింతురు. విధవయయ్యు రాముని మోహించిన శూర్పణఖవలెను రావణువలె నధర్మకాముకులు వంశనాశముచేసి పోదురు. స్వధర్మనిష్ఠులకు రామచంద్రమూర్తివలెను, భగవద్భాగవతకైంకర్యపారతంత్ర్యపరులకు లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్న సుగ్రీవ హనుమ దాదులవలె. విభీషణువలె, వారితోడ సంబంధముగువారివలెఁ బరమపదముఁ గాంతురు. ఇదియే రామావతారముఖ్యప్రయోజనము. శ్రద్ధాభక్తులతోడి రామాయణగ్రంథపఠన మీఫలమునే యిచ్చును. వరరత్న = శ్రేష్ఠములగు మాణిక్యములచే, స్ఫార =

ప్రకాశించు, వారాశియట్లు = సముద్రమువలె, పాలసముద్రమందుఁ బుట్టిన విషమువంటివి కామార్థము లనియు, చింతామణి లక్ష్మి యమృతము వంటివి ధర్మమోక్షము లనియు గ్రాహ్యము, సముద్రమునందలి రత్నములవలె నీకావ్యమున రసములున్నవని గ్రహింపనగు. ఏమాడ్కిన్ = ఏవిధముగ, సురమౌని = నారదుఁడు. ఎంతేని = మిక్కిలి. కర్ణపేయంబుగాన్ = చెవులతో నాస్వాదించునట్లు, మిక్కిలి శ్రుతిమనోహరమగునట్లు. శబ్దమార్దవము శ్రవణరంజకము, అర్థగాంభీర్యము మనోరంజకము వినుట కింపుగనుండిన నెట్టివారును విన ప్రయత్నించి పిదప గుణమెఱిఁగి బాగుపడుదురు. శ్రుతికటువుగ నుండిన లోక సామాన్యమునకు గ్రాహ్యముగాదు.

## తాత్పర్యము

కామము అర్థము గుఱించి కొంచెముగను, ధర్మము మోక్షము గుఱించి విస్తారముగను నుండునట్లు రత్నములతోఁ గూడిన సముద్రమో యనఁ బూర్వము తనకు నారదుఁ డెట్లుపదేశించెనో యా ప్రకారము గురుబోధ నతిక్రమింపక యంతకు మించియుండునట్లు వినుటకు మిక్కిలి యింపుగా నుండునట్లు శ్రీరామచరిత్ర రచించెను.

ఉ॥ రాముని పుట్టు, వాతనిప • రాక్రమమున్, సకలానుకూలతన్
భూమిజన ప్రియత్వమును. • భూరితితిక్షయు, సౌమ్యసత్యసం
ధామహిమంబు, గాధిజక • థాకథనంబు, ధనుఃప్రభంగమున్
భూమిసుతావివాహమహ • మున్, జమదగ్నిజుతో వివాదమున్, ౧౨

ఇఁక రామాయణమున విషయసూచిక చెప్పఁబడుచున్నది.

పుట్టువు = పుట్టుక, అతని పరాక్రమము = తాటకావధ మున్నగువాని కనుకూలమగు శ్రీరాముని బలము, సకల + అనుకూలతన్ = అందఱియందు నొక్కవిధమయిన యనుకూలభావము, ప్రియత్వము = ప్రేమాస్పదుఁ డగుట, భూరితితిక్ష = అపరాధములను గష్టములను మిక్కిలి సహించుట, సౌమ్య = మంచితనముయొక్కయు (ఉగ్రత లేకుండుట), భావప్రధాననిర్దేశము. సత్యసంధా = నిజమైన ప్రతిజ్ఞయొక్కయు, మహిమము = ప్రభావము, గాధిజకథాకథనంబు = (1) విశ్వామిత్రుఁ డితరకథలఁ జెప్పుటయు (2) విశ్వామిత్రుని యొక్కకథను శతానందుఁడు రామునకుఁ జెప్పుటయు. దీనికిఁ గారణ మహల్యాశాపమోక్షణమే కావున నదియు సూచితము. ధనుఃప్రభంగమున్ = జనకునింట శివుని విల్లు విఱుచుటయు, వివాహమును = సీతాకల్యాణోత్సవము. జమదగ్నిజుతోన్ = పరశురామునితో, వివాదము.

## తాత్పర్యము

శ్రీరాముల జననము, బాల్యమందే తాటక సుబాహుఁడు లోనగు రాక్షసుల వధించుటయందుఁ గనఁబఱిచిన పరాక్రమము, సమస్త ప్రజలం దాయనకు నాయనయందుఁ సమస్తప్రజలకుఁ గల యనుకూలభావము. సమస్త జనులయం దాయనకుఁ గల ప్రీతి, మిగుల నోర్పు, సత్యవాదిత్వము, విశ్వామిత్రుఁడు కథలు చెప్పుట. శివుని విల్లు విఱుచుట, సీతాకల్యాణము, పరశురామునితో వివాదము.

ఉ॥ రామగుణోత్కరంబు, యువ • రాజుగ నా వభిషేకయత్నమున్ ;
గామిక కైక పల్కుబడి • కాంక్షిత, మాయభిషేకవిఘ్నముల్.
రామవివాసనంబును, ధరా • పతి శోకముచేత నీల్గుటల్,
భూమిజనార్తి, తజ్జనుల • భూమిసుతాపతి వీడి పోవుటన్. ౧౩

ఇఁక నయోధ్యాకాండమందలి విషయసూచన. రామగుణ + ఉత్కరంబు = శ్రీరాముల గుణాతిశయవర్ణనము, కాముక + ధనమునం దాశగలది సంభోగేచ్ఛగలది కాముకి పల్కుబడి = మాటలవిధము. కాంక్షితంబు = కోరిక, వివాసనము = అడవికిఁ బంపుట, ఈల్గుట = చచ్చుట, ఆర్తి = దుఃఖము, భూమిసుతాపతి = రామచంద్రమూర్తి, వీడిపోవుటన్ = వంచన చేసి వదలి పోవుట.

## తాత్పర్యము

శ్రీరాముల సుగుణసంపత్తి యౌవరాజ్యమునఁ బట్టముఁ గట్ట దశరథుఁడు చేసిన యత్నము ధనకాముకరాలైన కైక పలికిన విధము, యామె కోరిక పట్టాభిషేక విఘ్నము. రామచంద్రమూర్తి యరణ్యమునకుఁ బ్రయాణ మగుట, దశరథుఁడు దుఃఖముచేఁ జచ్చుట, పౌరులు దుఃఖించుట, వారిని వదలి రాముఁడు పోవుట.

చం॥ సొరిది గుహాభిభాషణము • సూతనివర్తన, మభ్రవాహినీ
తరణము వాజధారిముని • దర్శన, మావలఁ జిత్రకూటభూ
ధరవరదర్శనంబు, దశ • ధామనిమిత్తము, వాస్తుకర్మమున్,
భరతుసమాగమంబును, గృ • హామతి నాతని నాదరించుటల్. ౧౪

సొరిది = కథాక్రమముగా, గుహ + అభిభాషణము = గుహునితో మాటలాడుట, సూతనివర్తనము = సుమంత్రు నయోధ్యకు మరలిపొమ్మనుట, అభ్రవాహినీతరణము = గంగను దాఁటుట, వాజధారిముని = భరద్వాజ మహర్షి భూధరవర = పర్వతశ్రేష్ఠముయొక్క దశధామనిమిత్తము = ఆకుటింటి కొఱక, పర్ణశాలకొఱకు. వాస్తుకర్మము=వాస్తుపురుష పూజ - గృహప్రవేశమును

సూచించును, సమాగమము = చేరుట, కృపామతిన్ = దయతోఁ గూడిన మనస్సుతో, అతనిన్ = భరతుని, ఆదరించుటల్ = రాముఁడు పాదుకల నిచ్చి ప్రేమించుటయు.

తాత్పర్యము.

అవల వరుసగా గుహునితో మాటలాడుట, సుమంత్రుని మరల నయోధ్యకుఁ బొమ్మనుట, గంగను దాఁటుట. భరద్వాజదర్శనము, చిత్రకూట పర్వతదర్శనము, నందుఁ బర్ణశాల నిర్మించుకొని ప్రవేశించుట, భరతునిరాక, యతని నాదరించుట.

చం. జనకునకున్ నివాపము లొ•సంగుటయున్, మఱి పాదుకాభిషే
చనమును లోనుగా భరతు•చర్యయు, రాముఁడు దండకాట విం
జనుట, విరాధుమారణము • సంయములన్ శరభంగునిన్ సుతీ
క్ష్ణునిఁ గను, టంత్రి సీత కన•సూయ యొసంగుట యంగరాగముల్. ౨౯

నివాపము లొసంగుట = తర్పణముచేయుట, పాదుకాభిషేచనము = పాదుకలను రాజుగా సింహాసనము నుంచి యభిషేకించుట లోనుగా, భరతుచర్య అయోధ్యాపరిత్యాగము - నందిగ్రామవాసము - జటాధారణము లోనైనవి. హారణము = చంపుట - ఇచ్చటినుండి అరణ్యకాండకథ. సంయములన్ = ఋషులను, అనసూయ = అత్రిభార్య, అంగరాగముల్ = గంధము మొదలగు లేపనద్రవ్యములు, అనసూయ సీత కంగరాగము లిచ్చుట విరాధవధకుఁ బూర్వమే జరిగినది. ఇచ్చట రామాయణకథను సంక్షేపముగాఁ జెప్పుట యుద్దేశముగాని క్రమ మపేక్షితముగాదు.

తాత్పర్యము

దశరథునకు నీళ్ళు విడుచుట, పాదుకాభిషేకము, నందిగ్రామవాసము మొదలైన భరతచర్య. రామచంద్రమూర్తి చిత్రకూటము విడిచి దండకాటవిఁ జేరుట, విరాధునిఁ జంపుట, శరభంగుని సుతీక్ష్ణుని జూచుట, అనసూయ సీతాదేవి కంగరాగము లిచ్చుట.

కం. ఘటసంభవదర్శనమును, జటాయుసంభాషణంబుఁ • జని పంచవటీ
తటమునకున్ శూర్పణఖన్, ఘటితవికారాపఘనఁగ•గావించుటయున్. ౩౦

ఘటసంభవ = కుండయందుఁబుట్టిన యగస్త్యునియొక్క, తటము = స్థలము, ఘటితవికార = చేయఁబడిన విరూపముగల, అపఘన = అవయవముగలది,

## తాత్పర్యము

అగస్త్యదర్శనము - జటాయువుతో మాటలాడుట - పంచవటిచేరి యందు వసించుట - శూర్పణఖ ముక్కు చెవులు గోయుట.

ఉ॥ ఏచి ఖరత్రిశీర్షుల జ * యించుట, రావణనిర్గమంబు, మా
రీచవధంబు; సీతను హ * రించుటయున్, రఘురామశోకమున్
నీచ సురారి గృధ్రపతి * నీల్గఁగఁ జేతఁ, గబంధదర్శనం
బాచతురాత్మయా శ్రమణి * యాశ్రమమున్, హనుమంతుఁ జూచుటల్. ౧౭

ఏచి = పరాక్రమించి, ఖరత్రిశీర్షులను = ఖరదూషణాది పదునాల్గువేల రాక్షసులను; నిర్గమంబు = లంకవిడిచి బయలుదేఱుట సుర + అరి=దేవ విరోధియగు రావణుఁడు, గృధ్రపతిన్ = జటాయువును, చేఁత = చేయుట, చతుర+ఆత్మ= మంచి మనస్సుగల, ఆశ్రయము = పొందుట, నీచ = నీచుఁడైన, నీచుఁడు రూ. నీచ. సు-వ్యా. తత్సమ. సూ. ౨౦,

## తాత్పర్యము

దానికి సహాయులై వచ్చిన ఖర దూషణ త్రిశీర్షు లనువారిని సేనలతోడ వధించుట. సీతాదేవి నపహరింప రావణుఁడు బయలుదేఱుట, రామచంద్రమూర్తి మాయామృగమై వచ్చిన మారీచునిఁ జంపుట, రావణుఁడు సీతాదేవిని దొంగిలించుకొని పోవుట, రామచంద్రమూర్తి విలాపము, రావణుఁడు సీతాదేవికి సహాయపడ వచ్చిన జటాయువును జంపుట కబంధునిఁ జూచుట, గుహశుశ్రూషయందు నేర్పుగల శబరినిఁజూచుట, హనుమంతునిఁజూచి సంభాషించుట.

తే॥ ఋశ్యమూకంబునకు నేగి * యినసుతునకు, నమ్మకముఁజూపి నెయ్యంబు * నెమ్మిఁ జేసి
వాలిసుగ్రీవు లని సేయ * వాలిఁ గోలఁ, ద్రుంచి సుగ్రీవు రాజుఁ గా * వించుటయును. ౧౮

నెయ్యము = స్నేహము, నెమ్మిన్ = ప్రేమతో, అని = యుద్ధము, కోలన్ = బాణముతో, ఇనసుతునకు = సూర్యుని పుత్రుఁడైన సుగ్రీవునకు.

## తాత్పర్యము

హనుమంతునితోడ ఋశ్యమూకము చేరి సూర్యపుత్రుఁడైన సుగ్రీవునితో స్నేహముచేసి యతనికి నమ్మకము పుట్టించి వాలి సుగ్రీవులు యుద్ధము సేయు సమయమున వాలి నొక్కబాణముతోఁ జంపి సుగ్రీవుని వానరరాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తునిఁ జేయుట కను.

కం॥ తారార్తియు సమయము వ,ర్షారాత్రి నివాసనంబు • రఘుపతి కవలున్
వైరోచని కపిసేనా, వారముఁ గూర్చుటయు దిశలఁ • బంచుట కపులన్. ౧౯౯

తారా + ఆర్తియు = తారయేడ్చుటయు, సమయము = వానకాలము గడచిన పిమ్మట సీతను వెదకు ప్రయత్నములు చేయవలసినట్లు రామ సుగ్రీవులు చేసికొన్న సంకేతము, వర్షా = వానకాలముయొక్క. రాత్రి అనఁగా రేయియుఁ బగ లని యర్థము, త్రిరాత్రము - దశరాత్రము. అన్నప్పుడు రేయిపగలు కలిసిన దిన మనియేకదా యర్థము. నివాసనంబు = రాముఁడు పర్వతగుహాలో నుండుట, కవలు = సుగ్రీవునిపైఁ గోపము, వైరోచని = సూర్యపుత్రుఁ డగు సుగ్రీవుఁడు, వారము = సమూహము.

### తాత్పర్యము

మరణించిన వాలికై తారయేడ్చుటయు, వానకాలము గడవఁగానే సీతను వెదక వానరులఁ బంపెద నని సుగ్రీవుఁడు చెప్పిన సంకేతము. వానకాలమందు గుహాలో నుండుటయు, సుగ్రీవుఁడు సమయముతప్పి వర్తించె నని రామచంద్రమూర్తి కోపించుట, సుగ్రీవుఁడు సేనలఁగూర్చుట, వానరులను సీతాదేవిని వెదకిరం డని నాలుగు దిక్కులకుఁ బంపుట.

ఉ॥ భూమి నివేదనంబు క్రమ•మున్, మణిముద్రిక యీవియున్, గుహన్
ధీమహితు ల్గపీశ్వరులు • దేఁకువఁ జొచ్చుట, చావఁ గోరుచున్
భూమి శయించుటల్, నికట•భూమి జటాయుసహోదరుండు శా
ఖామృగపాళిఁ జూచుట, న•గంబును నెక్కుట, యబ్ధి దాఁటుటన్. ౨౦౦

భూమి నివేదనంబు = ద్వీపములు సముద్రము మొదలగు భూమిభాగములను సుగ్రీవుఁడు వానరులకుఁ దెలుపుటయొక్క, మణిముద్రిక = రత్నపుటుంగరము, ఈవియున్ = రామచంద్రమూర్తి హనుమంతున కిచ్చుటయు, ధీమహితుల్ = మంచిబుద్ధిచే గొప్పవారు, గుహన్ = స్వయంప్రభయుండు గుహను, దేఁకువన్ = ధైర్యముతో, చొచ్చుట = ప్రవేశించుట, జటాయుసహోదరుఁడు = సంపాతి, శాఖామృగపాళిన్ = వానరులగుంపును, నగంబును = మహేంద్రపర్వతంబును, ఎక్కుట = సముద్రమును దాఁటుటకై యని భావము, అబ్ధిన్ = సముద్రమును.

### తాత్పర్యము

వారువారు పోవుదిక్కులందుఁగల నదులను బర్వతములను పట్టణములను వనములను సుగ్రీవుఁడు చెప్పుట, దక్షిణపుదిక్కు వెదకఁబోవు నాంజనేయునకు రామచంద్రమూర్తి తనముద్రిక నిచ్చుట, ఆంజనేయాదులు స్వయంప్రభాగుహాలోఁ

ప్రవేశించుట, సీత కానరాలేదు. ఊరకపోయిన సుగ్రీవుఁడు గడువుమీఱి వచ్చితి రవి చంపు నను భయముచే వానరులు మరణకాంక్ష భూమిపైఁ బండుకొనుట, యచ్చటికి సమీపమందుండి సంపాతియను పేరుగల జటాయువు అన్న వానరులఁ జూచుట, యతఁడు సీతాదేవి లంకలో రావణు నంతఃపురమం దున్నదని చెప్పఁగా గపులందఱు మహేంద్రపర్వతము నెక్కుట, హనుమంతుఁడు సముద్రము లంఘించుట.

తే॥ కడలిబోధ మైనాకునిం•జూడఁగనుటయు, సింహికావధ, మలయంబుఁ•జేరిరాత్రి
లంకఁ జొచ్చుట, యేకాంత•శంకఁ గనుట, దశముఖాసురపుష్పక•దర్శనంబు. ౨౦౧

కడలిబోధ = సముద్రుఁడు మైనాకునికిఁ జేయు నుపదేశము, పొడఁగనుట = చూచుట, మలయంబు = లంకాపట్టనమున కాధార మగు పర్వతభాగమును, "మలయః పర్వతాంశే వృథోద్యానే" యని నానార్థరత్నమాల, ఏకాంతశంక = ఒంటరిగా నాలోచించుట, పుష్పకదర్శనము = పుష్పక విమానమును జూచుట, మైనాకునిన్ - అనుటచే ననుక్త సముచ్చయము - సురసాదర్శనమును దెలుపును.

తాత్పర్యము.

సముద్రుఁడు బోధింపఁగా దనకు విశ్రాంతి కలిగింపవచ్చిన మైనాకునిఁ జూచుట, దన్నుఁ బరీక్షింపవచ్చిన సురసను జూచుట, సింహికను వధించుట, సముద్రముదాఁటి మలయపర్వతముఁ జేరి రాత్రివేళ లంకలోఁ జొచ్చుట, సీతను వెదకు నుపాయ మాలోచించుట, నిద్రించు రావణుని బుష్పకవిమానమును జూచుట.

ఆ. మద్యపానగృహగ•మన మవరోధంబుఁ, గాంచుటయు నశోక•కాననమునఁ
బంక్తికంఠనీచ•భాషణక్రమమును, నుంగరంబు సీత•కొసఁగుటయును. ౨౦౨

మద్యపాన = కల్లు త్రాగునట్టి, గృహ = ఇంటికి, గమనము = పోవుట, అవ రోధము = అంతఃపురము, నీచభాషణక్రమము = సీతతోఁ దుచ్ఛపుమాటలాడిన విధము.

తాత్పర్యము

రావణుఁడు సారాయము త్రావు నిల్లు - అంతఃపురము వీనియందు సీతాదేవిని వెదకుటయును, నశోకవనమందు రావణుఁడు సీతాదేవిని నీచముగామాటలాడుటయు, హనుమంతుఁడు రామముద్రికను సీతాదేవి కిచ్చుటయును.

కం॥ రజనీచరుల యదల్పులు, త్రిజటాస్వప్నంబు మణి స • తీమణి యీవిన్
కుజభంగం బసురసతుల్, గజిబిజి నొందుటయు దైత్య • కాండము వధయున్. ౨౦౩

రజనీచరుల = రాక్షసస్త్రీలయొక్క, అదల్పులు = సీతాదేవిని బెదరించు మాటలు, స్వప్నంబు = కల, మణి = జడబిళ్ళను, కుజభంగంబు = అశోకవనములోని చెట్లను విఱుచుట, గజిబిజి = కలవరపాటు, దైత్యకాండము=రాక్షససమూహముయొక్క, కింకరులు = అయిదుగురు సేనానాయకులు, ఏడుగురు మంత్రులు, అక్షుఁడను రావణుని కొడుకు - వీరందఱు నని భావము.

## తాత్పర్యము

కావలియున్న రాక్షసస్త్రీలు సీతాదేవిని బెదరించుట, త్రిజట కల గనుట సీతాదేవి హనుమంతునకు మణి నిచ్చుటయును. హనుమంతుఁ డశోకవనమును బాడుచేయుటయును, రాక్షసస్త్రీలు కలవరపడి రావణునితోఁ జెప్పుటయుఁ రావణుఁడు పంపిన రాక్షసవీరులను హనుమంతుఁడు చంపుటయు.

తే॥ వాయుసూనుండుచిక్కి రా • వణునిఁ గనుట,లంకఁ గాల్చుటయును వార్ధి • లంఘనంబు
మధువనంబునఁ గ్రోఁతులు • మధుఫలాళి, సాపడుటయును రాఘవా • శ్వాసనంబు. ౨౦౪

చిక్కి = ఇంద్రజిత్తు ప్రయోగించిన బ్రహ్మాస్త్రముచేఁ గట్టఁబడి, వార్ధిలంఘనము = సముద్రమును మరలఁ దాటుట. మధువనంబు = సుగ్రీవుని యుద్యానవనము, మధు + ఫల + ఆళిన్ = తేనెను, పండ్లసమూహమును, సాపడుటయు = వానరులు తినుటయు, రాఘవ + ఆశ్వాసనంబు = రాముని నూరార్చుటయును.

## తాత్పర్యము

ఇంద్రజిత్తు ప్రయోగించిన బ్రహ్మాస్త్రమునకు హనుమంతుఁడు చిక్కి రావణుఁ జూచి మాటలాడుట, లంకఁ గాల్చుట, సముద్రమును మరలఁ దాటివచ్చుట, మధువనమందుఁ గ్రోఁతులందఱు తేనెలు ద్రాగుటయు హనుమంతుఁడు శ్రీరామచంద్రమూర్తి నూరార్చుటయును.

కం॥ మారుతి మణి నొసఁగుటయుఁ బ్రతారించుట జలధి నలుఁ డు • దారకుశలతన్
వారిధి సేతువుఁ గట్టఁగ, నారాతిని లంకఁజొచ్చి • పట్టి చరితమున్. ౨౦౫

మారుతి = హనుమంతుఁడు, ఉదారకుశలతన్ = గొప్ప సామర్థ్యముచేత, సేతువు = ఆనకట్ట, ప్రతారించుట =దాఁటుట.

## తా త్ప ర్య ము.

సీతాదేవి యిచ్చినమణి నిచ్చుటయును, రామచంద్రమూర్తి సేనలతో సముద్రముదాఁట యత్నించుట, నలుఁడు సేతువుగట్టుట, అందఱు సముద్రముదాఁటి లంకఁ జేరుట.

కం॥ హితతవిభీషణుశరణా, గతి రక్షోవధవిధంబు•కథనం బనిలో
నతికాయుఁగుంభకర్ణుని, నతివిక్రము నింద్రజిత్తు•నడఁగించుటయున్. ౨౦౬

హితతన్ = మేలిబుద్ధి, విభీషణశరణాగతి = విభీషణుఁడు రామచంద్రమూర్తి శరణు చొచ్చుట, రక్షః + వధ + విధంబు = ఇంద్రజిత్తు మొదలగు రాక్షసులఁ జంపునుపాయముయొక్క, కథనంబు = చెప్పుటయును, అనిలోన్=యుద్ధమునందు, అతికాయున్ = పెద్దదేహము కలవానిని, అతివిక్రమున్ = మిక్కిలిబలము గల వానిని, అడఁగించుటయున్=చంపుటయు.

## తా త్ప ర్య ము.

మంచిబుద్ధితో విభీషణుఁడు శ్రీరామచంద్రమూర్తి శరణుచొచ్చుట, విభీషణుఁడు రాక్షసుల జంపునుపాయము చెప్పుట, యుద్ధమందు రామచంద్రమూర్తి మిక్కిలి పెద్దదేహముగల కుంభకర్ణుని, నింద్రజిత్తును జంపుట.

కం॥ రావణవధయును భూజా తావాప్తియు నరిపురంబు•నందున యభిషే
కావాప్తి విభీషణునకు, నావలఁబుష్పకమునందు • నధిరోహణమున్. ౨౦౭

అరిపురంబునంద = శత్రునగరమునందే, దీనిచే రామచంద్రమూర్తి పరాక్రమము మిక్కిలి యధిక మని తోఁచును. భూజాతా + అవాప్తి = సీతను బొందుటయు, అధిరోహణము = ఎక్కుట.

## తా త్ప ర్య ము

రావణవధ - సీతను గ్రహించుట - శత్రుపట్టనమందే విభీషణునికిఁ బట్టాభిషేకము చేయుట యావలఁ బుష్పకవిమానమెక్కుట.

కం॥ అంద ఱయోధ్యాపురమున,కుం దరలుట భరతు గూడి•కొనుటయు, నతులా
నందంబుగఁ గౌసల్యా,నందనుఁ డభిషేకమహము•న వ్యాజిలుటయున్. ౨౦౮

అందఱు = సీతారామలక్ష్మణులును, భార్యలతోడ రాక్షసవానరులును, తరలుట = ప్రయాణమగుట, అతుల + ఆనందంబుగన్ = సాటిలేని సంతోషము కలుగునట్లు, అభిషేక మహమునన్ = అభిషేక మను నుత్సవముచేత, వ్యాజిలుట= ప్రకాశించుట. విభీషణుఁడు స్త్రీలతో నయోధ్యకుఁ బోయినట్లు వాల్మీకి స్పష్టముగఁ జెప్పలేదు. ముఖ్యులగు తారా రుమాది వానరకాంతలనెల్లఁ బిలుచు

కొనిపోవఁ గోరిన సీతాదేవి తన కష్టదశయందుఁ దన్నెంతో యాదరించిన విభీషణు భార్యపుత్రికల నేల పిలుచుకొనిపోవఁ గోరలేదు ? ఆమె యంతటి కృతఘ్నురాలా ? కాదు. రావణాంతఃపుర స్త్రీలందఱు విధవలై మూలఁబడిరి. దుఃఖమున మునిఁగియున్న వీరినెల్ల విచారింపవలసిన వారీ యిరువురే. ఇంత దుఃఖంచు తోడికోడండ్రను - కోడండ్రను నెల్లర వదలి స్త్రీలు వేడుక చూడఁ బోవ నెట్లు సాధ్యపడును ? కావున సరమాదులు పోరైరి.

## తాత్పర్యము.

అంద అయోధ్యపురమునకుఁ బ్రయాణమగుట; నందిగ్రామమందు భరతుని తోఁ గలియుట; మిక్కిలి సంతోషముతో శ్రీరామచంద్రమూర్తి పట్టాభిషేకముఁ గైకొనుట.

తే॥ సర్వసైన్యవిసర్జన•చరితమవని, భావివృత్తంబు శ్రీరామ•భద్రకృతము
నించుకవుదాని వాల్మీ•కి ఋషివరుండు, కావ్యమునఁబల్కె నుత్తర•కాండముగను, ౨౦౯

ఇఁక నుత్తరకాండకథ చెప్పఁబడును.

సర్వసైన్య = వానర రాక్షస సేనలనేగాక, రామచంద్రమూర్తి సహాయము పోవ భరతుఁడు కూర్చిన రాజసేనలయొక్క, విసర్జన చరితము = గౌరవించి వారివారి యూళ్ళకుఁ బంపినకథ, ఇది సీతాపరిత్యాగమువఱకుఁగల చరితకు సూచకము. ఇంతవఱకు నుత్తరభాగ మందురు. శ్రీరామభద్రకృతము = మంగళకరుఁడైన శ్రీరామునిచేఁ జేయఁబడినదానిని, ఇంచుక + అవుదానినిన్= కొంచమైనదానిని, భావివృత్తంబును = జరుగఁగల చరిత్రము, బ్రాహ్మణపుత్రుని బ్రదికించుట, అశ్వమేధయాగము, లోనైనవి, ఉత్తరకాండముగను = ఉత్తర కాండ మనుపేర, కావ్యమునన్ = రామాయణమందు, ఇంచుక = కథయందుఁ గొంచె మని భావము, పట్టాభిషేకమువఱకు జరిగినకథ గొప్పది. అవల జరిగినది కొంచెము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తికి రామచంద్రుఁ డనియు రామభద్రుఁ డనియు నామములు గలవు. ఈ పేర్లు రామాయణమున లేవుగాని యుపనిషత్తులందుఁ గలవు. రామచంద్రశబ్దార్థ మిదివఱకే వ్రాయఁబడెను. ఇఁక భద్రార్థము విచారింతము. 'భద్రశబ్దేన దేవస్య నిత్యనిర్దోష తోచ్యతే'-అహిర్బుధ్న్య సంహిత (౪౯ వ శ్లో. ౫౮ అధ్యా) అనఁగా భద్రశబ్దము భగవంతుని నిత్యనిర్దోషత్వము తెలుపుచున్నదని యర్థము. కావున నిత్యనిర్దోషత్వముచే నభిరాముఁడగువాఁడు రామభద్రుఁడు 'భాండధాతిరవా, భద్రాం, భావం ద్రవయతే సతామ్ భవం ద్రాయతే ఘోరం, సంసారం తాపసంతతిమ్॥' మంగళకరమైన కాంతిని సూర్యుని

యందుఁ గలిగించువాఁడును, సజ్జనుల భావమును గరఁగించువాఁడును, ఘోరమైన సంసారమును తాపత్రయములనుబరువెత్తునట్లు చేయువాఁడును నగువాఁడు భద్రుఁడు. పరబ్రహ్మము. అంతకంటె నభిరాముఁడు - రామభద్రుఁడు "నఙ్ శ్రేయాన్ భవతి జాయమాన"యని పరత్వదశకంటె నవతారదశ శ్రేష్ఠమని కదా శ్రుతి చెప్పుచున్నది. 'శుభమంగళయో రన్ద్రం స్యాద్భద్రివ్యశ్రేష్ఠయో స్త్రీమ్ము' (నానా. ర.) భద్రశబ్దము నకు శ్రేష్ఠుఁ డని యర్థము. రామభద్రుఁ డనఁగా రాములందు శ్రేష్ఠుఁడు. పరశు రామ బలరాములకంటె శ్రీరాముఁడు శ్రేష్ఠుఁడని భావము.

## తాత్పర్యము.

సేనలన్నింటిని వారివారి స్థానములకుఁ బంపుట లోనగు జరగఁబోవు కథను శ్రీరామచంద్రమూర్తి చరిత్రమును కొంచమైన దాని వాల్మీకి కావ్యమున నుత్తర కాండముగఁ బలికెను.

## —• ౪ సర్గము. ప్రబంధవైలక్షణ్య కథనము •—

సీ. భువనావనార్థంబు • భూమిపై జన్మించి, ప్రాప్తరాజ్యం డయి • ప్రజల రాముఁ
డేలుచు నుండలో • కోపకారంబుగ, భగవంతుఁ డగు ఋషి • వాల్మీకుండు
శ్రీరాము చరితంబు • చిత్రపదంబుల, వెలయ నిర్వదినాల్గు • వేలు శ్లోక
సంఖ్యయు, వానిని • సర్గముల్ గాఁగను, పూర్వరామాయణ • మునను నూఱు
తే॥ లేను, కాండంబులాఱుగ • జానుమీఱ, వెండియునుబల్కెఁ బదపడి • కాండమొండు
పావనంబైన రఘురామ • భావికథను, సోత్తరంబుగ నెల్ల ర • సోత్తరముగ.
౨౧౦

మునుపటి ప్రకరణమున విషయ వైలక్షణ్యము తెలుపఁబడెను. ఈ ప్రకరణ మునఁ బ్రబంధవైలక్షణ్యమును దెలుపుచున్నాఁడు. పరమాప్తుఁడగు కవి రచించు టయుఁ, గీర్తిమంతుఁడగు నాయకుఁడు ప్రతిపాద్యుఁడుగ నుండుటయు, మహా త్ములు దాని నంగీకరించుటయుఁ గథానాయకుఁడే విని శ్లాఘించుటయు, మొద లగునవిగల గ్రంథమునకుఁ బ్రబంధ వైలక్షణ్య మనఁబడును. ఇప్పు డీపద్యమున నీ గ్రంథము పరమాప్తుఁడు రచించిన దనియుఁ బుణ్యశ్లోకుఁడగు నాయకుని బ్రతి పాదించునది యనియు జెప్పుచున్నాఁడు.

రాముఁడు = సమస్తసద్గుణములచే. నభిరాముఁడు, ఇట్టిగుణములచే లోకుల నానందింపఁ జేయువాఁడుగాన నాయన చరితమైన యిది లోకులకు మిక్కిలి యాదరణీయమైనదని భావము. "ఉపశ్లోక్యస్యమాహాత్మ్యాదుజ్జ్వలాః కావ్యసంపద, యని వామనవాక్యము. భువన + అవన + అర్థము = లోకమును సంరక్షించు

కొఱకు, భూమిపై = భూలోకమున, జన్మించి = పుట్టి, దీనివలన దేవతలకుగైనఁ బెట్టని భూమిమీఁద దేవాది దేవుఁడు స్వేచ్ఛగ లోకుల సంరక్షించుటకై పుట్టెఁగాని కర్మబద్ధుఁడై కాదని భావము. ప్రాప్తరాజ్యుఁడు=అంగీకరించిన రాజ్యము గలవాఁడు, ఓముచున్ = రక్షించుచున్, భగవంతుఁడు = బ్రహ్మయనుగ్రహమున దివ్యజ్ఞానము గలవాఁడు, ఋషి = వాక్యరచనయందు నేర్పరి. 'నా నృషిఃకురుతే కావ్య'మ్మని ఋషియంశము లేనివాఁడు కావ్యము చేయఁజాలఁడు, చిత్రపదములన్ = ఆశ్చర్య కరములగు పదములచేరికచేత, దీనిచేఁ గావ్యమున కాత్మయగురీతి యిందుఁ గలదని యేర్పడెను. 'రీతి రాత్మాకావ్యస్య, విశిష్టపదరచనారీతిః సమగ్రైరోజః ప్రసాదప్రభృతిభిర్గుణై రుదితా' వైదర్భీనామరీతి యని వామనవాక్యము. (౨) చిత్ర= విచిత్రములగు శబ్దాలంకారములయు అర్థాలంకారములయు, పదములన్ = స్థానము లగు వాక్యములతో, అట్టి యలంకారముగల వాక్యముచేత, వెలయన్ = ప్రకా శించునట్లు, శ్రీరామచరితంబు ఇట్టి మహాపురుష చరిత్రంబు కావున విజ్ఞానాదులగు ననేక లాభంబు లిందుఁ గల వని భావము. "ప్రాప్తరాజ్యుఁడయి రామచంద్రమూర్తి ప్రజల నోముచుండఁగ" నని చెప్పుటచే రామచంద్రమూర్తి రాజ్యము చేయుచుండు కాలమునందు సీతాదేవి తన యాశ్రమము చేరినతరువాత వాల్మీకిరామాయణము రచియించెనని యేర్పడుచున్నది. దీనివలన రామచంద్రమూర్తి యవతరించుటకు ముందే వాల్మీకి రామాయణమును రచియించె నను వాదము ఖండితము. ఇఁక వాల్మీకిరామాయణమునఁ గల శ్లోక, సర్గ, కాండ సంఖ్యలను దెలుపుచున్నాఁడు. ఇట్లు చెప్పనియెడల వలసినవారు వలసినన్ని శ్లోకములను జేర్తురుకదా. ఇట్లు చెప్పుట వలన భారతాదులవలెఁ బెద్దదియుఁగాక మిక్కిలి సంక్షేపమునుగాక యుండుట తెలిసి మిక్కిలి ప్రేమతోఁ జదివెదరు. ఇన్ని బందుకట్లు చేసియుంచినను బ్రక్షిప్తములు నధిక పాఠములు చేరియున్నవి.

శ్లోకసంఖ్య = సంస్కృతపద్యములలెక్క, వానిని = ఇరువదినాలుగు వేలింటిని సర్గములుగాఁగ, పూర్వ రామాయణమున = రామపట్టాభిషేకాంత రామా యణమందు, నూఱులు + ఏను = ఏనూఱు, కాండములు + ఆఱుగ, ఏనూఱు సర్గములని భావము, జాను = అందము, వెండియును = మఱియును, మీఁదఁ జెప్పినదిగాక, పదపడి = పిమ్మట, పావనంబైన = పరిశుద్ధమగు, భావికథను = అశ్వమేధము బ్రాహ్మణపుత్రు బ్రతికించుట మున్నగు చరిత్రను, శ్రీరాముఁ డశ్వమేధమును జేయుటకుముందు సీతను వదలినతరువాత నీ గ్రంథము రచించి నట్లు ఇతర కథలను భావికథ లనుటచేఁ దెలియవగు. భావికథ కొంచెమగుట చేతనే 'ఇంచుక' యని ౨ంగ వ పద్యమునఁ జెప్పెను. సోత్తరంబుగన్ = రామా భిషేకము మొదలు సీతాపరిత్యాగము వఱకుఁగల కథతోఁ గూడునట్లు

ఒంకుకావ్యము = ఉత్తరకాండమను మఱియొక కాండము. తక్కిన కాండముల వలె గూఢముగఁగాక యీ కాండమున రామచంద్రమూర్తి పరదేవతయనుట మిగుల స్పష్టముగ ననేకస్థలములఁ జెప్పఁబడినది. కావున దీని కుత్తరకాండ మని పేరు. ఉత్తరకాండము = తక్కిన యన్ని కాండములకంటె శ్రేష్ఠమైనది. కోసలవాసుల కందఱకు భగవత్సాలోక్య మీ కాండమునఁగదా చెప్పఁబడినది.

| కాండములు | సర్గములు | శ్లోకములు |
|---|---|---|
| బాలకాండము .... | ౭౭ | ౨,౨౫౬ |
| అయోధ్యాకాండము .... | ౧౧౯ | ౪,౪౧౫ |
| అరణ్యకాండము .... | ౭౫ | ౨,౭౩౨ |
| కిష్కింధాకాండము .... | ౬౭ | ౨,౬౨౦ |
| సుందరకాండము .... | ౬౮ | ౩,౦౦౬ |
| యుద్ధకాండము .... | ౧౩౧ | ౫,౯౯౦ |
| ఉత్తరకాండము .... | ౧౧౦ | ౩,౨౩౪ |
| | ౬౪౭ | ౨౪,౨౫౩ |

సంస్కృతరామాయణమున సర్గములయు శ్లోకములయు సంఖ్య యిప్పు డీ ప్రకారమున్నవి. ఏమూలుసర్గలు పూర్వరామాయణమని యెంచినయెడల ౩౮ సర్గములును, సమిష్టిపై ౨౫౩ శ్లోకము లధికమగుచున్నవి. దీనికిఁ గారణము.

(౧) అనేకవేల సంవత్సరములనాఁడు రచింపఁబడిన యీ గ్రంథమును వెనుక వ్రాసినవారి వ్రాఁతదోషమో.

(౨) తొలుత సంకల్ప మాప్రకారముండినను అతివుగాఁ జెప్పినప్పుడు హెచ్చై యుండవచ్చునుగదా.

(౩) ౨౪౦౦౦. అనునది అధమపక్షమని సూచించుటకే కాని గ్రంథపరిమితి యిదమిత్థమ్మని నిర్ణయించుటకుఁ గాదు.

(౪) ఈవలివారు శ్లోకము లేవైనఁ జేర్చియుండవచ్చును.

(౫) ౭౧ మహాయుగములు = ౧ మన్వంతరము.

౧౪ మన్వంతరములు = ౧ బ్రహ్మ పగలు - కల్పము.

౧౦౦౦ మహాయుగములు = కల్పము.

కాఁగా, ౧౦౦౦ మహాయుగములను బదునాలుగింట విభజింపఁగా ౭౧ $\frac{౩}{౭}$ మహాయుగము లొక మన్వంతర మగుచున్నది. $\frac{౩}{౭}$ మహాయుగ మనఁగా ౧౮౫౧౪౨ సంవత్సరము లెక్కువగుచున్నది. అయినను, "మన్వంతరంతు దివ్యానాం, యుగానా మేకసప్తతిః" యని చిల్లర త్రోచివైచి ౭౧ మహాయుగములే లెక్కకుఁ దీసికొనఁబడినవి. 'చతుర్యుగ సహస్రాణి బ్రహ్మణో దివముచ్యతే' యనియుఁ గలదు. గంట యెంతయని యడిగినప్పుడు ఐదునిముషము లెక్కువైయున్నను నొకటిన్నర రెండున్నర యని చెప్పునట్లు స్థూలదృష్టిని పెద్ద సంఖ్య చెప్పునప్పుడు దానిపై నుండు చిల్లరసంఖ్య గణింపఁబడదు. అట్లే ఇక్కడ పెద్ద సంఖ్య చెప్పఁబడినదనియు చిల్లరసంఖ్య చెప్పఁబడలేదనియు నెంచవచ్చును. ఈ శ్లోకము ప్రక్షిప్తమని కతకుని యభిప్రాయము. తక్కిన వ్యాఖ్యాత లందఱును దదభిప్రాయమును నిరసించిరి. కావున నావిషయమైన చర్చ యనావశ్యకము.

బొంబాయి (ముంబాయి)లో ముద్రింపఁబడిన రామాయణమందు

| కాండము పేరు | | సర్గ సంఖ్య | శ్లోకసంఖ్య |
|---|---|---|---|
| ఆదికాండము | .... | ౬౪ | ౨౮౫౦ |
| అయోధ్యకాండము | .... | ౮౦ | ౪౧౭౦ |
| అరణ్యకాండము | .... | ౧౧౪ | ౪౧౫౦ |
| కిష్కింధాకాండము | .... | ౬౪ | ౨౦౨౫ |
| సుందరకాండము | .... | ౪౩ | ౨౦౪౫ |
| యుద్ధకాండము | .... | ౧౦౫ | ౪౫౦౦ |
| అభ్యుదయ కాండము | .... | ౯౦ | ౩౩౬౦ |
| అభ్యుదయికం సభవిష్యం సహోత్తరం | | ౫౬౦ | ౨౪౦౦౦ |

ఈ ప్రకారమున్నది.

## తాత్పర్యము.

లోకరక్షణార్థమై భూమిమీఁద శ్రీరామచంద్రమూర్తి యవతరించి ప్రజాపాలనము చేయుచుండు కాలమున భగవంతుఁడగు వాల్మీకి మహర్షి లోకోపకారముగఁ బ్రశస్తమైన పదములచే నిరువదినాలుగు వేల శ్లోకము లుండునట్లును, పూర్వరామాయణమున నాఱుకాండములలో ౫ నూర్లసర్గము లుండునట్లును, నామీఁద శ్రీరాముల పట్టాభిషేకానంతరము గ్రంథమును గుశలవులు ప్రక

టించువఱకు జరిగిన కథను వియోగానంతరము జరిగిన భవిష్యత్కథను నుత్తర కాండముగ రచించెను.

కం. వ్యాపింపఁ జేయు జగమున, నోపిక వాగ్వశముగాఁగ • నొనరింపఁగ మేల్
నై పుణి గలుగు సమర్థుఁడు, ప్రాపించునె దీని కనుచు • భావించె మదిన్. ౨౧౧

ఇఁక నీ కావ్యము మహాజను లంగీకరించినది యని యవతారిక చెప్పు చున్నాఁడు.

వ్యాపింపఁజేయన్ = లోకము నందఱకుఁ దెలియునట్లు చేయుటకు. వాక్ + వశముగాఁగన్ = కంఠపాఠముగా, మేల్ నైపుణి = మంచి నేర్పు. ప్రాపించునె = కలుగునా ?

తాత్పర్యము.

ఇట్లు గ్రంథము రచించి దీనిని లోకమున వ్యాపింపఁజేయుటకు నోపికతో దీనినంతయు ముఖస్థముగఁ జేయఁజాలిన శక్తిమంతుఁడు కలుగునా యని యాలోచించెను.

కం. ఘనముగఁ జింతింపఁగ నిటు, మునిపుంగవుఁ డతనిపాద • ములఁ జాఁగిలిపా
టున మునివేషులు బాలకు, లనుపమధీరతులు మ్రొక్కి • రధికభక్తిన్. ౨౧౨

ఘనముగన్=దృఢముగ. అనుపమధీరతులు =సాటిలేని బుద్ధితో సంతోషించు వారు, . బాలకులు = గ్రహించుటయందును దానిని జ్ఞప్తియం దుంచుకొనుట యందును సామర్థ్యము గలవారు (కుశలవులు), మునివేషులు = మునుల వేషము గలవారు. కావున నుపదేశార్హులు. చాఁగిలిపాటున = దండాకారమున సాష్టాంగముగ.

శత్రుఘ్నుఁడు లవణాసురుని మీఁదికి యుద్ధమునకుఁ బోవుచు వాల్మీకి యాశ్రమమందు సేనతో విడిసెను.

ఆరాత్రి సీతాదేవి కవలకుమారులఁ గనెనని వినెను. ఆవల లవణునిఁ జంపి మధురయం దుండి పండ్రెండు సంవత్సరములు ముఖముచూపులు లేక యుండ రాదుగావున నాగదువు వెళ్ళుటకు ముందే రామచంద్రమూర్తిని దర్శింప నయోధ్యకుఁ బోవుచు వాల్మీకి యాశ్రమమందు విడిసెను. అప్పుడు కుశలవులు రామాయణము గానము చేసిరి. కావున నప్పటికిఁ గుశలవులకుఁ బండ్రెండేండ్ల ప్రాయము. అప్పటికే వారు రామాయణమును ముఖస్థము చేసియుండుటచే వారు ౧౦-౧౧ ఏండ్ల ప్రాయమప్పుడే దీనిని నేర్చుకొని యుండవలెను. సీతాదేవి వాల్మీకియొద్ద జేరుటకు ముందే రామాయణము రచింపఁబడెనని యది తెలిసియే రామచంద్రమూర్తి సీతను వాల్మీకి యాశ్రమమున విడిచెననియు పూర్వులు వ్రాసిరికాని యున్నై

నచో దీనిని నేర్చుకొను వారెవ్వరాయని యాలోచించు వాల్మీకి దనశిష్యులకు నేర్పక గర సంవత్సరము లూరకుండెనని యెట్లూహింపనగు? ఈ విషయము రామున కెట్లు తెలిసెను! రామునకుఁ దెలిసియుండినఁ దక్కిన వారికిఁ దెలియకుండునా? ఈ గ్రంథము సీతాపాతివ్రత్యము స్థాపించుటకే పుట్టినది. కావున నాఁడె తనయాశ్రమము చేరినపిమ్మటనే వాల్మీకి దీని రచించెను. మొదటిసారి శత్రుఘ్నుఁడు వాల్మీకాశ్రమమున విడిసినప్పటికి రామాయణము రచింపఁబడలేదు. రచింపఁబడి యుండినచో రెండవసారి విన్నట్లు మొదటిసారివినియే యుండును.

## తాత్పర్యము.

ఇట్లు దీర్ఘముగ నాలోచించు వాల్మీకియొద్దకు మునివేషముల ధరించిన వారు బాలురు సమానబుద్ధి చమత్కారముగలవారు, మిక్కిలి భక్తితో నమస్కరించి మే మీ గ్రంథమును సమగ్రముగ ముఖస్థము చేసెదమని చెప్పిరి.

ఉ॥ రాజకుమారులు లాజలధి • రాజకుమారయశోవిభాసులున్
రాజితధర్మవేత్తలప • రాజితతేజులు మంజులస్వర
భ్రాజితులున్ నిజాశ్రమని • వాసులు ప్రాజ్ఞులు సామగాన వి
ద్యాజయశోభితుల్ కుశల • వాఖ్యులు నిశ్చలవేదనిష్ఠులున్. ౧౩

రాజకుమారులు = రాజయిన శ్రీరామచంద్రమూర్తి కుమారులు, జలధిరాజకుమార = చంద్రునివలెఁ దెల్లనగు, యశః + విభాసులున్ = కీర్తిచేతఁ బ్రకాశించువారును, అనామధేయులు కారనుట, ఈకీర్తి - విద్య. గుణము, బుద్ధి వీని వలనఁ గలిగినది. రాజిత = ప్రకాశించెడు, ధర్మ = గురు శుశ్రూషాధర్మమును, వేత్తలు = ఎఱిఁగినవారు, అపరాజిత=పరాజయములేని, తేజులు = పరాక్రమము గలవారు, కాంతిగలవారు, విష్ణుతేజమువంటి తేజముగలవారు, మంజుల = మనోహరమగు, స్వర = శారీరమనఁబడుకంఠధ్వనిచేత. భ్రాజితులు = ప్రకాశించువారు, సామగాన విద్యా = గాంధర్వవిద్యయందు, అజితులు = జయింపఁబడనివారు, నిశ్చల వేదనిష్ఠులు = దృఢముగ సాంగవేదమునందే స్థిరాభిలాష గలవారు, అధ్యయనము=వేదమును అర్థములేక సాంగముగఁ జదువుటయని యీ విశేషణము తెలుపును, ప్రాజ్ఞులు = మేధావంతులు, ప్రజ్ఞ = బుద్ధి అని సామాన్యవాచకమయ్యును బుద్ధివిశేషమగు 'మేధ' యను నర్థమున నిచ్చట వ్రాయఁబడినది, మేధ=జ్ఞాపకశక్తి గల బుద్ధి, ఈ రెండువిశేషణములు వీరు సాంగ వేదాధ్యయన సంపన్నులు గావున వేదార్థమును స్పష్టముగఁ దెలుపు నీ గ్రంథమును జదువుటకు వారు యోగ్యులని తెలుపును, నిజ+ఆశ్రమవాసులు = తనయాశ్రమమందే యున్నవారగుటచేత నా ఋషికి మిక్కిలిఁ బ్రేమాస్పదులని భావము.

### తాత్పర్యము.

క్షత్రియజాతి బాలురును, చంద్రునివలెఁ దెల్లనైన కీర్తిచేఁ బ్రకాశించువారును గురుశుశ్రూషాధర్మమును జక్కఁగ నెఱిఁగినవారును, విష్ణుతేజమువంటి తేజముగలవారగుటచే నెట్టి సందర్భమందును దేజము గోలుపోవనివారును, దమ యాశ్రమమందే యుండువారును, చక్కని మేధ గలవారును, సామగాన విద్యలందు నెట్టివారినైన జయించి కీర్తి సంపాదించువారును, వేదమార్గమందుఁ జలింపని నిష్ఠగలవారును, గుశలవు లను పేరు గలవారును.

తే॥ అన్నదమ్ములు దనకు సా•ష్టాంగ మెఱఁగఁ, దతము వేదోపబృంహణా•ర్థంబునైన
మామకోత్తమ కావ్యంబు•మహితరీతిఁ, బఠన మొనరింప వీరలే • ప్రభువులనుచు.
౧౧౮

ఎఱఁగన్ = నమస్కరింపఁగా, తతము = విస్తారమయినదియు, వేద + ఉపబృంహణార్థంబునైన = వేదార్థమును విశదపఱుచుటే ప్రధానముగాఁ గలదియునగు, ఉపబృంహణము = పెక్కు శాస్త్రముల సాహాయ్యముచేత వేదార్థము నిర్ణయించి తెలుపు గ్రంథము, మామక = నాదియగు, ఉత్తమకావ్యంబు = శ్రేష్ఠకావ్యమగు రామాయణము. మహితరీతిన్ = శ్లాఘ్యమైన విధముతో, ప్రభువులు = శక్తులు. "ప్రభూశ్శక్తాధిపౌ" అని భాస్కరుఁడు.

### తాత్పర్యము.

అన్నదమ్ములిరువురు తనకు సాష్టాంగ నమస్కార మర్పించి నిలువఁగా వారినిఁ జూచి మిక్కిలి వేదార్థమును విశదపఱుచు నాయుత్తమకావ్యము దాని గొప్ప యోగ్యతకుఁ దగినట్లు పాఠము చేయుటకు మీఁదఁ జెప్పిన యోగ్యతగల వారగుటచే వీరే యోగ్యులని తలఁచెను.

దీనివలన యోగ్యవిద్య మేధావులు నియతాత్ములగు వారికి నీయఁదగును గాని యయోగ్యుల కీయరాదని యేర్పడుచున్నది. అయోగ్యులు రామాయణము చదివి చేయు దురాక్షేపములు వినుచున్నారము గదా !

ఆ॥ జనకరాజసుతామహా•చరిత మెల్లఁ, బల్కె రామాయణంబుఁ గా•వ్యంబుగాఁగ
వ్రతగరిష్ఠుండుపౌలస్త్య•వధమునునుఁ బ్రథితభాషణములయథా•ర్థము గాఁగ.
౧౧౯

వ్రతగరిష్ఠుండు = వ్రతములచేత మిగుల గొప్పవాఁడు, పెక్కు వ్రతములఁ జేయుటవలన సర్వాధికమైన జ్ఞానము మహిమగలవాఁ డని భావము. రామాయణంబున్ = (1) రాముఁడు = సంతోషపఱుచువాఁడు, 'రామోరమయతాం వర' యని నిర్వచన వాక్యము (2) గుణములచే వీనిని జూచి యందఱు సంతో

పింతురు, అని వ్యుత్పత్తి రెండు విధములు, అయనము = ప్రతిపాదకము రామాయణము, సమస్త శుభగుణములుగల శ్రీరాముని ప్రతిపాదించునది రామాయణము, కావ్యంబుగాఁగన్, కవి = లోకోత్తరముగ వర్ణించుటయందుఁ జాల నేర్పరి, అట్టివానికృతి కావ్యము, గ్రంథము వేదార్థోపబృంహణ మైనప్పుడు కావ్య మనవచ్చునా ? యని సందేహింపరాదు. ఇది వేదార్థోపబృంహణమయ్యు గాంతవలెఁ దత్త్వార్థంబును మిగుల సొంపుగా ధ్వన్యర్థముగా నుపదేశించును గావున నిది కావ్యమయ్యె. గ్రంథములు మూఁడు విధములు. (1) ప్రభుసమ్మిత శబ్దప్రధానము. ఇది శబ్దముల యాడంబరముగలిగి రాజువలె నాజ్ఞాపించునది. వేదము. వేదవాక్యము రాజాజ్ఞవంటిది. చెప్పినట్టు చేయవలసినదే విధి. ఏల యని ప్రశ్నింపరాదు. చేయకుండిన శిక్షగలదు. (2) సుహృత్సమ్మితము అర్థ ప్రధానము. ఇది స్నేహితునివలె బోధించునది. స్నేహితునకు బోధించు నధికారమే కాని దండించి చేయించునధికారము లేదుగదా ! ఇవి పురాణేతిహాసాదులు. (౩) కాంతాసమ్మితము వ్యంగ్యప్రధానము. వ్యంగ్యార్థమే ముఖ్యము గాఁగలిగి ప్రియురాలివలె మనస్సునకు నచ్చుచెప్పి చేయించునది ఇవి కావ్య నాటకాదులు. ఇది యర్థ ప్రధానమై ఇతిహాసముగను, వ్యంగ్య ప్రధానమై కావ్యముగను నగుట యుక్తమే. పంచమవేద మగు భారతము కావ్యమనియే చెప్పఁబడెను. "కృతం మయేదం భగవన్ కావ్యం పరమపూజితమ్" అని నేనీ కావ్యమును రచించితి నని వ్యాసమహర్షి బ్రహ్మతోఁ జెప్పఁగా, బ్రహ్మ "త్వయాచ కావ్య మిత్యుక్తం, తస్మాత్కావ్యం భవిష్యతి" యని చెప్పెను."

జనకరాజసుతా = సీతాదేవియొక్క, మహాచరిత్రము = ఉత్కృష్టమైన చరిత్రము. రామచంద్రమూర్తి చరిత్రకంటె సీతాదేవిచరిత్ర యుత్కృష్టమైన దని భావము, కౌసల్యాగర్భసంభూతుఁడు రాముఁడు. అయోనిజ సీత. తండ్రి యాజ్ఞప్రకార మడవులకుఁ బోయినవాఁడు రాముఁడు, ఎవని బలాత్కారములేక కేవల పతిభక్తిచే నడవులకుఁ బోయినది సీత. సాముగరిడీలచేతను వేఁటలాడుట యుద్ధముచేయుట మొదలగు కష్టకార్యములచే గట్టిపడిన దేహముగలవాఁడు రాముఁడు; ఎండకన్ను వానకన్ను నెఱుఁగక యంతఃపురములోనున్న సుకుమారి సీత. స్వతంత్రుఁడై నిర్భయుఁడై శక్తుఁడై తోడుగలవాఁడై దుఃఖ మనుభవించినవాఁడు రాముఁడు, రాక్షసాధీనయై ప్రాణభయముగలదై నిరాహారయై యశక్తయై యొంటరిదై దుఃఖ మనుభవించినది సీత భక్తులయందలి దోషములను క్షమించెద నన్నవాఁడు రాముఁడు, భక్తులయందు దోషములే లేవనినది సీత. కాకాసురునికి శిక్షవిధించి క్షమించినవాఁడు రాముఁడు, పదిమాసములు రేయుంబగలు తన్ను బాధించిన రాక్షసస్త్రీల నూరక క్షమించినది సీత. తనకు వచ్చిన యపవాద మునకై యితరుల దండించినవాఁడు రాముఁడు, మగని యపవాదము పోవు

టకై వాల్మీకి యాశ్రమమున నవసినది సీత. లోకపిత రాముఁడు, లోకమాత సీత. తండ్రికంటెఁ దల్లి కలిగిన నధికురా లని శాస్త్రము. మైత్రిభావించి తాన సంప్రాప్తుఁడైనవానిని రక్షించువాఁడు రాముఁడు, నమస్కారమాత్రమున రక్షించునది సీత. సీత ప్రేమస్వరూప; సీతలేని రాముఁడు ప్రేమలేనివాఁడు. రావణుచేఁ జెఱసాల నుంపఁబడిన స్త్రీల కాలిసంకెలల నూడఁదీయుటకై తన కాలికి సంకెలలఁ దగిలించుకొని సీత నిర్బంధమున నుండెఁగదా! హనుమంతుఁడు చెప్పినట్లు సీతాదేవి తేజస్సుచేఁ జచ్చినరావణునిఁ గదా రాముఁడు నిమిత్తమాత్రమై యావలఁ జంపెను. కావున భక్తరక్షణమందు రామచంద్రమూర్తికంటె సీతాదేవియే త్వరగలది. సీత లెంకకంటె మహానుభావ యనియుఁ దనచరిత్రముకంటె సీతచరిత్రమే శ్రేష్ఠమైనదనియు రామచంద్రమూర్తియే చెప్పెను గదా! (చూ. బాల. ౨౩౦ ప.) ఈ కారణములచే శ్రీరామాయణము సీతామహాచరితమగుట కేమిసందియము? ఈ కారణములచే రామచంద్రమూర్తికన్న సీతాదేవియే శ్రేష్ఠురాలనియు; రామచరితముకన్న సీతాచరిత్రమే శ్రేష్ఠమైన దనియుఁ దలఁచి సీతామహాచరిత మని వాల్మీకి చెప్పెను. ఇంతకు వాల్మీకి యుద్దేశము సీతాచరిత్రము చెప్పవలయుననియే కదా. ప్రధానము సీతాచరిత్రము, గౌణము రామచరిత్రము. రామచరిత్రము చెప్పక సీతాదేవి చరిత్రము చెప్పుటకు సాధ్యపడదు గావునను పోలికచేఁగాని సీత యుత్తమత్వము తెలియరాదుగనుకను రామచరిత్రము చెప్పవలసి వచ్చెను. "మాత ర్మైథిలిరాక్షసీస్త్వయి తథైవార్ద్రాపరాధా స్త్వయా । రక్షంత్యా పవనాత్మజా ల్లఘుతరా రామస్య గోష్ఠీకృతా । కాకం తంచ విభీషణం శరణ మిత్యుక్తిక్షమా రక్షత । స్సానస్సాంద్ర మహాగసస్సుఖయతు క్షాంతి స్తవాకస్మికీ" అని శ్రీ గుణరత్నకోశమునఁ గలదుకదా. జనకరాజసుతామహాచరితమనుట కిదేకారణము. రామాయణ మనుపేరుకూడ నీయర్థమునే బోధించును. రామా = సీతాదేవియొక్క, అయనము = చరిత్రము. రమ = లక్ష్మి - రమయే రామ - లక్ష్మీస్వరూపయగు సీత. స్వార్థక ప్రత్యయము - హారిద్ర మాక్షిక శబ్దములవలె.

దీనిచే నీ గ్రంథము శరణాగతి మంత్రము ద్వయమున కుపబృంహణ మనుట తెలియనగు. శ్రీ భాగవతాదులు అష్టాక్షరోపబృంహణములై భగవత్కథను దెలుపును. 'నారాయణకథామిమా' మ్మని యందే చెప్పఁబడెను. శ్రీమద్రామాయణమపి పరం ప్రాణితి త్వచ్చరిత్రే" యని పరాశరభట్టారకులును, "ప్రాతర్ద్యూతప్రసంగేన, మధ్యాహ్నే స్త్రీప్రసంగతః । రాత్రౌ చోరప్రసంగేన కాలోగచ్ఛతి ధీమతా" మ్మని యాభాణకుఁడును శ్రీరామాయణము సీతాచరిత్ర మనిరి. మఱియు మోక్షోపాయ . పురుషకారములలో నుపాయస్వరూపము భారతమునను, పురుషకారస్వరూపము శ్రీరామాయణమునను జెప్పఁబడెను. ఉపాయము = భగ

వంతుఁడు. పురుషకారము లక్ష్మి యని పూర్వాచార్యులనిరి. ఇట్లగుటచేతనే, 'ధీరాత్మ్యం డవికత్థనుండు. కరుణోద్వేలుండు సత్త్వాథ్యుఁ డా ధీరోదాత్తుఁ' డని చెప్పఁబడిన లక్షణములుగల శ్రీరామచంద్రమూర్తి కుశలవులుపాడ సీరామాయణము విననంగీకరించెను. లేనియెడఁ దన స్తుతిగల కావ్యమును రామచంద్రమూర్తి వినునాతనది కాదుగనుకనే వినెను. ప్రియాచరిత్ర మగుటచేతనే యామె విరహకాలమున విరహబాధతీఱ రాముఁడు వినుచుండెను. కాముకులకు ప్రియావిరహసమయమున ప్రియచరిత్రయేకదా వినవిన సంతోషదాయకము.

ఎల్లన్ = సమస్తము. అనుటచే భూమియందుఁ బ్రవేశించుటకూడ ననియర్థము. అది నెప్పకున్న సీతాచరితమంతయుఁ జెప్పినట్లు కాదుకదా. ఇట్లు రామాయణమున వ్యంజనావృత్తిచేఁ జెప్పఁబడు నర్థము సీతారాముల చరిత్రము లని చెప్పి, యిఁక శబ్దశక్తి లభ్యమగు నర్థమును జెప్పుచున్నాఁడు. సీతామహాచరిత మనుటచే శివశక్తి చరిత్రమని భ్రమింపరాదు. శాక్తేయశక్తితత్త్వమునకు సీతాతత్త్వమునకు భేదముగలదు.

పౌలస్త్యుఁడు = పులస్త్యగోత్రమునఁ బుట్టినవాఁడు, గోత్రాపత్యార్థక తద్ధితాంతము. అతనియొక్క, వధము = చావు. ఇదియే యిందుఁ బ్రధానఫలము. దీని నుద్దేశించి చేయుటంబట్టి యీ గ్రంథమునకుఁ బౌలస్త్యవధమనియే పేరు. ఫలము నుద్దేశించి గ్రంథమునకుఁ బేరుకలిగెను. కృష్ణచరిత్రము శిశుపాలవధయని వట్లని యెఱుంగునది. కాకాక్షి న్యాయముచే 'ఎల్లన్' అనునది రామాయణముతోను నన్వయించును. రామనిర్యాణమువఱకు నని యర్థము.

ప్రతికావ్యమునను బీజము, బిందువు, పతాక, ప్రకరి, కార్యము అని యయిదు విషయంబులు చెప్పవలయును. 'బీజ బిందు పతాకాఖ్యాః ప్రకరీ కార్యలక్షణాః । అర్థప్రకృతయః పంచ. పంచావస్థా సమన్వితా' యని దీనికిఁ బ్రమాణము - అయిదింటిలోఁగూడ ఆరంభము, యత్నము, ప్రాప్త్యాశ, నియతాప్తి, ఫలాగమము అనునవి యైదు కార్యావస్థలు, "ఆరంభ యత్న ప్రాప్త్యాశా, నియతాప్తి, ఫలాగమా" యని ప్రమాణము అందు బాలకాండమునఁ జెప్పిన రామావతారము సీతావివాహము మొదలగునవి కథాబీజములు. అయోధ్యాకాండమున రామ పట్టాభిషేకవార్తచే రావణవధ ప్రయత్నము, విచ్ఛేదపడినను వనవాస ప్రస్తావముచేత న్నాప్రయత్నము అవిచ్ఛేదముగ వచ్చినది కావున నిచ్చట బిందువు చెప్పఁబడెను. 'వస్తునస్సతి విచ్ఛేదే బిందు రచ్ఛేద కారణ' మ్మని లక్షణము. సుగ్రీవ వృత్తాంతము పతాక యనఁబడును. 'యదంతరాను వృత్తంస్యా । త్సాసపతాకేతి కీర్త్యతే, యనిలక్షణము, విభీషణ వృత్తాంతము ప్రకరి యనఁబడును. 'కథాంతర ప్రసంగేన ప్రకరీస్యా త్ప్ర

దేశభాషకుఁగాని ప్రకరిలక్షణము. రావణవధముఫలము ఇదియే కార్యమని చెప్పఁబడును. "సమగ్రఫల సంపత్తిః ఫలయోగో యథోచిత" యని ఫలలక్షణము. కావున నీఫలము నుద్దేశించి పౌలస్త్యవధ మని యీ గ్రంథమునకుఁ బేరిడఁబడెను. మిషను = నెపము - రావణవధమని సాకుపెట్టి సీతారామచరిత్రమే యిందుఁ జెప్పఁబడెను. సీతాదేవిచరిత్రమును జెప్పఁదలఁచినవాఁ డామె పాతివ్రత్య ప్రకటనమే ఫలముగాఁ జెప్పి సీతాచరిత్రమని యేలపేరు పెట్టరాదందురేని యీయాయన యుద్దేశము గ్రంథనామమువలననే బయటపడఁగా నామెయందలి పక్షపాతముచేఁ జెప్పినాఁడని లోకులు తలంతురు. అదియునుగాక లోకమున నీగ్రంథరచనకాలమునకు సీత కపఖ్యాతి ప్రబలియుండినది. అట్టిస్త్రీ గ్రంథమునిన నెవఁడు విన నియ్యకొనును. అదియునుఁగాక మీరాఁదఁ జెప్పిన కావ్యలక్షణము లన్నియుఁ గుదురవు. రాముని చరిత్ర మని పేరుపెట్టరాదా యనిన రామచంద్రుని ప్రతిదినము లోకులు చూచుచున్నారు. ఆయన చరిత్రములు వినుచున్నారు. రావణవధ మెవ్వరు కన్నది కాదు, వివరముగా విన్నదికాదు. క్రొత్తయొక వింతగా లోకులు విందురు. అట్లైన నుత్తర కాండమున నిది సీకథయే యని కుశలవులు శ్రీరామునితోఁ జెప్పినట్లు చెప్పఁబడినదే యందురేని (ఉత్తర. ౧౪౮-౨ ప) సత్యము. రావణవిషయమంతయు నగస్త్యునిచే రాముఁడు విని యున్నాఁడు. యావద్వృత్తాంతము తెలిసియున్నది. తన సంసారసుఖమును నాశముచేసినవాని కథను మరల మరల నేమి వినవలయు నని రాముఁ డుపేక్షించు నని సీకథ యనియే బాలురు చెప్పిరి. పామరాభిప్రాయము తమ విషయమై తనకుఁ దెలిసినదే, ఋషీశ్వరాభిప్రాయ మెట్లున్నదో వినుట బాగనియు నీమూలమున సీతాదేవి మాహాత్మ్యము వెలువడుననియు రామచంద్రమూర్తి విన నిచ్చగించెను.

ప్రథిత భాషణములన్=ప్రసిద్ధికెక్కిన మాటలతో, అందఱకుఁ దెలిసిన మాటలతో, అర్థము గూఢమేకాని పదములు గూఢములు కావని భావము. యథాతథము = ఉన్నదున్నట్లు.

## తాత్పర్యము.

సమస్త సీతాచరితము పరముగాఁగల రామాయణమంతయు వ్రతములచే గొప్పవాఁడగు వాల్మీకి రావణవధను నెపముగాఁగొని ప్రసిద్ధవాక్యముల నున్న దున్నట్లు రచించెను.

సీ. చదివినఁ బాడిన ♦ శ్రవ్యమై భవ్యమై, జనమనోహర మయి ♦ యొనరుదాని
లలి ద్రుతమధ్యవి ♦ లంబితధ్వనిపరి, ష్కృతగానంబులఁ ♦ దెలఁగుదాని
సరిగమపదని యన్ ♦ స్వరముల జాతుల, బద్ధమై శుద్ధమై ♦ ప్రబలుదాని
రాగ విపంచికా ♦ రమ్యమై సౌమ్యమై, తాలలయంబులఁ ♦ దనరుదాని

తే॥ నవలశృంగారకారుణ్య•హాస్యవీర, రౌద్రశాంతాద్భుతాదిక • రసము లలరు
దాని, శృంగారరసము ప్ర•ధానముగను, గ్రమ మవుదాని నేర్పు దా • కవలు
పాడ, ౩౧౬.

ఇఁక నీ గ్రంథగుణములు కుశలవుల కుపదేశించుటయుఁ జెప్పఁబడును.

చదివినన్ = చదువవలసిన విధము భరతఋషి నాట్యశాస్త్రమునఁ జెప్పి నాఁడు. "షడలంకార సంయుక్తం, కలాకాల సమన్వితం, యత్పఠ్యతే నాటకాదౌ తత్పాఠ్య మభిధీయతే" యని. శ్రవ్యమై = వినుట కింపై, కొన్ని పద్యములు చదువుటకింపై, గానమున బాగుండవు. మఱికొన్ని గానమున బాగుండునుగాని చదువుటకు బాగుండవు. ఇవి యట్లుగాదు. ఇది చదివినను, పాడినను బాగుండును. మనోహరము = మనస్సు నాకర్షించునది, లలిన్ = క్రమముగా, ద్రుత + మధ్య + విలంబిత = ఈ పేర్లుగల కాలములు, ధ్వని = పాటశబ్దము యొక్క, పరిచ్ఛేద = మితిని జూపువానిగల, గానంబులన్ = పాటలచేత, సరిగమపద నియన్ = ఇట్టి సంకేతనామములుగల, స్వరములజాతుల = స్వరజాతిలోఁ జేరిన యేడుస్వరములచేత, స్వరజాతి, శుద్ధము, వికృతము, సంకీర్ణము లోనగు భేదములచేఁ బదునెనిమిది విధములు. అందుఁ బ్రధానము లేడు స్వరములు. ఇవి గానమున కత్యావశ్యకములు. స = షడ్జము, రి = ఋషభము, గ = గాంధారము, మ = మధ్యమము, ప = పంచమము, ద = ధైవతము. ని = నిషాదము, అని యేడుస్వరములకు సంజ్ఞాక్షరములు. ఇవియే సరిగమపదని యయ్యె ఇందు ష - ఋ కఠినోచ్చారణములు గావున స రి యని సరిచేసికొనిరి. "స్వతో రంజయతి శ్రోతృ చిత్తం సస్స్వర ఉచ్యతే స్వయం రంజయతే నాదః సస్స్వరః పరికీర్తితః" విను వారి చిత్తములను స్వయముగ రంజింపఁ జేయునది కావున స్వరమనఁబడును.

బద్ధమై = కట్టఁబడినదై, శుద్ధమై = గానలోపములు లేనిదై, రాగాన్ = ఒప్పిదముతో, విపంచికా = వీణచేత - వీణయందుఁ బాడుటచేత, రమ్యమై = మనోహరమై, సౌమ్యమై = కొన్ని శబ్దములవలె భయంకరములుగాక, శాంతమై, తాల = కంచువాద్యశబ్దంబులతోను, లయంబులన్ = మృదంగము తాలము మొదలగు వాద్యముల సమకాలమున ముగింపు లయము వీనితో, తనరు = ఒప్పు, అతుల = సాటిలేని, ఆదికశబ్దము భయానక భీభత్సరసములఁ దెలుపును. రసము = స్థాయీభావ మనబడు నొక్క విధమగు మనస్సు స్థితిని వెల్లడి పఱుచుట, శృంగారాదులు తొమ్మిదింటికి స్థాయిభావములు తొమ్మిది విధములు. రతి, హాసము, శోకము, క్రోధము, ఉత్సాహము, భయము, జుగుప్స. విస్మయము శమము. శృంగారము సంభోగ మనియు విప్రలంభ మనియు రెండు విధములు.

భార్యాభర్తల సంయోగము సంభోగము. వారి యెడఁబాటు విప్రలంభము. ఈ గ్రంథమునందు శృంగారాది రసము లన్నియు వర్ణింపఁబడినవి. ఎట్లన :—

"శ్రీరఘురామచంద్రుఁడును సీతనుగూడి" యను బాలకాండము ౧౩౬౪ పద్యము మొదలు రావణుఁడు సీత నపహరించువఱకును, పట్టాభిషేకానంతరము సీత వాల్మీకి యాశ్రమమునకుఁ బంపఁబడువఱకు సంభోగ శృంగారము గావ్యము సూచించుచున్నది అపై విప్రలంభశృంగారము శూర్పణఖావృత్తాంతమున, త్రిజటుని వృత్తాంతమున హాస్యరసము. దశరథాదులచరిత్రమందుఁ గరుణ రసము. కరుణము=ఏడ్పు - దుఃఖము, బుద్ధి భ్రమలేక సదా ప్రయత్నమును దెలుపునది వీరరసము. లక్ష్మణాదిచరిత్రములం దిది చెప్పఁబడినది. కొట్టుట చీల్చుట చంపుట మొదలగు కార్యములచే రౌద్రరస మేర్పడును. రావణు చరిత సందర్భమున నిది స్పష్టము. వికారమగు క్రూరజంతువులఁ జూచినపుడు భయానక రసమేర్పడును. సీతకుఁ గాఁపున్న రాక్షసస్త్రీలు వీరి చర్యయందు నిది తెలియనగును. అసహ్యమగు వస్తువులఁ జూచుట వలన భీభత్సరసము. విరాధ కబంధాదుల చరిత్రఘట్టముల నిది స్పష్టము. విచిత్రము లగువానిఁ జూచుట వలన నద్భుతము. రామరావణయుద్ధమునందువలె. ఇట్లన్నిరసము లిందున్నను నీకావ్యమునఁ బ్రధానరస మేది యనఁ గొందఱ మతమున శోకము (కరుణము). 'శోకమె శ్లోకంబగుచును' అని యుండుటచే శోకముతోనే పుట్టిన యీ గ్రంథమున శోకవృత్తియగు కరుణరసమే ప్రధానమందురు. మఱి కొందఱు పౌలస్త్యవధమని కృతినామము కావున వీరరసమే ప్రధానమందురు. నాయికానాయకులు సీతారాము లనుట యంగీకార్యమేని యీరెం డభిప్రాయ ములు సరిగావు. శోకమె శ్లోకంబగుచు ననుపాఠాంతర మొకటి యున్నది. గాన శోకమె ప్రధాన కారణమని చెప్పవలను పడదు. పౌలస్త్యమగుట వీరరసమందమా, యది యుద్ధకాండమందే కలదు. తక్కిన కాండముల రావణవీరత్వ ప్రకటనము ప్రత్యక్షముగ లేదు. శృంగారరసమో సంభోగరూపముగనో విప్రలంభరూపము గనో యన్ని కాండములందును గలదు. జనక రాజసుతామహాచరితము వీరరస ప్రధానంబుగ నెట్లుండఁగలదు! కావున శృంగారరసమే యీ కావ్యమునఁ బ్రధాన రసము. తక్కినవి యంగములు - అనిపూర్వులు వ్రాసిరి. క్రమము=మనోహరము, కవలు = అమడలు - కుశలవులు, పాడనేర్చిరని యన్వయము.

## తాత్పర్యము.

చదివినను బాడినను వీనులకింపై మనస్సునకు సంతోషకరమైన శుభకరమై యుండునదియు. ద్రుతము మధ్యము విలంబితము ననుకాలములను ధ్వని, పరిచ్ఛే దములను, గల గానంబుల కనువైన దానిని, సరిగమపధనిస యను స్వరంబుల చేతను జాతులచేతను బద్ధమై దోషరహితమై యతిశయించినదానిని, వీణెపై వాయించుటకుఁ దగి కటువుగాక తాలమునకు లయమునకు సరిపోవుదానిని, శృంగారము-హాస్యము-కరుణము - వీరము - రౌద్రము - శాంతము - అద్భుతము

భయానకము - బీభత్సము అనునవసరములు గలదయ్యు నందు శృంగారరసమే ప్రధానముగఁ గలదై మనోజ్ఞమైన రామాయణమును నాకుశలవులు గానము సేయునట్లు వాల్మీకి నేర్పెను.

ఉ॥ గానకళాధురంధరులు • క్రమతరాకృతు లీక్ష్యమూర్ఛనా
స్థానవిశారదాగ్రణులు • చారుతరస్వరు లన్నదమ్ములు
న్మానుగ మంజుభాషణులు • నాటకలక్షణశాస్త్రవేదులున్
మానిత రామచంద్రవిభు • మాఱటమూర్తులు గావ్య మంతయున్. ౨౧౭

ఇఁక కుశలవులకు రామాయణమును ఋషి నేర్పుటోగాక వారు దానిని కంఠ పాఠముచేసి సభలయందుఁ బాడ నారంభించి రని చెప్పుచుఁ దదనుగుణముగ వారి గానసామర్థ్యమును దెలుపుచున్నాఁడు.

గానకళా=గానశాస్త్రమందు - గాంధర్వమందు. ధురంధరులు = నేర్పరులు; ఈక్ష్య = శ్లాఘింపఁదగిన, వీణాదివాద్యముల ప్రయోగించుట. స్థాన = తదనుగుణముగ - మంద్రస్వరము మధ్యస్వరము తారస్వరము అని మూఁడువిధములగు స్వరములు కలుగుచోట్లు వీనియందు. విశారద = పండితులయిన వారిలో, అగ్రణులు = శ్రేష్ఠులు. దీనివలన జంత్రగాత్రముల రెంటను వీరు సమర్థు లని యేర్పడుచున్నది. చారుతర = మిక్కిలి మనోహరమైన, స్వరులు=కంఠస్వరము గలవారు, కిం తేన కంఠం వినా. యన్నట్లు పాండిత్య మెంతయున్నను కంఠము లేదేని వ్యర్థము, అన్నదమ్ములు = ఇది యిరువురన్నిట సమాను లని తెలుపుచున్నది క్రమతర = మిక్కిలి మనోహరములగు, ఆకృతులు = రూపముగలవారు, మానుగన్ = ఇంపుగ, మంజుభాషణులు = మనోహరములగు మాటలుగల వారు, ఊరక మాటలాడునపుడే యెంతో యింపుగనుండ నిఁకఁ బాడునపు డెటులుండునో యని భావము, నాటకలక్షణ = భరతశాస్త్రమునఁ జెప్పఁబడిన లక్షణములను, వేదులు = తెలిసినవారు, కావునఁ దాము పాడునపుడు సమ యోచితముగ రసపోషణము చేయుచు నా యా భావంబులను ముఖనయనాది వికారంబులచేతనే యభినయించిరని భావము. ఇంత సామర్థ్యము మొదలగునవి కలుగుటకుఁ గారణము రాముని పుత్రులయి జనియించుటయే యని తెలుపుచున్నాఁడు. మాఱటమూర్తులు = ప్రతిబింబస్వరూపులు. మూర్ఛన యనఁగా సప్తస్వరముల యారోహణావరోహణములు. "క్రమాత్స్వరాణాం సప్తానా మారోహశ్చావరోహణమ్। మూర్ఛనేత్యుచ్యతే గ్రామ స్థా ఏతాస్సప్త సప్త చ" యని లక్షణము.

తాత్పర్యము.

గానవిద్యయందు సమర్థులు, సుందరమూర్తులు, మూర్ఛనాది విషయంబులఁ దెలిసినవారిలో శ్రేష్ఠులు, విన నింపైన కంఠస్వరము గలవారు, మనోహరముగ

మాటలాడువారు, నాటకలక్షణ శాస్త్రము చక్కఁగ నెఱిఁగినవారు. అన్నదమ్ములు రామచంద్రుని ప్రతిబింబములో యనదగు కుశలవులు.

—• కుశలవులు రామాయణమును సదయోధ్యాపురంబున గానముసేయుట •—

చం. నిపుణత వాగ్విధేయముగ • నేరిచి లెస్స యథాక్రమంబుగా
　నపరిమితానురక్తిని మ•హర్షులు విప్రులు సాధు లున్న యా
　విపులసభాంతరాళముల • విశ్రుతవైఖరిఁ బాడఁ జొచ్చి రా
　తపసికుమారులట్టిరు య • థాకథితంబుగ ధర్మ్యకావ్యమున్.　　౨౮

రామాయణమునకు మహాజనుల యంగీకారము కలదని చెప్పుచున్నాఁడు.

నిపుణతన్ = సామర్థ్యముతో, లెస్స = బాగుగ, వాక్+విధేయముగ=కంఠపాఠముగ, నేరిచి. యథాక్రమంబుగన్ = వరుసదప్పక, అపరిమితానురక్తిని = అధికమైన ప్రేమతో, విపుల విశాలమగు, విప్రులు = ఋషులు కాని యితర బ్రాహ్మణులు, సభా + అంతరాళములన్ = సభలనడుమ, సభ = శాల; విశ్రుత = ప్రసిద్ధికెక్కిన, వైఖరిన్ = రీతితో, అనఁగా నందఱకుఁ దెలిసిన రీతిగ, తపసికుమారులు + అట్టిరు = ఋషిపుత్రుల యట్టివారు. ఋషివేషముల ధరించిన చిన్నవాండ్రు, యథాకథితంబుగన్ = వాల్మీకి తమకు నేర్పినట్లు, ధర్మ్య = ధర్మమునుండి తప్పనిది, ధర్మము నేకలుగఁ జేయునదియని భావము.

వ్యా క ర ణ ము

అట్టిరు=అట్టివారు. అట్టి యిట్టి-యెట్టి విశేషణంబులమీఁద తచ్ఛబ్ద వకారంబునకు లోపంబు విభాష నగు. - త్రి. ల. సమాస. సూ. ౯.

తా త్ప ర్య ము.

మునికుమారులవలె నుండు నాబాలురు సామర్థ్యముతో రామాయణమంతయు చక్కఁగ ముఖస్థము చేసి వాల్మీకి నేర్పిన ప్రకారము సంతోషముతో మహర్షులు బ్రాహ్మణులు సాధువు లున్న పెద్ద సభామందిరంబులందుఁ బ్రశస్తరీతిని ధర్మసమ్మతమైన కావ్యమును గానముచేయ నారంభించిరి.

చం॥ జలజల బాల బాష్పములు • సర్వమునీశులు దాని నెల్ల వీ
　నులకును విందుగా విని మ•నోగతి లచ్చెరు వంది హర్షసం
　కలితమతిం గుశీలవుల • గాయకవర్యుల మౌనివేషులన్
　సలలితరూపయుక్తులఁ బ్ర•శంస యొనర్చిరి సాధుసూక్తులన్.　　౨౯

విద్వన్మహాజనులు గ్రంథమును బ్రశంసించి రని చెప్పుచున్నాఁడు.

బాష్పములు = సంతోషమువలనఁ గలిగిన కన్నీళ్ళు, ఏఁతలకు = చెవులకు. గాయన వర్యులన్ = పాటపాడువారిలో శ్రేష్ఠులను, సలలిత = విలాసముతోఁ గూడిన. 'హావభేదే విలాసేచ లలితం చారుణే త్రిషు.' నానా. రూపయుక్తులన్ = ఆకారముతోఁగూడిన వారిని, కుశీలవులన్ = కుశలవులను, రామపుత్రౌకుశలవా వేకయోక్త్యాకుశీలవౌ, అమరశేషము నిపాతనాత్ ఈకారః, హర్ష = సంతోష ముతో, సంకలిత = కూడిన, మతిన్ = మనస్సుతో. సాధుసూక్తులన్=మేలు మేలు అను మంచిమాటలతో, ప్రశంస యొనర్చిరి = మెచ్చుకొనిరి.

## తాత్పర్యము.

స్వరము సొంపు గానము నింపు కథ పెంపు కర్ణరసాయనముగ వినుట వలన జనించిన యానంద బాష్పములు కనులనుండిజలజల రాలుచుండ రామచంద్రమూర్తి చేయు నశ్వమేధయాగముఁ జూచుటకై వచ్చియుండు మునీశ్వరు లందఱు విని యాశ్చర్యపడి సంతుష్టమనస్కులై యా సంగీతవిద్యయందు శ్రేష్ఠులై మునుల వేషములు ధరించియుండు కుశలవులను మనోహరమైన సుందరాకారులను మేలైన మాటలతో నుతించిరి.

ఉ॥ ఎంతటి పాటసొం పహహా ! • యెంతటి యింపగు పద్యపాళి హో !
యెంతటి శబ్దసౌష్ఠవ ము • దెంతటి సన్మధురస్వరం బహో !
యెంతటి యర్థపుష్టి యిది • యెంత విచిత్ర మహో ! ప్రవృత్తమై
యెంతయుఁ గాల మేగినను • నిప్పుడు జర్గెడు నట్లు దోఁచెడిన్. ౨౨౦

శ్లాఘించిన విధము చెప్పబడుచున్నది.

పద్యపాళి = పద్యసమూహము, శబ్దసౌష్ఠవము = మాటలెట్టి దోషములు లేక యింపుగాఁ గుదిరియుండుట, అర్థపుష్టి = పాటకున్నను వాచ్యవ్యంగ్యార్థ ములు అతిశయించియుండుట, ప్రవృత్తమై = జరిగినదై, ఏగినను = కడచినను. ఇప్పటికి శ్రీరామునకు నేఁబదినాలుగో యేఁబదియైదో సంవత్సరముల వయస్సు. సీతాదేవికి ౪౭ ౪౮ సంవత్సరముల వయస్సు - వాల్మీక్యాశ్రమము చేరునప్పటికి ౩౪ సంవత్సరములు.

## తాత్పర్యము.

ఆహాహా ! ఏమి పాటసీటు ! అరే! యేమిపద్యముల హృద్యత! బలేబలే! పద ముల సౌష్ఠవము ! ఓహోహో ! ఏమికంఠస్వరమాధుర్యము ! సెబాసు ! ఏమి యర్థ పుష్టి ! ఔరౌర యేమిచిత్రము ! ఎంతకాలము ముందుజరిగిన వృత్తాంతము ! వీరు పాడుట వినిన నేడు జరుగుచున్నట్లు దోఁచుచున్నదే !! ఏమి యాశ్చర్యము ! ! !

చం॥ అని యనసూయులై మునివ • రాగ్రణు లందఱు నొక్కపెట్ట మే
లని నుతియింప సాగ మఱి • యంతకునంతకు హర్షమాణులై
కని యమళంబు మిక్కిలిగ • గాన మొనర్చి సరక్తి తాలమూ
ర్ఛనముగ సొంపు నింపి మధు • రంబుగ శ్రోతలు సొక్క, వారలోన్. ౨౨౧

ఋషులిట్లు శ్లాఘింపఁగా బాలురు మఱింత యుత్సాహముతోఁ బాడిరని చెప్పుచున్నాఁడు.

అనసూయులై = అసూయలేనివారై, అసూయ = ద్వేషముచేత గుణములను దోషములుగాఁ జెప్పుట, ఒక్కపెట్ట = ఒక్కసారిగ, నీ యభిప్రాయము చెప్పు నీ యభిప్రాయము చెప్పు మని యొకరికొఱకు వేఱొకరు కాచుకొనక, సంతోషాతిశయము పట్టఁజాలక, యెవరంతటవారు మెచ్చుకొనసాగిరని భావము. నుతియింపసాగన్ = స్తోత్రముచేయుటకుఁ బ్రారంభింపఁగా, యమళము = అమడలు, కవలవుల, హర్షమాణులై = సంతోషపడుచున్నవారై, శ్రోతలు = వినువారు, సొక్కన్ = పరవశులుకాఁగా.

## తాత్పర్యము.

వాల్మీకి మునివంటి ఋషియేకదా మన యీ గ్రంథమునుఁ బొగడిన మనకంటె నతఁడు గొప్పవాఁ డనఁబడునుగదా. వాని కట్టి కీర్తి రానీయరా దను నిట్టి యోర్వలేనితనమునకు లోనుగాక ఋషీశ్వరు లందఱొక్క విధముగ నితరుల యభిప్రాయమేమొ యని తలఁపక యెవరికివారే మేలు మేలని స్తుతింపఁ బ్రారంభింపఁగా వారి యుత్సాహవాక్యములకు బాలురు మఱింత యుప్పొంగి స్వరము - లయము - గ్రామము - మూర్ఛనలతో రక్తికట్టునట్లు మనోహరముగ వినువారు పరవశులగునట్లు పాడిరి.

సీ॥ ఇందమిందమటంచు • నిచ్చె జింజె యొకండు,నిదోయిదోయనిబృసి•నిచ్చెనొకఁడు
కోకొండటంచు నొ•క్కరుఁడు వల్కలమిచ్చె, మంచిదంచొకరుఁడు•మౌంజినిచ్చె
బట్టుపట్టుఁ డటంచుఁ • గాత్రమొక్కరుఁ డిచ్చె, సరసతనొకఁడక్ష•సరమునిచ్చెఁ
గొండుకొం డనుచుఁ గ•మండలువొకఁ డిచ్చె,రండురండనియిచ్చె•దండమొక్కఁ
తే॥ డొక్కఁడాయుష్యమిచ్చె నం•దఱు మునులు, తమకుఁ గలిగినవస్తుసం•తతులనేటి
రాణమీఱినవాని నా•మాణవులకుఁ, గరుణ నొసఁగిరి సంతోష • గరిమ నిట్లు. ౨౨౨

సంతోషించిన ఋషు లాబాలుర కిచ్చిన బహుమతులఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

బృసి=అధ్యయన సమయంబున ఋషులు కూర్చుండు ఆసనము, కొండు = తీసికొండు, వల్కలము = నారచీర, మౌంజి = ముంజికసవుతో నల్లిన మొలత్రాడు, అక్షసరము = జపమాల, కమండలువు = జలపాత్ర, దండము = అశ్వత్థ

దండము. ఆయుష్యము = దీర్ఘాయుష్మాన్ భవ యను నాశీర్వచనము. సంతతు లను = సమూహములను. రాణమీఱినవానిని = శ్లాఘ్యమైన వానిని, మాణవు లకున్ = బాలురకు, గరిమ = అతిశయము, బృసీ - బ్రసీ - బ్రషీ రూపాంతర ములు. శబ్దరత్నాకరకారుఁడు బ్రుసి యని వ్రాసెనుగాని దాని సాధుత్వము చింత్యము.

తా త్ప ర్య ము.

అంత నా వినువారిలో గొందఱుబుషు లివోయివో యని బండెము లిచ్చిరి. కొందఱు తీసికో తీసికో యని చిత్రాసనము లిచ్చిరి. కొందఱు కొనుఁడు కొనుఁ డని నారవస్త్రము లిచ్చిరి. కొందఱు 'నాయనలారా ! యీమౌంజి మంచిదని తీసికొనుఁ డని యిచ్చిరి. చేయిపట్టు చెయిపట్టు మని కొందఱు పాత్రము లిచ్చిరి. కొందఱు కమండలువు లిచ్చిరి. రారండని కొందఱు దండము లిచ్చిరి. ఏమియు లేని కొందఱు దీర్ఘాయుష్యమస్తని దీవించిరి. ఇట్లు యజ్ఞమును జూడఁజేరిన మును లలో వారువారు తమయొద్దనున్న ప్రియవస్తువులలో మంచివిగా నేతి యా బాల కుల కిచ్చిరి. (ఇవి బహుమానములేకాని దానములు గావని యెఱుంగునది.) కుశలవుల చరిత్రమువలన భగవత్కథలు, పురాణములు చెప్పువారు ప్రతిఫలా పేక్ష లేక చెప్పవలయుననియు, వినువారట్టివారిని యథాశక్తి సత్కరింపవలయు ననియు నేర్పడుచున్నది. మఱియు మహాజనపరిగ్రహములేనిది వ్యర్థమనియు నేర్పడుచున్నది. "తస్మాద్గాయతే నదేయ"మ్మను నిషిద్ధవాక్యము. అనఁగా గానముచేసెడివారి 'కేమియు నీయఁగూడదు' అనునది గానముచే జీవనము చేయువారివిషయ మని యెఱుంగునది.

కం॥ మంది యొడఁగూడి యుండిన, సందుల గొందులను రచ్చ•దావడులను సా
నందులయి విపణిమార్గములందును బాడంగఁ జొచ్చి•రారాకొమరుల్. ౨౨౩

మంది = జనసమూహము, విపణిమార్గములు = అంగడి వీథులు. రాకొమ రుల్ = రాచకుమారులు, సానందులు=ఆనందముతోఁ గూడినవారు.

తా త్ప ర్య ము.

గుంపులు గుంపులుగా జనులు చేరినచోటను, సన్నవీథులందును, సందులందును గొందులందును, రచ్చపట్లులందును, అంగడివీథులందును, నా రాజకుమారులు సంతోషముతోఁ బాడఁ బ్రారంభించిరి.

సీ॥ కొండెగా నొదలఁ • గుచులను ముడివైచి, వీఁపుపై నొకకొన్ని • వ్రేల విడిచి
పున్నమజాబిల్లిఁ • బురిడించు మోమున, భవ్యచందన రేఖ • పదిలపఱిచి
మొనయించి డాపలి•మూఁపునిండఁ బ్రవాల, మణికీలఁగాయల • నమర నిలిపి
తరుణాంగుళంబులఁ • దంత్రుల మీటుచు, మెండ కొంటెజందెంబు • మెరుఁగులీనఁ

తే॥ కటితలంబునఁ జిన్నివ•ల్కలముఁ జుట్టి, రాగ మలరార మంజుల•రాగ మొప్పఁ
గాలతాలలయాదుల•క్రమ మెఱింగి, పాడిరవ్వేళనట వాడ•వాడయందు. ౨౨౮

ఇందుఁ గుశలవుల వేషము వర్ణింపఁబడుచున్నది. కొ + తలన్=తలయందలి ముందటిభాగమునందు, జాబిల్లిన్ = చంద్రుని, పురుడించు = ప్రోలు, ప్రవాలమును = వీణాదండమును, డాపలి = ఎడమ, కాయను = వీణయొక్క సొరకాయ బుఱ్ఱను, తరుణ+అంగుళంబులన్ = లేఁతవ్రేళ్ళతోఁ, ఇప్పటికి కుశలవుల వయస్సు ౧౨ సంవత్సరములు. తంత్రులు = తంతెలను, ఒంటిజందెము = బ్రహ్మచారులు గనుక నొంటిజందెము, కటితలమునన్ = మొలయందు, చిన్ని = అందమైన, వల్కలము = నారచీర, రాగము = ప్రేమ, అలరారన్ = ప్రకాశింపఁగా, మంజుల = మనోహరమగు, పురిన్ = యజ్ఞమును జూడఁగోరి వచ్చినవారికై కట్టఁబడిన పురమందు, వాడ వాడ లందున్ = వీథి వీథి, పేట పేట యందు ఒక వాడ యయిన తరువాత వేఱొకవాడయందు, వీప్స. అలంకారము స్వభావోక్తి. ఇందలి వర్ణనము వలనఁ గుశలవులు గానమునకుఁ తత ముపయోగించునట్లు తేర్పడుచున్నది. తతమనఁగా దంతెలుగల వీణె మొదలగు వాద్యములు.

వీణెలు రెండువిధములు (1) శ్రుతివీణె (2) స్వరవీణె. శ్రుతివీణె ౨౨ శ్రుతుల కుపయోగించును. స్వరవీణె సప్తస్వరముల కుపయోగించును. ఒంటి తంతెగలది ఏకతంత్రి. దీనికి బ్రహ్మవీణయనిపేరు. రెండు తంతెలుగలది నకులము, మూఁడు తంతెలుగలది త్రితంత్రిక, జంత్రము ఏడు తంతెలుగలది, చిత్ర తొమ్మిదితంతెలుగలది, విపంచి ఇరువదియొక్క తంతెలుగలది. మత్తకోకిల - స్వరమండల - ఇవిగాక ఆలాపిని - కిన్నరి - పినాకి - పరివాదిని - నిశ్శంక యను నివి ముఖ్యభేదములు. సరస్వతి వీణెకు కచ్ఛపియనియు నారదుని వీణకు మహతి యనియు. తుంబురు వీణెకు కలావతి యనియు, విశ్వావసు వీణెకు బృహతి యనియుఁ బేర్లు.

## తాత్పర్యము.

శిరమునందలి ముందటి వెండ్రుకలను కొండెగాఁజుట్టి ముడివేసి వెనుక ప్రక్క వెండ్రుకలను జాఱవిడిచి, పున్నమచందురునిఁబోలు మొగమునందు గోపీచందనమును రేఖగా దిద్ది యెడమభుజముమీఁద వీణెదండమును నెడమపాణియందుఁ గాయమును నిలిపి, లేఁతలగు కుడిచేతివ్రేళ్ళతోఁ దంత్రులమీటుచు మెడలో నొంటిజందెము వ్రేల, నడుమునకుఁ జిన్నినారవస్త్రమును జుట్టి సమయ మెఱిఁగి మనోహరమగు రాగములతోఁ గాలము తాలము తప్పకుండ వాడ వాడ యందుఁ బాడిరి.

సీ॥ భావికవీశ్వరా • వళికి బట్టుంగొమ్మ యుక్తగీతంబుల • కోజబంతి
తమి వినువారికిఁ • గర్ణరసాయనం, బాయువు పెంపఁగ • నమృతధార
రమణీయసద్గుణ • రత్నరత్నాకరం, బఖిలరసంబుల • కాటపట్టు
సలలితాలంకృతి • చయములమణిపేటి, యాత్మపుష్టికిని ది • వ్యౌషధంబు
తే॥ భవ్యకావ్యంబు నీరీతిఁ • బలికె నౌర, యహహ! వాల్మీకి యెంతమ • హామహుఁడొ
యనుచునచ్చటఁ జేరిన • యఖిలజనులు, వాడవాడను నింత్రుకై • వారములను. ౨౧

భావి+కవీశ్వర+ఆవళికిన్ = ఇఁకమీఁద బుట్టఁబోవు కవిశ్రేష్ఠుల సమూహములకు, పట్టు+కొమ్మ = పట్టుంగొమ్మ = ఊతకోల, ఆధారము, ఓజబంతి = మేలుపంక్తి. పైపంక్తి. రూ, ఒజ్జబంతి, తమిన్ = ఓపికతో, కర్ణరసాయనంబు = చెవులకింపైనది సద్గుణ + రత్న = మంచిగుణము లను రత్నములకు, రత్నాకరము = సముద్రము, సముద్రమునందు రత్నములవలె నిండు సద్గుణము లనంతము లని భావము, అఖిలరసములకు = శృంగారాది నవరసములకు, ఆటపట్టు = విహారస్థలము - నివసించుచోటు, అలంకృతి చయములకు = నానా భేదములతోఁగూడిన అర్థాలంకార శబ్దాలంకార సమూహములకు, మణిపేటి = రత్నముంచు పెట్టె, ఆత్మపుష్టికిన్ = ఆధులచేఁ జిక్కియున్నవారి మనస్తాపము పోవుటకు (2) జీవాత్మ స్వరూపము వర్ధిల్లుటకు, జీవునికి జ్ఞానప్రకాశ మెక్కువగుటకు, దివ్యౌషధము = దేవతలు చేసిన శ్రేష్ఠమైన మందు, భవ్య = శుభకరమైన, మహామహుండో = గొప్పశక్తికలవాఁడో, కైవారములను = స్తోత్రములను, నింత్రు = నిండింతురు.

## తాత్పర్యము.

తన వెనుక రాఁబోవు కవీశ్వరుల కవితకు నాధారమై యోగ్యమగు రాగంబులకు మానార్హమై, ఓపికతో వినువారి చెవుల కమృతధారయై, ఆయువు వృద్ధి చేయుటకు నమృతమై, సద్గుణము లనెడి రత్నములకు సముద్రమై, నవరసంబులకు నిలువనీడయై, యాధులను వ్యాధులను శమింపఁజేసి యాత్మజ్ఞానము పుష్టిగొను నట్లు చేయునదియై శ్రేష్ఠమైన కావ్యంబును వాల్మీకి వచించెఁగదా. ఆహా! యాయన యెంత మహామహిమగలవాఁడో, యని యజ్ఞశాలలయందలి జనులందఱు వీథివీథిని స్తోత్రములు చేయసాగిరి.

"యోగవాసిష్ఠ" మను గ్రంథము రామావతారమున వసిష్ఠునిచే రామున కుపదేశింపఁబడిన దని చెప్పఁబడినను, ఈ పురాణమునఁనే యర్జునోపాఖ్యానమను పేరఁ గృష్ణావతారమున భగవంతునిచే నర్జునునకుఁ జెప్పఁబడిన భగవద్గీతాసారము భగవంతుఁ డర్జునున కుపదేశించిన యనేక శ్లోకముల యానుపూర్వితోఁ గూడ నిర్వాణప్రకరణమున సువిపులముగ నున్నది, (యోగ. ౬ పూర్వా. సర్గ

౫.౨-౫౯) అనియు, "అధ్యాత్మరామాయణమును యోగవాసిష్ఠమును విస్మృతములైనను భగవద్గీతకన్న నవీనములను సంగతి వాని రచనవలననే స్పష్టమగుచున్నది." అని కీర్తిశేషులయిన బాలగంగాధరతిలకుగారు తమ గీతా రహస్యమున వ్రాసిరి. వాస్తవ మిదియే. ఆధునికులు తమ తమ మతసిద్ధాంతములకై రామాయణ మను పేరుపెట్టి గ్రంథములను వ్రాసి పూర్వఋషుల పేర్ల పెట్టిరి. సీతారామాంజనేయ మనునది వాస్తవముగ సీతారామాంజనేయుల సంభాషణ మనియే కొందఱ భ్రాంతి.

ఉ॥ అందము దప్పకుండఁగ న • యాభినయంబులతోడఁ దద్రస
స్యందిమనోజ్ఞవైఖరిని • సారెఁ గుమారులు పాడుచుండ నా
నందరసాబ్ధిమగ్నులు జ • నంబులు మైమఱ పొంది మే లటం
చందఱుఁ దత్కుశీలవుల • నాదట మెచ్చిరి మేలివాక్కులన్. ౨౨

నయ + అభినయములతోడన్=నీతులను సూచించు హస్తాదుల సంజ్ఞలతో, తత్ + రస = ఆయారసములు, స్యంది = కాఱునట్టి, చక్కఁగా వెల్లడియగునట్టి, సారెన్ = పలుమారు, ఆనందరస + అబ్ధిన్ = ఇంపైన సంతోష మను సముద్రమందు, మగ్నులు = మునిఁగినవారు, మైమఱపు = దేహము తెలియక పోవుట. ఆదటన్ = ప్రేమతో.

తాత్పర్యము.

నాణెము చెడకుండునటులు నయముతోను, నేత్రశిరఃగ్రీవా హస్తాభినయంబులతోను, నేయేరసము లొలుకు పలుకులు పలుకుదురో యాయారస ముట్టిపడునట్లు బాలురు పాడుచుండఁగా లోకులు సంతోష సాగరంబున మునిఁగినవారై దేహములను మఱచి యా కుశలవులను బళిబళీ యని మెచ్చిరి.

—• రామాయణము గానముసేయు కుశలవుల శ్రీరాముఁడు పిలిపించుట •—

ఉ॥ రాజపథంబునందు ముని • రాజకుమారకవేషు లానిశా
రాజముఖుల్ సుధాజలధి • రాజకుమారి కుమారుఁ బోలు ను
త్తేజులు పాడుచుండ రవి • తేజుఁడు రాముఁడు పిల్వఁ బంపెఁ దే
రోజ నిజాలయంబునకు • నూర్జితకీర్తులఁ బుణ్యమూర్తులన్. ౨౩

నిశా రాజ = చంద్రునివంటి, ముఖుల్ = మొగములు కలవారు, సుధాజలధిరాజ = పాలసముద్రముయొక్క - ఇట రాజశబ్దము శ్రేష్ఠార్థకము, కుమారీ = కూఁతురగు లక్ష్మీదేవియొక్క, కుమారుని = మన్మథునివంటి, ఉత్ + తేజులు = అధికమైన కాంతిగలవారు, రాజపథంబునందు = రాజమార్గమునందు, రవి తేజుఁడు = సూర్యకాంతివంటి కాంతిగలవాఁడు - రాముఁడు, ఊర్జితకీర్తులన్=

గొప్ప యశస్సు కలవారిని, నిజ + ఆలయంబునకున్ = తన గృహమునకు, తేజోజన్ = గొప్ప యుత్సాహముతో.

తాత్పర్యము.

రాచబాటలందు మునివేషములు ధరించి చంద్రునివంటి ముఖములు గలవారై మన్మథునివంటి సౌందర్యము గలిగి యత్యంత తేజస్సు గలవారై పాడుచుండఁగా సూర్యతేజస్సువంటి తేజస్సు గల రామచంద్రమూర్తి యా కీర్తిసంపన్నులను బుగ్యాకారులను దన యింటికిఁ బిలిపించెను.

కం॥ బాలకులను జితరోలం,బాలకులను బాలశశిని • భాలికులను శ్రీ
పాలకులను రామక్ష్మా,పాలుండు కృపాలుఁడగుచు • బనిచెం బిలువన్. ౨౮

జిత = ఓడింపఁబడిన, రోలంబ = తుమ్మెదలు గల, అలకులను = ముంగురులు కలవారిని-తుమ్మెదలకంటె నలుపును గాంతియును గల ముంగురులు గలవారినని భావము. బాలశశినిభ = లేఁత చందురుతో సమానముగు, అలికులను = నొసలు గలవారిని, శ్రీపాలకులను = అవయవకాంతిని రక్షించువారిని, క్ష్మాపాలుఁడు = రాజు - రాముఁడు.

తాత్పర్యము.

నల్లని తుమ్మెదలను మించిన ముంగురులు గలట్టియు, లేఁత చందురునిఁబోలు నొసలు గలట్టియు, శరీరకాంతి గలట్టియు; బాలకులను రామచంద్రప్రభువు కృప గలవాఁడై పిలిపించెను.

ఉ॥ వారలఁ బిల్వఁ బంచి చెలు • వం బగు దివ్యసువర్ణపీఠిపైఁ
బేరిమి నుండి తమ్ములును • బెక్కురు రాజు లమాత్యవర్యులున్
గూరిమిఁ గొల్వ భాసిలుచు • గొబ్బున నెమ్మది గారవించి తాఁ
గోర వినంగఁ దచ్చరితఁ • గోవిదవర్యులు పాడుచుండఁగన్. ౨౯

ఇఁక నీ గ్రంథమును గథానాయకుఁడే యంగీకరించెనని చెప్పుచున్నాఁడు.

చెలువము=అందము, కాంచన సింహపీఠిపై = బంగారు సింహాసనముమీఁద, పేరిమిన్ = గొప్పతనముతో, అమాత్యవర్యులున్ = మంత్రిశ్రేష్ఠులును, వసిష్ఠుఁడు లోనగువారు, నిజ + మది = నెమ్మది = నిండు మనస్సుతో, సత్కరించి = పూజించి, కొనియాడి, కోవిదవర్యులు = గానమునఁ బండితులగు కుశలవులు.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు తాను బంగారు సింహాసనముపైఁ గూర్చుండి తమ్ములు సామంతరాజులు మంత్రులు లోనైనవారు చుట్టుకొని సేవలు చేయుచుండ వారిని బిలిపించి

'నాయనలారా మీరేదో పాడుచున్నారే దానిని వినఁగోరెదను బాడుఁ' డని కోరెను.

కం॥ మారాకారుల నతిసుకు, మారుల మునివేషయుతకు ♦ మారులఁదుల్యా
కారుల సమస్తవిద్యా, ధారులఁ గని నియతిశీలి ♦ దమ్ములకనియెన్. ౨౬

మార + ఆకారులన్ = మన్మథునివలె నందమైన రూపముగలవారిని, అతిసుకుమారులన్ = మిగుల సుకుమారులైనవారిని, మునివేషయుత = ఋషి వేషముతోఁగూడిన, తుల్య + ఆకారులన్ = పరస్పరము సమానమైన దేహములు గలవారిని, నియతిశీలి=నియమము స్వభావముగాఁగల రామచంద్రమూర్తి.

తాత్పర్యము.

మన్మథునివంటి యాకారముగలవారిని మిక్కిలి సుకుమారులను మునివేషముల వేసిన బాలురను పరస్పరము సమానులుగా నుండువారిని నన్ని విద్యలు నేర్చినవారిని గని నియతియే స్వభావముగాఁగల రామచంద్రమూర్తి తమ్ములతో నిట్లనియె.

కం॥ అందంబై నిష్యందము, రందంబై యమృతరసత ♦ రంగంబై స
చ్ఛందంబై విన బ్రహ్మానందంబై యమరఁగాఁ గ ♦ ణంగిరి పాడన్. ౨౭

రామచంద్రమూర్తి శ్లాఘించిన విధముఁ జెప్పుచున్నాఁడు. నిష్యంద=స్రవించుచున్న, మరదంబై = తేనెగలదై, అమృతరస = అమృతమువంటి రసము యొక్క తరంగంబై = అలలు కలదై, సముద్రమున నలలు మీఁదమీఁదవచ్చు నట్లు దీని యందు రసమువెంట రసము పొంగిపొరలివచ్చు చున్నదని భావము. స్వచ్ఛందంబై = మంచి యభిప్రాయము గలదై - వేదార్థములతోఁ గూడినదై, బ్రహ్మానందంబై = పరబ్రహ్మముయొక్క యానందమువంటి యానందము కలిగించునదియై, కణంగిరి = ప్రారంభించిరి.

తాత్పర్యము.

తమ్ములారా ! యందమై తేనెలొలుకు చున్నదై, యమృతరస ప్రవాహమందలి యలలవంటిదై వేదార్థములందలి మంచి యభిప్రాయములు గలదై విన విన బ్రహ్మానందమును గలిగించునదియై యుండునట్లు పాడుచున్నారు. వింటిరా !

రామాయణము వేదార్థమును గలదై - శ్రుతికటువుగాక వినసొంపై నైహికానందము మాత్రమే ఫలముగాక యమృతమనఁగా మోక్షానందము గలిగించునదియై యదియు నలలవలె నంతములేక యెప్పటికప్పుడు క్రొత్తక్రొత్తగా

వచ్చునదియై యొప్పు బ్రహ్మానందమును గలిగించుట సత్యమే కదా. రాముఁడేల యసత్యమాడును ! ఆనందము - రెండు విధములు. విషయానందము - బ్రహ్మానందము. విషయసుఖమువలనఁ గలుగు నానందము విషయానందము. కమ్మని పదార్థములు తినుట, యింపైన ధ్వనులు వినుట, పరిమళ పదార్థములు మూచుట లోనగు వానివలనఁ గలుగు సంతోషము - విషయానందము - మోక్షదశయందుఁ బరిపూర్ణ బ్రహ్మానుభవమువలనఁ గలిగిన యానందము - బ్రహ్మానందము.

ఉ॥ సోదరులార ! వింటిరె ర•సోదయకారణమై విచిత్ర శ
బ్దాదరణీయమై విమల•మై చెలువారెడుకావ్య మిందిరా
సోదరమూర్తి లీతపసి•సూనులు గాన మొనర్ప నద్దిరా
మాదిరి మీఱె నంచు బహు•మానపురస్కృతవాక్కు లాడినన్. ౨౩౨

రస = శృంగారాది నవరసములయొక్క, ఉదయ = ఉత్పత్తికి, కారణము= హేతువు. రసము సభ్యావాసమై భాసిలున్ అని; వినువారియందుఁ గలదు కాని ప్రదర్శకులయందు లేదు, కావున వారే రసము కలుగఁజాదుచున్నారో యారసము మనయందుఁ బుట్టుచున్నది. విచిత్ర = శబ్దాలంకారములు. అర్థాలంకారములు, చిత్రకవిత్వము లోనగువానిచేత నాశ్చర్యకరమైన, శబ్ద + ఆదరణీయమై = పదములచేఁ బ్రేమింపఁదగినదై, విమలమై = కావ్యదోషములు, వ్యాకరణదోషములు మొదలగు దోషములులేనిదై, చెలువారెడి = మిక్కిలి మనోహరమగు, ఇందిరాసోదర తేజులు = లక్ష్మీదేవికిఁ దోడఁబుట్టువగు చంద్రుని కాంతివంటి కాంతిగలవారు, తపసిసూనులు = ఋషికుమారులు, సొంపు = అందము, మాదిరిమీఱెన్ = సాటిలేక యతిశయించియున్నది, అద్దిరా = ఆశ్చర్యము. బహుమాన = గౌరవము. పురస్కృత = ముందుగాఁగల, వాక్కులు = మాటలు.

ఇందిరాసోదర తేజులు=<u>పదార్థవృత్తి నిదర్శనాలంకారము</u>, ఒక పదార్థ గుణము వేఱొక పదార్థమందున్నట్లు చెప్పిన పదార్థవృత్తి నిదర్శనాలంకార మగును. చంద్రునికాంతి చంద్రునియందే యుండునుగాని మఱియొకచోట నుండదు. అట్టిది యీ బాలురయం దున్నదని చెప్పుటచే నిదర్శనాలంకారము.

ఛందస్సు - మూఁడవపాదమున నఖండయతి.

<u>అఖండయతి.</u>

ఈ యతివిషయమై భిన్నాభిప్రాయములుగలవు. ఈ గ్రంథకర్త దీని నంగీకరించినవారిపక్షమందుఁ జేరినవాఁడు. దానిని సిద్ధాంతము చేయుటకే యీయతిని నీ గ్రంథమందును నేతత్పూర్వగ్రంథములందును బ్రయోగించెనుగాని మఱియొక

విధముగ వ్రాయలేక కాదు. దీని నిరాకరించువారు లక్షణ లక్ష్యములు శోధించిన వారు కారు. భారతమైనను బూర్ణముగఁ జదివినవారు కారు. కావున నందలి ప్రయోగములు కనఁబడినపుడు వానిని సవరించి పాఠాంతరములఁ గల్పించుటయే కార్యముగ నుంచుకొనినవారు గావునఁ బూర్వకవీశ్వర ప్రయోగములను బెక్కులు సవరించిరి.

అయినను విచారములేదు. పూర్వపాఠముల ననువదించు లక్షణ గ్రంథము లున్నవి. ఎంత సవరించినను నేఁటికిని వారి దృష్టిపథమునఁ బడనివి వారికి సవరింప సాధ్యముగానివి భారతాదులందుఁ గలవు. మీమాంసకుఁ బూనుకొనిన గ్రంథవిస్తర మగును గావున సంక్షేపముగ దీనిని గుఱించి చెప్పఁబడును.

భీమకవి - తన కవిజనాశ్రయమందు.

కం॥ స్వరవర్గాఖండ ప్రా । ద్యురు బిందుప్లుతములుం బ్రయుక్తాక్షరముల్
పరగఁగ నెక్కటిపోలిక । సరసలు నా బదివిధములఁ జనువళ్ళు మహిన్.

అని యతులు పదివిధము లని యం దఖండయతి యొకటియని చెప్పి దానికి లక్ష్యముగ.

ఉ॥ మానుగ విశ్వమాతృక సమంచితమై స్వరమూఁదినన్ దదీ
యానుగుణాక్షరంబె కొనినైనను జెప్పఁగ నొప్పు నీ క్రియన్
భానుసహస్రభాసి వృషభాధిపుఁడన్నటు లర్థయుక్తమై
పూనినచో నఖండవళి పొల్పగు నాదికవిప్రణీతమై.

యని వ్రాయుచు నిది పూర్వకవి సమ్మతమనియు స్వకపోలకల్పితము గాదనియుఁ జెప్పెను. దీనివలన నన్నయభట్టాదులు దీని నంగీకరించినవా రనుట స్పష్టపడియె. ఇఁక దీనిని నప్పకవికిఁ బూర్వులు, భీమకవికి వెనుకటిలక్షణజ్ఞు లెట్టు లాదరించిరో చూతము. సులక్షణసారంబున తాతంభట్టు లక్షణచూడామణినుండి యతిభేదంబు లెఱిఁగించు సీసపద్యము నుదాహరించుచు.

"కాకువులు రివ్వడియును నఖండవిరతి
యుభయయతి యశవర్గాదు లొనరు మెఱసి
కృతుల ముప్పదియొక్కటి యతులు దనరు
సత్కవుల సమ్మతంబున జలధిశయన

యని చెప్పి, దీనికి లక్ష్యముగ భీమన చెప్పిన

'మానుగ విశ్వమాతృక సమంచితమై' యను పద్యము నుదాహరించుటయేగాక, భాస్కరరామాయణము నుండి.

ఉ॥ అన్నవు తండ్రియట్ల విను మంతియకాదటమీఁద రాజ వే
మన్నఁగొ అంతలేదు మణిమండప ముఖ్యములైన కానుకల్.

అను పద్యము నుదాహరించెను ఇప్పటికిని ముద్రితగ్రంథములం దిదియే పాఠము కానవచ్చెడిని. ఆనందరంగరాట్ఛందమునందు సఖండయతిని యతి విభాగములం దొకటిగ గ్రహించి భీమన ఛందస్సునుండి "మానుగ విక్రమార్క" మను పద్యము నుదాహరించుటయే కాక, తా నిట్లు లక్ష్యము వ్రాసెను.

కం॥ ఆనందరంగనృపతి జన్నాంపందతసేయు నొక్కనాఁటిసెలవు పా
చ్ఛానగరున నెలకట్టడ, మ్మానుగ లెక్కింపఁ దుల్య మందురు పేర్మిన్.

అంతియకాక పూర్వకవికృత ప్రబంధములనుండి యీ లక్ష్యముల నుదాహరించెను.

భారతము – అశ్వమేధపర్వమున.

కం॥ నీవును దమ్ములు బంధుజనావళి పురజనులు హస్తినాపురమునకున్
రావలయు ధర్మజుని సంభావనయుం బడయఁ దొసఁగుఁ బరమసుఖంబుల్.

భారతము – ద్రోణపర్వమున,

ఉ॥ తేరులరొప్పు మోటువడఁ దేకువదప్పి పదాతికోటి ను
గ్గై రుధిరమ్ములో మునుఁగఁ గ్రిమ్మిన యేనుఁగుపిండు....

భారతము – ఆదిపర్వమున,

కం॥ నావచనమున నపత్యముఁ, గావించును గుంతి నీకుఁ గడు నెయ్యములో
నీవడిగిన యీ యర్థము, మ్మూవె మనంబునను దలఁచుచుండుదు నేనున్.

భారతము – ఉద్యోగపర్వమున,

కం॥ తమ తండ్రిభంగి నీకును, సముచితముగ భక్తిచేసి సజ్జననుతమా
ర్గమునఁ జరింపఁగా విమలమతీ నీకొడుకు నట్లులరయుంగ నగున్.

అష్టమహిషీ కల్యాణంబున,

ద్వి॥ ఉన్నాఁడు తడవుగా నున్నాఁడతండు, మన్నాఁడు మమ్మఁ దెమ్మన్నాఁ డటన్న,

అలసాని పెద్దన – హరికథాసారమున,

కం॥ శతకోపయుతికి ఖలతరు, కుఠారరూపమతికి శరగురునుతి హృత్క
ర్మాశనిరతికిః జనురాగము, పరనా యవని మతికి యుజప్తాధికభృతికిన్.

భాస్కర రామాయణమున

కం॥ రమణీయరత్నముల రుచి, నమరెడు నది పంక్తి కంపనగరు నృపాలో
త్తమ యిది దశయోజనవ్యా,త్తము వింశతియోజనాయతమునై యొప్పున్.

"దీనిని గొంద ఱా దేశయతికి నుదాహరణ మందురు. అదికాదు" అనియు వ్రాసెను.

భాస్కర రామాయణమున

ఉ॥ అన్నవు తండ్రియట్ల విను మంతియగా దటువీఁదరాజ వే
మన్నఁగొ అంతలేదు మణిమండప ముఖ్యములైన కానుకల్ ....
.... .... .... ....

రాఘవపాండవీయమున

గీ॥ గళిత హరికుంజర శతాంగముల ధరిత్రిఁ, గప్పుచు యథాసనోరథగతిఁజరించె
నవనిజారూఢ మదవారణ క్రియలకు, నిలువలేక పార్థ బలయోధులు తొలంగ.

అని యిట్లనేక ప్రబంధములందు విస్తారముగ నుదాహరణయోగ్యముగా లక్షణకవులైన మహాత్ములు చెప్పియున్నారు. గనుక నిది జాడయని తెలిసి యతుల నిలుపునది. యని వ్రాసెను.

కూచిమంచి తిమ్మకవియు లక్షణసారసంగ్రహంబున

గీ॥ హల్లినకు హల్లువడియినునపుడు దాని, తుదిని స్వరము ఘటిల్లిన నది యఖండ
వడియనఁగఁబొల్చుఁ గృతులఁ దేవాదిదేవ, యనుచుఁ జెప్పిన శైలకన్యాధినాథ !

యని లక్షణము లక్ష్యము నిచ్చెను. మఱియు నీలక్షణమునకుఁ బ్రమాణ లక్ష్యములు భీమకవి యుదాహరించిన "అన్నవు తండ్రి యట్ల" యను పద్యంబును, శ్రీరంగమాహాత్మ్యమునుండి.

ఉ॥ ఆకులవృత్తి రాఘవు శరాగ్రమునందుఁ దృణాగ్రలగ్న నీ
రాకృతి వార్ధి నిల్చుట దశాననుఁ డీల్గుట మిథ్యగాదె వా
ల్మీకులు చెప్పుకున్నఁ గృతిలేని నరేశ్వరు వర్తనంబు ర
త్నాకరవేష్టితావని విసంబడ దాతఁడు మేరువెత్తినన్.

మనుచరిత్ర

చ॥ అలకులబంతి జృంభికకు నడ్డముసేయుచుఁ గర్ణపాళి లేఁ
దళుకులు ద్రోయుమేనఁ బ్రమదాస్రుసలు నొయ్యన గోట మీటుచున్.
అని వ్రాసిరి.

కం॥ స్వర వర్గాఖండప్లుత, సరస ప్రాదులును బిందు సంయుక్తములున్
బొరి నెక్కటి పోలికలును, విరతులు పదికబ్బములను వెలయు మహేశా !

అని యతివిభాగములందు సఖండ యతిని జెప్పియు భారత ప్రయోగము లేమిని నిది సుప్రయోగము కాదనియే. భారతమును బూర్ణముగ శోధించి యుండినఁ గానవచ్చియుండును.

ఆధునిక గ్రంథ మగు వింజమూరి లచ్చీరాయనిఁగారి లక్షణ సంగ్రహ సీసమాలికయందు.

సీ॥ వళిక నభిఖ్యలై వర్తిల్లు ధరణిలో నవి డెబ్బది విధంబులనుచు నదియె
యేఁబది విధములం చిల నల్వదియు నొక్కటంచు ముప్పదియొక్కటంచు నిర్వ
దియు నేడనుచు నిర్వదియు నాల్గనుచును భీమన వచించిన యట్టి యతులు పదియె
పూర్వకవీంద్రుల పాత్రంబులందును బహుళంబుగాఁ గానఁబడుచు నుంట
నవి పదియె ప్రధానమని వచించిరిగాన వాని నిచ్చటఁ దేటపఱుతు వినుము
స్వరయతి వర్గాఖ్యవళి యఖండశ్రాంతి ప్రాదివిశ్రమము బిందూఖ్యవిరతి
ప్లుతిము సంయుక్తంబు పోలికసరసంబు నొక్కటియన నొప్పు నివి పదియును.
నని కానఁబడియెడి.

ఈయన వ్రాసినదే యథార్థము. భీమకవి యఖండయతిక్రిందఁ జేర్చిన వానినే యొక్కొక్కశబ్దమున కొక్కొక్కపేరుపెట్టి యప్పకవ్యాదులు సంఖ్యా బాహుళ్యము గావించిరి. కాని భీమనకంటె వీరు హెచ్చుగఁ జెప్పిన దేదియు లేదు.* అప్పకవ్యాదులు శబ్దమున కొకయతివంతున ఏనియతి - ఏసియతి - యుష్మత్తుయతి - అయ్యయతి - అమ్మయతి - అతియతి యని చెప్పుటమాత్రమే విశేషము. అట్లయినచో 'సోదరమూర్తు లీతపసిసూను' లనుచో సోదరయతి యని చెప్పవచ్చును.

'సాంగంబులగుచుండ • నఖిలవేదంబులు' భారతము, ఆది. ౧౬౪. 'సాకారనై వచ్చి సకలంబు చూడంగ సితపద్మహస్తనై యతనిఁబొందె'. (అరణ్య. ౫ - ఆ.) ౨౨౧ ప) తిమ్మకవి సాంగ - సాంబ - సాదర శబ్దములను మాత్రమే చెప్పెను. తక్కిన యిట్టివాని గతియేమి?

చం॥ అని మదినిశ్చయించి తగనందఱఁ బిల్వఁగఁబంచి వారితో
ననిపని మాటలాడి వినయంబునఁ బ్రార్థనచేసి మీరు మీ
కొనరిన సైన్యముల్ పదునొకొంటికిఁ బ్రాభవ మాచరింపఁ జొ
చ్చిన సకలంబునొప్పు నభిషేకముఁ గైకొనఁ దుత్సవంబునన్.

దీని మూఁడవపాదమందుఁ బదునొకొంటికి నని యున్నచోట సంధిగూర్చి స్వరప్రధానవడిగాను సోమయాజులు ప్రయోగించినారు. ఇది తెలియక కొందఱు మూఢులు 'దేశ్యనిత్యసమాసవడి యనుకొందురు' అని యప్పకవి వ్రాసెఁగదా. ఆ సోమయాజులవారే స్త్రీపర్వము ౧. ఆ - ౮౩ పద్యము.

క౦॥ పాండవుల వలనఁ గీడొక్కొండును లేదధిప నీదు • కొడుకులు ధరణీ
మండల మంతయు బ్రింగిరి.... అని వ్రాసిరే - దీని నప్పకవి చూచెనా !
ఇది యేమి యతి ?

క౦॥ అతిథి నినుఁ గోరెనేనియు,
మతిఁ గింకిరిపడక యోల, మాసగొనక॥-భార.
యువని కాంతరమున నోల • మాసగొనియె॥ నైషధ.
ఆహవోన్ముఖతకు నోల•మాసగొనక.-అడిదముసూరన. ఇది యేమి యతి ?
భారతమందలి యీ ప్రయోగములకు పేమిపేర్లు ?

అనుశాసనిక పర్వము ౧ ఆ. ౩౭౮ పద్యము.

క౦॥ అనిమతియుఁ జెప్పఁ-పేర్లం । వినుతించుచు శరణువేఁడి • వినతశిరస్కుం
డను ముకుళీకృతహస్తుం । డను నైయేనుండఁ దేవుఁ • డతిశయకరుణన్.
ఆదిపర్వము ౬వ యాశ్వాసము ౧౫౨ పద్యము.

ఉ॥ క్రచ్చుట నొక్క- రక్క-సుఁడ కాఁడు సురాసురులెల్ల నొక్క-నై
వచ్చిన నీవచూడఁగ నవార్యబలోద్ధతిఁ వారలన్
వ్రచ్చివధింతుగాఁక యిటవచ్చి శ్రమంపడియున్నచోట నే
నిచ్చగ వీరిదైవ సుఖ నిద్రకు భంగముసేయనే ర్తునే !

•నేను+ఇచ్చగన్ = నేను బుద్ధిపూర్వకముగ ననియర్థము. దీని పైపద్యము
చూచునది.

ఉ॥ నామనమార దీనిఁ గనినప్పుడె సంతసమయ్యెఁ జాలునా
కీమహనీయ రత్నము వహింపఁగ నప్పఁడితండె....॥ సౌప్తికము ౨ ఆ. ౯౭ ప.

శాంతిపర్వము. ౨-౪౯౭.

గీ॥ సాంగవేదవేది•యగు పురోహితుఁ డెప్డు....

ద్రోణపర్వము. ౨-౨౮౦

చ౦॥ అనిమిషదైత్య కింపురుషులాదిగ నెవ్వరు వచ్చికాచినన్
దునుముదు నల్లి సైంధవునిఁ దోయజమిత్రుఁడు గ్రుంకకుండుము
న్న నరవరేణ్య ! యత్తెఱఁగు నా కొనరింపఁగ రాకయున్న నే
ననలముఁజొచ్చువాఁడ నృపులందఱుఁజూడఁగ గాండివంబుతోన్.

అనుశాసనికము ౩-౧౦౦౦.

తద్గా । నము లొనరింతు రవి పాదు•నాదరితములన్.
మత్త॥ ఎన్నఁడు , న్నేనిమోఘముగాదు దిగ్ధరణీ•రవీంద్రు లెఱుంగఁగన్.
ఆది. ౭-౧౮౨.

భీమ ఖండము. ౩ ఆ. ౨౧ ప.

సీ॥ లక్ష్మీకెంగేలి లీ • లారవిందమ్మున....॥

చం॥ మగఁటిమిఁ జెంద్రగుజ్జరస • మంటిన వామపదాంబుజంబునన్.

చంద్రాంగద చరిత్ర, ౧ ఆ. ౪ ప.

శ్రీరామానుజనామధేయము భళీరె సార్థతం జెందఁ ॥
తుషారమ్యస్థితిపై మెలంగి శరభం • గోద్యద్గతింగాంచి,

వరాహపురాణము – ౩ ఆ.

క॥ శ్రీవాస లోచనాబ్జది, శావిజయస్తంభదండ • చయదంతురిత
త్ర్యావలయ తుళువకూపా, రావారమృగాంక యాశ్వ • రక్షభుపరసా.

కావ్యాలంకారచూడామణి, ౭-౫౯.

తే॥ స్వర్ణగిరిచాపుఁడర్చింపవలయు వేల్పు । స్వంతమగు మంత్రసూత్రపం • చాక్షరంబు ॥

అప్పకవి, ౪ ఆ. ౩౮౧ ప.

క॥ తోటలు లెస్సైనయున్నవి । కాటాదూటములుగావు • కాపసులుండన్
బేఁటలు దామోదరుచె । గ్లాటలకు స్నాళవులు మధు • రాపురిచెంతన్.

* గ్రంథవిస్తరభీతి సంక్షిప్తము.

తాత్పర్యము.

తమ్ములారా ! వినుచున్నారుకదా. ఈ బాలకు లేరసము నభినయించి పాడుచున్నారో యారసము మనయందుఁ బుట్టి మన కనుభవమునకు వచ్చుచున్నది. ఇదిగాక కవిత్వమూ విచిత్రశబ్దములచే సొంపైయున్నది. ఏదోషమైనను లేకయున్నది. ఇట్టినిర్దుష్టమైన గుణవంతమై శ్లాఘ్యమైన కావ్యమును చంద్రబింబములవంటి యీతాపసికుమారులు పాడుచున్నారు. అని సగౌరవముగా బహూకరించి పలికెను.

క॥ ఆలాపాదుల మధురిమ, బాలకులట వెల్లిగాఁగఁ • బాడిన సభ్యుల్
గ్రోలిరి కర్ణకబంటిగ, గ్రాలిరి తలమునుకలైనఁ • బరవశు లగుచున్. ౨౩౩

ఆలాప + ఆదుల = ఆలాపము మొదలగువాని యొక్క, మధురిమ = తీపు, వాలాయము = ఎడఁదెగక, వెల్లిగాఁగ = ప్రవాహమువలెఁ గాఁగా, కుత్తుకబంటిగన్ = గొంతుదాఁక, దఘ్నార్థంబున బంటి కొలఁదు లగు, గ్రోలిరి = త్రాగిరి.

## తాత్పర్యము.

ఆలాపము - రాగము, వీని తియ్యందనము ప్రవాహమై పాఱునట్లు బాలకులు రామాయణము గానము చేయఁగా వినువార లా రసమును గుప్తకవలకు నిండునట్లు గ్రోవి యింకను దనివిచాలక దానిలోనే మునిగి పరవశులైరి.

చం॥ అది గని రామచంద్రుఁడు ధ • రాధిపలక్షణ లక్షితాంగులై
పొదలిక మౌనివేషములఁ • బూనినవారిఁ, గుశీలవాఖ్యులై
సదమలహృత్తపస్వు లయి • జా నగువారల, నాకునన్ శుభ
ప్రద సుమహానుభావకథఁ • బాడెడివారి వినుండు సాధువుల్ ! ౨౩౪

అది = సభ్యులు పరవశులగుటను, ధరాధిప.........తాంగులై = రాజచిహ్నములతోఁగూడిన యవయవములు గలవారైనను, కుశీలవాఖ్యులై = గాయకులలో శ్రేష్ఠులై, సదమలహృత్ = నిర్మలమైన మనస్సుగల, తపస్వు లయి = ఋషులయి, రాజలక్షణము లెక్కడ? మునివేష మెక్కడ? తపస్సెక్కడ? గాన మెక్కడ? అని విరోధాలంకారధ్వని. వంశపారంపర్యముగ రానివిద్య యహంకార కారణమగును. గానకళా పాండిత్య మట్లు రానిదయ్యు బాలకుల కహంకారకారణము కాలేదని తపస్విలను శబ్దము తెలుపుచున్నది. నాకునన్ శుభప్రదము=(1) సర్వేశ్వరుఁడగు నాకుఁగూడ శుభము నిచ్చునది, ఇఁక నితరులమాట చెప్పనేల ! యని భావము. కావ్యార్థాపత్తి ధ్వని. నాకునన్ సుమహానుభావ కథ = నాకంటె మహానుభావురాలగుదాని కథ. చూ. బాల. ౨౧౫ ప. వ వ్యాఖ్య నాకునన్ = పంచమ్యర్థమున షష్ఠి. "విలువిద్య నోరులు నీ కగ్గలముగ లేకుండ." భార. ఆది. ౫ ఆ, అని ప్రయోజనము. మహానుభావమైన కథ, 'సాంగవేదయదివా నవేద' యన్నట్లు సర్వజ్ఞుఁడగు నాకును దెలియఁ గష్టమైన మహిమ గల చరిత్రమును. ఈ యర్థము చెప్పిన సర్వజ్ఞతకు హానిరాదా యనిన "యస్యాస్తే మహిమాన మాత్మన ఇవ త్వద్వల్లభోపి ప్రభుః॥ నాలంమాతు" మ్మని యామునాచార్యులు నుడివిరి. మఱియును "దేవిత్వ స్మహిమా నచాపి హరిణా నాపిత్వయా జ్ఞాయతే। యద్యప్యేవ మథాపినైవ యువయో స్సర్వజ్ఞతాహీయతే।యన్నాస్త్యేవ తదజ్ఞతా మనుగుణాం సర్వజ్ఞ తాయావిదు। ర్వ్యోమాంభోజ మిదం తయాఖలు విదన్నాస్తీతి యమిత్యుచ్యతే" యని కూరేశులు కూడ నుడివిరి. (2) నాకునన్ = భార్య నెడఁబాసియున్న నాకును, శుభప్రదము = సౌఖ్య మిచ్చునది. భార్యావృత్తాంతము వినఁగానే విరహికి విరహవేదన పోయి సౌఖ్యము కలుగునుగదా. శ్రీరామచంద్రమూర్తికిఁ దేజస్సు సీతాసంబంధమువలనఁ గలిగినదే యని "జనకసుతా సంబంధం। బవరామం ద్వప్రమేయ పురు తేజః" దని యారణ్యకాండమునఁ గలదు. ౫౬౫. సీతవలననే రామచంద్రమూర్తి శ్రీరామ

చంద్రమూర్తియయ్యెను. ఆమెసంబంధము లేకున్నఁ బరశురామునివలె నపూజ్యుఁడయి యుండును.

అపవాదమునకు భయపడి సీతను విడనాడుటచే రామచంద్రమూర్తి చరిత్రము కూడ మఱింత కళంకితమైనది. లోకు లనినా రనియే సీతను విడిచినాఁడా ? ఆయ నకుఁగూడ సందేహముండియే నలువురు దానిని తెలిసికొనిరని విడిచినాఁడు గాని సీత నిర్దోషురాలని నమ్మియుండిన నట్టిభార్యను నేలవిడుచు - నను నపవాద మీ గ్రంథము వలనఁ బోయి వాస్తవార్థము తెల్లమగును గావున నిది నాకును శుభ ప్రదమని భావము. భర్త నగుటచే భార్యహిత మెంచవలసినది నాకు విధియునై యుండఁగాఁ బురుషుఁడ నగుటచేఁ బౌరుష్యము వహించి కలుషచిత్తుఁడనై నిరప రాధినియగు దన్ను బాధించినను, స్త్రీ యగుటచే సహజవాత్సల్యము గలదై నన్ను క్షమించె. ఆ కారణమున నామె నాకంటె మహానుభావురాలే కదా. మహాను భావుఁడగు రామచంద్రమూర్తి చరిత్రమును మహానుభావుఁడగు వాల్మీకి రచిం చుట చేతను, మహానుభావులగు కుశలవులు పాడుట చేతను. సుమహానుభావమని చెప్పనగు నను కొందఱియభిప్రాయము సరిగాదు. స్వచరితమని రామచంద్రమూర్తి భావించియుండిన నాత్మప్రశంసగల దీనిని వినియే యుండఁడు. రామచంద్రమూర్తి ధీరోదాత్తుఁడు కదా. ధీరోదాత్తుఁడవికత్థనుఁడు. స్తోత్రప్రియుఁడు గాఁడు.

• సాధువుల్ = సాధువులారా, అసాధువులకు రామాయణము రుచింపదు. "కుక్కకు నాజ్య మిందునే" పంచ.

## వ్యా క ర ణ ము

సాధువుల్=మధ్యమపురుష బహువచనయోగంబున నారగాగమంబు విభాష నగును.—వ్యా - తత్స. ౮౭ సూ.

ఇట్లు సభ్యు లాగానమహిమచే నానందపరవశులై యుండుట గాంచి శ్రీరామచంద్రమూర్తి వారితో నిట్లనియె. ఓ సాధువులారా ! 'సద్యఃఫలం సంగీత' మని గానమనోహరత్వమున నానందమగ్ను లగుచున్నారు. సంగీత మాపాతమధురము. కావున విన్నంతవఱకే మధురము. అవలకాదు. ఇది యట్లుగాదు. కావున మీరు కథయందుండు విశేషమునుగూడ గ్రహించుటకై సాహిత్యభాగమునకు మనస్సీయవలెను. అది దృఢముగ మనస్సున నిలిచి స్మరించి నపు డంతయు సంతోషము కలిగించును. శ్రేయస్సును సమకూర్చును. అదె ట్లనిన మీరు నన్ను మహానుభావుఁడని భావించియున్నారు. ఈ చరిత్రము నా కంటె మహానుభావురాలి విషయము సీత యంతటి మహానుభావురాలని నీకుఁ దెలిసియుండిన నేల విడిచితివందురా ! అందు దోష మెవరిదో యిప్పు డీ గ్రంథము

వలన స్పష్టపడును గావున మీరు శ్రద్ధతో వినవలసినది. ఇట్లు పాటలు పాడుచు వీథులవెంట వచ్చువారెందఱో గలరని తలంపకుఁడు. వీ రుదరపోషణార్థమై వచ్చినవారుగారు. వీరి దేహమునందు రాజుల కుండఁదగిన మొక్కట్లు గాన వచ్చుచున్నవి. వేసిన వేషమా మునివేషము. వీరు రాజకుమారులైరా. భిక్షాటనము క్షత్రియవృత్తి గాదు. మునులకుమారులైరా, ప్రతిగ్రహము నాసింపరు. వారికి ధనముతోఁ బనిలేదు. కావున వీరు గానముసేయుట స్వలాభాపేక్షచేఁ గాదు. వీరు గానవిద్యయందు నభినయమందు నిపుణులై తమ విద్యలను గీర్తిఁగోరి ప్రకటింపవచ్చిన వారందురా, కాదు. ఏలన ? పండితపుత్రు లన్నట్లు వేషమున మాత్రమే మునికుమారులు గాక నిర్మలమైన మనస్సుగల తపస్వులు ఇట్టివారు తమ్మొకరు మెచ్చుకోవలయునని వీథులవెంట వత్తురా ? రారు. ఇది శుభము గలుగఁజేయు మహానుభావురాలికథ. ఇందుఁ బ్రతిపాదింపఁబడిన నాయిక స్వయముగా శుభము నిచ్చునది. ఇందుఁ జెప్పఁబడిన చరిత్రము నట్టిదే. (శుభప్రదయగు సుమహానుభావురాలి కథ.) కావున మీరు చరిత్రాంశమును గూడఁ జక్కఁగా వినవలయును.

తే॥ అనుచు సభ్యుల బాలకు • లలరఁ బల్కి, వారు దీపునకును దీపుఁ • గూర్చి పాడఁ
దిన్నతిన్నగ గద్దియ • డిగ్గి వచ్చి, సభను గూర్చుండి వినె సహా • సక్తమతిని.

అలరన్ = సంతోషించునట్లు, గద్దియ = సింహాసనము, రామచంద్రమూర్తి సింహాసనమునుండి మెల్ల మెల్లగ దిగి నలువురితోపాటు సభలోఁ గూర్చుండి మనస్సిచ్చి వినె నని యన్వయము. దడదడ ధ్వనిచేయుచు దిగిన నలువురు తన్నే చూతు రనియు దానివలన రసభంగమనియు మెల్లగ దిగెను. భగవత్కథాశ్రవణమందు సర్వజనులు సమానులే కాని గొప్ప కొలఁదు లుండరాదని సింహాసనమునుండి దిగెను. తియ్యని పదార్థము తానొక్కఁడే తక్కినవారికంటె ననుభవింపరా దనియు సింహాసనమునుండి దిగెను. సదమునందు - సభయందు. యశఃప్రభృతుల యంత్యసకారంబునకు లోపంబు వైకల్పికంబు. సూ-వ్యా-తత్సమ. ౬౩ - సదము - సదస్సు.

## తాత్పర్యము.

అని బాలకుల కుత్సాహము జనింప నిట్లు సభ్యులతోఁ జెప్పి యాబాలురు తేనెలోఁ జక్కెరకలిపినట్లు తీపునకు మఱింత తీపుకలుగునట్లు పాడుచుండ భగవత్కథలు చెప్పెడువారికంటె వినువా రున్నతస్థానము నుండరాదు. కావున రామచంద్రమూర్తి సద్దుచప్పుడిలేక మెల్లగ సింహాసనముదిగి వచ్చి నలువురితో పాటు కూర్చుండి వినసాగెను. ఆహా ! రామాయణము రామచంద్రమూర్తినిఁ గూడ నాకర్షించెఁగదా !

కం॥ శ్రీ రామోత్సాహ వ్యాహారములన్ మార్గవిధి మహానందముపై
నీరీతి వారు పాడిరి, సారం బై నట్టి రామచరితం బెల్లన్. ౩౬

ఉత్సాహ వ్యాహారములన్ = సంతోషము కలిగించు మాటలచే, మహానందముపై = గొప్పసంతోషముచే. సారము=శ్రేష్ఠము, రసవంతము, మార్గవిధి - దేశి, మార్గమను రెండువిధములలో సార్వత్రికమైన మార్గప్రకారము.

తా త్ప ర్య ము.

శ్రీరామచంద్రుని యుత్సాహకరములైన మాటలకు మిగుల సంతోషించినవారై కుశలవులు దేశాదినియమములు లేక మెచ్చుటనైనను బోడఁగూడిన మార్గమను సంగీతవిధానము ననుసరించి రామచరిత్రమంతయు నిట్లు పాడిరి.

'తపమున స్వాధ్యాయంబున' నను పద్యము మొదలింతదాఁక నీ రామాయణంబున కుపోద్ఘాతమని తెలఁచునది. ఎట్లునాటకమున నాదియందుండు ప్రస్తావన నాటకాంతర్గతమో యట్లులే ఈ యుపోద్ఘాతముకూడ రామాయణాంతర్గతమే. ఈ యుపోద్ఘాతమున వక్తృవైలక్షణ్యము, విషయవైలక్షణ్యము, ప్రబంధవైలక్షణ్యమను నీ మూఁడు విషయములు పఠించువారికి గ్రంథముపై గౌరవము కలుగుటకై చెప్పఁబడినవి. గ్రంథమున గౌరవబుద్ధి కలిగినఁగాని లోకులా గ్రంథపఠనార్థము ప్రవర్తింపరు. అట్లు ప్రవర్తించినఁగాని దానివలన గలుగు లాభము పడయఁజాలరు. కుశలవులు పాటపాడుట మొదలైనవి రామాయణ రచనానంతరముకదా జరిగెను. అదిమెట్లు రామాయణ పూర్వభాగమున వ్రాయఁబడెను. అని యాక్షేపింపరాదు. (1) వాల్మీకి త్రికాలజ్ఞాని కావునఁ దన యోగదృష్టిచే రామనిర్యాణాది వృత్తాంతము ముందుగఁ దెలిసి చెప్పినట్లే దీనిని జెప్పెనని తలంచవచ్చును. (2) వాస్తవమున నీ యుపోద్ఘాతములోని కుశలవుల విషయ ముత్తరకాండమున సరియగు స్థలమునందే చెప్పఁబడినది. ఆ విషయామే లోకులకుఁ బ్రరోచనార్థమై తెలియుటకు ముందుగను జెప్పఁబడినది. కావున నీ యొకసర్గము. (౪ వది) తరువాతఁ జేర్చెనని చెప్పినను బాధలేదు. (౩) నాల్గవ సర్గము వాల్మీకి రచితము కాకయుఁ బోవచ్చును. రామాయణము పూర్తియయిన పిమ్మట నాయన శిష్యుఁ డెవఁడేని జరిగిన వృత్తాంతము ప్రరోచనార్థమై చెప్పియుండవచ్చును. ఇట్లు చేర్చుట కొన్ని గ్రంథములందుఁ గానవచ్చుచున్నది. యాజ్ఞవల్క్యస్మృత్యాదియందు నిట్లున్నదని వ్యాఖ్యాతయగు విజ్ఞానేశ్వరుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు. నాటకరచనానంతరము గ్రంథకర్తయో మఱియొకరో ప్రస్తావన వ్రాయు నాచారమును గలదుగదా. యోగదృష్టిచే జరగఁబోవు వృత్తాంతముముందుగ వాల్మీకి తెలిసికొనినాలు

గవ సర్గము వ్రాసెనను విషయమున నొక సందేహము తోఁచును. అదేమన- కుశలవులు శ్రీరామచంద్రులయెదుటనే యీ నాల్గవ సర్గముఁగూడఁ బాడిరి గదా - అప్పు డా సర్గమునందుఁ జెప్పఁబడిన 'రాజకుమారులు' 'రామచంద్ర విభు మూఁటటమూర్తు' లను నీ పద్యములను విన్నప్పుడు గాయకులు తన కుమారులని రామచంద్రమూర్తికిఁ దోఁపకయుండునా ! వెంటనే యా విషయము విచారించి యుండఁడా ! కావున నిది యసంగతము, సమాధానము—బిడ్డలయందుఁ గానవచ్చునవి తండ్రి యొక్కట్లేగావు మేనమామలు మొదలయిన వారి పోలికలు నుండును. కావున పోలిక యున్నమాత్రముననే వీరు నా కొడుకులా యని రామచంద్రమూర్తి వారి నేమని యడుగును ? ఆ బాలురకుఁ దాము వాల్మీకి శిష్యుల మని మాత్రము దెలియునుగాని తా మా రామచంద్రమూర్తి కుమారులగుట తెలియదు. అందున్న వారిలో శత్రుఘ్నుఁడు తప్ప మఱియెవ రేమియు నెఱుఁగరు. అదియునుగాక సీతాదేవివిషయమున వాల్మీకి యేమి చెప్పునో యనియు నామెవిషయము లోకమెఱుఁగ వలయుననియు రామచంద్రమూర్తి యభిలాష. కావున నీ సందేహము తీర్చుకొన యత్నించెనేని యది విఫలమగును. కావున రామచంద్రమూర్తి యావిషయము ప్రస్తావింపక యుండవచ్చును. ఆలోచించి చూడ నీ నాల్గవ సర్గమును కుశలవులు పాడలేదనియు వాల్మీకియో, యాయన శిష్యుఁడో చేర్చెననియుఁ జెప్పుటయే బాగని తోఁచుచున్నది. దాని వలన గ్రంథమున కేబాధయు లేదు. ఇదమిత్థమ్మని శోధించి స్థిరపరుప సాధ్యమే గాని విరామము లేదు. శ్రమము మెండు కావున నుపేక్షితము. మఱియొక యాక్షేపము ;- మొదటి మూఁడుసర్గములయందు వాల్మీకి స్వవిషయము తాను యోగదృష్టి కలవాఁడనని తనకు బ్రహ్మ సాక్షాత్కరించెనని చెప్పుకొనుట యాత్మస్తుతికాదా ?

సమాధానము- మొదటి మూఁడుసర్గములయందు గ్రంథోత్పత్తివిధము చెప్పఁబడినదే కాని మఱియేమియుఁ జెప్పఁబడలేదు. యోగదృష్టి యనునది వ్రాత్యప్రాయులమైన మన కిప్పు డసాధ్యముగఁ దోఁచుచున్నదికాని యది యోగాభ్యాసపరుల కందఱకు నాఁటికి నేఁటికి లభించునదే. ఈ విషయము చెప్పకుండిన గ్రంథమునకుఁ బ్రామాణ్యమే తప్పును. కావున నున్నదున్నట్లు చెప్పుట దోషము కాదు. యోగదృష్టి గలవారు ఆనాఁడు వాల్మీకి చూచిన దంతయు నేఁడు చూడవచ్చును. యోగవిద్య యొకరిసొత్తు కాదుగదా ! ఆ నాఁడు చూచినవాఁడు వాల్మీకి యొక్కఁడే కాఁడు. భరద్వాజులును జూచిరి.

మఱియొక యాక్షేపము :- నాల్గవసర్గము తరువాతఁ జెప్పఁబడిన దన్నట్లు మొదటి మూఁడుసర్గములుకూడఁ దరువాతఁ జేర్పఁబడినవని యేల చెప్పరాదు ?

'వాల్మీకి ప్రశ్నించెను' అని యీ ప్రకారము ప్రథమపురుషమేకదా ప్రయోగింపఁబడినది.

సమాధానము :- ప్రథమపురుషము ప్రయోగింపఁబడుటచేతనే యీసర్గములు వాల్మీకి చెప్పినవి కావన వలనుపడదు. తన్నుద్దేశించి చెప్పునపుడు వినయసూచనగాఁ బ్రథమపురుషము ప్రయోగింపఁబడును. నేను అని చెప్పుటకు మాఱు 'వీఁడు మీదాసుఁ' డని చెప్పుట కలదుకదా. ఆంధ్రమహాభారతమున నన్నయభట్టు 'నన్నయభట్టు ధీరతన్' 'నన్నపార్యుఁడు' అని ప్రయోగించెనుగదా.

అంతియగాక ప్రథమసర్గముకూడఁ గుశలవులు రామసన్నిధానమునఁ బాడిరని యుత్తరకాండమునఁ జెప్పబడెను. (ఉత్తర. ౧౪౭ స.)

అప్పటికి రచింపఁబడకుండిన వారెట్లు పాడియుందురు ? అదియునుగాక యీమూఁడు సర్గముల విషయ మితరులకుఁ దెలియునదికాదు. ఈ విషయ మాయన వివరింపకుండిన బాల. ౪౧౦ వ పద్యమున బ్రహ్మ పల్కిన దిది, బహుపాపవిచ్ఛేది, క్షితిని బ్రవర్తింపఁజేయుమాత్ర మధికారమందితి, ననిన వాక్యము లెట్లు బోధపడఁ గలవు ?

మనుస్మృతియందు.

శ్లో॥ సతైః పృష్టస్తథా సమ్య గమితౌజా మహాత్మభిః

• ప్రత్యువాచార్చ్యతాన్ సర్వాన్ మహర్షీం శ్రూయతా మితి ॥

మనుస్మృతి మనువు వచించినదైనను 'మనువును ఋషు లడిగిరి. ఆయన వారికిట్లు చెప్పెను' అని యందుఁ గానఁబడుచున్నది.

దానిపై వ్యాఖ్యాతయగు కుల్లూకభట్టు.

"ప్రాయేణా చార్యాణా మియంశైలీ యత్స్వాభిప్రాయ మపి పరోపదేశ మివ వర్ణయంతి. అత ఏవ 'కర్మాణ్యపి జైమినిః ఫలార్థత్వా' దితి జైమినే దేవ సూత్రం. అతఏవ 'తదుపర్యపి బాదరాయణ సంభవా' దితి బాదరాయణ స్యైవశారీరక సూత్రం" అని వ్రాసెను. సాధారణముగ నాచార్యులశైలి యిట్లే యుండును. స్వాభిప్రాయముకూడఁ బరు లుపదేశించినట్లు చెప్పుదురు. కావుననే జైమిని రచించిన సూత్రములందే 'జైమిని యిట్లు చెప్పెను' అని చెప్పఁబడును. శారీరకమీమాంసయందును. బాదరాయణు లిట్లే వ్రాసిరి. కావున వాల్మీకి నారదు నడిగెను. వాల్మీకి నారదునకుఁ జెప్పెను, లోనగునవి వాల్మీకి రచించినవి యనియే యెఱుఁగవలయును.

ఈ క్రింది వివరింపబడు విషయము గోవిందరాజీయ వ్యాఖ్యానంబునఁ గలదు. ఈ రామాయణమునఁ బదునెనిమిది విషయములు కలవు. వానిపేర్లం దందుఁ దెలుపఁబడును, వేదాంతములయందు జగత్కారణ మనఁబడునది విష్ణు

మూర్తియే కాని బ్రహ్మరుద్రాదులు కారని రామాయణము విశదీకరించు చున్నది. ఈయర్థము సంక్షేప రామాయణమున విశకలితముగా నున్నను నిచ్చట మీమాంసా న్యాయపూర్వకముగఁ బరిపూర్ణ రామాయణము విశదము చేయు చున్నది. కావఁ బునరుక్తము కాదు. "ప్రాయేణ పూర్వ భాగార్థో, ధర్మశాస్త్రేణ కథ్యతే । ఇతిహాస పురాణాభ్యాం వేదాంతార్థః ప్రకాశ్యతే" యన్నట్లు లిది యితిహాసము గావ వేదాంతార్థ విచారరూపమని తెలియఁగునది. "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే, యేనజాతాని జీవంతి, యత్ప్రయం త్యభిసం విశంతి, త ద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మ" యని యుపనిషత్తునందు యుకారణ వాక్యమునందు జగత్కారణము బ్రహ్మమని చెప్పఁబడి యున్నది. ఆ కారణము త్రిమూర్తులలో విష్ణువేయని యీ గ్రంథమున విశదము. ఒకగ్రంథమునఁ బ్రతిపాద్యవిషయ మాఱువిధముల నిశ్చయింపవలయును. "ఉపక్రమోపసంహారా వభ్యాసో పూర్వతాఫలం । అర్థవాదోప పత్తీచ, లింగంతాత్పర్యనిర్ణయః" గ్రంథాది - గ్రంథాంతము - గ్రంథ మధ్యము - అపూర్వత-ఫలము-అర్థవాదము యుక్తులు వీనిచే గ్రంథప్రతి పాద్యవిషయము తెలిసికొనఁదగు. ఇవియన్నియు విష్ణువిషయమున నేకీభవించి యున్నవి.

(౧) గ్రంథాదియందు - 'ఎవ్వఁడీ ధారిణి' నని వేదాంతమునందుఁ జెప్పఁబడిన గుణవంతుఁడు త్రిమూర్త్యాదులలో నెవ్వఁడని వాల్మీకి ప్రశ్నించినపుడు రామచంద్ర మూర్తిగ నవతరించినవాఁడే యని "జనియించెనయ్య యిక్ష్వాకు వంశంబున" నను నది మొదలు నారదుఁ డుత్తరము చెప్పెను. విష్ణువేకదా రామచంద్రమూర్తిగ నవతరించెను.

(౨) అంతమున బ్రహ్మవాక్యమునందు సకలజగత్కారణుఁడగు విష్ణువే రామచంద్రమూర్తియని స్పష్టముగ నున్నది. చూ. ఉత్తర (౧౫౮౩-౧౫౯౪-౧౬౫౪). "పూర్వంబు జగములఁ బొలియించి మాయచే, స్వయముగ జలరాశిశాయివగుచుఁ" "నొలుత సృష్టించితి జలములయందు నన్నె" "వారిజంబున నీ నాభివలన నన్నుఁ గలుగఁజేసి" "రారమ్మువిష్ణు" ఇత్యాదులు బ్రహ్మవాక్యములు.

(౩) గ్రంథమధ్యమున బాలకాండమున "ఈలోనన జాంబూనద । చేలుండు జగత్ప్రభుండు శ్రీకరభృతరు । గ్జలుండు శంఖచక్ర X । దా లలితుఁడు విష్ణుమూర్తి త్వర విచ్చేసెన్." బాల. ౪౪౫ ప అనుపద్యమున జగత్కారణత్వము విష్ణుదేవునకుఁ జెప్పఁబడెను. "అరిమర్దన నిర్జేశద । పరమగతివి మాకు నెల్లవారికిఁ గావన్" అను దేవతల వాక్యముచేతఁ బరాత్పరున కసాధారణమైన సర్వశరణ్యత్వ మను గుణము చెప్పఁబడెను అపైన 'కాళగళాదిసురుల్ మధుద్విషున్

వినుతి రొనర్చి యనుపద్యమున సర్వస్వాతంత్ర్యతయుఁ జెప్పఁబడెను. "ఏ నెఱుం గుదు గాకేంద్ర యీ మహాత్ము రాము సత్యపరాక్రమోద్దాము మఱి ప్రసిద్ధతేజోధికుండు వసిష్ఠమునియు నీ తపస్వులెల్లరు నెఱుఁగువారు" అను విశ్వామిత్రువాక్యమున "వేదాహమేతం పురుషం మహాంతం । తమేతం వేదాను వచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేన తపసా నాశకేన" యను శ్రుతియందున్నట్లు మహాపురుషతయు, తపోబలము లేక తెలియ సాధ్యము కాకుండుటయు శ్రీరామచంద్రమూర్తి విషయమునఁ దెలుపఁబడెను. సీతా వివాహఘట్టమున వంశక్రమము చెప్పునపుడు "అవ్యక్తజుఁడు నిత్యుఁ డవ్యయుండగు బ్రహ్మ గని మరీచి"నను (బాల. ౧౭౮౫ ప.) వసిష్ఠుని వాక్యమున సకల మూలకారణత్వము చెప్పఁబడినది. "కం. గుడు సుంగ్రామువు వేలుపు, వడికిని శివధనువు చెడిలి పడుటయు వేల్పుం । దుడుములు మునులును విష్ణువె । కడు వధికుం డనుచు నపుడు గ్రహియించి రెదన్" (బాల. ౧౩౭౯) అను పరశురామవాక్యమున సర్వాధికత్వము చెప్పఁబడినది.

అయోధ్యాకాండమున – ౭ ప – 'రావణుఁజంప దేవతా । బృందమతిన్ సనాతనుఁడు విష్ణువు పుట్టె ధరన్ నరాకృతిన్' అని శ్రీరామచంద్రమూర్తికి సనాతనత్వము చెప్పఁబడినది. 'ఆకాశ ప్రభవో బ్రహ్మ శాశ్వతో నిత్య అవ్యయ' యను పద్యమున శ్రీరామునకు సర్వవ్యాపకత్వమును, స్వయంప్రకాశకత్వమును నీ రెండు గుణము లాకాశశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడినవి. బాల–౧౭౮౫ లోని అవ్యక్తవాచ్యుఁడును నిందలి యాకాశవాచ్యుఁడు నిరువురు నొక్కఁడే. విష్ణు వనుటకు శ్రీ భాగవతమున :—

ఉ॥ సర్వఫలప్రదాతయును • సర్వశరణ్యుఁడు సర్వశక్తుఁడున్
సర్వజగత్ప్రసిద్ధుఁడును • సర్వగతుండగు చక్రపాణి యీ
సర్వ శరీరులున్ వినఁగ • సంగతిఁ జెంది విశీర్యమాణులై
పర్వినచో నధంబుగతి • బ్రహ్మము దాఁ జెడకుండు నెప్పుడున్. అనికలదు.

అరణ్యకాండమున :– "జనకాత్మజ సంబంధం బున రాముం డప్రమేయపురుతేజుఁడు" (౫౭౫ ప) అను మారీచువాక్యమున నపరిచ్ఛిన్న మాహాత్మ్యము చెప్పఁబడెను.

కిష్కింధాకాండమున :– "ఉ॥ సాధులవాస వృక్షము, ప్ర • శస్తమహాగతి యార్యకోటికిన్ । బాధితపాళికాశ్రయము. బంధురకీర్తికి నేకపాత్రమా । రాధిత శాస్త్రలోకిక వరప్రతిపచ్ఛుభశీలి వల్లభా । భూధరమెల్ల ధాతులకుఁ బోలె గుణంబుల కెల్ల నిక్కయా॥ కిష్కింధ – ౩౮౬." అను తారావచనమున జ్ఞానానందాదులగు సమస్త కళ్యాణగుణములు శ్రీరామచంద్రమూర్తికే చెప్పఁబడినవి.

సుందరకాండమందు :- "గీ॥ అధిపబ్రహ్మస్వభువు చతురాస్యుఁడైన। త్ర్యంబకుఁడు రుద్రుఁడును బురహరుఁడునైన। నింద్రుఁడు మహేంద్రుఁడును సురాధీశుఁడైనఁ గలన శ్రీరామునధ్యునిఁగావలేరు॥" (౧౧౯౬ ప). అనుపద్యమున సర్వసంహారకత్వమును రామచంద్రమూర్తియందుఁ జెప్పఁబడినది. "అకట యవ్యక్తమేక మనంతమగు నచింత్యవిష్ణుసుతేజంబు స్వీయమాయ, వానరాకృతిఁ గైకొని వచ్చునేమొ! ౧-౨౩౭. యను పద్యమున ననంతరూపత్వ మను గుణము చెప్పఁబడెను.

యుద్ధకాండమున :- 'హిరణ్యగర్భ స్సమవర్తతాగ్రే' యను శ్రుతివాక్యమువలనఁ జతుర్ముఖ బ్రహ్మకును 'యదాతమ స్తన్నదివా నరాత్రి ర్నసన్నచాసచ్ఛివఏవ కేవల' యను శ్రుతియందు శివునకును, 'ఇంద్రో మాయాభిః పురురూప యీయతే' యను శ్రుతియందు నింద్రునకును జగత్కారణత్వమున్నట్లు తత్త్వముల నిరూపించు సందర్భములఁ జెప్పుచుండ విష్ణువునకే కారణత్వమనుట యెట్లు యుక్తమని ప్రశ్న మనస్సునం దుంచుకొని విష్ణువు దేవతలకన్న శ్రేష్ఠుఁడని చెప్పుటం బట్టి యాయనకే కారణత్వమనియు ఈ తత్త్వనిరూపణ సందర్భములఁ జెప్పియున్న హిరణ్యగర్భ శివేంద్రశబ్దములు, సత్, బ్రహ్మ, ఆత్మ శబ్దములు విష్ణువునకే పేరని యెఱుంగునదియును తలంపుతో "కాన రాముండు నిక్కము మహాయోగి యనాదిమధ్యాంత సనాతనుండుఁ। బరమాత్ముఁడును బరాపరుఁడు మహాత్ముఁడు, బరమ మహాత్తును బరమధాత। శ్రీవత్సవక్షుండు శ్రీనిత్యనిలయుండు, శంఖచక్రగదాదిసాధనుండు। శాశ్వతుండు ధ్రువుం డజయ్యుండు సత్యపరాక్రముఁడగు విష్ణుఁ డవనిమీఁద (యు. ౨౧౩౮ ప) నని చెప్పఁబడెను. ఆకాండమందే (౨౭౦౭) "నారాయణోదేవ లక్ష్మీసనాథా విభూ శంఖచక్రాయుధా" నీవ మున్నొంటి శృంగంబు భూదారమై భూమికాధారమై నిల్చు పెన్వేల్పవుం" అని నారాయణశబ్దవాచ్యుఁడు రాముఁడే యనియు నున్నది. నారాయణ శబ్దము పరమాత్మ పరమని వేదాంతమునఁ బ్రతిపాదింపఁబడినది. నారాయణుఁ డను పేరు విష్ణువునకే యనుటయు నప్రకంప్యముగదా. ఇట్లనేక స్థలములఁ బరమాత్మకుఁ గల యసాధారణ గుణములతో శ్రీరాముని జెప్పుటచే విష్ణుస్వరూపుఁడగు శ్రీరాముఁడే జగత్కారణమగుట సిద్ధము.

(౮-౫) పరాత్పరుఁడు విష్ణువే యనుట యిట్టి గ్రంథముచే నెఱుఁగవలయునుగాని ప్రత్యక్షాది ప్రమాణములచేత నెఱుఁగుట యసాధ్యము. కావున నపూర్వతయు నిటఁ గలదు. అపూర్వత యనఁగా నితరప్రమాణములచే దెలియరానిది దెలుపుట, ఫలంబును శ్రీరామచంద్రమూర్తి పరాత్పరుఁ డనుట కనుకూలముగ నున్నది. రామచంద్రమూర్తి తనయందుఁ బ్రీతిగల కోసలవాసుల కందఱకు సాలోక్యమునుగదా ఫలముగా నిచ్చెను. అది పరమాత్మకుఁగాక తక్కిన యెవ్వరికి సాధ్యము?

(౬) అర్థవాదమును యుక్తులును రామచంద్రమూర్తి పరమాత్మయనుట యందే కలవు. అర్థవాదము = స్తోత్రము. బాలకాండమునఁ బరశురామ గర్వభంగ ఘట్టమున 'నీ రెండు విండులు భూరిసత్త్వంబులు' ననునది మొదలు స్తోత్రము చెప్పఁబడినది. 'గుడుసుంగ్రైదువు వేలు' అను పద్యము మీఁద నుదాహరింపఁబడెను. దానియందు విష్ణువు శివు నోడించుటచేత విష్ణువే శివుని కన్నను గొప్పవాఁడను యుక్తిచే విచారించి నిర్ధారణచేసినట్లు చెప్పఁబడినది. మఱియు నరణ్యకాండమున ౧౩ వ పద్యమున నగస్త్యుఁడు పూజించు సర్వదేవత స్థానములఁ జెప్పి రుద్రస్థానము చెప్పకపోవుట యాయన పూజార్హుఁడు కాఁడనుటను స్పష్టపఱుచును. ఈ దేవతాస్థానము లన్నియు నగస్త్యదర్శనార్థము వచ్చిన దేవతల స్థానములని చెప్పరాదా? అగస్త్య దర్శనార్థము రుద్రుఁడు వచ్చుట లేదు. కావున నాయనకు స్థానము కల్పింపలేదనరాదా! అనరాదు. అగస్త్యదర్శనార్థమై వచ్చు దేవతలందఱు సాధారణ దేవతలే ప్రధాన దేవతలు కారు. ఇటఁ జెప్పిన దేవతలు ప్రధాన దేవతలు కావున వీరు పూజ్యులే కాని యగస్త్యపూజకులు గారు. గృహస్థు గృహమున దేవత లున్నట్లు చెప్పినచో వారు గృహస్థుఁడు పూజించిన దేవతలని యేర్పడునే కాని గృహస్థునిఁ బూజింపవచ్చిన దేవతలనుట సరసముగాదు. మఱియు "రుద్రుండు త్రిదశులఁగాంచి రోషమునను భాగార్థులార! భాగంబు నాకు నేలకల్పింప"రని రుద్రుఁడడిగినట్లు చెప్పుటచే రుద్రునకు యజ్ఞభాగము లేదని యేర్పడుచున్నది. కావున నిట్టి దేవతకుఁ బరత్వము చెప్ప నెట్లగును? కాబట్టి యుపక్రమాదులగు తాత్పర్య లింగము లాఱును, సహాయముగ నుంచుకొని రామాయణము రామచంద్రమూర్తిగ నవతరించిన విష్ణువే పరతత్త్వమని నిర్ధారణ చేయుచున్నది. ఈ యర్థమునే చతుర్ముఖుఁడు.

ఉ॥ ఉత్తమ కావ్య మియ్యది త్వదుద్భవమాది సుఖంబు దుఃఖముల్
హత్తినరీతిఁ దెల్పెడి యథార్థముగా సభవిష్యమై మఱిన్
నోత్తర మానటుల్ పలికె సొంపుగ వాల్మికి దానినెల్ల నీ
విత్తఱి విన్మ నీవ యవనీశ్వర! యచ్యుతుఁడ వద్ది గైకొనన్॥

కం॥ నీయంద సుప్రతిష్ఠిత! మై యఖిలం బుండు రామ యాదిమకావ్యం
బీయది దివ్యం బద్భుత! మై యజ్ఞానచ్యుతంబు నై సత్యంబై.

—ఉత్తర. ౧౧౩౨-౧౧౩౩.

అని చెప్పెనుగదా. దీనివలన రామాయణమునఁ జెప్పఁబడిన పరతత్త్వము శ్రీరామచంద్రమూర్తిగా నవతరించి విష్ణువే యని స్పష్టపడియె. జటాయువునకుఁ గోసలదేశప్రజల కందఱకు మోక్షమిచ్చిన వాఁడు పరతత్త్వము గాకున్న మఱి యెవ్వఁడు కాఁగలఁడు? నీవ యచ్యుతుఁడ వనుటచే తానుగాని రుద్రేంద్రాదు

లెవ్వరు గాని దీని కర్తలుగా రని బ్రహ్మాభావము. విష్ణువు పరమాత్మ యయ్యెనేని యాయనకు రామాద్యవతారము లెట్లు యుక్తమగును ? కర్మముచేఁగదా జన్మముగలుగును. పరమాత్మ కర్మరహితుఁడు నిష్కళం నిష్క్రియం శాంత మ్మని కదా యుపనిషద్వాక్యము - అని కొందఱు సందేహింతురు. అది యుక్తము గాదు. కర్మాయత్తజన్మము ఇచ్ఛాయత్తజన్మము అని జన్మములు రెండువిధ ములు. అందు బద్ధజీవులకుఁ గర్మాయత్తజన్మము. ఈశ్వరునకు నిచ్ఛాయత్త జన్మ. 'అజాయమానో బహుధా విజాయతే' యని శ్రుతియు, 'ఇచ్ఛాగృహీతాభిమతో రుదేహః' యని స్మృతియు నీయర్థమునే తెలుపుచున్నవి. దుష్ట శిక్షణ శిష్టరక్షణములఁ జేసి లోకములఁ గాపాడుటకై భగవంతుఁడా యా కాల ముల కనుకూలముగ స్వేచ్ఛచే స్వశక్తిచే నప్రాకృత దేహములఁ గల్పించు కొనును వేష మిట్టిది వేసినను బరత్వశక్తి తప్పదు. రాజు మాఱువేషము వేసి కొని నంతనే ప్రభుత్వశక్తి తప్పునా ? కారాగృహములఁ బరీక్షింపఁ బోవు నధి కారులకు నేరముచేసి శిక్ష యనుభవింపఁ బోవు దోషులకు భేదములేదా ? ఆశ్రి తులకు మోక్ష మిచ్చుశక్తి పరదేవతకే కదా కలదు ! అది శ్రీరామచంద్రమూర్తి యందుఁ గల దని చెప్పఁబడెను. 'ఏదిగతి యజ్ఞశీలుర కేది యాహి । తాగ్ను లకు నపరావర్తులైనవారి । ఉర్విదాతల కట్టి యనుత్తమగతి । కరుగు మత్సంస్కృతి మదాజ్ఞ నమిత సత్త్వ' (అరణ్య. ౧౭౬) అను పద్యమున అపరావర్తులైన వారి కనుటచే రాముఁడు జటాయువునకు మోక్ష మిచ్చినట్లేర్పడెను. ఈ పద్యమున నపరావర్తులైన వారి కను పదమును గుఱించిన విచారము సంక్షేపరామాయణ మున ౧౭ వ పద్యమున గలదు.

రాముఁడు పరతత్త్వ మయ్యెనేని సంధ్యావందన సూర్యనమస్కారాది కర్మ ములు చేయనేల యని యాక్షేపము స్వధర్మము శ్రేయస్కర మని స్వధర్మ మార్గమునఁ దాను వర్తించి లోకుల వర్తింపఁ జేయుటకై మాయామానుష వేషధారియగు రామచంద్రుఁడు అట్లు వర్తించెను. నర్తకు లే యే వేషములు ధరింతురో దానికిఁ దగిన చేష్టల రంగమున వర్తింపవలయును. గాని తత్పూర్వము వా రున్నదశల నాలోచించి వర్తింపరాదుగదా !

“ఆత్మానం మానుషం మన్యే” నేను మనుష్యుఁడ నని తలఁచెద నని చెప్పిన వాఁడు దానికిఁ దగిన చర్యయందుఁగదా యుండవలయును. కావున వసిష్ఠ విశ్వా మిత్రాది ఋషులకుఁ, గౌసల్యాహల్యాది స్త్రీలకు మ్రొక్కినట్లే సూర్యోపాస్తియుఁ జేసెనని యెఱుంగవలయును. అని సమాధానము. కాఁగా, రామచంద్రమూర్తిగా నవతరించిన విష్ణునే పరతత్త్వము. దాని కాధారముగ బాలకాండమున నాయనకు సృష్టి కారణత్వమును, అయోధ్యాకాండమున స్థితికారణత్వము, అరణ్యకాండ మున మోక్షప్రదత్వము, కిష్కింధాకాండమున సర్వకారణత్వము, సుందరకాం

డమున సర్వసంహారకత్వము యుద్ధకాండమున వేదాంతవేద్యతయు. ఉత్తర కాండమున సృష్టికర్తలగు బ్రహ్మాదులకుఁ గారణభూతుఁ డనియుఁ జెప్పఁబడి యున్నవి. ఈ యర్థము వకుళాభరణాది గురుపరంపరా ప్రాప్తమైన దనియు నాగసస్మృతి కాదనియు నెఱుంగునది. ఇందలి విశేషార్థము లందందుఁ జెప్పఁబడును. ఈ విషయముల శ్రీరామపరత్వము చూచునది.

ఇది ద్వైత విశిష్టాద్వైతాది భాగవతుల యభిప్రాయము. వాదాద్వైతుల కెల్ల నిది యింద్రజాలము. శాక్తేయులు శ్రీత్రిపురసుందరీదేవియే రామచంద్రమూర్తిగా నవతరించె నందురు, బౌద్ధులు బుద్ధదేవుఁడే (మాయాదేవిసుతుఁడు) యాకాలమున శ్రీరాముఁడుగా నవతరించె నందురు. తురకలు తమ రహిమే రాముఁడందురు. శైవులు శివుఁడే రాముఁ డయ్యెనందురు. మన శ్రీరామచంద్రమూర్తి నేవీరందఱిన్ని భావముల నిన్ని నెపములనైనఁ బెట్టుకొని పూజించుచున్నారుగదా - యని రామ భక్తులు సంతోషపడుచున్నారు. కాని వేఱొండభిప్రాయము గలవారుగారు. రావణుఁడు నీవు విష్ణువు పంపిన వచ్చితివా యని హనుమంతుని నడుగ నాయన యెవఁడో నేను రామదూతనే యనెనుగదా. ఈ గ్రంథకర్త యభినివేశమట్టిదే. ఈ గ్రంథమున విశ్వాసముంచి బాగుపడఁగోరు వారికి శ్రీరామచంద్రపదారవింద భక్తి పూరిత చిత్తమున ననుష్ఠానమున సీతారామా ద్యనుకరణముగాని విష్ణ్వనుకరణము గాదు. శివానుకరణముగాదు. శక్త్యనుకరణముగాదు. శుష్కవివాదముగాదు. స్వాభిప్రాయంబున స్థిరులై పరాభిప్రాయము సహించుట యుత్తమజనలక్షణము.

## ౨. ఉపాయ వివేచనము.

ఇట్లు పరమత్త్వమును స్థాపించి యట్టి పరమాత్మ ననుభవించు నుపాయము శరణాగతి యని యందుఁ బ్రతిపాదించుచు నాయుపాయమే వారివారి యధికారమునుబట్టి వారివారి యిష్టమును సాధించుచున్నాఁ డనియు జెప్పుచున్నాఁడు. కాఁబట్టి యీగ్రంథము 'యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాగ్ంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై. తగ్ంహ దేవ మాత్మబుద్ధిప్రకాశం. ముముక్షుర్వై శరణమహం ప్రపద్యే." యను శ్వేతాశ్వతరోపనిషదర్థమును వివరించును.

అందుఁ బ్రథమమున "ఈలోనన జాంబూనద । చేలుండుజగత్ప్రభుండు శ్రీకర భృశరు । గ్జాలుండు శంఖచక్రగ । దా లలితుఁడు విష్ణుమూర్తి త్వర విచ్చేసెన్' అను పద్యమున సర్వస్వామియగు సర్వేశ్వరుఁడు లోకు లెప్పుడు తన్ను రక్షింపఁ వేఁడుదురా యని ప్రతీక్షించువాఁడు కావున నా సమయము కాను జగద్రక్షణము సేయుట కనుకూలమైనదిగదాయనియుబ్బి మిగుల వెలుఁగుచు రక్షణసాధనములగు శంఖచక్రాదులతోఁ దన రక్షణము గోరుచుండు దేవతలుండు చోటికిఁ దానే వచ్చి

చేరెను. బ్రహ్మరుద్రాది దేవతలట్టి దేవునిం జూచి రావణవధయను ఫలముం గోరి శరణు జొచ్చిరి. ఖలుని వధియించి సురపాళిం గావ నిన్ను శరణుచొచ్చిన వ్యర్థము కాదనియుం జెప్పెను. అదిగాక "అన్న పదంబులంబడి మహామతి గట్టిగం బట్టి కొంచు నాయన్నలమిన్న సీతం గని యూరెను । ప్రార్థనచేసి మున్నుగా" అయోధ్య. ౨౪౧ అను పద్యమున నరణ్యమునకుం దన్నుంగూడం దీసికొనిపోవ లక్ష్మణుండు చేసిన శరణాగతిచేత శరణాగతికిం బురుషకార మవశ్యమని తెలియు చున్నది. "రాముఁడు పట్టనంబునకు రా మదిఁబూనిడి దాఁక నింద శా । లా ముఖమందు నప్పిడి యిలాత్రిదశుం డధమర్ణువాకిటన్ । మోమున గుడ్డనైచు కొని ముట్టక కూడును నీళ్ళు నుండున । క్లేశమును ముట్ట కేను వసియించెద" అయోధ్య. ౪౪-౩ ప. అని భరతుఁడు పట్టాభిషేకార్థమై శరణుచొచ్చెంగదా అది యేల విఫలమయ్యె నన నింతకుం బూర్వమే రావణవధార్థమై దేవతలు శరణాగతిచేసియుండుటంబట్టియు ననివార్యమైన జనకాజ్ఞ యను ప్రబల ప్రతిబంధ మడ్డుపడుటను భరతుని శరణాగతికి ఫలవిలంబమైనది. కాని వ్యర్థము కాలేదు. అంతమాత్రమేకాక యిప్పటికి రామపాదుకల లాభము కలిగినది. శరణాగతికిం బ్రబల ప్రతిబంధ ముండెనేని కాలవిలంబన మగును గాని వ్యర్థముగాదు. అప్పటికిం గొంత ఫలమైన కలుగక తప్పదని దీనివలనం దెలియనయ్యెడి. దండకారణ్య వాసులు ఋషులు విరోధి సంహారార్థమై శరణాగతి చేసిరి. అరణ్య. ౧౦-౪౦. 'మత్స్వామివి నీవ నీవు వనధారిణి నుండిన నూరనుండినన్' యని వారి ప్రార్థన

"కావున మేమెల్లరమును నీ విషయమునందు నుంట నీచే నెపుడుం గావం బడ నర్హులము" అనియుం జెప్పిరి. 'నీ విషయము నందు నుంట' యను పదము శరణాగతి యనం బ్రభువున్న దేశమున నుండుటే చాలునని తెలుపు చున్నది." "కాకియు నెల మూఁడులోకములను, సంచరించుచుం బలువుర శరణు వేఁడెం గన్న తండ్రియు సురలును ఘనమహర్షి, చయమునుం దాము గావంగం జాలమనంగ మరలి చనుదెంచి రామునే శరణుచొచ్చె. శరణంచు ధరణిపై సాఁగిలంబడి నట్టి వాయసుంగని యది వధ్యమయ్యుం జంపకకాచితి" సుందర. ౯౩౩ ప. అను కాకాసుర వృత్తాంతముచేత రక్షకుని యెదుటం బడి యుండుటే శరణాగతికిం జాలునని తెలియుచున్నది. కావుననే యీ గ్రంథకర్త యనన్యులై కోదండరాముల సన్నిధి నొంటిమిట్టయందుం బడియుండం గోరుట.

అపరాధివి వారిమొఱం । గపినాయక దోషహరణశరణమ్మ మా । నుపమ మతిమెత్తిలే రింక । నిపుడంజలి జేర్చి మ్రొక్కుమీ సౌమిత్రిన్." కిష్కింధ ౭౭౭.

అను సుగ్రీవుని వృత్తాంతముచే శరణాగతి కంజలి బంధమేచాలునని తెలియ నయ్యెడి. "రావణా! కొంకకు రాముతోం జెలిమిం గోరుము యప్పురుషోత్త

ముందు ధర్మాత్ముఁడు నిన్ను నేలు శరణాగతవత్సలుఁడొట వర్తిలిన్''. సుందర ౫౫౬. అని సీత రావణున కుపదేశించిన వాక్యముల వలన శరణాగతికి నాను కూల్య మావశ్యక మని యేర్పడుచున్నది. "అవజ్ఞ చేసిన్ దురుసుఁ నాలుబిడ్డ లను ద్రోపిడి యిడ్చ్యెడ రామచంద్రునిన్ శరణముఁ జొచ్చినాఁడ'' యుద్ధ. ౩౨౮ అను నీవిభీషణశరణాగతి వాక్యములవలన శరణాగతికి విరోధపరిహార మత్యా వశ్యక మని స్పష్టమగుచున్నది "తూరుపు మొగమై మునియై శయనించెను నద్వానిధిఁ బ్రార్థించుకొనుచు'' యుద్ధ. ౪౩౬ అను రామశరణాగతియందు నయోగ్యుఁడు శరణాగతి చేయునపుడు వేఱుయోగ్యత సంపాదించుకో నక్కఱ లేదు. యోగ్యుఁడు శరణాగతి చేయునపుడు నయోగ్యత తెచ్చుకోఁ బనిలేదు. శరణాగతికిముందు వాఁడువాఁ డుండు దశయే చాలును. అశుద్ధ మగు లంకా నగరమునుండి శరణార్థియై వచ్చిన విభీషణుఁడు శరణాగతికిఁ బూర్వము తన పూర్వపు టునికికై పశ్చాత్తాప పడుట తప్ప వేఱుప్రాయశ్చిత్తాదులఁ జేసికొని క్రొత్తయోగ్యత సంపాదించుకొని రాలేదుగదా శరణాగతికిఁ బూర్వము క్రొత్త యోగ్యత సంపాదించుకో నక్కఱలేనియెడల సముద్రునియందు రామచంద్ర మూర్తి శరణాగతి వ్యర్థము కానేల ?- అని యాక్షేపము. సముద్రునకు సామ ర్థ్యమును గారుణ్యమును లేకుండుటచేతనే యని సమాధేయము. సమర్థుఁడు కారుణికుఁడు నగువానిని శరణుచొచ్చిననే శరణాగతి సఫలమగును. శ్రీరాముల కంటె సముద్రుఁడు సమర్థుఁడును గాఁడు, కారుణికుఁడును గాఁడు. కావున వ్యర్థ మయ్యెను. "మనలన్ క్షమియింపఁగా వేఁడుకొంటయే పోలును.'' సుందర. ౭౦౮ వ. అని త్రిజట సీతాదేవినిశరణు వేఁడెను ఈకారణముచేతనే రావణ వధానంత రము హనుమంతుఁడు రాక్షసస్త్రీలనందఱఁ జంప నాజ్ఞయిమ్మనఁగా త్రిజటాశర ణాగతినిఁ స్మరించి హనుమను వారించి వారల రక్షించెను. దీనివలన నాపన్నుఁ డైన వానికై మఱియొకఁడు శరణాగతి చేయవచ్చు ననియు నది సఫలమగు ననియు స్పష్టమయ్యె. వైష్ణవులపక్షమున భాష్యకారులు శరణాగతి చేసిరి. విభీషణుఁడు శరణన్నమాత్రాన శరణువేఁ డని యాయన మంత్రులనుగూడ రక్షిం చుటచే శరణాగతుని సంబంధులకును భగవత్కటాక్షము సిద్ధమనుట స్పష్టము. ఇట్లాదిమొదలంతమువఱకు నీగ్రంథమున వారివారి యిష్టానుసారము శరణా గతి ఫలించుననుట విశదీకరింపఁబడినది, అట్టి శరణాగతియే మోక్షమునకు హేతు వని యెఱుంగునది ఇందలి యితరవిశేషము లా యా సందర్భములందుఁ జెప్పఁబడును.

### ౩ శరణాగతికి ముఖ్యఫలము

భగవంతునియెడఁ జేసిన యిట్టి శరణాగతికి ముఖ్యఫలము భగవత్సన్నిధానమునఁ జేరి భగవంతునికి సేవచేయుచుండుటయే యనియు నితరఫలము లానుషంగికము

లనియు నీ గ్రంథమువలన స్పష్టమగుచున్నది. మొట్టమొదట దేవతలు శ్రీ విష్ణుమూర్తిని శరణువేఁడుటవలనఁ గలిగిన ప్రధానఫలము రాము వాన రాది రూపముల నవతరించి భూమియం దవతరించిన భగవంతునకు సేవచేయు టయే.

రావణవధ యానుషంగికఫల మని యెఱుఁగవలయును, లక్ష్మణుఁడు శరణు చొచ్చి యిట్లు ప్రార్థించెను. "పండులు గడ్డలున్ వననివాసులు గ్రాసము గాఁగ మెక్కు వేళ్ళండు నైనఁ దెచ్చెదను, సర్వజ నీవును గూడియాడుచున్, గొం డల పేటుల న్నిదుర గూరియుయున్నను మేలుకొన్నఁ గోదండ ధరుండనై మెలపుదాలిచి సర్వముఁ దీర్చుచుండెదన్" అయోధ్య. ౮౮౭ ఇందు శరణా గతికి సర్వకాల సర్వదేశ సర్వావస్థలయందును భగవత్కైంకర్యమే ప్రధాన ఫల మని తెలియుచున్నది. చిత్రకూటమున భరతుఁడు రామచంద్రమూర్తి శరణు చొచ్చినదియుఁ దాత్కాలముఁ గాకున్న గాలాంతరముననైన రామసేవ దొరకునుగదా యను తలంపుతోనే, భరతుఁడు శరణాగతి చేయకుండిన యెడల రామచంద్రుఁ డయోధ్యకు మరల వచ్చియుండఁడు. భరతునకు రామసేవ లభించియు నుండదు. ఈభయముతోనే భరతుఁడు శరణాగతుఁడయ్యెను. (అయోధ్య. ౧౫౬-౫-౧౫౭-౧) (యుద్ధ. ౨౪౮౨ ప, చూడుఁడు). దానికి సంపూర్ణ ఫలము వెంటనే ప్రతిబంధక బాహుళ్యముచే దొరకకున్నను దాత్కాలిక ఫలమైన శ్రీరామపాదుకలసేవ లభించి తుదకుఁ బ్రధానఫలమగు శ్రీరామ సేవయు లభించెను. దండకారణ్యమున మునుల శరణాగతికి ఫలము శ్రీరాముని స్తోత్రమే.

స్తుతించుటయుఁ గైంకర్యమే అనుషంగికము విరోధినాశము

ఉ॥ భాసురసంభవత్కుముదబాంధవతేజుని రామచంద్రునిన్
శ్రీసహితున్ సుమిత్రసుతుస్ఫీతయశస్విని జానకీపతిన్
మాపరరక్తి పూర్ణబహుమాన పురస్సరయుక్తి మంగళా
శాసన సంప్రయుక్తిని బ్రశస్తమతుల్ భజియించి రాస్థనై.  అర. ౮.

అని యీసందర్భమునఁ జెప్పఁబడినది.

సుగ్రీవ విభీషణుల శరణాగతికిఁ బ్రధానఫలము రామసేవయే. రాజ్య లాభాదు లానుషంగికములు. చం॥ హరిచయనాథుఁ డీకరణి నావహకీర్తిగడించి యూమినీ। చరపతి గాసిపెట్టి సువిశాల నభోంగణమున్ మహోజవో। ద్ధురగతి డాఁటివచ్చి నవతో యజనేత్రుని రాముఁ బ్రక్కఁగా। హరివరసంఘమధ్యమున నల్లన నిల్చె క్రమంబుదీఱఁగన్.  యుద్ధ. ౮౧౯.

సుగ్రీవుఁడు రావణుమీఁదికి బోవుటకుఁ గారణము. పరులచేఁ దాను చేయించు సేవతోఁ దృప్తిలేక తాను బ్రత్యేకముగ యథాశక్తి భక్తి ప్రకటించుటకే. అటు గాకున్న హనుమదంగదాదులఁ బంపియుండిన నందున్న రాక్షసుల నందఱను రావణునితోడ గొంతులకుఁ దోఁకలుచుట్టి యీడ్చుకొని వచ్చియుందురు. రావణుని రణమున కీడ్చి చావఁగొట్టి బుద్ధివచ్చునట్లు చేయవలయునని హనుమంతుఁడు తలఁచెను. గాని యది నెఱవేఱినదిగాదు. ఆ లోపమును బూర్తిసేయ సుగ్రీవుఁడు మొదలుపెట్టెను.

విభీషణుఁడు "సకలభూత శరణ్యుని నిన్నుఁ జేరితిన్ నిను శరణంబుఁ జొచ్చితిని నెయ్యుర లంక సిరిం ద్యజించితిన్ – మనుజవరా భవద్గతము మత్సుఖ జీవితరాజ్య భోగముల్" యుద్ధ ౩౯౮ – అని చెప్పెను. దీనివలన విభీషణుఁడు కోరినది రామ సేవ యనియుఁ దక్కిన వానుషంగికము లనియు నేర్పడుచున్నది.

ప్రాణార్థియై కాకాసురుఁడు శరణుజొచ్చినపుడు రామచంద్రమూర్తి వానిని రక్షించెను. కాని వాని దుర్మార్గమునకు శిక్షగా నొక కంటిని దీసికొనెను. మరల దుర్మార్గప్రవర్తకుఁడు గాకుండుటకై యిట్లుచేసినది యనుగ్రహరూపక మే కదా! పరశురామునిపై నస్త్రమును బ్రయోగింపఁబూని యతఁ డనుకూలుఁ డగుటచే నతనిపైఁ బ్రయోగింపక యతని యిష్టమునకు విరోధియగు నతని సుకృతముపైఁ బ్రయోగించెను. మోక్ష మతని యిష్టము స్వర్గాది ప్రాప్తి హేతువు పుణ్యము మోక్షవిరోధి. మఱియు సముద్రమునకై యెత్తిన యస్త్ర మును వాని యనుతాపమును జూచి కరుణించి వానిపైఁ బ్రయోగింపక వాని విరోధులపై బ్రయోగించెను. 'తస్య పుత్రాదాయ ముపయంతి సుహృదస్సాధు కృత్యాం, ద్విషంతః పాపకృత్యా' మ్మను శాస్త్రోక్తి ననుసరించి యిట్లు రామ చంద్రమూర్తి చేసెను. ఇట్లే కాకాసురుని శిక్షయు నని యెఱుంగునది. అకించ నుఁడయి వేఱుగతి లేనివాఁడు సమర్థుఁడయి దయాళువగు వాని శరణుజొచ్చిన యెడ సఫలమగును. రామచంద్రమూర్తి సముద్రుని శరణుజొచ్చుట వ్యర్థ మగుటకు హేతు వీరువురు నధికారులు కాకుండుటయే. సముద్రుని శరణుజొరు మని విభీషణుఁడు చెప్పుటకుఁ గారణము తన శరణాగతి ఫలించినట్లే శరణా గతు లన్నివేళల సఫలమగునని తలఁచుటచేతనే. దేశము, కాలము, అధికారి, ఫలము లిట్టులే యుండవలయును. నట్లుండరా దను నిర్బంధము లేకున్నను ఇట్టి వానినే (అధికారినే) శరణు పొందవలయునని మాత్రము నిర్బంధ మున్నట్లు తేర్పడుచున్నది. విభీషణునకుఁ దెలియకున్న నా శాస్త్రప్రవర్తకుఁడైన రామ చంద్రమూర్తికిఁ దెలియదా, యేల శరణాగతి చేసె? ననిన విభీషణుని మూల మున లోకమునకు బోధించుటకే. ప్రపత్తియని చెప్పఁబడు శరణాగతియందుఁ బ్రధానముకాన శ్రీరామాయణమును దీర్ఘశరణాగతియని యీ భాణకుఁడు

చెప్పను సమస్తాంగములును ఆ శరణాగతి కనుకూలముగనే యిందుఁ జెప్పఁబడి నవి. సమర్థుఁడై కరుణాళువై సుశీలుఁ డగువానియెడ జేసిన శరణాగతి సఫల మగును. రుద్రధనుర్భంగము, పరశురామ జయించుట, సప్తసాలభేదము, సేతు బంధము మున్నగునవి రామచంద్రమూర్తి సామర్థ్యమును సర్వజ్ఞత్వమును బ్రక టించును. సీతావియోగకాలమందలి చర్యలన్నియు నీయన పరమ కారుణికుఁ డని చెప్పును. గుహ శబరీ సుగ్రీవాదుల వృత్తాంతము లీయన సౌశీల్య మును వెల్లడిచేయును, విశ్వామిత్రుని యజ్ఞసంరక్షణము. దండకారణ్య ఋషుల రక్షణము, రావణుఁడు బాధించిన సకలదేవతల సంరక్షించుటయు, తన సౌంద ర్యాదులఁ జూచి పరమ ప్రీతులయిన స్వదేశజనులకు మోక్షమిచ్చుటయు, నీయన సర్వరక్షకత్వమును జూపును. కావున నిట్టి సకల సద్గుణంబులు గల భగవంతుని యెడఁ జేసిన ప్రపత్తిచే సకలఫలములును గలిగినను వానియందు బ్రధానఫలము భగవత్ప్రాప్తియే. ఇతరఫలము లానుషంగికము లనుట యీగ్రంథ మున స్పష్టము. భగవత్ప్రాప్తిఁ గోరి శరణు వేడినవానికి నితరకామ్యార్థము లానుషం గికములై వచ్చునుగాని యితరకామ్యములఁ గోరినవానికి నవి మాత్రమే ఫలించును గాని భగవత్ప్రాప్తి లేదు. కోరినదాని కెక్కువ రాదు.

### ౪ పురుషకారము

ఇట్టి శరణాగతిఁ బురుషకార మావశ్యకము. రక్ష్యుని శరణాగతుని దోష ములనుగూడ గుణములుగఁ జెప్పి రక్షకుఁడు రక్షించునట్లు చేయుట పురుష కారము. రక్ష్యరక్షకులకు ఘటనసేయుట పురుషకారము. ఈ పురుషకారావశ్యకత యీ గ్రంథములో నొక్క ప్రధానవిషయము. ఈ పురుషకారమునకు వలసిన ముఖ్యగుణములు శరణాగతుని యెడ దయ శరణ్యునకు (రక్షకునకు) పరతంత్రుఁడు గను అనన్యార్హుఁడుగను నుండుట.

శరణ్యున కనన్యార్హుఁ డనఁగా రక్షకునకుఁ దప్ప మఱియొకనికిఁ బరతంత్రుఁడు గను దాసుఁడు (లోపడియుండువాఁడు) గను, గాకుండువాఁడు. ఆత్మస్వాతంత్ర్య మును గూడదు. శేషుఁడు అనఁగా రక్షకునకే తన చేనైన సేవచేయువాఁడు ? సీత రాముని కనన్యార్హగను పరతంత్రగను నుండుటఁ బట్టియు శ్రీరాముల యందు లక్ష్మణాదుల విషయమున సీతకుఁ బురుషకారము గలదు. అట్టిది సీతా చరిత్రయందుఁ బ్రధానము గాన నీ గ్రంథమునఁ బురుషకార మొక్కటి ప్రధాన మనుటయ్యె. ఈ పురుషకారము చేయఁగలవారు సమీపమున లేనపుడు అపరాధి మన్నింపఁ బడఁడు. ఉండెనేని మన్నింపఁబడును. పురుష కారము సీత రాముని సన్నిధానమున నుండుటచేతనే యపరాధి కాకము మన్నింపఁబడెను. ఆమె సన్నిధానమున లేకుండుటచే రావణుఁడు వాలి సంహా

రింపఁబడిరి. విభీషణశరణాగతి సమయమునఁ బురుషకారము చేసినవారు హనుమ దాది వానరులు. వారలను ముందుంచుకొనియే విభీషణుఁడు రాముని శరణు వేఁడెను. "రామచంద్రునిన్ శరణము చొచ్చినాఁడ; రఘుసత్తముతోడ జగచ్ఛ రణ్యుతోఁ బరమమహాత్ముతోఁ బ్లవగవర్యులు నాస్థితి వేఁడెల్పరే" యుద్ధ, ౩౨౮. అని విభీషణువాక్యము. ఆపురుషకారపూర్వకముగనే రామచంద్ర మూర్తి విభీషణుని గ్రహించెను.

'హా ఖ్యాతి లెమ్ము కంజహితపుత్రక ! వాఁడు విభీషణుండఁటయేన్, సమ్మతి రావ ణుండయయినన్ విను మే నభయం బొసంగితిన్' యుద్ధ. ౩౮౮. 'హన్మ యుక్తి సుగ్రీవుని వాక్యముల్ విని సుకీర్తి గ్రహించె దశాస్యుభ్రాత.' యుద్ధ, ౩౯౧ సుగ్రీవుఁడును హనుమమూలముననే రాముని శరణు చొచ్చెను. ఈ విషయము విపులంబుగఁ గిష్కింధాకాండయందు నాఘట్టంబునఁ జర్చింపబడినది. అల్పవిష యంబులందును నీ పురుషకారమును లోక మంగీకరించియే యున్నది.

౫ అధికారి స్వరూపము

ఇట్లు శరణాగతి ననుష్ఠించు నధికారికి శేషత్వము పారతంత్ర్యము స్వరూ పము. ఇట్టి స్వరూపములలోని శేషత్వము లక్ష్మణుని కార్యములయందు స్పష్టము "ఈ ప్రాజ్ఞానుజాతుండఁ దద్వరథీ సద్గుణరాజికిన్ వశుఁడనై దాస్యంబుఁ గా వించెదన్" కిష్కి-ధాం. ౧౩౫ప. 'క॥ అనుచరుఁడఁగాఁగ నన్నే లోఁనుదినాసై ధర్మ్యమిందుఁ గొలిదు నేనన్ । మనఁ గలుగుఁ గృతార్థుఁడనై । తిన నీకుఁ బ్రయోజనంబు దెలిసెడి దీనన్.' అయో. ౮౮౫ అని లక్ష్మణుఁడు చెప్పి, చెప్పి నట్లు లాచరించెను. మన కంటె భగవంతుఁడు గొప్పవాఁ డను జ్ఞానము శేషత్వము.

౬ భగవత్పారతంత్ర్యము

భరతు కార్యములచేఁ బారతంత్ర్యము స్పష్టము. 'ఆ గురుసత్యని గర్హలాడె ఛీ ! యని గురువంచు నిండుసభయందును గొంకక యూరటంబునన్.' అయోధ్య, ౧౯౫౭ ప- మొదలు యుద్ధకాండము ౫౮౩ పద్యమువఱకుఁ గల భరతు చర్య పారతంత్ర్యమును స్థాపించుచున్నది. రాజ్యంచాహంచరామస్య = రాజ్యము నేను రామునివారమే అని కదా చెప్పెను.

౭ భాగవత పారతంత్ర్యము

'అనురక్తు ననఘుశత్రు । ఘ్నుని త్యశత్రుఘ్నుఁ గైకకొమరుం డనుజున్ । దన వెంటఁ దీసికొనుచుం । జనియెను దన మేనమామ సదనంబునకున్.' అయో. ౨.

ఇట్టి సందర్భములయందు శత్రుఘ్నుని కార్యములచేత భాగవత పార తంత్ర్యము స్పష్టము. కాఁబట్టి యధికారికి భాగవత పారతంత్ర్యము కూడ నపేక్షితము.

## ౮ అర్థపంచకజ్ఞానము

శరణాగతున కర్థపంచకజ్ఞాన మావశ్యకము. i బ్రహ్మస్వరూపము. ii జీవస్వరూపము, iii బ్రహ్మప్రాప్తి కుపాయమైన శరణాగతి స్వరూపము. iv ఫలస్వరూపము. v ఫలప్రాప్తికి విరోధులగువాని స్వరూపము. ఈయైదింటికి నర్థపంచక మనిపేరు. రామునిచరిత్రయందు బ్రహ్మస్వరూపమును, లక్ష్మణచరిత్రయందు జీవస్వరూపమును, శరణాగతి వర్ణనమందు నుపాయస్వరూపమును, విభీషణాదుల కథయందు ఫలస్వరూపమును, రావణాది చరిత్రలయందు విరోధిస్వరూపమును జెప్పఁబడెను.

## ౯ అకించినత్వము

శరణాగతుఁడు అకించనుఁడు అనన్యగతికుఁడు నై యుండవలయును. అకించనుఁడు = కొంచెమైనఁ దనది యనునది లేనివాఁడు. శరణాగతి తప్ప వేఱుపాయము లేనివాఁడు. అనన్యగతికుఁడు = భగవంతుఁడు తప్ప వేఱు దిక్కులేనివాఁడు బ్రహ్మరుద్రాదులు వరము లిచ్చినను రావణునికిఁ జావు తప్పకుండుటచేత వారు రక్షకులు గారనియు, దశరథ చరిత్రవలనఁ దండ్రియుఁ గైకేయీ వృత్తాంతముచేతఁ దల్లియు విభీషణుఁడు ఇంద్రజిత్తు మొదలగువారి చరిత్రముల వలనఁ దోడఁబుట్టువులు కుమారులు రక్షకులు గారనియు, భగవంతుఁడొక్కఁడే రక్షకుఁడనియుఁ, దక్కిన వారు రక్షించుట భగవంతుని యాజ్ఞమీఁదనే యనియు నీ గ్రంథమువలన స్పష్టమగును.

## ౧౦ ఆచార్యవరణము

జీవుఁడు భగవంతుని స్వరూపము నాచార్యుల మూలముగనే యెఱుఁగవలయును గాని స్వరూపముగఁ గాదనుట హనుమంతుని చరిత్రయందు స్పష్టము. ఈ విషయము సుందరకాండ మందు విశదపఱుపఁబడును.

## ౧౧ ఔత్కంఠ్యత

శరణాగతుఁ డగు చేతనుఁడు ఎప్పు డీశరీరము తొలఁగి ముక్తి లభించునా యని యెదురు చూచుచుండవలయునని లంకలోని సీతావృత్తాంతము వలన నేర్పడుచున్నది 'కృతకృత్యాః ప్రతీక్షంతే మృత్యుం' ప్రియమివాతిథి మ్మని ప్రమాణ వాక్యము. ఈ నిరీక్షణము దేహమునందలి హేయబుద్ధిచేఁగాదు. భగవత్ప్రాప్తి యందలి యుత్కంఠచేతనే శరణాగతుఁడు 'నాభినందేతమరణం । నాభినందేత జీవితమ్' అని మరణము దూషింపరాదు బ్రదుకుబాటు కోరరాదు నెలజీతము దీసికొనువాఁడు జీతమునందలి యాశచేఁగదా నెల యెప్పుడు ముగియునా యని యెదురు చూచుట,

కం॥ రాముఁడు దశకంధరుసం । గ్రామంబున నింద చంపి కలబంధులతో ।
సేమముగ నన్నుఁ గైకొన । సామీరీ యతని కదిరె సముచిత కృతియా ॥

సుం, ౯౧౨

మఱియు సుందర ౬౬౩-౬౬౪ పద్యములు.

లంక శరీరము, రావణకుంభకర్ణు లహంకార మమకారములు, ఇంద్రజిత్తు మొదలగువారు కామక్రోధాదులు, విభీషణుఁడు వివేకము, లంకలోఁ జెఱయుం డున్న సీత శరీరములోనున్న బద్ధజీవుఁడు, హనుమంతుఁ డాచార్యుఁడు, ఆయున మూలమున సీతకు శ్రీరామచంద్రమూర్తి తన్నుఁగూర్చి విచారపడుచున్నాఁ డని తత్ప్రయత్నమున నున్నాఁడని తెలిసినది. శ్రీరాముల లక్షణములను హను మంతుఁడే చెప్పెను. సీత కంతవఱకు శ్రీరాముల లక్షణములు తెలియవా యన. రాదు. పుస్తకములమూలమున భగవల్లక్షణము తెలిసియుండినను వానిని గురు ముఖమున వినవలయును, వాల్మీకికి రామవృత్తాంతము తెలియకయా నారదుచే నుపదేశముఁ గొనెను? రామచంద్రమూర్తియే హనుమంతునిఁ బంపుటచే భక్తి విశ్వాసము లుండెనేని భగవంతుఁడే యాచార్యుని జీవు నొద్దకుఁ బంపు ననియు జీవి గురువును వెదకికొనుచుఁ బోవలసినపని లేదనియు నేర్పడెను. భగ వంతుఁడు లంకాదేహమును అహంకార మమకారములతో ధ్వంసముచేసి యందలి సీతయును జీవుని తన సన్నిధానమునఁ జేర్చుకొను నని తెలియునది. దీని విస్త రము సుందరకాండమున స్పష్టమగును. జీవుఁడు భగవత్ప్రాప్తి రూపఫలంబునకై యెదురు చూచుచుండ భగవంతుఁడు ఫలము దానుగనే యిచ్చుననుట యిందు స్ఫుటమగు.

౧౨ నడవడి

శరణాగతుఁడు రామాదులవలె మంచి నడతగలవాఁడై యుండవలెను. గాని రావణాదులవలె వర్తింపరాదనియు వాని కృత్యాకృత్యము లిందుఁ జెప్పఁ బడినవి.

౧౩ వాసస్థానము

ఇతనికి వాసయోగ్య దేశము భగవంతుని సన్నిధానమునే యనుట కోసలదేశ జనులచే నెఱుంగ నగు. ఆకారణముననే వారి కప్రయత్నముగ మోక్షము లభించెను.

౧౪ ఈ రామాయణము ద్వయార్థ వివరణ రూపము

"శ్రీమన్నారాయణ చరణౌ శరణంప్రపద్యే" శ్రీమతే నారాయణాయ నమః" యనునది నారాయణమంత్రద్వయము. బాలకాండమున సీతావివాహ మును జెప్పుటచే శ్రీమత్పదార్థమును, అయోధ్యాకాండమున శ్రీరాముల

గుణముల వర్ణించుటచే నారాయణపదార్థమును. అరణ్యకాండమున 'భాసుర సంభవత్కమద బాంధవ తేజని' యని శ్రీరాముల దివ్యమంగళ విగ్రహమును వర్ణించుటచే చరణ శబ్దార్థమును, కిష్కింధాసుందరకాండములందు శరణశబ్దార్థమును యుద్ధకాండమున ప్రపద్యేపదార్థమును ఉత్తరకాండమున ముక్తిప్రస్తావనచే నుత్తర ఖండార్థమును చెప్పఁబడినవి ద్వయానుసంధానము శరణాగతునికి నత్యంతావశ్యకము." "ద్వయ మనుసంధానేన సకృదేవం వక్తా" యని భాష్యకారుల వాక్యము. కావున ద్వయార్థ వివరణమైన యీ రామాయణముచేతనే శరణాగతుఁడు సదా కాలక్షేపము చేయుచుండవలెను.

౧౫ గాయత్రి

శరణాగతునికి సదా జప్యము రామాయణమే యగుటకు నిందు గాయత్రీ మంత్రార్థమును గలదు. వేదములయందు జగత్కారణ మని ప్రసిద్ధిఁగన్న భగవంతుని స్వరూపము బాలకాండమునఁ జెప్పియుండుటచేతఁ దత్సవితృశబ్దార్థమును, అయోధ్యా కిష్కింధాకాండములలో భగవంతుని గుణముల వర్ణించుటచేత వరేణ్యశబ్దార్థమును, అరణ్యకాండమున రాముని తేజోమయ మంగళాకారము వర్ణించుటచే భర్గశబ్దార్థమును, సుందరకాండమున దివ్యమంగళవిగ్రహలక్షణములు వర్ణించుటచే దేవశబ్దార్థమును. యుద్ధకాండమున శరణాగతి చెప్పుటచే హి: ధీమహి శబ్దార్థమును, ఉత్తరకాండమున మోక్షప్రస్తావనచేతఁ దృతీయ పదార్థమును జెప్పఁబడెను.

౧౬ దుర్విచార పరిహారము

జాబాలివచనములను లక్ష్మణుని వాక్యములను రామచంద్రమూర్తి త్రోసి వేయుటచేత శరణాగతుఁడు చార్వాకవాద్యాతివాతిదములయందుఁ గొంచమైన సంబంధము కలిగియుండరాదనుట స్పష్టము.

౧౭ సంసారజిహాస

శ్రీరామచంద్రమూర్తికి రాజ్యము పోవుటయు సీతాపహరణము నాగపాశబంధనము హనుమంతుఁడు బ్రహ్మాస్త్రమునఁ గట్టుపడుట వీనివలన సంసారమున నుంటివానికి దుఃఖము తప్పదు కావున దానియందుఁ బ్రీతియుంపరాదని రామాయణము తెలుపుచున్నది.

౧౮ చతుష్షష్టికళలు

ఈ గ్రంథమున నఱువదినాలుగు విద్యలు సంగ్రహముగఁ జెప్పఁబడినవి. ఇందు వేదవేదాంతార్థములు గలవని ముందే చెప్పితిమి. రాముఁడు హనుమంతుని మాటల శ్లాఘించునపుడు "అనఘ యూరిని త్రిస్థలవ్యంజనస్థ మైన

యను కిష్కింధ. ౧౨౭ వ పద్యమున శిక్షార్థము స్పష్టము. అశ్వమేధాది యజ్ఞ ప్రకరణములందు కల్పసూత్రార్థము స్పష్టము. 'వ్యాకృతియంతయుఁ వల్లించె నిజముగ నెన్నినూఱులో" యనుటచే వ్యాకరణార్థము స్పష్టము. ఇట్లే సాముద్రికము జ్యోతిషము వైద్యము శిల్పము లోనగు కళల యర్థము లందందు నెఱుఁగఁదగు.

బాలకాండమందు శ్రీవిష్ణువు భూమిపై నవతరింపవలసిన కారణము. అయోధ్యాకాండమందు స్థితికారణము, అరణ్యకాండమందు మోక్షమిచ్చు నధికారము గలిగి యుండుట, కిష్కింధాకాండమందు గుణసంపత్తి, సుందరకాండమందు సర్వసంహారక శక్తి, యుద్ధకాండమందు వేదాంతవేద్యత్వము, ఉత్తరకాండమందు సృష్టికి హేతు వగుటయుఁ జెప్పఁబడెను.

ఇతి గోవిందరాజీయానుసారము.

—• ౧ వ సర్గము. శ్రీరామాయణకథా ప్రారంభము •—

తే॥ పూర్వమీభూమివలయంబు • పూర్ణముగను, నన్యదుస్సాధమగుచు జ • యాఢ్యులైన
మనువు మొదలగునే నృప • మణుల చేత, నింపు దళుకొత్తఁ జక్కఁ బా • లింపఁబడియె.

'ఆచార్యవాన్ పురుషోవేద. ఆచార్యాద్ధైవవిద్యా విదితా సాధిష్ఠం ప్రాప' త్తని శ్రుతి చెప్పినట్లు "ఆచార్యుని యొద్దనుండియే విద్య నభ్యసింపవలయును. అట్టివిద్యయే యభివృద్ధిచెందును. మేలిచ్చును" అనువిషయము విశదపఱుచుచుఁ దాను నారదునివలన విన్న రామచరిత్రమును సంక్షేపముగ "సంక్షేపరామాయణ' మను పేర మొదట నీకవి రచియించెను. అమీఁద నింతదాఁక నారదానుగ్రహము వలనఁ దాను జేసిన కార్యములును బ్రహ్మవరంబున యోగదృష్టిచే రామచరిత్ర మంతయునుఁ జూచుటయు అవిషయమైన ప్రబంధమును రచించుటయుఁ దెలిపెను. ఇఁక నిది మొదలు గ్రంథారంభము. గ్రంథము నిర్విఘ్నముగ ముగియుటకును దేశమున వర్ధిల్లుటకును మంగళపద్యము రచించుచున్నాఁడు. ఆశీర్నమస్క్రియావస్తు నిర్దేశోవాపి తన్ముఖ మ్మన్నట్లు మూఁడు విధములగు మంగళములలో వస్తు నిర్దేశ మను మంగళమిట నాలుగుపద్యములఁ జేయుచున్నాఁడు. ఈ గ్రంథమున విషయ మిదియనియు, విషయమునకు గ్రంథమునకు సంబంధ మిదియనియు, అట్టిగ్రంథమును జదువ నిట్టివాఁడు యోగ్యుఁడనియు, దానిచే వానికిట్టి ప్రయోజనము కలదనియుఁ జదువకున్నఁ బ్రత్యవాయము కలదనియుఁ దెలుపకున్న నెవ్వఁడీగ్రంథమును జదువఁడు, బాగుపడఁడు గావ నవి యీ నాలుగు పద్యములందు సూచింపఁబడినవి. మఱియు నీకవి తాను జేయఁబోవు కార్యమిదియని తెలుపుచు దానిని సత్పురుషులు పరిగ్రహింతురుగాక యని ప్రార్థించుచున్నాఁడు

పూర్వము = సృష్ట్యాదియందు, వలయము = మండలము, పూర్ణముగను = సప్తద్వీపములలోఁ గొంతదైనఁ దక్కవలేక. అనన్యదుస్సాధము = ఇతర రాజులు హరించుటకు సాధ్యము కానట్లు, జయాఢ్యులు = గెలుపుచేత సంపన్నులు. నృపమణులు = రాజశ్రేష్ఠులు, ఇంపు = ఆనందము, తఖుకు+ఒత్తెన్ = మెఱుఁగొక్కవట్టులు, పూర్వమని చెప్పుటచే మొదటిరాజు మనుప్రజాపతి యని తెలియంగనది. ఆయనకొడుకు ఇక్ష్వాకుఁడు : బాల. ప-౧౨౧౩౮.

"Manu as a legislator is identified with the Cretan Minos, as progenitor of mankind with the German Manonus."

తా త్ప ర్య ము.

ఆదియందు నీ భూమండలమంతయు నితరులకు సాధ్యపడక జయశీలురైన యేమనువు మొదలగు రాజవర్యులచేత లోకమునకు సంతోషకరముగఁ బాలింపఁబడియెనో.

కం॥ ఘనులగునఱువదివేవురు, తనయులచే సాగరంబుఁ • ద్రవ్వించె నెవం
　డనుగతు లందఱు నెవనికి, ననఘుండా సగరుఁ డెందు•నధికుం డయ్యెన్.　౨౩౮

అట్టిజయాఢ్యులైన రాజులలో నొకని చరిత్ర యుదాహరణముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు, ఘనులు = బలపరాక్రమాదులచే గొప్పవారు, అఱువదివేవురు = అఱువదివేలమంది, తనయులచే = పుత్రులచే, ఇది యణిజంతకర్త క్రియ యణిజంతమైనపుడు తృతీయాంతమైనది. (ణిజంతము = ప్రేరణార్థకము.) సాగరంబును = సగరుఁ డను తనపేరుసంబంధముకల సముద్రమును, అనుగతులు = తాండు వెడలునపుడు వెంటవచ్చువారు, అనఘుఁడు = పాపరహితుఁడు, ఆసగరుఁడు = సముద్రము త్రవ్వించుట మున్నగుకార్యములచేత లోకప్రసిద్ధుఁడగు సగరుఁడు, ఆ = ప్రసిద్ధిని దెలుపును. సముద్రమును త్రవ్వించుటకును లోకపావనియగు గంగను భూలోకమునకుఁ దెచ్చుటకును నీయనయే మూలకారణమగుట నితరరాజులను విడిచి యీయననే కవి యిచ్చటఁ బ్రశంసించెను. ఎందున్ = (1) ఏవంశమందు, (2) ఏవంశమందు జన్మించుటచేత ఈ వంశమునఁ బుట్టుటచే నాయన కట్టిశక్తి గలిగిన దనిభావము.

తా త్ప ర్య ము.

అట్టిరాజులలో నెవఁ డఱువదివేల కొడుకులతో సముద్రమును త్రవ్వించెనో యెవని నిందఱు ననుసరించి చరించుచుండిరో యట్టి సగరుఁ డను పేరుగల పుణ్యాత్ముఁడు రాజులలోనెల్లఁ జక్రవర్తియగుటచే శ్రేష్ఠుఁడు గదా.

తే॥ అట్టియిక్ష్వాకువంశంబు • నందుఁ బుట్టి, పట్టినరపాలురం దిల • నవతరించి
నట్టిరఘురామచరితరా • మాయణంబు, పూజనీయంబు ప్రథితంబు • భువనములను. ౬౩౮

నరపాలురందున్ = రాజులవంశమున. ఇలన్ = భూమియందు, అవతరించిన = పుట్టిన, ఇది రామచంద్రమూర్తితోను చరితముతోను నన్వయించును. ఎట్లు భగవంతుఁడు రామచంద్రమూర్తియై, భూమిమీఁద నవతరించెనో యట్టులే యాయనచరిత్ర రామాయణము బ్రహ్మానుగ్రహమున నవతరించె నని భావము. పూజనీయము = నమస్కారాదులచే గౌరవింపఁదగినది. భువనములను - పదునాలుగు లోకములందు ఆస్తికనాస్తికులు శైవవైష్ణవులు బౌద్ధజైనులు, ద్వైతాద్వైత విశిష్టాద్వైతులు వీరియందును, ప్రథితము = కీర్తి కెక్కినది. అవతరించి యను పదమును రామాయణములో నన్వయించి రామచంద్రునివలె రామాయణము ఇక్ష్వాకువంశమునఁ బుట్టినదగుటచే రామరామాయణముల కైక్యము 'రామేతిద్వ్యక్షరం నామ'' యిత్యాదులందు రామునికిని తత్ప్రతిపాద్యమునకును నైక్యము ప్రస్ఫుటముగదా యని శిరోమణికారుఁడు వ్యాఖ్యానించెను వాచ్యుఁడైన రామునకు వాచకమైన రామాయణమునకు నభేదము స్వతస్సిద్ధము. కావున రామాయణము పఠించువాఁడు సాక్షాద్రామసేవ చేసినవాఁడే యగును. ద్విజులకందఱకు వేదాధ్యయనము విధియై యున్నది. ఈ కాలములో వేదాధ్యయనము చేసిన బ్రాహ్మణుఁడు వేయింటి కొకఁ డున్నాఁడో లేఁడో. అట్టివాఁడు రామాయణము పఠనముచే వేదపఠనము చేసినవాఁడే యగును. 'వేదః ప్రాచేతసా దాసీత్ । సాక్షాద్రామాయణాత్మనా' యను ప్రమాణము కలదుకదా. కావున జాతిబ్రాహ్మణ్యమును గోలుపోవ నిష్టములేనివా రందఱు శ్రీమద్రామాయణమును ప్రతిదినము పఠింపవలసినది విధి. తక్కిన వారికిని విశేషలాభము గలదు 'పూర్వ మీభూమి వలయంబు' అను పద్యమున గ్రంథనాయకునికి మహాభాగ్యము. తరువాత రెండు పద్యములందు మహాకులీనతయుఁ జెప్పఁబడెను. అట్టి యిక్ష్వాకువంశ మని ప్రసిద్ధిగాఁ జెప్పుట కువేఱు కారణమును గలదు. భగవద్గీత ౪ వ యధ్యాయమందు 'ఇమం వివస్వతే యోగం, ప్రోక్తవా నహమవ్యయమ్ । వివస్వా న్మనవే ప్రాహ, మను రిక్ష్వాకవే బ్రవీత్ । ఏవం పరంపరాప్రాప్త మిమం రాజర్షయో విదుః । సకాలే నేహ మహతా, యోగో నష్టః పరంతప'॥ "ఈ నిష్కామకర్మయోగమును నేను తొలుత సూర్యునకుఁ జెప్పితిని. ఆయన మనువునకుఁ జెప్పెను. మను విక్ష్వాకునకుఁ జెప్పెను ఇట్లు పరంపరగా వచ్చిన దీని రాజర్షు లెఱుఁగుదురు. దీర్ఘకాలమగుటచే నిది నష్టమైనది." అని శ్రీకృష్ణభగవానుఁడు చెప్పెను. మఱియు నీ కర్మయోగలక్షణము

గుఱించి 'తస్మాదసక్తస్సతతం కార్యం కర్మ సమాచర। అసక్తో హ్యాచరన్ కర్మ, పరమాప్నోతి పూరుషః సన్న్యాసః కర్మయోగశ్చ, నిశ్శ్రేయస కరావుభౌ। తయోస్తు కర్మ సన్న్యాసాత్కర్మయోగో విశిష్యతే॥, అర్జునా! నీవు ఫలమందాసక్తి లేక కర్మము చేయుము. అట్లాసక్తి లేక కర్మముచేయువాఁడు ముక్తుఁడగును. సన్న్యాసము కర్మయోగము రెండును మోక్షకారణములే. అయినను కర్మసన్న్యాసమున కంటె కర్మయోగమే శ్రేష్ఠము. ఇట్టి యోగానుష్ఠానముచే పవిత్రమైన వంశము ఇక్ష్వాకువంశము. 'వార్ధకే మునివృత్తీనాం యోగేనాంతే తనుత్యజా'మ్మని కదా కాళిదాసుసూక్తి.

## ఛందస్సు

రామాయణశబ్ద ముభయయతి కనుకూల పదము. కావున నీ పద్యమునఁ దృతీయ పాదమున నుభయయతి. రామ + అయనము = రామాయణము = రామునిఁ బ్రతిపాదించునది, పొందించునది. రామమయతీతి జ్ఞాపయతీతి రామాయణం, గత్యర్థకము లన్నియు జ్ఞానార్థకములు కావున రాముని జ్ఞాపకపఱుచునది రామాయణము.

## తాత్పర్యము.

ఆ విధముగఁ బ్రసిద్ధికెక్కిన మనుపుకుమారుఁడైన యిక్ష్వాకు మహారాజ వంశంబునఁ బుట్టిన సగరాది రాజులలో భూమిమీఁద నవతరించిన రఘురామచరిత్రము రామాయణము - భూలోకవాసు లందఱుఁ బూజింపఁదగినది. సుప్రసిద్ధమైనది. ఈ వంశంబునఁ బుట్టి భగీరథుఁడు బ్రహ్మను బ్రార్థించి బ్రహ్మలోకమం దున్న గంగను భూలోకమును పావనముచేయుటకు భూలోకమునకు దిగునట్లు చేసెను. అట్లతే బ్రహ్మానుగ్రహముచే వాల్మీకి బ్రహ్మలోకమందున్న రామాయణమును భూజనులను బవిత్రులను జేయుటకై యీ లోకమున నవతరింపఁజేసెను. ఆగంగ స్వర్గసుఖమును మాత్రము గలిగించును. ఈ రామాయణగంగ యిహలోకసుఖమును స్వర్గసుఖమును మోక్షమునుగూడ నొసంగును. కావున దానికంటె నిది యెక్కువ పూజనీయము. ఆగంగ విష్ణువామపాదాంగుష్ఠ నఖమునుండి వెలువడినది. ఈగంగ విష్ణుపూర్ణావతారమైన శ్రీరాములవలన వెలువడినది. కావునఁ గాలిగోటికిఁ బూర్ణవిగ్రహమునకు నెంత తారతమ్య ముండవలెనో యంతయు నున్నది. ఆగంగ యొకమార్గము ననుసరించిపోయి తనయొద్దకు వచ్చినవారినే పవిత్రులఁ జేయును. ఇది భగవంతుని వలెనే సర్వతోముఖమై ప్రపంచమం తంతయు వ్యాపించి నగర నగరమునకు గ్రామ గ్రామమునకు పల్లె పల్లెకు నింటింటికిఁ బోయి తన్ను సేవించినవారినిఁ బవిత్రులఁ జేయును.

సీ॥ వాల్మీకి యొక ఋషి • పల్కినయది, యిది బ్రహ్మముఖోద్గతం • బౌటయటంచు
నన కనసూయులై • యాలింపవలె మీర, లటుగామిఁ బ్రత్యవా • యంబుగలదు
బ్రహ్మపల్కిన దిది • బహుపాపవిచ్ఛేది, క్షితిని బ్రవర్తింపఁ • జేయు మాత్ర
మధికార మందితి • నార్యులారా! ధర్మ, కామార్థములఁ గూర్చుఁ • గాన దీని
తే॥ విస్తరింపంగఁ జేసెద విశదఫణితి, మొదటినుండియుఁ దుద దాఁక • మోదమునను
నన్యవిషయాళిపైఁ జింత • నవలఁద్రోచి, భక్తితోడుత వినుఁడు శు•భంబులొదవు.
౨౮౦

రామాయణము పూజనీయ మనుటకుఁ గారణము చెప్పుచున్నాఁడు. ఒకఋషి= అప్రసిద్ధుఁడగు నెవరోయొక యల్పఋషి. ఒకశబ్దం బొక్కచో నల్పార్థకంబగు. త్రిశబ్ద లర సూ. నారద వసిష్ఠాదులవలె మిక్కిలి ప్రసిద్ధుఁడుగాఁడని భావము- ఇది= ఈరామాయణము, బ్రహ్మముఖోద్గతంబౌ = బ్రహ్మముఖమునుండి వచ్చిన వేదమా ? అనసూయులై = అసూయలేనివారై. గుణములను దోషములుగాఁ జెప్పుగుణము అసూయ. శ్రద్ధగలవారై, ఆలింపవలెన్ = అవశ్యము వినవలయును. వలెను = విధివాచకము. అటుగామిన్ = అటు వినకపోయిన పక్షమున, ప్రత్యవాయము = కర్తవ్యమును చేయనిదోషము. గలదు, పాపవిచ్ఛేది = మోక్ష విరోధులనన్నిఁటిని నశికిపైచునది. 'సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి యని భగవద్గీత. సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే' యని మోక్షమును గలిగించునది యనిభావము. ఇది బ్రహ్మపల్కినది. బ్రహ్మముఖోద్గంతబౌ, వేదమా యనుట కిది ప్రత్యుత్తరము. వేదమెట్లు బ్రహ్మముఖమునుండి వెలువడెనో యిదియు నట్లే వెలువడెనుగాన నిది వేదమె యని భావము. బ్రహ్మ పలికినదానిలో నీప్రతిష్ఠ యేమి యుండునా ? క్షితిని = భూమియందు - భూలోకమున, ప్రవర్తింపన్=అందఱకుఁ దెలియునట్లు వ్యాపింపఁజేయుటకు, అధికారము అందితిని = బ్రహ్మ నారదుల యాజ్ఞానుసారముగా కర్తను నేను గాను కర్తృత్వాభిమానమును నాకులేదు. మీరు దీనిని తిరస్కరించిన బ్రహ్మను తిరస్కరించినట్లగును గాని నన్నుఁ దిరస్కరించినట్లు కాఁజాలదు అని భావము. ఆర్యులారా ! మహాత్ములారా ! జాయమానకాలమున నీశ్వరకటాక్షముచే సద్వంశమునఁ బుట్టి సన్మార్గమునసుండి భగవద్భక్తిగల యాస్తికులారా ! ఇట్టివారికే యీగ్రంథ ముద్దేశింపఁబడినది. వారికే ఫలమిచ్చునది. కాని నాస్తికులకుఁ దత్త్వాయులకు నశ్రద్ధగలవారికి సంశయచిత్తులకు నిది ఫలమియ్యఁజాలదు వారికి దీనియం దభిరుచియుఁ గలుగదు. ఒకవేళ వారు చదివినను వారికి విపరీతార్థములు సందేహములే తోఁచుఁ గాని వాస్తవార్థము తోఁపదని భావము. పూర్వజన్మ సంస్కారము పుణ్యవంతమై యుండినఁగాని భగవత్కథలందు రుచికలుగదు. "జాయమానంహి పురుషం, యంపశ్యే న్మధుసూదనః సాత్త్వికస్స తువిజ్ఞేయస్సవై మోక్షార్థచింతక" యనియు

'భక్త్యాశాస్త్రైర్వేద్మి జనార్దన' మ్మనియుఁ బ్రమాణములు. భూమిపైఁ బుట్టుచున్న యెవనియందు ననఁగా జనన సమయమందే యెవనిపై భగవత్కటాక్షము ప్రసరించునో వాఁడే సత్త్వగుణము ప్రధానముగాఁ గలవాఁడగును. వాఁడే మోక్షప్రయత్నము చేయువాఁడగును. భగవత్కటాక్షము లేనివానియందు మోక్షాపేక్షగలుగదు. దానికై వాఁడు కృషియుఁ జేయఁడు. భగవంతుని భక్తిచేతను శాస్త్రముచేతను తెలిసికొనుచున్నానని యర్థము. కూర్చున్ = కలిగించును, అయిన నీ గ్రంథము ముముక్షువులకే కాని బుభుక్షువులగు సంసారులకుఁ బనికిరాదందురేమో అటుకాదు. ఇది ధర్మార్థ కామములును గలిగించును. ఈ గ్రంథము చదువఁగా లభించు పుణ్యముచే వారువారు కోరునది ధర్మమో యర్థమో కామమో వారి వారికిఁ గలుగును. "సంపత్సంతతి రామకథాలిః" శ్రద్ధతో రామాయణము పఠించుటవలన సంపద సంతానము కలుగునను ప్రమాణము కలదుకదా (2) ధర్మార్థములఁ గూర్చియు నిందు నచ్చటచ్చటఁ జెప్పఁబడియుండుటచే వాని లక్షణములును దెలియును. విశదఫణితిన్ = తేటమాటల చేత, మొదటినుండియు = రాముని జన్మము మొదలు, తుదదాఁకన్ = నిర్యాణము వఱకు, నడుమ నేదియు వదలక విస్తరింపఁగఁ జేసెదను = నా సొంత కల్పన మిందేదియు లేదు గాన నీరసమాయపడఁ గారణము లేదని భావము. అన్య విషయ = ఇతర సంగతులయొక్క, ఆళిపైన్ = సమూహముపైన, గృహకృత్య లౌకిక వ్యవహారములపై పరధ్యానము మాని యని భావము, వినుండు = ఆ యా రసములకుఁ దగిన స్వరాభినయములచేఁ జెప్పినపుడు వినఁగా మనస్సున నెక్కినట్టు పుస్తకపాఠమున నెక్కదని భావము.

అట్టి యిక్ష్వాకు వంశంబునందు - అను పద్యమునఁ బ్రతిపాద్యమును ధర్మార్థ కామములు, బహుపాప విచ్ఛేది యనుటచే ధర్మార్థ కామమోక్షములను నాల్గు పురుషార్థములును ఫలమును అనసూయులై అసూయలేని శ్రద్ధావంతులే యధికారులనియు నీ నాల్గు పద్యంబులందుఁ జెప్పఁబడెను. సంబంధము ప్రతిపాద్య ప్రతిపాదక భావమనుట స్వతస్సిద్ధమే. భక్తిచే వినుఁ డనుటచేఁ దక్కనవన్నియు వదలి చతుర్విధ పురుషార్థముల నిచ్చునది కావున దీనినే వినవలయు నని భావము ఇది వినువారు తక్కన దేనిని వినకుండినను దోషములేదు. తక్కన వన్ని విని దీని నొక్కదానిని వినకుండినఁ బ్రత్యవాయము గలదు. వేదము వినుటకు విధి నిషేధములు కలవు. ఉపనయనమైనవారే వేదాధ్యయన శ్రవణముల కర్హులు. ఇది యట్లు కాదు. కొందఱు వేదశ్రవణమున కధికారులు గారని నిషేధము కలదు. దీని కట్టిది లేదు. ఏవయసువారైనను నే జాతి వారైనను స్త్రీలైనను బురుషులైనను అసూయయొక్కటిమాత్రము లేనివారైరేని దీనిని విన నర్హులు. వారు విన్న నేమి యందురేమో. వారు వినుటచే

కావ్యమునకు కావ్యకర్త భర్తలకు నే లోపము లేదుకాని గుణమునందు దోషము నారోపించుటకై పాపభోజులై చెడుదురు కావున వారి క్షేమముగోరి యే యసూయలు వినరాదు. చెట్టుచెడు కాలానికి గుక్కమూతి పిందెలు పుట్టినట్లు దేశ క్షీణదశ సూచించుచు నిట్టివారు కొందఱు నేఁడు కలిగినారుకదా. ఇట్టివారి యందుఁ గరుణగలిగియే వాల్మీకి ముందుగానే యిట్లు చెప్పెను.

## తాత్పర్యము.

ఆర్యులారా! 'వాల్మీకి యొక సామాన్య ఋషిమాత్రుఁడేకదా, ఆయన చెప్పినది యిది యేమి వేదమా, మనము పఠించుట' కని యసూయచే దీనిని నిరసింప వలదు. ఇది బ్రహ్మముఖమందుండి వచ్చినదియే కావున మీరవశ్యము విన వలసినది. అసూయచేఁగాని యశ్రద్ధచేఁగాని సోమరితనముచేఁగాని యలక్ష్యముచేఁ గాని వినకపోయితిరా మీరు చేయవలసిన కార్యము చేయక పోయినవా రగుటచేఁ బాపాత్ము లగుదురు. వినిన నేమి ఫలమందురా అనేక విధములైన పాపములు సంచిత ప్రారబ్ధాగాములను నశింపఁజేయును. చెఱువులో నీరు తూమునుండి వరిమళ్ళకుఁ బాఱునట్లు బ్రహ్మయే నా ముఖమున మీకు దీని లభింపఁజేయును. ఈపుణ్యకావ్యమును లోకమునందు వ్యాపింపఁ జేయుటయందు మాత్రమే నా కధికారము గలదుగాని రచనాదులందు ఫల ప్రధానమందు నాకేమియు నధికారములేదు. ఇది పాపముల హరించుట మాత్రమే కాక ధర్మకాంక్షగలవానికి ధర్మమును, నర్థకాంక్ష గలవారికి నర్థమును కామాశగలవారికిఁ గామమును లభింపఁజేయును. కావున మోక్షాసక్తులే గాక యిహస్వర్గభోగాసక్తులు ధర్మాసక్తులు వినయోగ్యమైనది. బ్రహ్మ నాకిచ్చిన యధికారము విశదవాక్కులతో శ్రీరామజననము మొదలు నిర్యాణము వఱకు నిర్వహించెదను. మీరును నితరవిషయ చింతలఁ బాఱఁద్రోలి దీనియందే మనస్సుంచి సంతోషముతో భక్తితో వినుఁడు. మీకు శుభము గలుగును.

## —• అయోధ్యాపుర వర్ణనము •—

క॥ రాసులు ధనధాన్యంబులు, వాసిలు బ్రజలెల్లఁ బుష్టి • పరులున్ సుఖులున్,
ఆసల వాసి రహించుచుఁ, గోసల మొప్పారు సరయు•కూలమునందున్. ౫

పూర్వము ప్రతిజ్ఞ చేసిన రామచంద్రమూర్తి చరిత్ర చెప్పుట కుపక్రమించి యాయన యవతరించిన దేశముయొక్క మాహాత్మ్యమును జెప్పుచున్నాఁడు.

రాసులు=ప్రోవులు. ఏక. రాశి, బహు, రాసులు, పదాంతమైన శి బహువచనంబున సు యగు వాసిలు = వృద్ధిపొందు, ఆసలన్ = దిక్కులయందు, రహించుచున్ = ఒప్పుచున్, కోసలము = కోసల దేశము, సరయూ కూలములందున్ = సరయూనదియొక్క రెండుగట్ల యందును, సరయూనది యుత్తరమున నుండునది

యుత్తరకోసలము. దక్షిణమున నుండునది దక్షిణకోసలము. దక్షిణకోసలాధిపతి కౌసల్యతండ్రి భానుమంతుఁడు. ఉత్తరకోసలాధిపతి దశరథుఁడు. వంశములు వేఱు వేఱు. సామాన్యముగాఁ గోసల మత్తరకోసలమునకే యన్వయించును. దక్షిణకోసలము కౌసల్యకుఁ బిత్రృదత్తము. సరయూనది యిప్పుడు గోగ్రా యందురు.

తాత్పర్యము.

సరయూతీరమునందుఁగల కోసలదేశమందు నెందుఁ జూచినను ధనమును ధాన్యములు రాసులు రాసులుగా నింటింట నుండుటచే నౌకరిధనములు ధాన్యములు పరు లాశింపవలసిన పని లేకుండెను. లోకులు దేహపుష్టిగలిగి సుఖులై యుండిరి. ఇట్టి యీ దేశము జగమునందుఁ గీర్తివహించి యుండెను.

సీ॥ రాణమై సిరులకు ♦ శాణమై సొగసుల, నాణెమై మనువిని ♦ ర్మాణమగుచు
 నిడివిని బదిరెండు♦వెడలుపునమూఁడు, యోజనంబులయి య♦యోధ్యయొప్పు
 నిరువంకలను మేలి ♦ విరులను వెదజల్లు, తరువులచే మనో♦హరము లగుచు
 నంబు వైచినయట్లు ♦ డంబుమీఱినయట్టి, యింపైన రాజమా♦ర్గంబులమరి

తే॥ గాలికిని రేఁగు పెందూళి♦చేలములను, సొంపుచెడ ముంచికనులఁగా ♦ రింపకుండ
 బాటసారుల, కింపుగ♦బాటలెల్ల, నీట సిక్తంబులై యుండు♦వాటముగను. ౨౮౨

ఇఁక రామచంద్రమూర్తి యవతరింప యోగ్యమైన పట్టనమును వర్ణించుచున్నాఁడు. రాణ + మై ఒప్పిదముచే, శాణ + మై=స్థానమగుటచే, ఇరువంకలను=బాటకు రెండుప్రక్కల; మేలివిరులను=పరిమళము మొదలయినవానిచే శ్రేష్ఠమైన విడిపుష్పములను, వెదజల్లు=నాల్గుతట్లను జల్లునట్టి, తరువులచేన్ = చెట్లచే, అంబు వైచినయట్లు = బాణమెట్లు వంకరలేక పోవునో అట్లు వంకరలేక చక్కఁగా. డంబు=కాంతి, ఇంబు = ఇంపు, కారింపక = బాధపెట్టక, ఏవేళన్ = ఎండకాలమున, రాత్రిపగలనక మెల్లప్పుడు. వానకాలమున మనుష్యప్రయత్న మక్కఱయే లేదు. వాటముగ = బాగుగ, సిక్తంబులు = తడుపఁబడినవి, శాణా = అన్యదేశ్యము, స్థానశబ్దభవమని చెప్పనగు, పల్లకీత్యాది శబ్దములవలె ప్రాస్వరూపము.

తాత్పర్యము.

ధనధాన్యాది సంపదలకు స్థానమగుటచే మిగులఁ జక్కఁదనము గలదై, మనువు స్వయముగ మనస్సుచే నిర్మించినదై, నిడుపు పండ్రెండామడలు వెడల్పు మూఁడామడలు గలదై, బాణము పోయినట్లు వంకరలేక చక్కఁగా నుండి యిరుప్రక్కల సువాసనగల పుష్పము లెల్లవేళల రాల్చుచుండు చెట్లుగలదై, గాలికి

దుమ్మురేఁగి త్రోవనడచువారి కన్నులలోఁబడి బాధింపకుండునట్లు నీటిచేఁ దడుపఁబడు చున్న రాజవీధులు గలదై యయోధ్య యని పేరుగల మహాపట్టన మందమై యుండెను.

సీ॥ వాట మామేటిక • వాటంబు లామోద, కారణంబులు నైన • తోరణములు
నెడ నెడ విర్వియుం • గడివీథు లొప్పును, సర్వయంత్రాయుధా • ఖర్వమహిమ
శిల్పకోవిదవరా • నల్పసమూహంబు, సూతమాగధవంది • జాతి గలిగి
శ్రీమంత మతులసు • ధీమంత మగుచును, చ్చాట్ట కేతనముల • మట్టుమీరి
తే॥ సాధ్వసకరశతఘ్ని కా•సంచయంబు, లెచటఁ జూచిన నర్తకీ • నిచయములును
దోర మారియ్యమామిడి•తోఁపులమరి. శ్రీ పురంబద్దియగు నయో•ధ్యాపురంబు.
౨౮౩

కవాటములు = తలుపులు, ఆమోద = సంతోషమునకు, తోరణములు = తలవాకిటి ద్వారములు, విర్వి=విశాలములైన, అఖర్వ = అధికమైన, కోవిదవర = పండిత శ్రేష్ఠులయొక్క, అనల్ప = అధికమైన, సూతమాగధవందిజాతి = సూతులు మాగధులు నను రెండు విధముల జాతి, వందిజాతి రెండు విధ ములు.

సూతులు = సారథులు, మాగధులు = రాజుల మేలుకొలుపువారు, "మాగధాః రాజప్రబోధకాః" భాస్కరుఁడు. క్షత్రియాద్విప్రకన్యాయాంసూతో భవతిజాతితః, వైశ్యాన్మాగధవైదేహౌ రాజవిప్రాంగనాసుతౌ, మను ౧౦ - అధ్యా. ౧౧ శ్లో. క్షత్రియునకు బ్రాహ్మణస్త్రీయందుఁ బుట్టినవాఁడు సూతుఁడు, వైశ్యునకు క్షత్రియస్త్రీయందుఁ బుట్టినవాఁడు మాగధుఁడు. 'రాజ్ఞః పరిజనస్యాపి, మంగళా చారశంసినః మాన్యైర్మాగధికాగీతై ర్మాగధా ఇత్యుదీరితాః' కామం॥ శ్రీమం తము = విశేషసంపదగలది, అతుల = సాటిలేని, సుధీమంతము = పండితులఁ గలది. ఉచ్చ + అట్ట = ఎత్తైన మండపములపై గట్టిన చిన్నయిండ్లయంతలి, కేతన ములన్ = టెక్కెములచేత, మట్టుమీరి = అతిశయించి, సాధ్వసకర = దిగులు కలిగించు, శతఘ్నికా = నాలుగుమూరల నిడివిగల యినుపముండ్ల కర్రల యొక్క, సంచయంబులు = సమూహములు, తోరము = పెద్దది, అద్ది = సమా సము శతఘ్ని - శతఘ్నీచ చతుస్తాలా లోహకంటకసంచితా. అయఃకంటక సంఛన్నా శతఘ్నీమహాశిలా.

తా త్ప ర్య ము.

చక్కఁగాఁ దీర్పఁబడిన గవనివాకిండ్ల తలుపులును, వాకిండ్ల ముందు మంగళా ర్థమై పచ్చనిటూకుల పూలసరములు గట్టుటకై యేర్పఱుపఁబడిన స్తంభము లును, నడుమనడుమ విశాలమైన యంగడివీథులును, శత్రువులతో యుద్ధము

చేయుటకై కావలసిన నానావిధములైన యంత్రములు నాయుధములు గల భవనములును, శిల్పమునఁ బ్రసిద్ధికెక్కిన పనివాండ్ర సమూహములును, సూతులు - మాగధులు - వందులు ఈ జాతివాండ్రును గలిగి, శ్రీమంతమై పండితులుగలిగి, యెత్తైన మంటపములమీఁదఁ గట్టిన ధ్వజములును, జూచువారికి భయము కలిగించు శతఘ్నులను నాయుధములును, నన్నిప్రక్కల నాట్యమాడు స్త్రీల సమూహములును, విశేషముగఁ దియ్యమామిడితోఁపులును, గలిగి లక్ష్మీదేవి పట్టనమువలె నయోధ్యాపురము రాజిల్లును.

సీ॥ పురసతీమేఖలా•భరణ మావరణంబు, విద్వేషిముస్తాళి • విశిఖ పరిఖ
ఘారాటకరిఘటా • వారం బపారంబు, గోమహాంగంబులు • కోటికోట్లు
మంతురహించునా•మంతు లమంతులు, వరకరప్రదకర్మ•పరులు పరులు
ప్రకటనానాదేశ•వాసులావాసులు, సమధికధనులు స•చ్ఛర్యు లర్యు
తే॥ లోజ నవరత్నమయములు • రాజులిండ్లు, సాటిమీఱుమనోజ్ఞంబు•లాటములలు
ఘనవిచిత్రితవలభులు•దనరిసిరిని, గోపురముసాటి యగు నయో • ధ్యాపురంబు.
౨౪౪

ఆవరణము=ప్రసిద్ధికెక్కిన యా ప్రాకారము "ప్రాకారో వరణః సాలః" — అమరుఁడు, పురసతీ = అయోధ్య యను స్త్రీకి, అయోధ్యాశబ్దము స్త్రీలింగము గనుక స్త్రీగా రూపకము చేయఁబడెను. మేఖలా + ఆభరణము = మొలనూలనుసొమ్ము. పరిఖ = అగడ్త-పరిఖాపరిఘూసమే. - ద్విరూపకోశము. విద్వేషి = శత్రువులను, ముస్తా + అళి = తుంగగడ్డలసమూహమునకు, విశిఖ = గుద్దలి, రథ్యాఖనిత్రోర్విశిఖా - నానా. ఘారాట = గుఱ్ఱములయొక్కయు, ఘారాటొ హయచారికా॥ నానా॥ కరిఘటా = ఏనుఁగుల సమూహముయొక్కయు, ఘట యనఁగా నేనుఁగుల గుంపుకదా కరిఘటయననేల ? ఇది మాక్తికహారమువలె నని గ్రహించునది. 'కరిఘటలఁ జాఁకె. భీముఁ' డని భారతమున తిక్కన ప్రయోగము. ఇచ్చట ఘటాశబ్దము కేవల సమూహవాచకము. "విశిష్టవాచకానాం పదానాం సతి పృథగ్విశేషణవాచకపద సమవధానే విశేష్యమాత్ర పరత్వ" మ్మని న్యాయము కలదుగదా. గోమహాంగంబులు = ఆవులు - ఒంటెలు, మంతు = ప్రసిద్ధి, "మంతుకెక్కిన హనుమంతుండు దాము" రం. రా. కిష్కింధ. సామంతులు = కప్పముకట్టు చిన్నరాజులు. అమంతులు = అపరాధముచేయనివారు, విరోధబుద్ధిలేక మైత్రితోఁ బ్రవర్తింతురనుట 'ఆగోపరాధో మంతుశ్చ' యని యమరము. పరులు — శత్రువులు, వర = శ్రేష్ఠమైన, కరప్రదకర్మ = కప్పము కట్టు కార్యమందు, పరులు = ఆసక్తులు, సంతోషముతోఁ గప్పము కట్టెదరని భావము. ఆ వాసులు = ఆయూర నివసించువారు. ప్రకట = ప్రసిద్ధ

ములగు, నానాదేశవాసులు = అనేకదేశములం దుండినవారు, వా రున్న దేశములు ప్రసిద్ధములయినవైనను అంతకంటె నిచట నీతి, ధర్మము, వ్యాపారము, హెచ్చుగా నుండుటచే తమదేశములు విడిచివచ్చి యిచ్చటఁ గాఁపురములు చేయుచున్నారని తాత్పర్యము. అర్యులు=కోమట్లు=మిగులు ధనము గలవారు. సత్ + చర్యలు = మంచి నడవడిగలవారు; ఓజన్ = క్రమముగా, మనోజ్ఞంబులు = అందమైనవి, ఆట మిలలు = రాజు వినోదార్థమై కల్పించిన కృత్రిమపర్వతములు, ఘన=దృఢముగాఁ గట్టఁబడినదియు, విచిత్రిత = పలువిధములైన చిత్రములు కలవియునగు, వలభులు= పై మేడలు, గోపురము = స్వర్గపట్టనము = అమరావతి, గో = స్వర్గము, ఈపద్యమున లాటానుప్రాసమను శబ్దాలంకారము. అర్థభేదము కలిగి వచ్చిన శబ్దమే మరల వచ్చినచే లాటానుప్రాసము, గా॥ ద్వయో స్తు రశ్మిదృగ్బాణస్వర్గ వజ్రాంబులో మసు॥ నావా.

## తాత్పర్యము.

అయోధ్యాపురి యనెడి శ్రీ నడుమునకుఁ బెట్టుకొన్న యొడ్డాణమువలె నుండు ప్రాకారము, పగవా రనెడు తుంగముస్తలకు గుద్దలివంటి యగడ్తలు, మితి మీఱిన సంఖ్యగల గుఱ్ఱములు, లొటిపిటలు, ఆవులు, ఎద్దులు, ఏనుఁగులు, కుత్సితము లేక యనుకూలురైన సామంతరాజులు, యుద్ధమున నోడి కప్పములు కట్టు విరోధిరాజులు, తమదేశముకంటె నిచ్చటసుఖము నీతి ధర్మము వ్యాపారము విశేషించియుండుటచేఁ గాఁపురములు చేరిన నానాదేశజనులు, విశేషధనవంతులయిన వైశ్యులు, నవరత్నమయములైన రాజులింట్ల శ్రీపురుషులు చిత్రపుఁబనులు చేసిన చంద్రశాలలు గలిగి యాయయోధ్యాపురము స్వర్గనగరమగు నమరావతికి సాటియైయున్నది.

ఉ॥ మానితరత్నకీలితవి•మానవితానము, పుత్రపౌత్రసం
తానలసద్గృహంబు, సమ•ధాత్రినివేశిత, ముత్తమోత్తమం
బై నసుశాలితండులచ•యంబును, నుత్తమపంకజాతనే
త్రానికరంబు, నై పురము • రాజిలు జూదపుఁబీఁటపోలికన్. ౨౮౫

మానిత = గౌరవింపఁబడిన శ్రేష్టములగు, రత్న = మాణిక్యములచేత, వజ్రము-వైడూర్యము - పద్మరాగము - గారుత్మము (గరుడపచ్చ) - ఇంద్రనీలము - పుష్యరాగము - ప్రవాళము (పగడము) గోమేధికము - మౌక్తికము - ఇవి నవరత్నములు, కీలిత = చెక్కఁబడిన, విమాన = విమానాకారములగు నిండ్ల యొక్క, వితానము = సమూహము, కలదియును, పుత్రపౌత్రసంతాన = కొడుకులు మనుమలతోఁగూడిన వంశక్రమముచేత, లసత్ = ప్రకాశించు చున్న, ఇండ్లుగలదియును, ఇంటింటఁ గొడుకులు మనుమలుగల పెద్దవారు జీవించి

యుండిరని భావము, సమభూమి = మిట్టపల్లములు లేనిచోటు, నివేశితము = నిర్మింపఁబడినదియు, ఉత్తమోత్తమంబు = గొప్ప పట్టణములకంటె గొప్పది, సుశాలితండుల = శ్రేష్ఠమైన బియ్యముయొక్క, చయంబు = సమూహము గలది యును, ఉత్తమ గొప్పజాతిలోఁ జేరిన, పద్మిని, శంఖిని, చిత్రిణి, హస్తిని స్త్రీజాతి నాలుగు విధములు. పంకజాతనేత్రా = తామరపువ్వులవంటి కన్నులు గల స్త్రీలయొక్క, నికరంబును = సమూహమును, ఐ=కలిగి.

తాత్పర్యము.

నవరత్నములచేఁ జెక్కఁబడి విమానాకారముగాఁ గట్టఁబడిన యిండ్లును, నిం టింటఁ గొడుకులు మనుమలు మునిమనుమలు గలిగి దీర్ఘకాలము జీవించు వృద్ధులను, మిట్టపల్లములు లేక సమభూమియందుఁ గట్టఁబడి ప్రతి గృహము వారివారికిఁ బండివచ్చిన వడ్లవైన బియ్యము లోనగు నాహారపదార్థములును, నింటింట నుత్తమజాతి స్త్రీలును గలిగిన యిండ్లుగల రాచబాటలు నాలుగు ముఖముల వ్యాపింపఁగా నడుమ రాజగృహముగల యా పట్టణము జూదపుఁబీట వలె నొప్పును.

ఐ యనఁగా కలిగి యనుటకు, “తెల్లని గొడుగునై యల్లవాఁడె పాండవాగ్ర జుండు.”

కృష్ణుని సారథ్యము నై.—ఉద్యో. ౧-౨౬-౭.

పెల్లు దొరఁగు నెత్తురు నై.—భీష్మ. ౧-౩౭౧ అని భారత.

అనఁగా నా యూరి నడుమ రాజగృహమును, అందును లోన కట్టడములు లేక గాలివచ్చుటకై విడిచిన బయలుభాగములును, ఆ రాచనగరి నలుప్రక్కల రాచబాటలును నుండి, చూచుటకు జూదపుఁబీటవలె నుండునని భావము.

కం॥ ఆవరపురమున, జలములు, భావితమధురిమను జెఱకు • పాలం బోలున్
పావనతను ముక్తాఫల, లావణ్యముఁ బోలు రుచిర • లాఘవ మమరన్. ౨౮౬

భావిత = పొందఁబడిన, మధురిమన్ = తీపిచేత, పావనతను = పరిశుద్ధ ముగ నుండుటయందు, ముక్తాఫల = ముత్యములయొక్క, లావణ్యము = స్వచ్ఛ మైన కాంతి, రుచిర = ఇంపైన, లాఘవము = తేలికదనము.

తాత్పర్యము.

ఆ గొప్ప పట్టణమందు జలము చెఱకుపాలవలెఁ దియ్యనై మిగుల తేలికవై మంచిముత్యములయందు గానవచ్చు లావణ్యమువంటి కాంతిగలదై యుండును.

కం॥ దుందుభిమృదంగవీణా, బృందంబులయులివు పణవ • వేణునినదముల్
సుందరులకాలి యందెల, క్రందును నొక్కటిగ బెరసి • తన్మోస్థలి నిండున్. ౨౮౭

దుందుభి = నగారాలయొక్కయు, బృందంబుల = సమూహములయొక్క, ఉలివు = ధ్వని, పణవ = ఉడక యను వాద్యముయొక్క, వేణు = పిల్లనగ్రోవి యొక్క, నినదముల్ = ధ్వనులు, క్రందు = ధ్వని, బెరసి = కలసి, ధాత్రీస్థలి = భూప్రదేశము, నించున్ = నిండించును.

తా త్ప ర్య ము.

నగారాలు-మద్దెలలు-వీణెలు-ఉడకలు-పిల్లంగ్రోవులు వీనిధ్వనులు సుందరుల వైన కాలియందెల రవముగలసి దిక్కుల నిండెను. అనఁగా నెప్పుడు నాటలు - పాటలు - ఉత్సవములు - అలంకరించుకొన్న స్త్రీలు - గలదై యుండెను.

కం॥ వరతపమున దివి సిద్ధులు, పరిలబ్ధిం గను విమాన•పంక్తులు వోలెన్
నరవరసమావృతంబై, వరవేశ్మము లాపురమున • వన్నెలమీఱున్. ౨౮౮

సిద్ధులు = తపస్సునఁ గడతేఱినవారు, దివిన్ = స్వర్గమందు, పరిలబ్ధిం గను = పొందునట్టి, నరవర = పండితులచేత సమావృతంబై = సంపూర్ణ మైనదై.

తా త్ప ర్య ము.

ఘోరమైన తపస్సులుచేసి సిద్ధిపొందినవారికి స్వర్గమందు లభించిన విమాన ములవంటియిండ్లు ఆ పురమున సంసారముచేయువారి కాకష్టములేకయే ప్రాప్తించెను.

ఉ॥ ఒంటరివాని, వంశమున • కొక్కఁడ కర్తగ నుండువాని, భీ
యంటిన డాఁగువాని, లఘు•హస్తవిశారదు లయ్యుఁ జంపఁ బో
రొంటు లభించియుం బుఱిన • నుత్తమశూరులు, కానవంబులన్
గెంటుదు రొక్కవ్రేటునన • కేసరులం గిరి ఖడ్గకోటులన్. ౨౮౯

లఘుహస్త = చక్కఁగ నభ్యసించిన విలువిద్యకలవారు, విశారదులు = పండితులు. "లఘుహస్తస్సుహస్తశ్చ, కృతాస్త్రః కృతపుంఖకః" వైజయంతి. అయ్యును = నేర్పరులునయినను, కర్త = వృద్ధిచేయువాఁడు, తోడఁబుట్టువులు లేక తానొక్కఁడే తనవంశమును వృద్ధిచేయవలసిన వానిని, భీ = భయము, ఒంటు = అనుకూలసందర్భము. కేసరులన్ = సింహములను, కిరుల = పందుల యొక్కయు, ఖడ్గ = ఖడ్గములయొక్కయు, కోటులన్ = సమూహములను, వ్రేటు = దెబ్బ, గెంటుదురు = క్రిందఁబడఁ ద్రోయుదురు, కానసంబులన్ = అడవులందు, మృగములకు నడవుల బలమెక్కువ గదా.

అవతారమున ననుకూలప్రదేశమును బురమును జెప్పి యిదనుకూలుఁడైన పురుషునిఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

భాస్వత్ = (విద్యలచేతను, పరాక్రమముచేతను) ప్రకాశించుచున్న, బుధవీర ఆది = పండితులు వీరులు మొదలగువారిని, సంగ్రహుండు = ధనము గౌరవము మొదలైనవి యిచ్చి స్వాధీనము చేసికొనువాఁడు, అతిచిరకాలభావి = చాలకాలము తరువాతఁ గలుగఁబోవు, అర్థ = విషయములను, దర్శన = కనుఁగొనుటయే, శీలి= స్వభావముగాఁ గలవాఁడు, దూరాలోచనముచేయు స్వభావముగలవాఁడు, పౌర= పురమునఁ బుట్టినవారు. జానపద = జనపదములఁ బుట్టినవారు, జనపదము = గ్రామము, వీరియొక్క, ఆళి = సమూహమునకు, వంశ్యులు = వంశమునఁ బుట్టినఁ వారు, అతిరథుండు = ఏకాకిఁ బెక్కురు మహారథులతో యుద్ధముచేయువాఁడు, అవిరత = ఎడఁతెగని, అధ్వర = యజ్ఞమనెడు, సత్క్రియా = మంచికార్యమే, పరుఁడు = ప్రధానముగాఁ గలవాఁడు, వాపికా=నడబావులయొక్కయు. ఆరామ = తోఁటలయొక్కయు, కూప = చేదుడుబావులయొక్క, వ్యూహ = సమూహము లను, నిర్మాత = చేయించినవాఁడు, స్వ వశీకృత = తనకధీనము చేసికొనఁబడిన, రాజర్షి = రాజఋషి = రాజరూపఋషి. రాజుగా నుండినను ఋషిచర్య గలవాఁడు, విశ్వ = లోకులచేత, వినుత = కొనియాడఁబడిన, అమితబలుఁడు = మితిమీఱిన చతురంగబలము కలవాఁడు, కాఁబట్టియే అమిత్రహరుఁడు = శత్రువుల నశింపఁ జేయువాఁడు. ప్రశస్త = కొనియాడఁబడిన, మిత్ర+అన్వితుఁడు = స్నేహితులతోఁ గూడినవాఁడు. జిత + ఇంద్రియ = శబ్దాదులగు దుర్వ్యాపారములకు స్వాధీనుఁడు కాక తనకధీనముగాఁ జేసికొన్న చక్షురాదీంద్రియములు కలవారియందు, అగ్ర సరుఁడు= మొదటివాఁడు, స్నేహభావముచేఁ గలసినవాని రక్షించువాఁడు, మిత్రుఁడు, వేదవేదాంతార్థ విదుఁడు-అర్థము తెలియని చదువు వ్యర్థము. అర్థము తెలియక వేదము చదువువాఁడు వానివంశమువారు శూద్రులే. "నవేదపాఠ మాత్రేణ, సంతుష్టస్స్యాద్ద్విజోత్తమః । పాఠమాత్రావసాయీతు, పంకేగౌరివసీదతి॥ యోఽధీత్య విధివ ద్విప్రో, నవేదార్థం విచారయేత్ । ససాన్వయః శూద్రసమః పాత్రతాం నప్రపద్యతే ॥

## తాత్పర్యము

వేదములయు వేదాంతములయిన యుపనిషత్తులయు నర్థము తెలిసినవాఁడు. ఇది వినికిడిచే మాత్రమునఁగాక స్వయముగ నర్థము గ్రహింపఁజాలు పాండిత్యము గల వాఁడు. ఆకారణముచేఁ బండితులను, శూరుఁడగుటచే శూరులను సంగ్రహించిన వాఁడు, చాలఁగాలము వెనుక, నేమి జరుగఁబోవునది యూహించి తెలిసికొనఁ గలవాఁడు. పట్టణవాసులకు గ్రామవాసులకు నేదిమేలో దానిని యోజించి వారికి హితమైనది చేయువాఁడు ఇక్ష్వాకువంశమునఁ బుట్టిన రాజులలో నెల్ల నతిరథుఁడు, వివిధ యజ్ఞములు చేయుటయం దాసక్తిగలవాఁడు, మనుష్యులకుఁ బసువులకు

నుపయోగపడుటకై బావులు - గుంటలు - తోఁటలు - తోఁపులు - త్రవ్వించి స్థాపించినవాఁడు. దానమానాదులచే నందఱుజనులను దనకు వశపడఁ జేసికొన్న వాఁడు. మహర్షులతో సమానుఁడు. రాజర్షులలో శ్రేష్ఠుఁడు. ప్రపంచముచేఁ గొని యాడఁబడిన కీర్తిగలవాఁడు. వీర్యముకలవాఁడు అతిశయించిన దేహబలము దుర్గ బలము లోనైనవి కలవాఁడు. కావుననే శత్రువుల జయించినవాఁడు, విశ్వాసపాత్రులై మిత్రశబ్దమునకుఁ బాత్రులైన వారితోఁ గూడినవాఁడు. ఇంద్రియజయము గలవారిలో మొదటివాఁడు.

కం॥ రా జగణితయశమున నగ, రా జతులితధృతిని భోగి॰రాజ కళల నా
రా ! జగతి దశరథునిపరి, రా జగధీశుండు గలఁడె॰రాజకులమునన్. ౨౫౩

అగణిత = ఎంచనలవికాని, యశమునన్ = కీర్తియందు. రాజ = చంద్రుఁడు, కీర్తి తెలుపని కవిసమయము నిండువెన్నెలచేఁ జంద్రుఁడు ప్రజల రంజింపఁజేసినట్లు యీరాజు తనకీర్తిచే జనుల రంజింపఁజేసెనని భావము. అగళిత = ఒకప్పుడైన విడువని, ధృతిని=ధైర్యమునందు, నగరాజ=పర్వతశ్రేష్ఠుఁడు, హిమాలయము వంటివాఁడు, ధైర్యమున హిమవంతుఁ డని యీకవియే చెప్పెను. కళలన్ = విద్యలయందు, భోగిరాజు = సర్పములరాజగు నాదిశేషుఁడు, జగతిన్ = భూమియందు, చంద్ర హిమాలయ శేషాభేదములు దశరథునకుఁ జెప్పఁబడినవి. కావున తాద్రూప్యాభేద రూపకాలంకారము.

తా త్ప ర్య ము.

అత్యంతకీర్తిచేఁ జంద్రుఁడు ధైర్యమునందుఁ బర్వతరాజైన హిమవంతుఁడు విద్యలయం దాదిశేషుఁడు. ఆహా యీదశరథ రాజుతో సరిపోలువాఁడు రాజకులంబు నందుఁ గలఁడా ?

చం॥ అమలసువర్ణ రత్నమహి॰తాంబరసంచయ సంగ్రహుండు నై
యమరధవైకపింగనిభుఁ ॰ డై విభుఁడై మనురీతి విక్రమ
క్రమమున లోకలోకపరి ॰ రక్షణదక్షుఁడు నై యథార్థవా
ది మఱి త్రివర్గరక్షణవి ॰ ధిజ్ఞుఁడు నై పురి నేలు నిచ్చలున్. ౨౫౪

అమల = నిర్మలమగు, మహిత = శ్రేష్ఠమైన, అంబర = వస్త్రములు, సంచయ = నిధులు, వీనిని సంగ్రహుఁడై = స్వాధీనము చేసికొన్నవాఁడై, కావునన్ అమరధవ = దేవేంద్రునితోను, ఏకపింగ = కుబేరునితోను, నిభుఁడు = సమానుఁడు. ఇంద్రునివలె రత్నాదులగు సమస్తశ్రేష్ఠవస్తువులను, కుబేరునివలె నిధులను గలవాఁడు, విభుఁడు = ప్రభువు. మనురీతి = వైవస్వతమనువువలె, విక్రమక్రమమునన్ = పరాక్రమము అభివృద్ధి చెందుటచేత లోకలోక = అంద అనఁ గానవచ్చులోకము భూలోకమును (2) సమస్తమును గనఁగలపండితులను,

(౩) లోకములోని జనులయొక్క, పరిరక్షణ దక్షుఁడు = చక్కఁగాఁ బాలించుట యందు నేర్పరి. తనరాజ్యమునందలి వారినే కాక లోకములోని యందఱను రక్షింప నేర్పరి. రోహిణీ శకట భేదము నివారించుటచే నని గ్రహింపవలయు. దశరథుఁడు రాజ్యము చేయుచుండఁగా జ్యోతిషికులువచ్చి 'రాజేంద్రా ! శనైశ్చరుఁడు రోహిణీ శకటమును భేదింపనున్నాఁడు. ఆయనయట్లు చేసెనేని పండ్రెండు సంవత్సరములు దేశమంతయు దుర్భిక్షచే బాధపడును అని తెలిపిరి అప్పుడా దశరథుఁడు రథముపై గూర్చుండి నక్షత్రమండలమునకుఁ బోయి రోహిణిని వెనుక వేసికొని శనైశ్చరుని కభిముఖుఁడై కోదండధరుఁడై దివ్యాస్త్రమును దొడిగి యాయనమార్గమున నడ్డముగ నిలిచెను. తనత్రోవ కడ్డముగ నిలిచిన రాజునుజూచి 'నీ వెవ్వఁడవు ? నాత్రోవ కేల యడ్డముగ నిలిచితివి ?' అని శనైశ్చరుఁ డడిగెను. "నీవు రోహిణీశకటమును భేదించితివేని ద్వాదశవర్ష దుర్భిక్షముచే లోకము బాధపడు నని బ్రాహ్మణులు చెప్పిరి. నేను రాజనై ప్రజలదుఃఖము నెట్లు చూడఁగలను ? నేను జీవించియుండ నీవట్లుసేయరాదు. నిన్ను యుద్ధమున జయించి వధించి లోకబాధమాన్పెదను.' అని చెప్పెను. 'దశరథా ! నీయంతటి సాహసిని, నింత ప్రజాహిత కాంక్షగలవానిని నేను జూడలేదు. నీ హితబుద్ధికి సంతోషించితిని. వర మేదైనఁగోరు మిచ్చెద' నని శనైశ్చరుఁడు చెప్పెను 'వరమిచ్చెదవేని యిది మొదలెన్నఁడేని రోహిణిని భేదింపకుము. ఇదియే నాకు వర'మనెను. అట్లులే కానిమ్మని నాఁటినుండి శనైశ్చరుఁడు రోహిణి కానుకొని పోవునేకాని భేదించిపోవుటలేదు. రాజు మరలివచ్చి యీవార్తయందఱకుఁ దెలిపెను. యథా+అర్థవాది=ఏసంగతియైన నున్నదున్నట్లు చెప్పువాఁడు. త్రివర్గ = ధర్మార్థకామములయొక్క, రక్షణవిధిజ్ఞుఁడు=కాపాడునట్టి శాస్త్రము పద్ధతి నెఱిఁగిన వాఁడు, నిచ్చలున్=ఎల్లప్పుడు నిత్యశబ్దభవము నిచ్చలు దీని రూపాంతరమునిచ్చ.

## తాత్పర్యము

అచ్చపు బంగారు రత్నములు వెలగల వస్త్రములు సంగ్రహించినవాఁడై, యింద్రుని తోను కుబేరునితోను సరిపోలి, ఆజ్ఞారూపమున సర్వత్రవ్యాపించినవాఁడై వైవస్వత మనువువలె విక్రమమందును, జగజ్జనములఁ బాలించువాఁడునై సత్యవాదియైధర్మార్థ కామములను రక్షించువిధానము తెలిసినవాఁడై యెప్పుడు హెచ్చరికతో నాపుర మును బాలించుచుండెను..

—• అయోధ్యాపురజనవర్ణనము •—

చం॥ శమదమసద్గుణాన్వితులు•సత్యవచస్కులు నాహితాగ్ను ల
తృమలినధీద్విజాతులు స•హస్రదవేదషడంగ పారగో
త్తములు మహోమనుల్ సుకృత•ధన్యులు దేవమహర్షి కల్పులున్
హిమకరమిత్రతేజులు మ•నీషులు గ్రాలుదు రప్పురంబునన్. ౨౧౧

ఇందాఁక బరిపాలన విధముఁజెప్పి దానిఫలమగు జనులస్థితిని దెలుపుచున్నాఁడు. శమ = మనస్సును జయించుట, దమ = బహిరింద్రియముల జయించుట యని కొందఱు. శమ = బహిరింద్రియముల జయించుట, దమ = మనస్సును జయించుట యని కొందఱు. రెండర్థములు ప్రమాణసిద్ధములే. అన్వితులు = కూడినవారు, సత్యమైన వచస్సుకలవారు - సత్యవచస్కులు, బహువ్రీహియందు కప్రత్యయము, ఆహిత + అగ్నులు = సదా యగ్నిహోత్రములు కలవారు, అతి + అమలిన = మిక్కిలి నిర్మలమైనబుద్ధి కలవారును, అనుటచే వంచనాదిదుర్గుణములు లేనివారు, ద్విజాతులు = బ్రాహ్మణులు, సహస్రద = వేలకొలఁది దానము చేయువారును, అనుటచే దానము గొనవలసిన యక్కఱలేనివారు, వేద=నాలుగు వేదములందును, ఇది వేదాంతమునకు నుపలక్షణము, షడంగ, షట్+అంగ = శిక్ష, వ్యాకరణము, ఛందస్సు, నిరుక్తము, జ్యోతిషము, కల్పము అను నాఱు వేదాంగములయందును, పారగోత్తములు = పండితులయందు శ్రేష్ఠులు, సుకృత=పుణ్యముచేత, ధన్యులు = సంపన్నులు, దేవమహర్షి కల్పులున్ = నారదుఁడు మొదలగువారికిఁ గొంచెము తక్కువగ సమానులు, హిమకర = చంద్రుఁడు, మిత్ర = సూర్యుఁడు - వీరివంటి కాంతిగలవారు - మిత్రులకుఁ జల్లనివారు శత్రువులకు వేఁడిమి చూపువారు, మనీషులు = విద్వాంసులు, భ్రాజుదురు = ప్రకాశింతురు, ఇందు ద్వితీయపాదమున బ్రాదియతి, చతుర్థపాదమున నుభయయతి, మనస్ + ఈషా = మనీషా, అదికలవాఁడు మనీషి. పరరూపసంధి. ఇది శకంధ్వాదులలోఁ జేరినది.

అయోధ్యాపురమందలి బ్రాహ్మణు లీపద్యంబున వర్ణింపఁబడిరి. "త మేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణావివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేన తపసానాశకేన" ద్విజులనుటచే వేదవచనముచేతను దానిని (ఆత్మను) బ్రాహ్మణులు తెలిసికొందురు." అనుశ్రుత్యర్థ మందుఁ గలదు- ఎల్లన.

ద్విజులనుటచే "అష్టవర్షం బ్రాహ్మణ ముపనయీత" ఎనిమిదవయేట బ్రాహ్మణున కుపనయనము చేయవలయును. అను వేదానుశాసనప్రకార మెనిమిదవ యేట నుపనయనము చేయఁబడినవారు. వేదషడంగపారగు లనుటచే ఆ అంగములతో సశిరస్కముగ వేదాధ్యయనము చేసినవారు అహితాగ్ను లనుటచే యజ్ఞములు చేసినవారు. సహస్రదులు అనఁగా బ్రాహ్మణసాత్కృతద్రవ్యముచే శక్తికొలఁది లోభములేక దానముచేయువారు. మహాతము లనుటచేఁ దపస్సులు చేసినవారు. శమదమ సద్గుణాన్వితు లనుటచే బ్రాహ్మణునకు ముఖ్యమైన యంతరింద్రియ బాహ్యేంద్రియ నిగ్రహముకలవారై కామక్రోధముల వశపఱచుకొన్నవారు. సత్యవచస్కులు=సత్యస్యసత్య మని యుండుటచేఁ బరమాత్మను గుఱించియే

మాటలాడువారు. భగవన్మంత్రమే జపించుచు భగవత్కథలచేతనే కాలయాపనము చేయుచు భగవంతునియందు భక్తిగలవారు మనీషులు 'మన ఆలోచనే' యని కలదు. కావున భగవద్విషయమైన యాలోచన ధ్యానముగలవారు. హిమకర మిత్రతేజులనుటచే బ్రాహ్మణవర్చస్సు వారియందుఁ దాండవ మాడుచున్నది. దేవర్షి, మహర్షి కల్పులు కావుననే భగవంతుఁ డిచ్చట నవతరించు నని యెఱిఁగి యాపురమందుఁ జేరిరి. ఋషులని చెప్పుటచే "బాల్యంచ పాండిత్యంచ నిర్విద్యాథః" అన్నట్టు దంభాభిమానాదులు లేనివారు.

### తాత్పర్యము

అయోధ్యాపురమందలి బ్రాహ్మణులు బాహ్యేంద్రియములను నంతరింద్రియములను జయించి వంచనాదిగుణములు దురాచారము లనాచారములు లేక సత్యమునే చెప్పుచు భగవత్కథలనే వ్యాఖ్యానించుచు యజ్ఞములుచేసి మిక్కిలి నిర్మలమయిన బుద్ధిగలవారై వేదములందుఁ జెప్పిన ప్రకారము కర్మములాచరించుచు యాచకులకు శక్తికొలఁది విశేషముగ దానమిచ్చుచు తాము యాచింపవలసిన పనిలేక యంగములతోడ వేదముల నధ్యయనములు చేసి గొప్ప మనస్సు కలవారై పుణ్యకార్యములు చేయుచు దేవర్షి మహర్షులకు సములై సూర్యచంద్రుల తేజస్సువంటి వర్చస్సుగలవారై భగవద్ధ్యానపరులై యుందురు.

ఉ॥ అందఱు హృష్టమానసులె • యందలియందఱు ధర్మవేదులే
యందఱు శాస్త్రచింతనప • రాయణులే మఱి స్వస్వతుష్టులే
యందఱుఁ ద్యాగశీలు రట • నందఱు సత్యవచోభిభాషణా
మందులు భూరిసంచయు ల • మాన గవాశ్వ ధనాఢ్యు లందఱున్. ౬-౭

హృష్టమానసులు=పురసౌఖ్యముచేత సంతోషించిన మనస్సుగలవారు, శాస్త్రచింతన = శాస్త్రవిషయముల నాలోచించుటయే, పరాయణులు = ముఖ్యకార్యముగాఁగలవారు, స్వ = తమయొక్క, స్వ = ధనములచేత, తుష్టులు=తృప్తి నొందినవారు, 'తేన త్యక్తేన భుంజీథామాగృథః కస్యచిద్ధన' మ్మను శ్రుతివాక్యము చొప్పున నడచుకొనువారు, త్యాగశీలురు = దానమే స్వభావముగాఁ గలవారు, అభిభాషణామందులు = సత్యమునే చెప్పుటయందు మందులుకాని వారు, సంచయులు = గొప్పధనముల సమూహముగల ధనాగారములు గలవారు, గవాశ్వధనాఢ్యులు=ఆవులు గుఱ్ఱములు వీనిని ధనముగాఁ గలవారు.

### తాత్పర్యము

అయోధ్యానగరవాసులందఱు నిష్టార్థములన్నియుఁ బ్రాప్తించుటచే సంతుష్టిగల మనస్సుగలవారే, అందఱు ధర్మమునెఱిఁగినవారే, అందఱుశాస్త్ర విషయ

మైన యాలోచనలు చేయుటయందు సమర్థులే, అందఱు తమకు భగవంతు డిచ్చిన దానితోఁ దృప్తిపడి యుండువారే, అందఱు త్యాగము స్వభావముగాఁ గలవారే, అందఱు నిజము చెప్పువారే, అందఱు కావలసినంత సంపాదించి యుంచుకొన్నవారే, అందఱు కొఱంతలేక వారివారికిఁ గావలసినన్ని గోవులు గుఱ్ఱములు-ధనములు కలవారే.

కం॥ జననియుజనకుఁడువధువులు, దనయులుఁదనయయునుగృహిణిఁ దానునతిథియున్
దనివిగ నింటఁక యుండెడి, మనికి యొకండైన లేదు మందున కైవన్. ౨౫౭

కుటుంబిసౌఖ్యమును జెప్పుచున్నాఁడు. 'మాతాపితాస్సు తే పుత్రౌ పుత్రీ పత్న్యతిథి స్స్వయం। దశసంఖ్య కుటుంబీతి విష్ణునోక్తం ద్విజోత్తమ' యని కుటుంబ లక్షణము. వధువులు = ఇరువురు = కోడండ్రు, తనయులు = ఇద్దఱు కొడుకులు, తనయయు=కొమార్తయు, గృహిణి=ఇల్లాలు, తనివి = తృప్తి, మనికి = జీవనము- ఈ పదుగురి కూడికయే కుటుంబము.

తా త్ప ర్య ము

తల్లి తండ్రి తాను తనభార్య. ఇద్దఱు కొడుకులు, ఇద్దఱు కోడండ్రు, ఒక కూఁతురు ఒక యతిథి యీపదుగురుండినఁ గుటుంబ మనఁబడును. ఇంతకుఁ దక్కువ గల యిల్లా నగరమున లేదు.

ఆ॥ తన్ను ధర్మవిధులఁ దనయులఁ దనయలఁ దల్లిఁ దండ్రిఁ దనదు దార నన్న
దమ్ములను గదర్యతావశచిత్తుఁడై, యేఁచువాఁడు లేఁడ యెచట నేని. ౨౫౮

ధర్మవిధులన్ = పుణ్యకార్యములను, తనయులఁ దనయలన్ = ఇట సంఖ్యా వివక్ష లేదు, దార = భార్య, కదర్యతా = కదర్యుఁడు. ఈ పద్యమునఁ జెప్పఁబడిన వారిని కూడు నీళ్ళు పెట్టక కాని యితర విధములఁగాని బాధించువాఁడు కదర్యుఁడు, వానిభావము కదర్యత, అత్యంతలోభిమై యని భావము. 'ఆత్మానం ధర్మకృత్యంచ, పుత్రందారాంశ్చపీడయేత్, లోభాద్యః పితరం భ్రాతౄన్ స కదర్య ఇతి స్మృతః' అని కదర్యలక్షణము.

తా త్ప ర్య ము

తాను దినక ధర్మముచేయక కొడుకులను భార్యను నెవఁడు కడుపునిండఁ గూడు పెట్టక బాధించునో యట్టి పరమలోభి కదర్యుఁ డనఁబడును. అట్టివాఁ డొక్కఁడైన నా పట్టనమందు లేఁడు.

కం॥ పోఁడిమి గలతత్పురమున, లేఁడు ఖలుఁడు దుష్టకాముఁ లేఁడు చదువులన్
వాఁడిమి మీఱనిపురుషుఁడు లేఁ, డట నాస్తికుఁడు నెందు లేఁడు వెదకినన్.
౨౫౯

పూర్వ మన్నిజాతులవారును విద్యనేర్చినవారే యని చెప్పుచున్నాఁడు. పూర్వము శూద్రులకు విద్య నిషేధింపఁ బడినదను దుర్వాదము దీనిచే ఖండితము. శూద్రులకు వేదము నిషేధింపఁ బడినదికాని సాహిత్యము, కులవృత్తికిఁ గావలసిన విద్య లోనైనవి నిషేధింపఁ బడలేదు.

పోడిమి = ఒప్పిదము, తత్ + పురమునన్ = ఆ యయోధ్యా పట్టనమున. ఖలుఁడు = దుష్టుఁడు, దుష్టకామి=పరస్త్రీ యభిలాషకలవాఁడును, తనభార్యతోనైన నిషిద్ధదినంబుల సంగమించువాఁడు, వాఁడిమి=తీక్ష్ణత, నాస్తికుఁడు=కన్నులకుఁ గానరాని దేవుఁడు, కర్మము, పరలోకము, లేదనువాఁడు, 'నాస్తిపరః యస్య ఇతినాస్తికః' అని సంస్కృతమున వ్యుత్పత్తి. ఇట్టివారు చార్వాక మతస్థులు. వారికి ప్రత్యక్ష మొక్కటే ప్రమాణము. అనుమాన శబ్దము లప్రమాణములు, బౌద్ధ మాధ్యమిక శాఖవారగు నేఁటి యచలపరిపూర్ణవాదులు నాస్తికులే.

ప్రశ్న :—నాస్తికుఁడు లేనియెడల జాబాలి యెట్లు నాస్తికవాదము చేసెను ?

ఉత్తరము:—జాబాలిచేసినది నాస్తికవాదమేకాని జాబాలి నాస్తికుఁడు కాఁడు. రామచంద్రమూర్తి కష్టములు పడుటకు సహింపక యెట్లులైనను నాయనను మరలఁ బురికిఁ బిలుచుకొనిపోవ నట్టివాదము చేసినట్లు లాయనయే చెప్పెనుగదా ! ఆవాద మాయనతోఁ బుట్టినదికాదు. అంతకుఁ బూర్వమే పుట్టినది, దానికే బృహస్పతిగీత లని పేరు. అయోధ్యయందు నాస్తికుఁడు లేఁడనిన నావాదము నామోదించువాఁడు లేఁడని యర్థమేకాని లోకమున నావాదమే లేదనియర్థముకాదు. అట్టిమత మొకటి లేకున్న దురాచారులకు జారులకుఁ జోరులకు స్వైరసంచారులకు అపానపాయులకు అభక్ష్య భోజులకు శరణమేది ?

## తాత్పర్యము

అందమైన యానగరమందు దుష్టుఁడులేఁడు పరస్త్రీల నాశించువాఁడు, తన భార్యతోనైనను నిషిద్ధదినంబుల నిషిద్ధసమయంబు లందుఁగాని క్రీడించువాఁడును వేశ్యాలంపటుఁడును లేఁడు. చక్కఁగఁ జదువరానివాఁడును లేఁడు. దేవుఁడు, పరలోకము లేదనువాఁడు లేఁడు.

ఉ॥ అందఱు ధర్మశీలరతు•లందఱు నిస్తులసంయతాత్మలే
యందఱు సత్స్వభావయుతు•లందఱు నిర్మలవృత్తశాలురే
యందఱు సన్మహర్షినిభు•లందఱు నిర్మలమానసాఢ్యు ల
య్యందఱు తారహారయుతు•లందఱుఁ గుండలమండితశ్రవుల్. ౨౬౦

రతులు=ప్రీతిగలవారు, సంయతాత్ములు = జితేంద్రియులు, నిస్తుల = సాటిలేని వృత్తవంతులు = ఆచారము గలవారు, తారహార = ముత్యాల సరము

లతో, యుతులు = కూడినవారు, కుండల = మకరకుండలములచేత, మండిత= అలంకరింపఁబడిన, శ్రవుల్ = చెవులుగలవారు.

తా త్ప ర్య ము

ఆపురమం దందఱు ధర్మముతోఁ గూడిన శీలమందుఁ బ్రేమగలవారే. అందఱు నింద్రియనిగ్రహముగలవారే, అందఱు మంచిస్వభావముగలవారే, అందఱు దోష రహితమైన నడవడిగలవారే. అందఱు ఋషులతో సమానులే. అందఱు కలంకము లేని మనస్సుకలవారే, అందఱు ముత్యాలసరములు లోనైన యాభరణములధరించిన వారే, అందఱు కుండలముచే నలంకరింపఁబడినవీనులు గలవారే.

ఉ॥ అందఱు సుందరుల్ మకుటు•లందఱుఁ జందనలిప్తదేహు లం
దందఱుఁ బూర్ణభోగయుతు•లందఱు సంతతమృష్టభోక్త ల
య్యందఱు దానశీలరతు•లందఱు భూషణభూషితాంగు ల
య్యందఱు నిష్కవంతు లట•నందఱు సంగదదీప్త బాహువుల్. ౧౧

మకుటులు=కిరీటములు గలవారు,లిప్త దేహులు=పూయఁబడిన దేహముగలవారు, పూర్ణభోగ = నిండుసౌఖ్యములో, సంతత = ఎల్లప్పుడు. మృష్ట = సంపూర్ణముగ, భూషణ=సొమ్ములచేత, భూషిత+అంగులు = అలంకరింపఁబడిన దేహము కలవారు. నిష్కవంతులు = ఔమ్మనధరించెడి పతకము లోనగు సొమ్ముగలవారు; అంగద = బాహుపురులచేత,దీప్త=ప్రకాశింపజేయఁబడిన, బాహువుల్ = భుజములుగలవారు, "సాష్టేశతే సువర్ణానాం హేమ్న్యురోభూషణేపలే - దీనారేపిచనిష్కః" అమరుఁడు.

తా త్ప ర్య ము

అందఱు చక్కఁదనము కలవారే, కురూపులు లేరు అందఱు మకుటములు ధరించినవారే, అందఱు చందనము పూసికొనియుండువారే, అందఱు కొఱఁత లేక భోగము లనుభవించువారే, అందఱు, నిష్టమై పరిశుద్ధమైన యాహారము తీసికొను వారే, అందఱు నన్నదాతలే,అందఱు నన్నియవయవములందు నలంకారముల ధరించిన వారే, అందఱు నురోభూషణములు గలవారే, అందఱు బాహుపురులు గలవారే.

ఉ॥ అందఱు నిర్జితేంద్రియులు•నందఱు యజ్వలు నాహితాగ్ను ల
య్యంద ఱటన్ స్వకర్మరతు•లందఱు నిత్యము బ్రహ్మచింతనుల్
అందఱు సంతతాధ్యయను•లందఱు సంయమితుల్యు లప్పురిం
జెందిన యట్టిలోకులు సు•శీలరతుల్ కమనాపరాయణుల్. ౧౨

నిర్జిత ఇంద్రియులు = ఇంద్రియములు పోయినట్లు కాము పోక వానిని దమ యాజ్ఞకు లోపడి వర్తించునట్లు చేసినవారు, యజ్వలు = సోమయాగములఁ జేసినవారు, ఆహితాగ్నులు = అవిచ్ఛిన్నముగ నగ్నులు కలవారు, స్వీయకర్మ= తమతమ వర్ణాశ్రమములకుఁ దగిన కార్యములందు. బ్రహ్మచింతనుల్=పరమాత్మను ధ్యానించువారు. సంతతాధ్యయనులు = పురుషవిచ్ఛేదము గాని దినవిచ్ఛేదము గాని లేక వేదాధ్యయనము కలవారు. అధ్యయనము (1) చదువుట (2) జపించుట, వల్లెవేయవలసిన భాగములను వల్లెవేయుచు జపింపవలసిన మంత్రములను జపింతురని భావము. సంయమితుల్యులు = యోగులతో సమానులు, కరుణాపరాయణులు= దయాళువులు. మూఁడవపాదము మొదట విసంధికి వాక్యవిరామ మగుట కారణము. "వాక్యవిరామంబున సంధి లేమిదోషంబు గాదు." సు. వ్యా. సంధి. ౧౩ సూ.

పాదాంత సంధివిషయము.

ఈ పద్యమునందు సంధిగూర్పక వ్రాయఁబడియున్నది. దీని సాధుత్వమును గూర్చి కవులు భిన్నాభిప్రాయులై యున్నవారు ఎట్లనిన.

"వాక్యావసానంబున సంధిలేమి దోషంబు గాదని యార్యు లంద్రు. 'సత్యము సర్వశ్రేయము, అది లేనిచో సర్వధర్మములు వ్యర్థములు.' ఇట్లు సంధివిరహంబు కావ్యంబులం బాదాంతమంద చూపట్టెడు." బా. వ్యా. సంధి 54 వ సూత్రము చేతను "నస్యాద్వాక్యవిరామేతు సంధ్యభావోపి దోషకృత్" అనుకారిక చొప్పునను వాక్య విరామమందు సంధి లేకున్నను దోషంబులేదు. వాక్య మనఁగా (1) ఏక క్రియాన్వితపదసమూహమును. (2) పద్యపాదమును. ఈ యర్థమే "వాక్యాన్త గత పాదానాంచ" అను సూత్రమునందును గ్రహింపఁబడియున్నది. వాక్యశబ్దమున కర్థద్వయము గలుగుటంబట్టి పై కారికయు భిన్నాభిప్రాయములకుఁ గారణ మయ్యెను. కొందఱు పద్యంబులఁ బాదాంతమందుఁ బోలె పాదమధ్యమునందును వాక్యము ముగిసినచో సంధి గూర్పకున్న దోషము లేదని, "అకవ్వడి యతివేషము చేకొని యున్నాఁడు. ఇదుగో"నని విజయవిలాసము నందలిదని పద్యము నుదహరించుచున్నారు. ఈపద్య మిప్పటి ముద్రితగ్రంథముల "చేకొని యున్నాఁడు నీకుఁ జెంతను" అని యీ చొప్పున నున్నది. ప్రయోగాంతరము మృగ్యము. మఱి కొందఱు 'పాదాంతము వాక్యాంతముగ సహిత మున్న యెడనే సంధివిరహంబు సాధు' వందురు. సూత్రంబు జూడ చిన్నయసూరికి నీ యభిప్రాయము గలవా రని తోఁచెడిని మఱికొందఱు వాక్యావసానమైనను గాకున్నను బాదాంతమైనం జాలునందురు. ఇఁకఁ బ్రామాణిక కవుల ప్రయోగంబులు జూపెదము. పాలకు

రీ మూఁడభిప్రాయంబుల నేది సరియో గ్రహింతురుగాక. "సర్వతీర్థాభిగమనంబు సర్వవేదసమధిగమము సత్యంబుతో సరియుఁ గావు । ఎఱుఁగు మెల్ల ధర్మంబుల కెల్ల బెద్ద"యను భారతపద్య మిదివఱకు వారు ఏ రచనేల యెల్లరంగీకరించియుండిరి, ఉన్నారు. నన్నయభట్టు తప్పు వ్రాసినాఁడని కాఁబోలు ఆనందముద్రాక్షరశాలవారి నూతన భారతంబున 'సరియుఁ గావనెఱుఁగు' అని సవరింపఁబడి యున్నది. ఈ ప్రకారమే కవిత్రయము వా రా గ్రంథంబున పెక్కుచోట్ల సవరింపఁబడి యున్నారు. "పడగ నున్న హనుమ భయవిహ్వలుఁడుగాఁడు । అరదమునకు నూతఁ దచ్యుతుండు." అను పాఠము పూర్వలాక్షణికకవిసమ్మతము. నవలాక్షణికులు 'లుండుగాఁ దరదమున' కని యెదురు అందురుగాక. సవరణపాఠములే సాధువులేని వీని నుదహరించిన పూర్వలాక్షణికుల యభిప్రాయమేమి ?

ఎఱ్ఱాప్రెగడగారి నరసింహపురాణమున :—

చం॥ పొలుపుగ నెల్లనాఁడు నుడివోవక పెల్లుగఁబూచు తీఁగెలన్ । దెలుపులు మీఱితోయనిధి తీర వనంబులు చూడ్కికెప్పుడున్ । ఎలమి యొనర్చు వేల్పు లచలేంద్రునిఁ గవ్వముచేసి తెచ్చుచో॥ ఆ ౧ ప ౭౫. అని యున్నది. అర్థము చెడినఁ జెడుఁగాక "యెప్పుడేనెలమి" యందు రేమో.

అంతే. ఉ॥ ఎందును బుష్పసౌరభమ. యెందును మందమరాళఝంకృతుల్ । ఎందును సాంద్రపల్లవము....ఆ. ౨-ప. ౬౨.

విన్నకోట పెద్దన కావ్యాలంకారచూడామణి :—

తే॥ ఇట్టి యుద్దీపన విభావహిత వినోద । విభవములఁ బొందుఁ జాళుక్య విశ్వ
విభుఁడు । అలరువిల్తునిభంగి జయాంకులీల । ౧-ఉల్లాసము. ప. ౨౭.

తే॥ తనరు శృంగారహాస్య శాంతములు గృపయుఁ । బొనరు మాధుర్యమునన
జెప్పుట గుణంబు । అద్భుతము రౌద్రవీర భయానకములు.

తే॥ అర్థి సేవించి రోకకొంద అప్సరసలు । అపుడు రెండవ కైలాస మనఁగఁబరఁగె.
—భీమఖండము ౫ అ. ౪౦ ప.

కం॥ అర్ధకపాలము గేలను । నర్ధ నిశాసార్వభౌముఁ దొదల నెడమన్ । అర్థాంగ
లక్ష్మిగౌరియు....అని భీమఖండము ౫ అ, ౧౩౦ ప.

కం॥ ఆ విబుధ జగతిలోపలఁ । గొవ్వదటీఁగి సురగణంబు క్షోభమునొందెన్
ఇవ్విధమున నుత్పాతము....అని నాచనసోముని ఉ. హరి ౫ ఆ. ౧౫౦ ప.

తే॥ అనలుఁ దర్కజుఁ డసురేశుఁ డబ్ధిరాజు । అనిలుఁ డర్థేశుఁ డలికలోచనుఁడు
గొలువ. —వసు. ౩ ఆ. ౫౮. ప.

మహాకవి ప్రయోగము లిట్టులుండుటచే సూత్రము నందలి వాక్యశబ్దమునకుఁ బాదమనియే యర్థము గ్రహించు టొప్పు.

పాదము నడుమ సంధిరారాదు. కందమున నెనిమిది గణములు కలదే పాదము. చిన్న పాదములను భాగములుగ గణింపరాదు. సీసములందు నట్టులే ౮ గణములుగల రెండుదళములు గలసినదే పాదము.

### తాత్పర్యము

అపురమునందలి యందఱు నింద్రియముల జయించినవారే. అందఱు సోమయాగముచేసినవారే. అందఱు నగ్నిహోత్రములు కలవారే, అందఱు వారివారి వర్ణాశ్రమధర్మముల ననుసరించి కర్మములు చేయువారే అందఱు ప్రతిదినము బ్రహ్మమును ధ్యానించువారే. అందఱు జపతపస్సంపన్నులే. అందఱు ఋషుల చర్యలు గలవారే. అందఱు దయాళులే. అందఱు చక్కని నడవడి గలవారే.

ఆ॥ ఆహితాగ్ని గాని • యాతఁ డయజ్వయు, నధమజనుఁడు దొంగ • యైన వాఁడు
వృత్తసంకరుండు • వెదకిన దొరకఁ డా. కాలమందు నాజి • పాలనమున. ౬-౩

వృత్తసంకరుఁడు = వర్ణాశ్రమాచార ధర్మములఁ జెఱుచువాఁడు. విలోమ పద్ధతిని భిన్నజాతిస్త్రీయందు సంతానము గలవాఁడు. అధ్యయనము = జప రూపాధ్యయనము. ఆజి = అజునికుమారుఁడు. దశరథుఁడు. అపత్యార్థక తద్ధితాంతము. పాలనమున = రక్షణమందు, దశరథుఁడు బాలించు దేశమందు. కాలమందు, దశరథుని తండ్రి అజుఁడు, తల్లి ఇందుమతి.

### తాత్పర్యము

దశరథమహారాజు పాలించునపు డగ్నిహోత్రము లేనివాఁడు, సోమయాగము చేయనివాఁడు అల్పవిద్య అల్పధనము గలవాఁడు, పరక్షేత్రమందు బీజములుచల్లు వర్ణసంకరుఁడు, దొంగ లేఁడు.

కం॥ తమతమకర్మంబులనే, తమిఁ జేయుచు విప్రవరులు • దానాధ్యయనో
త్తములయి జితేంద్రియులు సం.యమితాత్ములు నీవి గొనఁగ • నర్హులుసుమతుల్.
౬-౪

తమిన్ = ఆసక్తితో, ఈవి = దానము, గొనఁగ నర్హులు=తీసికొనుటకుఁదగిన వారు. అంతటి సత్పాత్రము లని యర్థము. అయినను దా నొకరి కిత్తురేకాని యొకరిచేఁ దాము గైకొనరనిభావము. ఉత్తమబ్రాహ్మణులకు క్షత్రియులకు వైశ్యులను బ్రతిగ్రహము నిషిద్ధము.

## తా త్ప ర్య ము

బ్రాహ్మణులు తమ వర్ణమునకు నాశ్రమమునకు శాస్త్రోక్తమైన విహితకర్మ మేదియో దానిని శ్రద్ధతోఁ జేయుచు విద్యాదానమందు నధ్యయనమందు త్తములై వశ్యేంద్రియులు జితమనస్కులు నయి దానమునకుఁ బాత్రులై యుండిరి.

కం॥ దీనులును జంచలులు బల, హీనులు నషడంగవిదు ల•నృతపరు లీర్ష్యా
ధీనులు నబుధులు ననయుత, దానులు వ్యధితులును లేరు•తత్సమయమునన్. ౧౪

దీనులు = (1) దరిద్రులు. (2) భయపడువారు, చంచలులు=నిలుకడలేని మనస్సుగలవారు, అషండగవిదులు = ఆఱువేదాంగముల నెఱుఁగనివారు, అనృత పరులు = అసత్య మాడువారు, ఈర్ష్యా + అధీనులు = ఓరువలేని తనమునకు లోఁపడినవారు, అబుధులు = పండితులుకానివారు, అనయుతదానులు = అయుత దానులు = అయుతదానులు కానివారు, అయుతము = పదివేలు, ఇచ్చట హిరణ్య దానము గ్రాహ్యము, వ్యధితులు=వ్యాధులచేఁ బీడింపఁబడువారు.

## తా త్ప ర్య ము

చపలచిత్తులు - ఐహికాముష్మిక కార్యసాధనమునకుఁ గావలసిన దేహబలము మనోబలము లేనివారు. ఆఱంగము లెఱుఁగనివారు. అసత్యవాదులు, ఈర్ష్యగల వారు, పండితులుగానివారు, పదివేలకుఁ దక్కువదానము చేసినవారు, దుఃఖించువారు దశరథుఁడు పాలించు సమయమందు లేరు.

కం॥ సొగయించు చక్కఁదనముం, జిగిబిగులును లేనివారు•క్షితిపతిభక్తిన్
దగులనివారలు లేరటఁ, మగలందును మగువలందు•మాటకునైనన్. ౧౫

సొగయించు=మోహముచేఁ బరవశుఁ జేయు. జిగిబిగులు=దట్టమైన కాంతులు - మగువలందు=స్త్రీలయందు.

కం. మగవానికి మగవాఁడును మగువకు మగువయునువలచు•మటి యెల్లన్నన్
నగరపు రాజకుమారుల, జిగిబిగిసోయగము చెలుల•సింగారంబుల్. విజ. విలా.

## తా త్ప ర్య ము

స్త్రీలు స్త్రీలను బురుషులనుగూడఁ బరవశులఁజేయు చక్కఁదనపు గాంతులు లేని వారు మాటమాత్రముననైనను స్త్రీలయందును లేరు, పురుషులందును లేరు. రాజ భక్తి లేనివారును లేరు.

తే॥ దేవతాతిథిపూజల•దీక్షితులును, కృత మెఱింగినవారలు•నీగి గలరు
శౌర్యవిక్రమవంతులు•సత్యధనులు. నాల్గువర్ణంబు లందలి•నరులు పురిని. ౧౬

దీక్షితులు = దేవపూజ యతిథిపూజ చేయుట యను దీక్షగలవారు. కృత మును = చేసిన యుపకారమును, ఈగి = దానమును, కలరు = కలిగినవారు, సత్యధనులు = సత్యవ్రతమే ధనముగాఁగలవారు, పూర్వము పరిచయములేక యొకరాత్రి భోజనమునకై యితరుల యిండ్లనుండు బ్రాహ్మణుఁడు అతిథి, పూర్వపరిచితుఁడు అభ్యాగతుఁడు, స్వధర్మయుక్తం కుటుంబిన మభ్యాగచ్ఛతి ధర్మపురస్కారో నాన్న ప్రయోజనః సోఽతిథిర్భవతి–ఇతి ధర్మ పురస్కారః కృత్యా ద్యనుష్ఠానం పురస్కృత్య తత్సిద్ధ్యర్థం యాచ్ఞాపరః ఇత్యర్థః, అభ్యాగతస్త్వన్న మాత్రార్థిత్వాత్. అన్నమునకై కాక యజ్ఞాదులు చేసెద నని యాచించువాఁడతిథి, అన్నముమాత్రమేఁ గోరువాఁ డభ్యాగతుఁడు.

"ఏకరాత్రంతు నివస న్నతిథిః బ్రాహ్మణస్స్మృతః । అనిత్యం హి స్థితో యస్మా త్తస్మాదతిథి రుచ్యతే"–మనువు,

పరగృహంబున నొకరాత్రి మాత్రమే వసించు బ్రాహ్మణుఁ డతిథి యనఁబడును. అతఁ డొక దినమైనను నొకచోట నిలుకడగ నుండఁడు గనుక నతిథి యనఁబడును ఒక గ్రామమందే యుండువాఁడు, విచిత్రకథలు, ప్రొద్దుపోని ముచ్చటలు జీవనార్థమై చెప్పువాఁడు, భార్యాగ్నిరహితుఁడై దేశము తిరుగువాఁడు నతిథి యనఁబడఁడు.

## తాత్పర్యము

ఆపట్టనమందలి నాలుగు వర్ణములువారును, దేవపూజ చేయక యతిథి వచ్చిన నాదరింపక ముందుభోజనము చేయరు. ఇది వారిదీక్ష. పరులు తమకుఁజేసిన మేలు మఱువరు. ఎవరైన దేహి యనిన నాస్తియనరు.

శౌర్యపరాక్రమములు గలవారు. సత్యమే ధనముగాఁగలవారు. ధనమువలె సత్యమును గాపాడుకొనువారు శూద్రులు తాంత్రికమంత్రములతో దేవపూజయు హిరణ్యదానముతో నతిథిపూజయుఁ జేయుదురు. బ్రాహ్మణులు విద్యాశూరులు– వాదపరాక్రములు.

ఆ॥ సత్య శీలధర్మ•సంశ్రితవ్రతు లాత్త, చిరతరాయులుగ న•శేషజనులు
సుతులతోడఁ బౌత్ర•తతులతో సతులతో, నొప్పు చుందు రన్ని•యొప్పితముల.

౨౮

సంశ్రితవ్రతులు = పొందఁబడిన (అనుష్ఠింపఁబడిన) వ్రతము గలవారు. కావుననే, ఆత్త=పొందఁబడిన, చిరతర ఆయులు = మిక్కిలి దీర్ఘమైన యాయువులు గలవారు.

తా త్ప ర్య ము

సత్యము = సదాచారము, ధర్మము, వీనిని విడువరాని వ్రతముగాఁగలవారు కావుననే దీర్ఘాయువులు - ఈమూఁడును నాయుర్వృద్ధి కారణములే కావుననే అందఱుజనులు పుత్రులతో, పౌత్రులతో, భార్యలతోఁగూడి సకలసుఖములు గలవారై యుండిరి. సత్యసదాచారములవలన నాయువు పెరుఁగును. ధర్మమువలన సర్వకామాభివృద్ధి.

చం॥ ధరణిసురోపదిష్టవిధి•తత్పరులై చరియింత్రు క్షత్రియుల్
ధరణిధవానుకూలత స•తంబుఁ జరింతురు వైశ్యవర్యులున్
ధరణిసురాళి క్షత్రియవి•శానము వర్యుల సేవఁ దన్పుచున్
బరమపవిత్రులై యవర•వర్ణులు పొల్తురు నైజవృత్తులన్. ౧౯

క్షత్రియులు - ధరణిసుర + ఉపదిష్ట = బ్రాహ్మణులచేఁ జెప్పఁబడిన, విధి= కార్యములందు. తత్పరులై = అభిలాషగలవారై. చరియింత్రు=నడతురు, వైశ్య వరులు = శ్రేష్ఠులగుకోమట్లు, సతంబు = ఎల్లప్పుడు, అవరవర్ణులు = శూద్రులు, అర్యులన్=కోమటులను; సేవన్ = పరిచర్యచేత, తన్పుచున్ = తృప్తిపఱచుచు, నైజవృత్తులన్ = సహజములగు వారి వారి కులవిద్యలచే, పరమ పవిత్రులై= వినయముచేతను, దురహంకారము లేమిచేతను మిగుల శుభ్రులై, పొల్తురు = ప్రకాశింతురు.

తా త్ప ర్య ము

బ్రాహ్మణు లుపదేశించిన కార్యములందు నాసక్తిగలవారై క్షత్రియులువర్తించు చుండిరి. రాజుల కనుకూలురై వైశ్యులుండిరి. బ్రాహ్మణక్షత్రియ వైశ్యులకు సేవసేయుచు వంచనము దొంగతనము లేక శూద్రులును, సందఱును బ్రతుకు పాటునకై వారి వారి కులవిద్యలు నేర్చి కులవృత్తులయం దుండిరి.

కం॥ కందరముల సింహాము లన, నుందురు దావాగ్నిసములు•రొూధు లకుటిలుల్
మందరధృతిబంధురబల, మందిరు లన వన్నె కెక్కు•మహితౌజస్కుల్. ౨౦

ఈపట్టణమునఁగల చతురంగసేనను జెప్పఁదలఁచి మొదటఁ గాల్బలమును జెప్పుచున్నాఁడు.

దావ+అగ్ని = కారుచిచ్చుతో, సములు=సమానులు, దవము-రూ. దావము. అకుటిలుల్ = వంకరబుద్ధిలేనివారు, మందరధృతి = మందర పర్వతముయొక్క, ధైర్యమువంటి ధైర్యమునకును, బంధురబల = అధికమైన దేహబలమునకును, మందిరులు = స్థానము లైనవారు, మహిత + ఓజస్కుల్ = పూజింపఁదగిన

### తాత్పర్యము.

శత్రువునైనను సమయము దొరికెఁగదా యని యాయుధపరికరములేక, సహాయులులేక యొంటరిగాఁ జిక్కినను, పైపడివచ్చినను, వంశమునకు వాఁడొక్కఁడే కర్తయై వానివలన వంశాభివృద్ధి కావలసియుండినను, భయపడి డాఁగినవాని, విలువిద్యయందు శస్త్రవిద్యయందు నేర్పరులయ్యును నానగరము నందలి శూరులు చంపరు. ఇట్లు చేయుట బలధైర్యసాహసములు లేక కాదు. ఏలన, వారే యడవులకు వేటకుఁ బోయినప్పుడు సింహములను నడవి పందులను ఖడ్గమృగములను ముఖాముఖి కలియఁబడి భుజబల శస్త్రబలములచే నొక్కవ్రేటుననే క్రిందఁబడి చావఁగొట్టెదరు.

తే॥ ఆహితాగ్నులు గుణులును • సాంగవేద, పారగులు సత్యరతులు న • పారదాను
లగు మహాత్ములు ఋషిమాత్రు•లై మహర్షి,కల్పులగు ద్విజవర్యులు•గలరుపురిని.

ద్విజవర్యులు=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు, ఆహితాగ్నులు=అవిచ్ఛిన్నాగ్నిహోత్రము గలవారు, గుణులు = శమదమాది గుణసంపత్తిగలవారు, సాంగవేదపారగులు = అంగములతోడ నాలుగువేదములను దుదముట్ట నధ్యయనముచేసినవారు, ఋగ్వేదము, యజుర్వేదము, సామవేదము, అథర్వణవేదము అని నాలుగువేదములు. వీని కంగములు ఆఱు. శిక్ష - వ్యాకరణము - ఛందస్సు నిరుక్తము - జ్యోతిషము - కల్పము. సత్యరతులు = సత్యమునందుఁ బ్రీతిగలవారు, అపారదానులు = మితిమీఱి వేనవేలు దానముచేయువారు, మహాత్ములు = గొప్ప మనస్సుగలవారు, ఋషిమాత్రులు = సామాన్యఋషులు, అయినను మహర్షికల్పులు = వసిష్ఠాదిమహర్షులతోఁ దించుమించు సమానులు. వీరింట్లయం దుండియే యడవులలో తపస్సుచేసిన వసిష్ఠాదులతోఁ గొంచెము తక్కువగాఁ దులదూఁగుదురు. కల్పప్ ప్రత్యయము కొంచెము తక్కువను సూచించును.

### తాత్పర్యము.

ఆపట్టనమందలి బ్రాహ్మణు లందఱు నవిచ్ఛిన్నముగ నగ్నిహోత్రములుగలవారు, శమదమాది గుణసంపన్నులు, ఆఱంగములతోడి నాలుగువేదముల నధ్యయనము చేసినవారు. సత్యవాక్య నిరతులు, వేలకొలఁది దానముచేయువారు, గొప్ప మనస్సుగలవారు, సామాన్యఋషులయ్యును గృహస్థులై నగరవాసు లయ్యును నడవులలో నుండు మహర్షులకు సమానులు.

## —• ౬ సర్గము. దశరథమహారాజు గుణ వర్ణనము •—

క॥ ఈలీల మహారథతతి, నాలాయము గొలువ నమర • వరుఁడు దివంబుం
బాలించెడి వడువునఁ బురి,పాలించును దశరథుండు • ప్రథ నాపురమున్. ౨౪౧

ఉత్తమ గుణములుగల దేశమునకుఁ బ్రభువు నుత్తముఁడే యగుచున్నాఁడు. మహారథ = మహారథులయొక్క, యుద్ధమున సారథిని దేహగుఱ్ఱములను దన్ను రక్షించుకొనుచు యుద్ధముచేయువాఁడు మహారథుఁడు, 'ఆత్మానం సారథిం చాశ్వాన్ రక్షన్ యుధ్యతియోనరః స మహారథ సంజ్ఞస్స్యాత్' త్తని ప్రమాణము. తతి = సమూహము, వాలాయము = నిరంతరము, అమరవరుఁడు = విష్ణువు, దివంబును = పరమపదమును, వడువునన్ = విధముతో, ప్రథ = ప్రఖ్యాతి - కీర్తికరము.

అమరవరుఁడు=విష్ణువు, విభుశ్శ్రియా విష్ణు రివామరేశ్వరః, అని వాల్మీకియే బాల-౨౨ వ సర్గమందుఁ బ్రయోగించియున్నాఁడు. అదియునుగాక.

శ్లో॥ యస్మాదుత్పద్యతే తస్యాం భగవాన్ పురుషోత్తమః ।
తస్మాత్సానగరీ పుణ్యాహ్యయోధ్యేతి ప్రకీర్తితా ॥
నగరస్య పరంధామ్నా నామ తస్యాప్యథాచ్యుతే ॥
యత్రాస్తే భగవాన్ విష్ణుః తదేవ పరమంపదమ్ ॥
తత్సేవైవ భవేన్మోక్షః సర్వకర్మనికృంతనః ।
జాతే తత్ర మహావిష్ణౌ నరాస్సర్వే పరంయయుః ॥
నానాజనపదాకీర్ణం వైకుంఠం తద్ధరేః పరం—పద్మ.

• అచ్యుత భగవంతుఁడు పుట్టుటచే నాపుణ్యనగర మయోధ్య యని కీర్తింపఁబడెను. భగవంతుఁడైన విష్ణు వెందుండునో యదియే పరమపదము. ఆయన సేవయే మోక్షము. అదియే సర్వకర్మముల ధ్వంసముచేయును. అచ్యుత మహావిష్ణువు పుట్టుటచే మనుష్యులందఱు ముక్తులైరి. ఇవి శివుఁడు పార్వతి నుద్దేశించి చెప్పిన వాక్యములు.

తాత్పర్యము.

ఈ విధముగ మహారథుల సమూహము తన్నెల్లప్పుడు సేవింపఁగా వైకుంఠమును విష్ణువు పాలించునట్లు కీర్తికరముగ నాపట్టనమును దశరథుఁడు పాలించుచుండెను.

సీ॥ వేదవేదాంతార్థ • విదుఁడు కోవిదుఁడు శా,స్త్రవ్యూహసూరాది • సంగ్రహుండు
నతిచిరకాలభా • వ్యర్థదర్శనశీలి, పౌరజానపదాళి • పరమహితుఁడు
నిక్ష్వాకు వంశులం • దెల్లను నతిరథుం, డవిరతాధ్వరసత్క్రి • యాపరుండు
వాపికారామ కూ • పవ్యూహ నిర్మాత, స్వవశీకృతాఖిల • జనచయుండు
ఆ॥ పరమహర్షిసముఁడు • పరమరాజర్షియు, విశ్వవినుతకీర్తి • వీర్యవంతుఁ
డమితబలుఁ డమిత్ర • హరుఁడు ప్రశస్తమిత్రాన్వితుఁడు జితేంద్రి • యాగ్రసరుఁడు.

నుత్సాహముగలవారు, యోధులు - యుద్ధవీరులు, కందరములన్ = గుహల యందు.

### తాత్పర్యము

గుహలయందు సింహములవలె యుద్ధభటులు కారుచిచ్చు వంటి తేజము గలవారై, మందరమువంటి ధైర్యముగలవారై, యెన్ని త్రిప్పలఁబడినైనఁ గార్య మొనఁగూర్చుచు దానికిఁదగిన దేహబలమనోబలములు గలవారై, మిక్కిలియుత్సాహవంతులై యుండిరి.

కం॥ కాంభోజ బాహ్లీక క్షితి, సంభూతవనాయుజాత • సైంధవతతు ల
యంభోజ బాంధవాశ్వము. జంభారిహయంబు గెలుచు • జవనాధికతన్. ౨౧

ఇఁక సర్వబలపూర్తి చెప్పుచున్నాఁడు. కాంభోజ బాహ్లీకములని కొన్ని దేశములకుఁ బేర్లు. బాహ్లీకమిప్పుడు బాక్ (Balkh) అని పిలువఁబడు చున్నది. క్షితి భూమియందు, అనఁగా దేశములందు, సంభూత = పుట్టినవియును, వనాయుజాత= వనాయు (అరేబియా) దేశమునఁ బుట్టినవియు నగు, సైంధవ = సింధుదేశమునఁ బుట్టినగుఱ్ఱములు, జవన+అధికతన్ = వేగముయొక్క యతిశయముచే, అంభోజ బాంధవ = కమలములకు బంధువైన సూర్యునియొక్క, అశ్వమును = గుఱ్ఱములను జాత్యేకవచనము. జంభ + అరి = జంభాసురుని శత్రువగు నింద్రునియొక్క, హయము = గుఱ్ఱమును - ఉచ్చైశ్శ్రవమును, తెనుఁగుపుస్తకములలోను కొన్ని దేవ నాగరలిపి ముద్రించినవానిలోను కాంభోజ యనియే యున్నది. దేవనాగరమున బొంబాయి యాప్రక్కల ముద్రించిన వానిలో కాంబోజ యని యున్నది. సింధు నదికిఁ బడమటి దేశ మంతయు జాతిగుఱ్ఱములకుఁ బ్రసిద్ధికెక్కినది. తురికి అనఁగాఁ దెనుఁగున గుఱ్ఱము, ఇదియు తురికిదేశమునుండి వచ్చిన పేరే. ఈ తురికిదేశమే యిప్పుడు టర్కీ (Turkey) యని యాంగ్లేయుల నోటఁబడి యయినది. వ్రాసినట్లు చదివిన తురికి యనియే యగునుగాని వారి యుచ్చారణ పద్ధతిలో శబ్దస్వరూపములే రూపు మాఱుచున్నవి. ఈ తురికి యనునది తురగ శబ్దభవము మంచి గుఱ్ఱములుఁ గల దేశము తురికి (తురగి).

Kamboja was Probably situated somewhere North of the Hindu Kush and Kashmir. Prof Lassen surmises that this name is etymoligically connected with Cambyses which is in tne cunic form inscriptions of Behistan is written "Ka *(m)* buja"

The great poet Kalidasa places Kamboja to the North of Himalayas"— Raghu Vamsa Ch |V. 69."

—Geography of Ancient India.

## తాత్పర్యము.

దశరథుసేనయందలి గుఱ్ఱములు కాంభోజ బాహ్లిక దేశములందుఁ బుట్టినవియు వనాయువు (అరేబియా) దేశమునందుఁ బుట్టినవియునై సూర్యుని గుఱ్ఱములకంటెను ఇంద్రుని యుచ్చైశ్శ్రవముకంటెఁ ద్వరగాఁ బోవునవి.

తే॥ అచటఁ దనరారుదిగిభాన్వ•యప్రథములు, మదయుతంబులుకీర్తిస•మన్వితములు
వింధ్యహిమశైలభవములు•విశ్రుతములు, నైన గజములు వేనవే•లసమువిూఱ. ౨౬౨

ఇఁక గజబలపూర్తిని జెప్పుచున్నాఁడు.

దిక్+ఇభ=దిగ్గజములయొక్క, అన్వయ=వంశమున. ప్రథములు = మేలైన వని కీర్తి కెక్కినవి, దిగ్గజముల వంశజాతులని ప్రసిద్ధిగల వని భావము, నీహార పర్వత = హిమాలయమందు, అవిర్భవములు = పుట్టినవి. అసము = కీర్తి. యశము-వికృతి-అసము, వేనవేలు = వేలు+ వేలు = పెక్కువేలు, తనరారున్= ఒప్పును, రెండవపాదంబునఁ బ్రాదియతి, మదయుతములు - ఏనుఁగులు మదించి నపుడు వానిదేహమందు నీళ్ళులుగాఱును. దానికి మదమనిపేరు. “శ్లో. దానం కపోలయోస్సిధు, రక్ష్ణోస్స్రుతోస్తు సాగరః । కర్ణాగ్రే శీకరస్సిక్యం. స్తనాగ్రే మేహానే మదః । హృదయే ఘర్మసలిలం మేఘస్తు చరణాగ్రతే । సంజ్ఞయాష్టమదా హ్యేతే, జాయంతే భద్రదంతినామ్”. —అమరశేషము.

ఏనుఁగులకుఁ జెక్కిళ్ళనుండి దాన మని, కన్నులనుండి సీధు వని, చెవులనుండి సాగర మని, తొండము కొననుండి శీకర మని, స్తనముల కొనలనుండి సిక్యమని, మేహనము (శిశ్నము) నుండి మద మని, హృదయమునుండి ఘర్మమని, పాదముల నుండి మేఘ మని యెనిమిది విధముల మదపు నీళ్ళు స్రవించును.

తే॥ భద్రమంద్రమృగంబులు • భద్రములును
మంద్రములు మృగములు భద్ర•మంద్రములును
దగఁగ మృగమంద్రములు భద్ర•మృగము లనఁగ
నచలసన్నిభ మదకరు•లందుఁ గలవు, ౨౬౩

గజజాతి భేదములను జెప్పుచున్నాఁడు. భద్రము. మంద్రము. మృగము ఈమూఁడు శుద్ధజాతులు. తక్కినవి మిశ్రజాతులు. అచలసన్నిభ = పర్వతముతో సమానములైన, కరులు=ఏనుఁగులు, రథబల మిటఁ జెప్పకున్నను నింతమాత్రమున నదియు నూహింపఁదగినది. భద్రమంద్ర, భద్రమృగ, మృగమంద్రములనునవి ఆ రెంటి ప్రకృతిగల సంకీర్ణ జాతులు, అనఁగా భద్రములకు మంద్రములకుఁ బుట్టినవి భద్రమంద్రములు. ఇట్లే తక్కినవి. భద్రమంద్రమృగము త్రిప్రకృతికములైన సంకీర్ణ జాతులు.

## తాత్పర్యము.

"భద్రోమంద్రోమృగశ్చేతి విజ్ఞేయాస్త్రివిధాగజా" యని హలాయుధుఁడు, భద్రమని మంద్రమని మృగమని యేనుఁగులందు మూఁడు జాతులు గలవు. భద్రములు - మంద్రములు - మృగములు - భద్రమంద్రములు-మృగమంద్రములు-భద్రమృగములు - భద్రమంద్రమృగములు నను శుద్ధజాతి సంకీర్ణజాతి యేనుఁగులు కొండలవంటివి గలవు.

"అంగప్రత్యంగ భద్రత్వం; సంక్షిప్తం భద్రలక్షణమ్ ! పృథుత్వం శ్లథతా స్థౌల్యం, సంక్షిప్తం, మంద్రలక్షణమ్ । తనుప్రత్యంగ దీర్ఘశ్చ, ప్రాయోమృగ గణోమతః."

భద్రజాతిగజమునకు వక్షము విశాలము, చెవులు పెద్దవి, తోఁక నిడివి, ధైర్యము మెండు, శ్రమమోర్చును. మంద్రము నలుపు. పచ్చని కన్నులు. వశపడుట కష్టము. మృగము చర్మము తెలుపుమచ్చ లుండును.

శ్లో॥ నాసౌసుతో యత్ర గుణా వసంతితి, । నాసౌబుధో యేన తపో నతప్తమ్ ।
నాసౌపుమాన్యస్య వశా నభార్యా । నాసౌనృపో యస్య వశా ననాగాః ॥

గుణములు లేనివాఁడు కొడుకుగాఁడు. తపస్సు లేనివాఁడు తెలిసిన పండితుఁడు గాఁడు. భార్యను వశము నుంచుకోలేనివాఁడు మగవాఁడు కాఁడు. ఏనుఁగులు లేనివాఁడు రాజుగాఁడు.

చంద్రహీనా యథా రాత్రిః । సస్యహీనా యథామహీ ।
గజహీనా తథాసేనా । భర్తృహీనా యథాంగనా ॥

చంద్రుఁడు లేని రాత్రి, పైరుపండని భూమి, మగఁడు లేని స్త్రీ యెట్లో యేనుఁగులు లేని సేన యట్లు.

కావునఁ బూర్వపురాజులు విశేషించి యేనుఁగులఁ బెంచుచుండిరి.

తే॥ ఆమడలు రెండునెటుమూఁడ • సార్థకాభి, ధానమయియొప్పునాయయో • ధ్యాపురంబు
శక్రుఁ డమరావతిని బోలె • సారసారి, ఋక్షములయట్లు శమితారి • యేలుచుండె. ౨౭౪

సార్థకాభిధానము = అర్థముతోఁగూడిన పేరుగలది; శక్రుఁడు = ఇంద్రుఁడు; సారసారి = చంద్రుఁడు; ఋక్షములయట్లు = నక్షత్రములవలె; శమితారి = అణఁపఁబడిన శత్రువులు గలవాఁడు; శత్రువులను లోపఱచుకొనువాఁడు; అయోధ్య = యుద్ధమందు జయింప సాధ్యముకానిది అని పదమున కర్థము. వాస్తవమున నా నగర మట్టిదే కావున దాని కాపేరు తగినది.

## తాత్పర్యము.

ఏ ప్రక్కఁజూచినను రెండామడ నిడివికలిగి శత్రువులకు జయింపరానిది యను పేరువహించినదైన యొప్పు నయోధ్యానగరమును, అమరావతీనగరమును ఇంద్రునివలె, చుక్కలను చంద్రునివలె, దశరథుఁడు పాలించుచుండెను.

ఉ॥ మంతులు మంతుగల్గు మతి•మంతులు నింగితశీల సద్యశో
వంతులు ధర్మలోలగుణ•వంతులు లోకహితానుకారి ధీ
మంతులు న్యాయవంతులు న•మంతులు మంత్రసుతంత్ర పల్కళా
మంతులు శౌచవంతులు నృ•పాలకభక్తి వలంతు లెంతయున్. ౨౫॥

ఇఁక రాజమంత్రులు వర్ణింపఁబడుచున్నారు.

మంతులు = మంత్రులు - మంత్రిశబ్దభవము మంతి. మంతుకెక్కు=ప్రసిద్ధి, కెక్కిన, మతిమంతులు = బుద్ధిమంతులు, ఇంగితశీల సద్యశోవంతులు = ముఖము, చూడఁగానే యెదుటివాని యభిప్రాయము తెలిసికొనుశక్తి, మంచి నడవడి, మంచికీర్తిగలవారు, ధర్మలోలగుణవంతులు = ధర్మమునం దాసక్తిగల గుణము గలవారు, లోకహితానుకారి ధీమంతులు = ప్రజలకు మేలుచేయ వలయునను బుద్ధిగలవారు, న్యాయవంతులు = న్యాయమం దుండువారు, అమంతులు = అపరాధము లేనివారు, మంత్రతంత్ర సుకళావంతులు = మంచి యాలోచనము, ఆయాలోచనము నెఱవేర్పు నుపాయము నను విద్య చక్కఁగాఁ దెలిసినవారు, శౌచవంతులు = పరిశుద్ధమైన భావముగలవారు, నృపాలకభక్తిన్ = రాజభక్తి యందు, వలంతులు=సమర్థులు, మంత్రిము=ఆలోచించువాని రక్షించునది.

## తాత్పర్యము.

దశరథమహారాజు మంత్రులు బుద్ధిమంతులు, ప్రసిద్ధికెక్కినవారు, పరాభిప్రాయము వారిని జూచినంతమాత్రముననే తెలిసికొనఁగలవారు. సదాచారసంపత్తిగలవారు, ధర్మమందాసక్తి గలవారు, లోకమునకు మేలుచేయు నాలోచన గలవారు, న్యాయమం దుండువారు, అపరాధములు లేనివారు, ఆలోచన చేయుట యందును చేసిన నాలోచన కార్యముగాఁ బరిణమింపఁ జేయుటయందును సామర్థ్యము గలవారు, ప్రజలవలన లంచములు తీసికొనుటగాని రాజద్రవ్య మపహరింత మనిగాని యభిప్రాయము లేనివారు, మిక్కిలి రాజభక్తిగలవారై యుండిరి.

తే॥ అర్థసాధక విజయసి•ద్ధార్థు లనఁగ, ధృష్టియు జయంతుఁ డనఁగను•ధీరగుణులు
మంత్రిపాలుఁడశోకుండు•మంత్రులయిరి,మఱియునందష్టముండుసు•మంత్రుఁడయ్యె. ౨౬

మంత్రులపేర్లు చెప్పుచున్నాఁడు-(౧) ధృష్టి (౨) జయంతుఁడు (౩) విజయుఁడు (౪) సిద్ధార్థుఁడు (౫) అర్థసాధకుఁడు (౬) అశోకుఁడు (౭) మంత్రపాలుఁడు (౮) సుమంత్రుఁడు. వీ రెనమండ్రు మంత్రులు. ౪. సురాష్ట్రుఁడు. ౫. రాష్ట్రవర్ధనుఁడు. ౭. ధర్మపాలకుఁడు – ఈ ప్రకారము పాఠభేదము గలదు.

తా త్ప ర్య ము.

అర్థసాధకుఁడు – విజయుఁడు – సిద్ధార్థుఁడు – ధృష్టి – జయంతుఁడు–మంత్రపాలుఁడు – అశోకుఁడు వనువా రేన్గురును నెనిమిదవవాఁడు సుమంత్రుఁడును దశరథునకు మంత్రులై యుండిరి.

శ్లో॥ ధృష్టిర్జయంతో విజయ స్సురాష్ట్రో రాష్ట్రవర్ధనః ।
అశోకో ధర్మపాలశ్చ సుమంత్రశ్చాష్టమ స్స్మృతః ॥

ఏడుగురి నొకటిగాఁ జెప్పి సుమంత్రు నొకని వేఱుగాఁ జెప్పుటచే వారంద ఱొకయెత్తు సుమంత్రుఁ డొక యెత్తని భావము. అందఱికంటె వీఁడే దశరథునకుఁ జాల ముఖ్యుఁడు. వీని కంతఃపుర ప్రవేశమందు నధికారము కలదు.

కం॥ హితులై రవివంశపురో, హితు లై తద్రాజవృద్ధి • హితకర్మకులై
నుతిఁగాంచి రల వసిష్ఠుఁడు మతిమంతుఁడు వామదేవ•మానీంద్రుండున్. ౨౭౭

హితులు = మేలుకోరువారు. తద్రాజవృద్ధికి=ఆసూర్యవంశపురాజుల వృద్ధికి హితకర్మకులై = హితములైన కార్యములు చేయువారై, వసిష్ఠ వామదేవాదులు పురోహితులు – మంత్రులు. "హితులు భిషగ్గృహజ్ఞబుధ, బృంద కవీంద్ర పురోహితుల్" అయుక్త. అన్నట్లు వీరెప్పటికి రాజు మేలే కోరుచుందురు. హితములై శాంతిపౌష్టికాది కర్మములందు ముందుంచఁబడువాఁడు కావునఁ బురోహితుఁడయ్యె.

తా త్ప ర్య ము.

వసిష్ఠుఁడు వామదేవుఁడు నీ యిరువురు రాజపురోహితులు. వీరు సూర్యవంశపురోహితులై రాజుల మేలుకోరుచు వారికి వృద్ధికరములైన కర్మములు చేయుచుందురు.

సీ॥ అన్వీక్షకీత్రయీ•ఖ్యాతవిద్యల నెల్లఁ, జక్కఁగా నేర్చి ప్ర•శస్తినొంది
చేయఁగా రానట్టి•చేత లజ్జాభరులై, నియతేంద్రియులు శుభ•నీతివిదులు
భాగ్యభోగాభోగ•భాక్కులై యొప్పు గుణాగ్ర, బుద్ధులై శాస్త్రప్ర•బుద్ధు లగుచు
నప్రతిహతవిక్ర•మాన్వితులై కీర్తి, మంతులై రాజ్యక•ర్మంబులందుఁ
తే॥ త్రికరణంబుల నొక్కటై• తేజరిలుచు, వఱలి సుస్మితపూర్వాభి•భాషు లగుచు
బలిమిగలుములమిగులఁ బ్రా•భవముఁగనుచు, మహిమ వెలసిరిదశరథు•మంత్రివరులు
౨౭౮

అన్వీక్షకీ త్రయీవాఖ్యాత = అన్వీక్షకి యనియు, త్రయి యనియు ప్రసిద్ధము లగు - అన్వీక్షకి = తర్కము, త్రయి = వేదము, వార్త = వ్యవహారము, దండ నీతి = శిక్షాశాస్త్రము, విద్యలనెల్ల = రాజనీతివిద్యల నన్నిటిని, ఎల్ల నను టచే వార్తయు దండనీతియు గ్రాహ్యములు. ప్రశస్తి = ప్రఖ్యాతి, చేతన్ = పనిచే, లజ్జాభర్తై = సిగ్గుపడువారై. నియత = (1) మంచిమార్గమునఁ గట్టఁ బడిన, (2) చెడుత్రోవలనుండి మరలిన, భాగ్య = అదృష్టముచేత, భోగ + ఆభోగ = భోగములయొక్క విస్తారమును, భాక్కులు = పొందినవారు కుశ, అగ్ర, బుద్ధులు=దర్భకొనవలె మిగుల సూక్ష్మమైన బుద్ధిగలవారు. శాస్త్రప్రబుద్ధులు = ప్రబుద్ధములగు శాస్త్రములు కలవారని విగ్రహము. ఆహితాగ్ని శబ్దమువలెఁ గ్తాంతమునకు బహువ్రీహిని పరనిపాతము, చక్కఁగా నెఱుఁగఁబడిన శాస్త్రములుగలవారు. అప్రతిహత = ఎదురులేని, త్రికరణంబులన్ = మనోవాక్కాయములయందు తేజరిలుచున్ = ప్రకాశించుచు, వంచకులవలె మనస్సునొక్కటి తలఁచి నోటితో వేఱొకటి చెప్పి కార్యము మఱియొకవిధముగాఁ జేయువారు గారని భావము. వఱలి = ప్రకాశించి, సుస్మిత = మంచినవ్వు, వికృపు నవ్వుగాదు. పూర్వ = ముందుగాఁ గలుగునట్లు, అభిభాషులు = చనవుతో మాటలాడువారు. సంతోషముతో పరిచితులవలెఁ జనవుతో మాటలాడుదురని భావము. (2) ఎదుటి వారికి సంతోషము కలుగునట్లు మాట్లాడువారు, బలిమికలుములన్ = బలసంపదల చేత, ప్రాభవమున్ = గొప్పతనమును, లజ్జాభువునకు లజ్జాభులు లజ్జాభురు అని బహువచనమున రెండురూపంబులు. కడుదయాళురు దేవతాగణములెల్ల నని శ్రీనాథుఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

అన్వీక్షకి- త్రయి- వార్త-దండనీతి యనెడు నాలుగు రాజవిద్యలనెల్ల నేర్చి వానియందుఁ బ్రఖ్యాతులై చేయరానిపని చేయుటకు సిగ్గుపడువారై యింద్రియ చపలతలేక మంచినీతిమార్గము తెలిసినవారై విస్తారభాగ్యమును భోగమును గల వారై బుద్ధిసూక్ష్మతగలవారై శాస్త్రజ్ఞానము చక్కఁగాఁ గలిగి విక్రమమందు నెదురులేనివారై మంచియశస్సు సంపాదించి రాజకార్యములందు మనోవాక్కాయముల నొక్కటిగఁ బ్రవర్తించుచు, తమ్మఁ జూడవచ్చినవారితో సంతోషముతో నవ్వుచుఁ దామే ముందుఁ బలుకరించుచు బలసంపదలు గలిగి దశరథుమంత్రులు గొప్పతనముచేఁ బ్రకాశించుచుండిరి.

కం॥ కామంబున నైనను ఘన, కామంబున నైనఁ గ్రోధకారిమన యేనిన్
నేమంబుఁ దప్పి కల్లల, నామంత్రులు పలుక రెట్టియవసరములలోన్. ౨౭౯

కామంబునన్ = స్త్రీలయందలి యభిలాషచే, ధనకామంబునన్ = ధనాశచేత, క్రోధగరిమన్ = కోపాతిశయముచే, నేమము = సత్యమే మాటలాడవలయును - న్యాయముననే వర్తింపవలయును అను నియమమును; ఎట్టి యవసరములలోన్ = ప్రాణము పోవునంతటి కష్టకాలము వచ్చినను, నియమ శబ్దభవము నేమము.

తాత్పర్యము.

స్త్రీలయందలి కోరికచేఁగాని ధనాశచేఁగాని కోపముచేఁగాని యామంత్రులు ప్రాణము పోవునంతి యాపదలందైనను నియమముఁ దప్పి యసత్యములు పలుకరు.

సీ॥ చారమూలంబు వి•చారణమూలంబు, గా నాత్మపర రాష్ట్ర•కాండజనులు
పలికిన పలికెడి•పలుక నెంచిన పనుల్, గల్గదు వా రెఱుం•గని దొకండు
వ్యవహారకుశలులు•పరమసౌహృదమున, సుపరీక్షితులు పరి•శుద్ధమతులు
తప్పుగల్గినఁ దమ•తనయుల నైనను దండింప కుండరు•దండనీతి

తే॥ నర్థసంగ్రహకుశలత•నఖిల సైన్య, విత్తదానంబునను గావు•విరమునందు
నప్రమాదులు శత్రువు•నైననిరప, రాధుదండితుఁ జేయరీ•రసముఁబూని. ౭౦

ఆత్మ=తమ, పర=ఇతరులయొక్క, రాష్ట్ర = రాజ్యములయొక్క, కాండ = సమూహమునందలి జనులు, చారమూలమునన్ = వేగువాండ్రవలన, విచారణ మూలంబుగా విన్నదాని నాలోచించుటచేతను, వ్యవహార = నిశ్చయించిన యర్థములఁ జక్కఁగా వివరించి తెలుపుటయందు, కుశలులు=నేర్పరులు, సౌహృదము= స్నేహము, సుపరీక్షితులు = దశరథునిచేత నని యధ్యాహారము, అర్థసంగ్రహ = రాజ బొక్కసమున ధనముగూడఁ జెట్టుటయందలి, విత్తదానంబులన్ = ధన మిచ్చి పోషించుటయందు, కావు విరంబునన్ = జనుల రక్షించు విధమునందు, అప్రమాదులు = పొరపాటులేనివారు, ఊరసము = ఈర్ష్య-ఓర్వలేని తనమును, దండితున్= శిక్షింపఁబడిన వానినిగాఁ జేయుడు. దండింప రనుట.

తాత్పర్యము.

స్వరాష్ట్రమందును బరరాష్ట్రమందును జరిగినవి జరుగుచున్నవి జరుగఁబోవునవి వేగులవారివలన వార్త తెప్పించుకొని, విని, విన్నవాని నాలోచించి యెట్లెట్లు వర్తింపవలయునో యట్లు వర్తింతురే కాని వారికిఁ దెలియక వారి రాష్ట్రమందుఁ బరరాష్ట్రమందు జరగునది యేదియులేదు. వ్యవహారమందు మంచి సమర్థులు. వీరిస్నేహ మెంతమాత్రము నిర్వంచనమో తెలిసికొనఁ గోరి దశరథుఁడు రహస్యముగాఁ జేసిన పరీక్షలందు నిష్కళంకముగఁ బరిశుద్ధు లని తీర్మానింపఁబడిన వారు. పరీక్షాసమయమందే కాక తక్కిన వేళలందును బరిశుద్ధమైన మనస్సు గలవారు. దోషము కనఁబడెనా తమ పెద్ద కొడుకునైన దండింపక విడువరు. రాజునకై

ధనార్జనమునందును, సేవలకు జీతములు బత్తెములు బహుమానములు తగిన సమయంబుల నిచ్చుటయందును, సంపాదించిన ధనము వ్యర్థముగాక రక్షించుట యందును, సమర్థులై ప్రమాదములేక వర్తింతురు. దోసము చేయని శత్రువును శత్రువుగా నున్నంతమాత్రమునఁ జిక్కెకదా యని నిష్కారణముగఁ గోపముతో దండింపరు.

కం॥ వీరులు సతతోత్సాహులు, పారగతనృపాలశాస్త్ర•వారులు శుచు ల
పౌరజనంబునఁ బ్రోతు రు,దారులు ధీరులు దశరథ•ధరణీపుమంత్రుల్. ౨౮౧

సతత+ఉత్సాహులు = శత్రుజయమునందు నెప్పుడు నుత్సాహము కలవారు, పారగత = తుదికొంచిన, నృపాల శాస్త్రవారులు = నీతిశాస్త్రమును గలవారు, ఆ యనుష్ఠానఫల మేమన, శుచులు=నిర్దోషులు, ధరణీపు=రాజుయొక్క.

తా త్ప ర్య ము.

దశరథరాజుమంత్రులు సభయందుండి యాలోచనలు చెప్పుటమాత్రమే కాక యుద్ధసమయంబున వీరులై యుద్ధముచేయువారు, శత్రుజయంబునందు నిరంతర మందు సర్వదా యుత్సాహవంతులు. రాచనీతి శాస్త్రమునెల్ల సమగ్రముగాఁ జదివినవారు, కావుననే శుచులు. పురజనుల ధర్మపద్ధతిని రక్షింతురు. ఔదార్యము గలవారు, ధైర్యవంతులు.

ఉ॥ నేరము లేకయున్న నొక•నిష్కము దండుగ దీయ రెయెడన్
నేరము గల్గినం బరిగ•ణించి బలాబలతారతమ్యముల్
వారక విప్రరాట్క్ష లజ•వర్యులయొద్దనయేనిఁ దీసి పెం
పారఁగఁ గోశమున్ లసదు•పాయులు నింతురు ధర్మకర్ములై. ౨౮౨

నిష్కము=అరవరహా, దండుగ = అపరాధమునకుఁగా నపరాధివలనఁ దీసెడి ధనము, బల+అబల=నేరములందు గొప్పకొంచెముల యొక్క - (2) అపరాధుల శక్త్యశక్తులయొక్క, తారతమ్యమున్ = వాసిని, పరిగణించి = ఆలోచించి, గొప్ప నేరము చేసినవానికిని, గొప్పబలము గలవానికిని శిక్షయెక్కువ, అల్పమైన నేరము చేసినవానికిని బలహీనునకును శిక్షతక్కువ, వారక = విడువక, విప్రరాట్ = బ్రాహ్మణుల యొక్కయు. క్షత్రియుల యొక్కయు, కోశమున్ = బండారమును, లసత్+ఉపాయము=ఎప్పటి కప్పుడు తోఁచు నుపాయము గలవారు

తా త్ప ర్య ము

దోషి యని క్రింతివా రొక రొకనియందు నేరముమోపి పంపినను లెస్స విచారణమందు వారియందు నేరములేకయున్న నొక నిష్కమైనను వానికి దండుగ విధింపరు. దోషము కనఁబడెనా వాఁడు బ్రాహ్మణుఁడైనను క్షత్రియుఁడైనను

నేరము బలాబలములు దోషియొక్క శక్తిసామర్థ్యము లాలోచించి నేరమునకు దోషి యోగ్యతకుఁ దగిన దండుగు ధర్మశాస్త్రప్రకారము విధించి యట్టి ధనముచే బండారము నింతురు. బొక్కసము నిండవలె నని విపరీతపు దండుగలు విధింపరు.

కం॥ సుద్దుల మఱి బుద్ధుల నొక, యుద్దిగఁ బ్రెగ్గడలు గలసి • యొద్దిక నుందుర్
బద్దులు పలికెడి మనుజుఁడు. పద్దునకేన్ లేఁడు పురిని•బల్లెలయందున్. ౭౩

ప్రెగ్గడలు=మంత్రులు, రూ - ప్రెగడలు. "ప్రెగ్గడపల్కులకు రాజు ప్రియుఁడై మఱితా। నెగ్గు ప్రజకాచరించుట" "పిఱికివిగాక నీవు నొక ప్రెగ్గడవే" నా. ఉత్త. హరి 'ప్రెగడలకుం జెప్పి తీర్పు వెంపేర్పడఁగన్' భార - ఉద్యో. ౨. ఆ. ప్రగడ ప్రగ్గడ అనునవి యపశబ్దములు, ఉద్దిగ = సమూహముగ, ఒద్దిక = అనుకూల్యము. ఒకరి యిష్టప్రకారము మఱియొకరు పోవుట, బద్దులు = అసత్యములు పద్దునకు = లెక్కకైనను, సూక్తిశబ్దభవము సుద్ది - మంచిమాట. బుద్ధిభవము బుద్ది.

## తా త్ప ర్య ము.

మంచిమాటలయందును, ఆలోచనలందును మంత్రులందఱైకమత్యముగలవారై యొద్దికతో నుందురు. అసత్యములాడువాఁడానగరంబునందుఁగాని పల్లెలందుగాని లేఁడు.

కం॥ దుష్టులు వెలిచవి మరగిన, భ్రష్టులు లేరప్పురమున•రాష్ట్రమునందున్
శిష్టులు సువేషపటయుత, పుష్టులు నృపహితచరిష్ణు•వులు మంత్రివరుల్. ౭౪

వెలిచవిన్ = అంకుతేనమును, మరగిన = అభ్యాసపడిన, భ్రష్టులు=కులమునుండి పుణ్యలోకమునుండి పడినవారు, సు వేష పట = మంచి యలంకారముతోను మంచి వస్త్రములతోను, యుత = కూడినవారును; నృపహితచరిష్ణువులు = రాజునకు మేలగు పనులయందు సంచరించువారు.

## తా త్ప ర్య ము.

చెడునడవడి గలవారును, అంకుతేనమును మరగి కులము నుండియుఁ బుణ్యలోకమునుండియుఁ బడి యథమదశకువచ్చినవారా రాష్ట్రమందుఁగాని నగరమందుఁగాని లేరు. అందఱు సద్గుణములు గలవారు. మంచియలంకారములు వస్త్రములు గలవారై దేహపుష్టికలవారై రాజునకు మేలుగలుగు కార్యములందు సంచరించువారై యుండిరి.

చం॥ గురువులయందు నున్నగుణ•కోటులుమాత్రము సంగ్రహించుచున్
బురుతరవిక్రమంబు మెయి•భూతభవిష్యదుదంతవేదిరన్

బరవిషయంబుల న్మిగులఁ • బ్రస్తుతి కెక్కుచు. సంధివిగ్రహా
చరణధురీణులై పలికి • సత్ప్రియవాదులు నైరి తజ్జనుల్. ౧౮

గురువు.... .... .... .... సంగ్రహించుచున్=గురువులయందుండు సుగుణములను మాత్రమే తా మాచరణములోనికి దెచ్చుకొందురుగాని వారు ప్రమాదముననో కావలయుననియో యేదేని తమ కకార్యముగఁ దోఁచిన దాని నొనర్చినను దానిని గమనింప రని భావము. ఉరుతర = మిక్కిలి యధికమగు, విక్రమంబుమెయిన్ = పరాక్రమముచేత, భూత = జరిగినదియు, భవిష్యత్ = జరగఁబోవునదియు నగు. ఉదంత = వృత్తాంతమును, వేదిత = ఎఱుఁగుటచేత, పరవిషయంబులన్ = ఇతర దేశముల యందును, సంధి = శత్రువులతో సమాధానపడుట యొక్కయు, విగ్రహ=యుద్ధముయొక్కయు, ఆచరణధురీణులై = చేయుటయందు నేర్పరులై, సత్ = మేలైనదియును, ప్రియ = ఇష్టమైనదియు నగు మాటలను, వాదులు = చెప్పువారు. అప్పటికిష్టమై తర్వాత ననిష్టమగు మాటలు చెప్పరని భావము. తత్+ జనులు=ఆమంత్రిసమూహములు.

మంత్రులలక్షణమును గుఱించి మనువు.

'మౌలాన్ శాస్త్రవిదః శూరాన్, లబ్ధలక్షాన్ కులాగతాన్, సచివాన్ సప్త చాష్టౌ వా, ప్రకుర్వీత పరీక్షితాన్ ॥ మంత్రిణో యస్య కులజా అసంహార్యాః సహోషితాః । నృపతేర్మతిదాః సంతి సంతి సంబంధకోవిదాః । అనాగత విధాతారః కాలజ్ఞాన విశారదాః । అతిక్రాంతమశోచంతః సరాజ్యఫలమశ్నుతే । సమదుఃఖ సుఖా యస్య సహాయాః ప్రియకారిణః । అర్థచింతాపరాః సభ్యాః । సరాజ్య ఫల మశ్నుతే.' ఈనివలన దశరథుని మంత్రులందఱు శాస్త్రసమ్మతవర్తనము గల వారని యేర్పడుచున్నవి.

## తాత్పర్యము.

తమ్ము రక్షించునవి మంచిగుణములే కాని దుర్గుణములు కావు. కావున గురువుల యందున్న దుర్గుణములువదలి మంచిగుణములను మాత్రమే గ్రహించుచుందురు. దుర్గుణములు దోఁచెనేని పరోక్షమున నీకిది మర్యాద కాదని మందలింతురు, గాని నలువురిలో నవమానింపరు. అప్పటికి నవి వారు మానకున్న దూరముగఁ దొలఁగు దురు. వారి దుర్గుణములవలనఁ జెడెడువాఁడు వాఁడుమాత్రమేకాక లోకము చెడునట్లుండినఁ బట్టి దండింతురు. గొప్ప పరాక్రమముచేతను జరిగిన జరుగుచున్న జరగఁబోవు వృత్తాంతములను దెలిసికొని తగినట్టు వర్తించుటచేతను, నితర దేశము లందును మిక్కిలి ఖ్యాతిని సంపాదించి సంధివిగ్రహాదులయందు సమయోచితముగ వర్తించువారై రాజునకు మంచి ప్రియములు హితములు చెప్పువారైరి.

ఆ॥ రాష్ట్రకార్యచింత•ప్రకటంబుగానీక, వరకుశాగ్రబుద్ధి•వర్తు లగుచుఁ
బలుకు ప్రల్లదంబు•పజ్జను బోవక, ప్రతిభ మంత్రు ప్రాడ్వి•వాకవరులు. ౧౮

ప్రాడ్వివాకవరులు = అధికారులు - అమాత్యులు - మంత్రు లాలోచనము చెప్పువారు, ఆ యాలోచన మాచరణమునకుఁ దెచ్చువా రమాత్యులు, రాష్ట్రకార్యచింత=రాజ్యము విషయమైన కార్యముల యాలోచన, ప్రకటము = వెల్లడి, పలుకు ప్రల్లదంబు = నోటి దుడుకుతనము, ప్రతిభన్ = అప్పటి కప్పటికిఁ గ్రొత్తగా వికసించెడి బుద్ధి.

తాత్పర్యము.

అధికారులు తమ రాజ్యమునందుఁ జేయఁదలఁచిన కార్యములను గార్యరూపముగ లోకులకుఁ దెలియఁజేయుదురే కాని ముందుగ రహస్యము వెలిపుచ్చరు. సూక్ష్మబుద్ధిగలవారు, ఎట్టివారిని నిష్ఠురము లాడరు, సమయోచితమైన బుద్ధి వికాసముచే వర్తింతురు.

ఉ॥ ఇట్టియమాత్యు లెల్లఁ దను • నెప్పుడు గొల్వఁగఁ జారచక్షుఁ డై
దిట్టలు చెల్మికాం డ్రమరఁ • దేజన నెక్కుడు నద్ది సూడు చే
రెట్టఁగ రాక, కప్పములఁ • జెల్లఁగ నీయఁగఁ గ్రిందిఱేండ్లు దా
నట్టె వెలింగె నా కిర • ణావళి నూతనభానునట్టు లై. ౧౯

చారచక్షుఁడై = వేగులవారు నేత్రములుగాఁ గలవాఁడై, 'చారైః పశ్యంతి రాజాన' యని నీతి. "వనే వనచరాః కార్యాః శ్రమణాటవికాదయః । పరప్రవృత్తిజ్ఞానార్థం శీఘ్రా శ్చారపరంపరా" యని మనువు రాజున కనేక చారు లుండవలయు నని చెప్పెను. దిట్టలు = బలవంతులు, చెల్మికాండ్రు = స్నేహితులు, సూడు = శత్రువు-దశరథునకు సమానుఁడు కాని యధికుఁడు కాని లేఁడని భావము. కిరణ అవళిన్ = కిరణములవరుసచేత, నూతనభాను అట్టులు ఐ = ఉదయించుచున్న సూర్యునివలె నై - దశరథుఁడు మిత్రులతో వెలిఁగెనని భావము. ఉదయించు సూర్యునితోఁ బోల్చుటచే రామాదులచే నిఁక వృద్ధిఁ గాఁగలఁ డనియు జనులకు సమీపింపను రాక భయంకరుఁడునుగాక వారిమనస్సుల కుల్లాసము లోకమునకు విలాసము కలుగునంతమాత్రము ప్రేమతో నున్నాఁడనియుఁ దెలుపును. భాను + అట్టులు = భానునట్టులు - షష్ఠీసమాసమునం దుకారబు కారముల కచ్చు పరం బగునపుడు నుగాగమం బగు. సు. వ్యా. సంధి. ౪౯ సూత్రము.

దీనిచే రాజు దా నెంత సమర్థుఁడు తెలిసినవాఁడైనను బురోహితామాత్యులతో నాలోచించియే రాజ్యపాలనము చేయవలయు నని సూచితము.

## తా త్ప ర్య ము.

ఈ ప్రకారము మానవులందఱుఁ దన్ను సేవించుచుండఁగా దశరథుఁడు వేగుల వాండ్రచేత లోకములో జరుగునవి తాను గన్నారఁ జూచినట్లు తెలిసికొనుచు నమ్మఁదగిన స్నేహితులు గలిగి పరాక్రమమందు సరియైనవారుగాని యెక్కువ యైనవాఁడుగాని పగవాఁడు లేక, తనచేతిక్రింది రాజులు విస్తారముగఁ గప్పములు కట్టుచుండఁగా నుదయించు బాలసూర్యుఁడు కిరణములచేఁ బ్రకాశించునట్లు ప్రకాశించెను. సూర్యబింబము తోఁచిన యేడు నిమిషములకుఁ గాని సూర్య కిరణములు భూమిని దగులవు. సూర్యబింబమువలన లోకమునకు లాభము లేదు. సూర్యకిరణములవలననే లాభము. అట్లులే రాఁగల రామాదులు దశరథునకు సూర్యునకుఁ గిరణములవంటివారు. ఉదయమున నెఱ్ఱగా నుండు సూర్యుఁడు దర్శనయోగ్యుఁడు కాఁడు, ఎండవ్యాపించి బింబము తెల్లగానైన పిమ్మటనే దర్శింప యోగ్యుఁడు. అట్లులే రామాదులవలననే దశరథుఁడు లోకమాన్యుఁడు. జాయా నామపూర్వుఁడు. స్వనామపూర్వుఁడు, పుత్రనామపూర్వుఁడు అని ముగ్గురు పురుషులు. మొదటివాని కంటె రెండవవాఁడు, వానికంటె మూఁడవవాఁడు శ్రేష్ఠుఁడు. దశరథుఁడు మూఁడవరకమువాఁడు.

—• ౮ సర్గము—దశరథుఁడు దనపుత్రహీనతకు విచారపడుట •—

కం॥ కల రాతనికిని ముప్వురు, జలజాక్షునిసతులఁ బోలు • చంద్రనిభాస్యల్
లలితత్రివర్గసదృశలు, సలలితగుణవతులు పరమ • సాధ్వులు భార్యల్. ౨౮౮

దశరథుఁ డింతటి ధార్మికుఁడగుటచే భగవదవతారమున కితఁడు తగినవాఁ డని చెప్పి యిఁక భగవదవతారనిమిత్త మితఁడు చేయు భగవదారాధనరూపక మగు యజ్ఞమును జెప్పఁ దలఁచి వాల్మీకి పూర్వపీఠిక నుపక్రమించుచున్నాఁడు.

జలజాక్షుని = విష్ణుమూర్తియొక్క, సతులన్ = భార్య లగు శ్రీదేవి భూదేవి నీళాదేవులను, చంద్రనిభ ఆస్యల్ = చంద్రునితో సమానమైన ముఖములు గల వారు - ఈయుపమ సౌందర్యమును దెలుపును, ఒక్కటిగాఁగూడిన - త్రివర్గముల క్రియన్ = ధర్మార్థకామములవలె, పరమసాధ్వులు = మిక్కిలి పతివ్రతలు, ముప్వురు భార్యలు = కౌసల్య సుమిత్ర కైకేయి యను వారలు గుణవతు లను శబ్దము కౌసల్యాసుమిత్రాకైకేయులు రాజస సాత్త్విక తామస గుణములఁ బోలి యున్నారనియు స్ఫురింపఁజేయును. కౌసల్యయందు రజోగుణము, సుమిత్రయందు సత్త్వగుణము కైకయందుఁ దమోగుణము గల దని వారి నడవడులే తెలుపు చున్నవి. కౌసల్యనోర పతివిషయమున నిష్ఠురములు వచ్చెఁగాని, సుమిత్ర సదా శాంతచిత్తయై యుండెను. రామునందు రజోగుణము లేకున్న రాజెట్లు కాఁగలఁడు ! కావున రాజస యగు కౌసల్యకు రాముఁ డుదయించెను. దాస్య

భాగవతపారతంత్ర్యములు కేవలసాత్త్విక లక్షణములు గదా. తామసురాలగు కైకకు భగవత్పరతంత్రుఁడెట్లు గలిగె ననుసందేహము లక్ష్మణునకే కలిగెఁగదా. అరణ్య. ౨౮౪ స. చూడుఁడు. దీనికిఁ బ్రత్యుత్తర మగ్నేరావ యని నిప్పునకు నీళ్ళు హిరణ్యకశిపునకుఁ బ్రహ్లాదుఁడు పుట్టినట్లని సమాధానము చెప్పుకొనవలయును.

తా త్ప ర్య ము.

విష్ణుమూర్తికి శ్రీదేవి భూదేవి నీళాదేవివలె ధర్మము అర్థము కామమువలె సత్త్వరజస్తమస్సులవలె మంచిగుణములుగల ముగ్గురు ముఖ్యభార్యలు గలరు.

శ్లో॥ సతతధర్మానుకూల్య కౌసల్యయనఁగఁ, బాత్రజన వసుగోత్రసుమిత్రయనఁగఁ
గాంతహర్షదరూపైక కైక యనఁగ, నాఖ్యలు వహింతు రాతని యబ్జముఖులు.
౨౯

త్రివర్గోపమానమున నేర్పడు గుణములతో భార్యలఁ జెప్పుచున్నాఁడు. అబ్జముఖులు=చంద్రునివంటి ముఖముగల యాభార్యలు. 'అబ్జౌశైవాత్ర్యకనోమే'యని యమరుఁడు. సతతధర్మ అనుకూల్య = సదా పుణ్యకార్యములందు అనుకూలత గలది యగు కౌసల్య – ఈమె ధర్మమును బోలినది – కావుననే యీమెకు భగవంతుఁడు పుత్రుఁడై ప్రాప్తించెను. పాత్రజన=దానమున కర్హులైన లోకులకు; వసుగోత్ర = మేరుపర్వతము – ఈమె సుమిత్ర – ఇట్టిదానగుణము కలది సుమిత్ర యగు టేమి యాశ్చర్యము ! ఈమె యర్థమువంటిది. ఈమె ధర్మస్వరూప యగు కౌసల్యకనుకూలవతి. కావుననే యీమె పుత్రులు భగవద్భాగవతపరతంత్రులైరి. కాంతహర్షద = భర్తకు సంతోషమునిచ్చు, రూప+ఏక = సౌందర్యమే ప్రధానముగాఁ గలది కైక. కాంతుఁడు అనఁగా మనస్సునకుఁ బ్రియుఁడైనవాఁడు. వాఁడు తనకుఁ బ్రియమైనకార్యములు చేయునపుడు వానికి హర్షదయే. అటుచేయకున్నప్పుడు దుఃఖదయే (దుఃఖము నిచ్చునట్టిదియే). కైక యిట్టిదేకదా. కావున నీమె కామమునకుఁ బోలిక. అందు దుష్కామమునకు. ఈమె ధర్మార్థములవంటి కౌసల్యాసుమిత్రలకు విరోధురాలు. 'శ్వేష్యభ్రాత్రవమానేన త్రయః కుప్యంతి సోదరా'యన్నటులు కౌసల్యారాములపై ద్వేషించిన యీమెపై కొడుకుగూడ ద్వేషించెను.

తా త్ప ర్య ము.

వారెవ్వరనిన ధర్మమునం దనుకూలబుద్ధిగల కౌసల్యయుఁ బాత్రులైన జనులకు బంగారుకొండవంటి సుమిత్రయుఁ బ్రియునకు సంతోషము గలిగించు రూపము ప్రధానముగాఁగల కైకయు ననుచంద్రవదనలు. చంద్రునియందు లోకా

హ్లాదకరత్వము సౌమ్యము - శిశువుల బాధించుగుణము కలదు. "పుట్టిన బిడ్డ నికిం బగైన, నీ వెట్టిపదోషవేళ జనియించినవాఁడవో కాక చంద్రమా" యన్నట్లు చంద్రుఁడేకదా బాలారిష్టదోషకారకుఁడు. అట్లులే యీ మువ్వురి యందు వరుసగ మూఁడుగుణములు కల వని యబ్జముఖు లను శబ్దము తెలుపు చున్నది.

"కోసలస్య నృపస్యాథ, తనయాంచ శుచిస్మితామ్,
కౌసల్యాంనామకన్యాం తాం, ముపయేమే స పార్థివః
మాగధస్య నృపస్యాథ, పుత్రీసర్వాంగశోభనా
సుమిత్రానామనామ్నాచ, ద్వితీయా తస్య భామినీ
తృతీయా కేకయస్యాథ, నృపతే ర్దుహితా తథా
భార్యా భూ త్పద్మపత్రాక్షీ, కైకేయీనామ నామతః." —పద్మపురాణము.

ఈ వాక్యములవలనఁ గౌసల్య కోసలరాజకూఁతురనియు, సుమిత్రి మగధరాజ కూఁతు రనియు, కైక కేకయరాజ కూఁతురనియు నెఱుఁగ నగు.

కం॥* వారణములు వాజు లసా,ధారణభోగంబు లెన్నొ*తనరియుఁ దనరొూ
దారసుఖంబును గానఁడు, ధారణీవల్లభుఁ డదేమి*దైవకృతంబో. ౨౦

వారణములు = ఏనుఁగులు, వాజులు = గుఱ్ఱములు, అసాధారణ = ఇతర రాజులకు లేని, ఉదార = గొప్ప, వాజ మనఁగా తెక్క - వాజములు గలవి వాజులు-గుఱ్ఱములకుఁ బూర్వకాలమున తెక్క లుండెనట.

తా త్ప ర్య ము.

ఏనుఁగులు గుఱ్ఱములు ఇతరుల కెవ్వరికి లేని భోగము లెన్నో గలవు. గాని యదేమి దైవతంత్రమో కొడుకులవలనఁ గలుగు సుఖమున్మాత్రము రా జను భవించినవాఁడు గాఁడు. కన్నబిడ్డలను గౌఁగిలించుకొన్న సుఖము కన్నతల్లి దండ్రులకుఁ దెలియును.

"విపరీతప్రతిభాష లేమిటికి సర్వీనాథ యీపుత్రగా । త్రపరిష్వంగసుఖంబు చేకొనుము ముక్తాహారకర్పూరసాం । ద్రపరాగప్రసరంబు చందనముఁ జంద్ర జ్యోత్స్నయుం బుత్రగా । త్రపరిష్వంగమునట్లు జీవులకు హృద్యంబై కదున్ శీతమే."—భారత. ఆది.

ఉ॥* కాంతనికాంతకోటులును*గ్రమఘుమాయితపుష్పవాటులున్
దంతసువర్ణ రత్నరచి*తాసమశాలలు రాజ్యలీలలున్
గాంతలు సౌకుమార్యరతి*కాంతలు విక్రమ మిన్ని యుండియున్
సంతతి లేమి సంతతలేవి*పాతమునం బరితప్యమానుఁ డై. ౨౧

కాంత = మనోహరములగు, నిశాంత = గృహములయొక్క, సంతతులు = సమూహములు, క్రమ = ఇంపై, ఘుమాయిత = గుమగుమ వాసనకొట్టుచున్న, పుష్పవాటికల్ = పూలతోఁటలు. రచిత = చేయఁబడినవి గనుకనే, స్ఫుట=స్పష్టముగానున్న, శాలలు=గృహములు, రతి = రతీదేవివలె సుందరులైన, కాంతలు = మనోహర లగు భార్యలు, పరితప్యమానుఁడై = మిక్కిలి తపస్సు జేసినవాఁడై - వృత్త్యనుప్రాసము.

తాత్పర్యము.

సుందరములైన మందిరములు, గమగమ వాసన లీను పూలతోఁటలు, ఏనుఁగు దంతములు బంగారు రత్నములతోఁ గట్టిన యసమానమైన శాలలు, రాజ్యవిలాస క్రీడలు, సుకుమారత్వమున రతిదేవినిబోలు సుందరులైన భార్యలు, పరాక్రమము - యివన్నియు నుండియు సంతానములేని కారణమున నెడఁదెగని విచారముచేఁ దపస్సు చేసినవాఁడై.

తే॥ *సౌఖ్యసంతానములునాకుఁ•జాలఁగలవు, గాని సంతానసౌఖ్యంబు•గలుగదయ్యె
భోగసంతతి నాకు నా•భోగముగనె, గాని సంతతిభోగంబు•గలుగ దయ్యె.
౫౨

సౌఖ్యసంతానములు=సుఖముల సమూహములు, సంతానసౌఖ్యంబు = పుత్రుని వలనఁ గలుగు సుఖము, ఆభోగము = విస్తారము- భోగసంతతి సుఖానుభవముల-సమూహము. సంతతిభోగంబు = కొడుకులవలనఁ గలుగు భోగము. సంతానములు-ఇవి యేడు.

కం॥ తనయుఁడు, చెఱువును, గావ్యం।బు, నిధానము, గుడి, వనంబు, భూదేవస్థా
పనమును, వను నియ్యేడును, । జను శాస్త్రములందు సప్తసంతతు లనఁగన్.

తే॥ సుకృతము లెన్ని జేసినఁ దుదిని సప్త, సంతతులోన నొక్కటి సలుపువాఁడు
కుతుకమునఁ దన నూటొక్కకులమువారి, నరకములఁ బాపి ముక్తికిఁ నడుపునిజము.
— అప్పకవి.

అపుత్రకవిచారము.

శ్రుతి॥ జాయమానో వై బ్రాహ్మణ స్త్రిభిర్ ఋణవాజాయతే।బ్రహ్మచర్యేణ ఋషిభ్యో, యజ్ఞేన దేవేభ్యః, ప్రజయాపితృభ్య, ఏషవా అనృణోయః పుత్రీ॥ బ్రాహ్మణుఁడు పుట్టుపుతోడనే మూఁడు ఋణములతోఁ బుట్టును. బ్రహ్మచర్యముచే ఋషుల ఋణము - యజ్ఞములచే దేవఋణము - బిడ్డలఁ గనుటచే పితౄణము తీర్పవలయును. పున్నామ్నో నరకాత్త్రాయత ఇతి పుత్రః - పున్నామ నరకమునుండి రక్షించువాఁడు కావునఁ గొడుకునకుఁ బుత్రుఁడని పేరు. "నాపుత్రస్యతు

లోకోఽస్తి" "అపుత్రస్య గతి ర్నాస్తి" సుతులులేనివారికి గతులు లేవు. "శ్రుతి॥ ప్రజాతంతుంమావ్యవచ్ఛేత్సీః" సంతానతంతువును త్రెంపకుము— శ్లో. "పుత్రేణ లోకాన్ జయతి, పౌత్రేణానంత్యమశ్నుతే। అథ పుత్రస్యపౌత్రేణ, నాకమే వాధి రోహతి"-బోధాయనులు. పుత్రునిచే లోకముల జయించును. పౌత్రునిచే నానంత్య మనుభవించును. మునిమనుమనిచే స్వర్గ మధిరోహించును. "సప్తపరాన్ సప్త పూర్వాన్ షడన్యానాత్మసప్తమాన్। సత్పుత్రమధిగచ్ఛాన స్తారయే దేనసో భయాత్" తనవెనుకటివారి నేడ్వురను,తనపూర్వుల నేడ్వురను, దన్ను సత్పుత్రుఁడు నరకభయమునుండి తప్పించును. ఇవన్నియు సత్పుత్రవిషయమైన వాక్యములు. సత్పుత్రునివలన నెంత మేలుకలదో దుష్టపుత్రునివలన నంతకీడుగలదు. కావుననే "మాజనిష్ట సనోవంశే, జాతోవా ద్రాగ్విపద్యతామ్। ఆజన్మమరణం యస్య, వాసుదేవో నదైవతమ్" ఇది పితృదేవతలవాక్యము. ఎవఁడు ఆమరణాంతము భగవద్భక్తిగలవాఁడు కాఁడో వాఁడు మావంశమునఁ బుట్టకుండునుగాక, ఒకవేళఁ పుట్టినా వెంటనేచచ్చునుగాక యని పితృదేవతలు కోరుచుందురు. 'యః పుత్రః పితరం ద్వేష్టి, తం విద్యా దన్యరేతసమ్, యోవిష్ణుం సతతం ద్వేష్టి, తం విద్యా దంత్య రేతసమ్' తండ్రిని ద్వేషించువాఁ డన్యరేతస్సునకుఁ బుట్టినవాఁడు. విష్ణువును ద్వేషించువాఁ డంత్యజు రేతస్సునకు జనించినవాఁడు. ఇట్టికొడుకు దండ్రి నేమి యుద్ధరించును? సంతానవిషయమై పాండురాజువిచారము మహాభారతమున నిట్లు చెప్పఁబడెను. "పాండురా జాత్మగతంబునఁ బురుషుండు పుట్టుచుండి దేవఋషిపితృ మనుష్యఋణంబులు నాలిగింటితోడం బుట్టి యథాకాలవిధుల వీనివలన ముక్తుండు గావలయు నట్లు గానివానికిఁ బుణ్యలోకంబులు లేవు. యజ్ఞంబులంజేసి దేవతల ఋణంబును. తపస్స్వాధ్యాయ బ్రహ్మచర్యవ్రతంబులంజేసి ఋషులఋణంబును, శ్రాద్ధపుత్రలాభంబులంజేసి పితరుల ఋణంబును,సూనృతధనార్జంబులంజేసి మనుష్యుల ఋణంబును బాపవలయు, నందుఁ బితరుల ఋణంబు తక్కఁ దక్కిన మూఁడుఋణంబుల వలన విముక్తుండనయితి. గీ॥ దేహనాశంబుతోడన తీఱునెల్ల, వారిఋణములు మఱిపితృవరులఋణము. నాశమయినను దీఱదు నాకు నిదియుఁ, దక్కియున్నది యే నెట్లు దానిఁ బాతు." భార. ఆది. ౫ ఆ. ౭౦-౭౧ పద్య.

ఈ సందర్భమున జరత్కారుచరిత్రము స్మరించునది. పితృదేవతలు జరత్కారునితోఁ జెప్పిన వాక్యము.

చం॥ తగిన సుపుత్రులం బడసి ధర్మువు తప్పక తమ్ము నుత్తముల్
పొగడఁగ నమ్మహామతులు పొందుగతుల్ గడు ఘోరనిష్ఠతోఁ
దగిలి తపంబుజేసియును, దక్షిణ లిమ్ముగ నిచ్చి యజ్ఞముల్
నెగడఁగఁజేసియుం బడయనేర రపుత్రకులైన దుర్మతుల్.

ఈ విషయమున సంస్కృతమున విస్తరగ్రంథము గలదు. గ్రంథవిస్తర భీతి ననువదింపఁ బడదయ్యె.

తా త్ప ర్య ము.

అహో నాకు సౌఖ్యములు చాలఁ గలవుగాని కుమారులవలనఁ గలుగు సౌఖ్యములు లేవాయె. కొడుకువలనఁ గలుగు భోగము లేనప్పు డెన్ని భోగము లుండియు నేల ? నేను జేసిన తపస్సు వ్యర్థ మాయెఁగదా.

ఉ॥ చాలఁగ నిట్లు మానసము•సంతతిలేమికిఁ గుందుచుండఁ బే
రోలగమందు భాసిలుచు•యోజనచేసెను మంత్రియుక్తుఁడై,
యేల తురంగమేధమును•నే నొనరింపఁ నిఁకైనఁ జేయుదున్
జాలములేక కల్గు సుత•సంతతి యంచును నిశ్చితాత్ముఁడై. ౼౩

కుందుచున్ = దుఃఖించుచు, పేరు + ఓలగమునందున్=పెద్దకొలువుకూటము నందు, భాసిలుచున్=ప్రకాశించుచున్, తురంగ మేధమును = అశ్వమేధయజ్ఞమును, జాలము = ఆలస్యము, నిశ్చిత + ఆత్ముఁడై =నిర్ధారణచేసికొనఁబడిన మనస్సుగల వాఁడై, మన స్సనఁగా మనస్సున నున్నవిషయము నిశ్చయపఱుచుకొన్నవాఁడై.

తా త్ప ర్య ము.

అని యీప్రకార మాలోచించి మనస్సునఁ బరితాపపడుచు సభామందిరము చేరి మంత్రులతో నిట్లు యోజించెను. నేనేల యింతవఱకుఁ బుత్రులు కలుగుటకై యశ్వమేధయాగము చేయనైతిని ? ఇఁకనైనఁ జేసెదను. అది చేసితినేని నాకు సంతానము కలుగును అని నిశ్చయించినవాఁడై.

కం॥ మంత్రి నికరావతంసు సు.మంత్రుని నృపకార్యవిహిత•మంత్రుని నరిభీ
తంత్రుని సమస్తకళల స్వ,తంత్రునిఁ జేరంగఁ బిలిచి•దశరథుఁ డనియెన్. ౼౪

మంత్రినికరావతంసునిన్ = మంత్రిసమూహమునకు శిరోభూషణమైన వానిని, నృపకార్య=రాజకార్యములందు, విహితమంత్రుని = చేయఁబడిన విశేషహితమైన యాలోచన కలవానిని, అరిభీతంత్రుని = శత్రువులకు భయము గలిగించు కార్యము గలవానిని, సమస్తకళలన్ = సమస్తవిద్యలందు, స్వతంత్రుని=పరాపేక్ష లేనివానిని, అవతంసము=తలయందుంచుకొను పూవు-శిూ. వతంసము.

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్లు నిశ్చయించుకొన్నవాఁడై మంత్రులందు శ్రేష్ఠుఁడై రాజకార్యములందు మేలైన యాలోచనచేయుచు శత్రువులకు భయము గలిగించుకార్యములు చేయుచు

నన్ని విద్యలయందుఁ బరాకోటి లేని సుమంత్రునిఁ బిలిచి దశరథుఁ డిట్లనియెను.

కం॥ గురువుల నందఱ వైశము, పురోహితులఁగూడ నీవ • పోయి యుచటికిన్
గురు వగు కార్యముగల దని,సరసతఁ దోకొ్కనుచు రమ్మ • చయ్యనఁ బొమ్మా. ౫

వైశము = శీఘ్రముగ, గురు వగు కార్యము = గొప్పపని.

తా త్ప ర్య ము.

అందఱు గురువులను అందఱు పురోహితులను నీవే శీఘ్రముగఁ బోయి గొప్పకార్య మాలోచింపవలసియున్నది. వెంటనే రమ్మని పిలుచుకొని రమ్ము పొమ్ము.

చం॥ అని పతి యానతిచ్చిన ర • యంబున నేగి సుమంత్రుఁ డెల్లరం
బనివడి తోడితెచ్చె శ్రుతి • పారగవర్యుల వామదేవునిన్
మునుల సుయజ్ఞ కాశ్యపుల • ముఖ్యగురుం డగు నవ్వసిష్ఠుఁ ద
క్కినద్విజసత్తమావళుల • గీర్తిధనాఢ్యులఁ సాధుశీలురన్. ౬

ఆనతి = ఉత్తరువు - ఆజ్ఞప్తి, రయంబునన్ = వేగముతో, శ్రుతిపారగులు= వేదములఁ దుదముట్టఁ జదివినవారు, సాధుశీలురన్ = మంచిస్వభావము గలవారిని, కీర్తిధన అఢ్యులన్ = యశస్సను ధనముచేఁ బూర్ణులైనవారిని.

తా త్ప ర్య ము.

అని రా జాజ్ఞాపింపఁగానే సుమంత్రుఁడు తడవుసేయక వెంటనే యందఱ యిండ్లకుఁ బోయి సాంగముగ వేదాధ్యయనము చేసినవారల వామదేవుని సుయజ్ఞుని జాబాలిని గాశ్యపుని ముఖ్యగురువైన వసిష్ఠుని యింకను దక్కిన ముఖ్య బ్రాహ్మణులను సాధువర్తనులైన వారిని కీర్తిధనులను బిలిచికొనివచ్చెను.

—• దశరథుఁ డశ్వమేధయాగముఁ జేయ దలఁచుట •—

ఉ॥ ఈగతి నేగుదెంచినము • నీశ్వరులన్ బహుమానపూజనో
ద్యోగముచేతఁ దన్పుచు ర • ఘూద్వహుఁ డిట్లను భక్తి నో తపో
భోగివరేణ్యులార ! మిము • బోఁటిమహాత్ములప్రాపు గల్గియున్
నాగడుసుంగ్రహంబు లవి • పన్నపఫ్యనిఁ జేసె నీవిధిన్. ౭

రఘు+ఉద్వహుఁడు = రఘువంశమున శ్రేష్ఠుఁడు - దశరథుఁడు, యోగము= కూడిక. తన్పుచున్ = సంతోషపఱుచుచు, తపోభోగివరేణ్యులార = తపస్సు నందు శ్రేష్ఠులారా ! తపమే భోగముగాఁగలవారు తపోభోగులు - వారియందు

వరేణ్యులు = శ్రేష్ఠులు, ప్రావు = ఆశ్రయము, గడుసుంగ్రహములు = క్రూరము లైన గ్రహములు, అనపత్యుని = బిడ్డలు లేనివానిని, గడుసుంగ్రహంబులు = సులక్ష వ్యా. సంధి ౪౫ వ సూత్రము 'సమాసంబులను దంతంబు లగు స్త్రీసమంబులకును పుంపు లకును పరుషసరళంబులు పరంబులగునపుడు నుగాగమం బగు.'

తాత్పర్యము

ఇట్లు వచ్చిన మునీశ్వరుల నెల్లరను బహుమానించి పూజించి సంతోషింపఁ జేసి దశరథుఁ డిట్లనియెను - ఓ తపస్విసత్తములారా ! మీవంటి మహాత్ములు నాకు సహాయులుగా నుండియు నదియేమో కాని క్రూరగ్రహములు నన్నిట్లు కొడుకులు లేనివానినిగాఁ జేసెను.

కం॥ ఆలోకనయనుఁ డాదిగ, వాలినయీమహిత మైన వంశము నిలుపన్
ప్రేలెఁడు మొలకయు లేమికి, వాలాయముఁ జింత నొంద వలసెను నాకున్. ౨౯౮

లోకనయనుఁడు = సూర్యుఁడు, ఆదిగ = మొదలుగాఁగల, వాలిన = అతిశయించిన, ప్రేలెఁడు మొలక = అంకురము చిన్నబిడ్డఁడు-ఇది వాడుకపదము.

తాత్పర్యము

కొడుకులు లేరని యేల విచారపడియెద వందురా ! సూర్యుఁడు మొదలు నాతరమువఱకు విచ్ఛిత్తిలేక వచ్చిన యీ గొప్పవంశము నాతరమున నిల్చి వంశము నిలుపుటకు అంకురము లేదాయెఁగదా ! యీ రాజ్యము పరులపా లగునేని ఆ యపకీర్తి నాకు వచ్చునే !

కం॥ సంతానము ప్రాప్తింపమిఁ. జింతాంభోనిధినిమగ్నచిత్తుఁడ నై యే
కాంతమును వనరెద నిఁక నా, సంతాపముఁ బాపరయ్య సంయములారా ! ౨౯౯

చింతా + అంభోనిధి = విచార మను సముద్రమున, నిమగ్నచిత్తుఁడను = మిక్కిలి మునిఁగిన మనస్సుగలవాఁడను, వనరెదను = శోకించెదను, సంయము లారా = ఋషులారా ! పాపుఁడు + అయ్య = పాపరయ్య - పోఁగొట్టుఁ డని వేఁడెదను.

తాత్పర్యము

ఏమి చేయుదును ! సంతానము లే దను చింతాసాగరమున మునిఁగి మిక్కిలి బాధపడుచున్నాను. మునీంద్రులారా ! నా సంకటము తొలఁగఁ ద్రోయుఁడు.

కం॥ సుతలబ్ధికి హయమేధ, క్రతువును జలుపఁగను గోర్కి గలిగెను, నది దా
నతులిత మగుగతి విఘ్నని, హతిఁ బొందక యుండు నట్లు యరయుఁడు మీరల్. ౩౦౦

లబ్ధికిన్ = పొందుటకు, హయమేధక్రతువును = అశ్వమేధ యాగమును, విఘ్ననిహతిని = ఆటంకమువలనచేటును, అరయుఁడు = వెదకుఁడు, ఉపాయము అధ్యాహారము.

### తాత్పర్యము

పుత్రులు గలుగుటకై యశ్వమేధయాగము చేయవలయునని కోరిక కలిగెను. అది విఘ్నములేక చక్కఁగా నెఱవేఱు నుపాయము మీ రాలోచింపవలెను.

చం॥ అన విని మేలు మే లదియు • యా పని బ్రాహ్మణు లెల్ల సమ్మతం
బునఁ జొదల న్వసిష్ఠముఖ • ముఖ్యధరామరు లెల్ల భూపతిం
గనుఁగొని లెస్స నీతలఁపు, • గల్గు నవశ్యము వాంఛితార్థముల్,
పనికిని బూనుమీ, వలయు • వస్తువులన్ సమకూర్పుమీ వెసన్. ౩౦౧

సమ్మతంబునన్ = అంగీకారముతో, ధరా+అమరులు = బ్రాహ్మణులు, వాంఛిత = కోరఁబడిన, వెసన్ = శీఘ్రముగా.

### తాత్పర్యము

అని రాజు చెప్పఁగా మేలుమేలు మీయాలోచన సరిగా నున్నది. నీవా యాగముచేసిన నీకోరిక నెఱవేఱును. కావున దానికి గావలసినపదార్థములు సేకరించుటకుఁ బూనుకొను మని వసిష్ఠుఁడు మొదలగు బ్రాహ్మణులు చెప్పిరి.

కం॥ విడువుము ఘోటకమును బో, విడువుము సందేహ మెదను • బ్రేష్యుల కెల్లన్
నుడువుము సామగ్రులకై, కొడుకులు గలిగెదరు నీకుఁ • గువలయనాథా! ౩౦౨

బ్రేష్యులు = సేవకులు, నుడువుము = చెప్పుము, కొడుకులు - 'ఏష్టవ్యా బహవః పుత్రాః' యన్నట్లు చెక్కిరి.

### తాత్పర్యము

గుఱ్ఱమును దేశసంచారమునకై వదలుము. సందేహము మానుము. పనివాండ్రనందఱను కావలసినపదార్థములు తీసికొనిరా నియమింపుము. రాజా! నీ కవశ్యము కొడుకులు గలిగెదరు.

కం॥ తనయులఁ గానఁగవలె నను, ఘనధార్మికబుద్ధి నీకుఁ • గలుగుటచేఁ బూ
తనయులఁ దనయులఁ గనియెదఁ వనఘులసంకల్ప మేల • వ్యర్థమగుననన్. ౩౦౩

ఘన = గొప్పదియు, ధార్మిక = ధర్మము చేయనెంచునదియు, పూతనయులన్ = పరిశుద్ధమైన న్యాయముగల, అనఘుల సంకల్పము=నిర్దోషుల తలఁపు, అర్థాంతరన్యాసాలంకారము, నాల్గవపాదమున ప్రాదియతి

తాత్పర్యము

సుతులఁ గనవలె ననుకొన్న ధర్మబుద్ధి నీకుఁ గలిగెను గావున నీవు పవిత్రమైన నీతిగలవారలఁ గనియెదవు, పాపరహితుల సంకల్ప మేల నిష్ఫల మగును ?

కం॥ అనుడుల వినుచుఁ గన్నుల. నానందాశ్రువులు రాల • నధిపతి హర్షా
ధీనతఁ దనయుల నప్పుడ, మానుగఁ గనినట్లు పొంగి • మంత్రుల కనియెన్. ౩౦౪

అనుడులన్ = ఆఋషులమాటలను, ఆనంద + అశ్రులు = సంతోషముచేఁ గలిగిన కన్నీరు. మానుగన్ = బాగుగ.

తాత్పర్యము

వారు చెప్పిన పలుకులు విని కన్నుల వెలికొలఁకులందు చల్లని యానందబాష్పములు రాలఁగా దశరథుఁడు బ్రాహ్మణవాక్యము వ్యర్థము కాదు కావున తన కప్పుడే కొడుకులు గలిగినట్లు విని సంతోషించినవాఁడై యుప్పొంగి మంత్రులతో నిట్లనియె.

చం॥ వలసిన సర్వవస్తువు ల • వారిగఁ జేర్చి గురూక్తి గుఱ్ఱమున్
బలియు ఘనుం బురోహితునిఁ • బ్రాపుగఁ గూరిచి వీడి యజ్ఞశా
లల సరయూత్తరక్షితిత • లంబునఁ గట్టి యథావిధిం గ్రమం
బలవడ శాంతికార్యము స • మాచరణం బొనరింపుఁ డెంతయున్. ౩౦౫

అవారిగ = అపరిమితముగ, (రూపాం-అవ్వారిగ;) బలియున్ = బలిష్ఠుఁడైనవానిని, ఘనున్ = సమర్థుఁ డగు పురుషుని, 'చతుశ్శతా రక్షంతి యజ్ఞస్యాఘాతా' యని చెప్పినట్లు, ప్రాపుగన్=గుఱ్ఱమునకు రక్షకునిగ, పురోహితుని = అధ్వర్యుఁడు మొదలగు ప్రధాన ఋత్విక్కులను, ఎడపా దడపా జుహోతి యని శాస్త్రోక్తకార్యములు నెఱవేఱుటకై ఋత్విజుని నంపుట. ఉత్తరక్షితితలంబునన్=ఉత్తరపుఁ బ్రక్కనుండు భూమియందు, శాంతికార్యము=విఘ్నముల నణఁచు కార్యములను, జాత్యేకవచనము. యథావిధిన్ = శాస్త్రప్రకారము, క్రమము = శాంతికల్పమునఁ జెప్పిన క్రమము. 'క్రమస్తు కథ్యతే కల్పే' యని భాగురివాక్యము. అలవడన్=పొందిక పడునట్లు. సమాచరణంబు + ఒనరింపుఁడు = చక్కఁగాఁ జేయింపుఁడు, నాల్గవపాదంబునఁ బ్రాదియతి.

తాత్పర్యము

మంత్రులారా ! యజ్ఞమునకుఁ గావలసిన సమస్తవస్తువులు దండిగఁ జేకూర్పవలయును. గురువులు చెప్పిన ప్రకారము గుఱ్ఱమును విడువవలయును. దానికి రక్షకునిఁగఁ బురోహితులం దొకనిని బంపవలెను. సరయూనది యుత్తరపు టొడ్డున

యజ్ఞశాల నిర్మింపవలెను. శాస్త్రప్రకార మిచ్చటఁ జేయవలసిన శాంతికార్యములు చేయింపవలయును.

కం॥ అపరాధంబులు పొసఁగిన, విపులవ్యసనములు దమ్ము • వెనుకొనవేనిన్
నృపవరు లెల్లరు దీని, న్నిపుణులు హో చలుప ధారి•త్రిస్థలి నెందున్. ౩౦౮

అపరాధములు = యజ్ఞమంత్రముల స్వరలోపము ద్రవ్యలోపము మొదలగు తప్పులు, విపుల = అధికమగు; వెనుకొనవు = వెంటనంటిరావు, నిపుణులు= నేర్పరులు; హో = ఇది నిశ్చయమును దెలుపును. కాఁబట్టియే సాధారణరాజు లెవ్వరు నీయజ్ఞమునకై పూనుకొన రని భావము.

తాత్పర్యము

ఈ యజ్ఞమును రాజులందఱు చేయవలయు నను కోరికగలవారే కాని చేయుటకు భయపడుదురు ఏలన మంత్రలోపమో, తంత్రలోపమో పదార్థలోపమో, శ్రద్ధాలోపమో, దక్షిణాలోపమో యిటువంటివి తటస్థించెనేని వెంటనే గొప్పదుఃఖము కలుగును. కావున నట్టివిలేకుండ మీరు హెచ్చరికతోఁ బ్రవర్తింపవలయును.

కం॥ నెమకుచు నుందురు యజ్ఞ, క్రమకోవిదులైన బ్రహ్మ•రాక్షసు లెట ఛి
ద్రము లొదవవె యని క్రతువి,ఘ్నమునం దత్కర్త యపుడ•కను నాశంబున్. ౩౦౯

కోవిదులు = పండితులు, బ్రహ్మరాక్షసులు = పాపములుచేసి ప్రాయశ్చిత్తములు పెట్టుకొనమిచేతను, తగని వస్తువులను దానము పట్టుటచేతను, అయోగ్యులకు యజ్ఞాదులు చేయించుటచేతను, తనకు వచ్చినవిద్య నితరు లడిగినను జెప్పక పోవుటచేతను, రాక్షసులుగాఁ బుట్టిన బ్రాహ్మణులు బ్రహ్మరాక్షసులు. ఎట = ఏ విషయమందైనను, ఛిద్రములు = రంధ్రములు (లోపములు). ఒదవవె = కలుగవా యని, నెమకుచుందురు = వెదకుచుందురు, పాపముచేత రాక్షసులయ్యును బాపబుద్ధి పోకుండుటచేతఁ దాము పూర్వము సంపాదించిన శాస్త్రజ్ఞానమువలన లోపములను దెలిసికొని యేదైన నందుదొరికిన యజ్ఞము పాడుచేయుదు రని భావము. క్రతువిఘ్నమునన్ = యజ్ఞమున లోపముకలిగి రాక్షసులు చెఱుచుటచేత; తత్, కర్త = యజ్ఞమును జేయు యజమానుఁడు. 'సంయోగం పతితై ర్గత్వా, పరస్యైవచ యోషితమ్ । అపహృత్యచ విప్రస్వం, భవతి బ్రహ్మరాక్షసః' మను. ౧౨-౬౦

పతితులతోఁ గూడియుండువాఁడును పరస్త్రీసాంగత్యము చేసినవాఁడును, బ్రాహ్మణుసొమ్మపహరించినవాఁడును బ్రహ్మరాక్షసుఁడుగాఁ బుట్టును. రాక్షసులందు బ్రాహ్మణులు బ్రహ్మరాక్షసులు రావణాదులు క్షత్రియరాక్షసులు.

## తాత్పర్యము

యజ్ఞక్రమమునందు లోపాలోపములు - పట్టువిడుపులు - తెలిసిన బ్రహ్మరాక్షసులు లోప మెచ్చటనైనఁ గలుగునా యని వెదకుచుఁ గాచియుందురు. కాచియుండి సందుదొరికెనా యజ్ఞమును విఘ్నపఱతురు. యజ్ఞము విఘ్నపడెనా కర్త యపుడే నాశ మగును.

కం॥ వేలిమి యెటు విఘ్నంబుల, పాలం బడకుండు నట్టిభంగిని మీరల్
చాలసమర్థులు దీర్పఁగ, హోళిమెయిన్ నిర్వహింపరయ్యా శ్రద్ధన్. ౩౦౮

హెచ్చరికగా వర్తింప వలసిన కారణములు చెప్పి మంత్రులు చేయవలసిన కార్యములఁ జెప్పుచున్నాఁడు. వేలిమి=యజ్ఞము, భంగి = విధము, హోళిమెయిన్ = అపేక్షతో, శ్రద్ధన్ = చేయవలసిన కార్యములందు మనస్సుంచి యక్కఱతో, నిర్వహింపుఁడు+అయ్యా=నిర్వహింపరయ్యా-'ప్రార్థనార్థక మధ్యమపురుషంబున నిషాదులను ప్రయుక్తంబు లగుచో ముడుఙ్గులకు వు-రు-లగు.' సు. వ్యా. క్రియ ౩౮ సూ.

## తాత్పర్యము

కావున నేవిధముగా వర్తించిన యజ్ఞము విఘ్నములు లేక కొనసాగునో యావిధముగా మీరు వర్తింపవలయును. మీరందఱు నిట్టికార్యములందుఁ జాల సమర్థులు కావున శ్రద్ధతోను అక్కఱతోను గార్యము నిర్వహింపఁ గోరెదను.

చ॥ పలి యిటు లాడఁ బ్రెగ్గడలు • వల్లె యటంచును మిమ్ముఁ బోల్మహో
మతు లిలఁ బూనుకర్జముల • మాఱొడఁగూడునె ! సత్యసత్ఫలా
న్వితనుతకార్యలోలురరు • విఘ్నములుం బొడచూపు చె ట్లగున్;
హితగతి నప్రమాదమతి • నెంతయుఁ దీర్తుము సర్వకార్యముల్. ౩౦౯

ప్రెగ్గడలు = మంత్రులు, వల్లె = సరి, కర్జములన్=కార్యములందు, మాఱు = వ్యతిరేకము, ఒడఁగూడునె = సంభవించునా? మీరు అనుపదము అధ్యాహార్యము, సత్య = తప్పక కలుగునట్టి, సత్ + ఫల = మంచిలాభముతో, అన్విత = కూడిన కార్యలోలురరు=కార్యములం దభిలాషగలవారు, పొడచూపుట=కనఁబడుట, మీ మహాత్మ్యముచేతనే విఘ్నములుకలుగవు. అట్లని మే మజాగ్రత్తతోఁ బ్రవర్తింపక హెచ్చరిక కలిగి యజ్ఞకార్యము నెఱవేర్చెద మనుచున్నారు, హితగతి = మేలైన విధముతో, అప్రమాదమతిన్ = అజాగ్రతలేని మనస్సుతో.

ఈప్రకారము రాజు చెప్పఁగా మంత్రు లంగీకరించి రాజా మీవంటి గొప్పవారు పూనుకొనినపనికి విఘ్నములు లోపములు గలుగునా? మీరు సత్యాత్ములు. మంచిఫలము నొసఁగుకార్యములం దాసక్తులరు. ఏవిధముగా విఘ్నములు కలుగును? అయినను మేము హితమైన హెచ్చరికతో నన్నిపనులు చక్కఁగఁ జేసెదము.

కం॥ అని యాడుచు భూవరునిం, గొనియాడుచు నున్న విప్ర ♦ కోటులు నృపుడీ
వనలం దనుపుచు ననుమతి, గొనుచుం బనివినిరి ముదము♦గుబ్బతిలంగన్. ౩౧౦

భూవరునిన్ = రాజును, తనుపుచున్ = సంతోషపఱుచుచు, అనుమతిని = సమ్మతిని, ముదము = సంతోషము, గుబ్బతిలంగన్ = అతిశయింపఁగా. రాఁగల పౌర్ణమాస్యనాఁ డీ యజ్ఞమును బ్రారంభించెద మని చెప్పి, పనివినిరి = సెలవు తీసికొని పోయిరి. ఆజ్ఞతీసికొనిపోవుతక్కువవారివిషయములోనే పనివిను శబ్దము ప్రయోగింపవలయును. తండ్రిచే సెలవు తీసికొని కొడుకు పనివినియె ననవచ్చును గాని కొడుకుతోఁ జెప్పి తండ్రి పనివినియె ననరాదు. గుబ్బతిలు - రూపాం - అగుబ్బతిలు. 'కోర్కు- లాగుబ్బతిలంగఁ జూచె'ననుచు, 'మబ్బుల యుబ్బులు గుబ్బతిల్లఁగన్' వసు.

## తాత్పర్యము

అని చెప్పి రాజును శ్లాఘించుచు మంత్రులు పురోహితులు తప్ప దక్కిన బ్రాహ్మణులు దశరథుని దీవించుచు నాయనయొద్ద సెలవుతీసికొని సంతోషముతో వెడలిపోయిరి.

ఉ॥ అంతట మంత్రులం బిలిచి ♦ యంతయు సంతనకట్టుఁ డిద్దియున్
సాంతత నొందునట్లు లని ♦ యాజ్ఞయొసఁగి నితాంతసమ్మదా
క్రాంతమనోబ్జుఁ డౌచు నిజ ♦ కాంతనిశాంతముఁ జేరి యాజి శు
ద్ధాంతగతాత్మపత్నులను ♦ నాదటఁ గానఁగ నేగి యి ట్లనున్. ౩౧౧

దక్కిన = తక్కిన. అజ = దశరథుఁడు, ఇద్ది = ఈయజ్ఞము. సాంతతన్ = పరిపూర్ణతను, సంతనకట్టుఁడు = సిద్ధపఱుఁడు, నితాంత = ఎక్కువ, సమ్మద = సంతోషముచేత, ఆక్రాంత = అంతట క్రమ్ముకొనఁబడిన, మనః + అబ్జుఁడు= హృదయకమలము కలవాఁడు, నిజ = తనయొక్క, కాంతనిశాంతము = మనోహర మగు గృహమును, శుద్ధాంతగత = అంతఃపురములోనున్న, ఆత్మ పత్నులన్ = యజ్ఞార్హ లగు కౌసల్య మొదలయిన భార్యలను. భర్తకు యజ్ఞాది ఫలములను గలిగించు భార్య యను నర్థమున పతిశబ్దముపై నకారము నుంచిన

పత్ని యనురూపము లభించును, భర్తకు యజ్ఞాదిఫలములఁ గలుగఁజేయు భార్యకే పత్ని యని పేరు. 'పత్యుర్నోయజ్ఞసంయోగే' యని వ్యాకరణము. రెండవ నాల్గవ పాదముల నుభయయతులు.

తా త్ప ర్య ము

ఇట్లు వారు వెడలిపోఁగా దశరథుఁడు మంత్రులఁ బిలిచి యజ్ఞము కొఱంత లేక జరుపుటకుఁ గావలసిన వన్నియుఁ గూర్పఁ సిద్ధపడుఁడు, అనియాజ్ఞ చేసి మిక్కిలి సంతోషించుచున్నవాఁడై తన మనోహరభవనంబునకు కేఁగి యచ్చటనుండి తన యంతఃపుర స్త్రీలను జూడఁబోయి వారితో ని ట్లనియె.

ఉ॥ నీయలివేణులార ! తన•యోదయకారణ మా సవంబు నేఁ
జేయఁగఁ బూనినాఁడ, దమి•చెన్నలరారఁగ నేఁటినుండి దీ
క్షాయుత లై చరింపుఁ డని•సాంత్వనవాక్యము లు పల్కె మంచుకా
ర్పాయఁగ నొప్పు తమ్ములన•వారి ముఖాబ్జము లుల్లసిల్లఁగన్.　　౩౧౨

అలివేణులారా ఆలి = తుమ్మెదవలె నల్లనైన, వేణులారా = జడలు గల వారలారా ! ఇక్కడ స్త్రీ సామాన్యతను బోధించునేగాని యవయవార్థము బోధింపదు, తనయ + ఉదయ = కుమారుఁడు కలుగుటకు, సవంబు = యజ్ఞము, దమి= కుతూహలము, దీక్షా = యజ్ఞాదిక్రియారంభకాలమున ననుష్ఠింపఁ బూనుకొనెడి యాచారనియమములతో, యుతలై =కూడినవారై, సాంత్వన వాక్యాలు=సంతోషకర మగు మాటలు, మంచుకారు = మంచుకాలము, పాయఁగన్ = పోఁగా, తమ్ములన్ = తామరపూలవలె, అనన్–ఇట నుపమావాచకము కాన నుపమాలంకారము, ముఖాబ్జములు = కమలములవలె నందములైన ముఖములు, ఉల్లసిల్లఁగన్ = ప్రకాశింపఁగా. మంచుపోఁకి యందము చెడియున్న తామరలు ఆ ఋతువులు గడవఁగానే వసంతము రాకచే మరల వికసించునటు లన్నిదినములు పుత్రుఁడు లేఁ డన్న శోకముచేఁ గాంతిహీనములైన వీరి ముఖములు నేఁ డీ మాట వినఁగానే మిక్కిలి ప్రకాశించిన వని భావము హేమంతమున పగళ్ళకు, శిశిరమున కమలములకు, వసంతమున లజ్జకు, గ్రీష్మమున రాత్రులకు, వానకాలమున నేలదుమ్మునకు, శరత్కాలమున బురదకు క్షీణదశ, ఉపమానబలముచే నీ ప్రస్తావన చైత్ర మాసారంభమున జరిగె నని యెఱుఁగనగు, చైత్రశుద్ధపూర్ణిమ యజ్ఞారంభము.

తా త్ప ర్య ము

ఓ యలివేణులారా ! పుత్రులు పుట్టుటకుఁ గారణమైన యొక యజ్ఞమును సేయఁ బూనినాఁడను. మీరును సంతోషములో నేఁటినుండి దీక్షవహింపవలయును, అని మంచిమాటలు చెప్పఁగా వారును సంతోషించిరి.

—• ౯సర్గము, దశరథునకు సుమంత్రుఁడు సనత్కుమారవచనంబులఁ దెల్పుట •—

సీ॥ మంత్రిసత్తముఁడు సు•మంత్రుఁ డిట్లను ధరా, కాంతునితోడ నే•కాంతమునను
చింత యేటికి నీకు • సంతానమున కన, పాయంబు నైనయు•పాయ మొందఁ
దొల్లి ఋషీశ్వరు•లెల్లరు వినఁగ స, నత్కుమారుండు హ•ర్షోత్కముగను
వివరించె ననుచు ఋ•త్విజులుపల్కఁగవింటి, నదియెద్దియనవిను•ముదముతోలఁకఁ

తే॥ గలఁడు కాశ్యపసంయమి•లలితకీర్తి, యుతుఁడు నాతనిసుతుఁడు•విభండకుండు,
నతనికిఋశ్యశృంగుఁడన్•సుతుఁడుపుట్టు; హారిణియందొకగురుతపః•పరుఁడుసుకృతి. ౩౧౩

ఇఁక మూఁడు సర్గములదాఁక భగవదవతారమునకు ముఖ్యకారణ మగు పుత్రకామేష్టిప్రస్తావన జరుగును. ధరాకాంతుఁడు = రాజు ఏకాంతమున = రహస్యముగ - ఒంటరిగా నున్నప్పుడు, అనపాయము = విఘ్నములేని, ఒందు=ఒకటి, హర్షోత్కము = అతిశయసంతోషము, నవురుమైన్ = చక్కఁగా, తోలఁకన్ = అతిశయింపఁగా, నిర్మల = నిర్దోషి యగు. తపస్వి = ఋషి, గురుతపఃపరుఁడు= గొప్ప తపస్సే ప్రధానముగాఁ గలవాఁడు, సుకృతి = పుణ్యవంతుఁడు, హారిణి యందు = ఆఁడుజింకయందు.

విభండకుఁడు కశ్యపవంశమునఁ బుట్టినవాఁడు, పశ్యక యనునది కశ్యప యను వర్ణవ్యత్యయముచే నయ్యెను. సర్వము తెలిసినవాఁడు (చూచువాఁడు) అని యర్థము, 'కశ్యపః పశ్యకో భవతి సౌక్ష్మ్యాత్ యత్సర్వం పరిపశ్య' ఇతి శ్రుతిః.

తాత్పర్యము

అంతటఁ దనసౌధమున నున్న భూకాంతునిఁజూచిముఖ్యమంత్రియగు సుమంత్రుఁ డిట్లనియె, రాజేంద్రా! కొడుకులు లేరని నీవు చింతపడవలదు. నీకుఁ గొడుకులు గలుగుటకు నిర్విఘ్నమైన యుపాయమొకటి సనత్కుమారుఁడు ఋషులు వినుచుండఁ జెప్పెనని వసిష్ఠాదు లనఁగా వింటిని. అది యేది యనెదవా? కాశ్యపుఁ డను మునిశ్రేష్ఠుఁడొకఁడు గలఁడు. ఆయన కుమారుఁడు ఋశ్యశృంగుఁ డనువాఁ డతనికి హారిణియందు జనించును. అతఁడు గొప్పతపస్వి. పుణ్యవంతుఁడు

తరలము॥ జననమాది రసాస్థలిన్ వన•చారియై సతతంబు నా (౨౦౦౧)
మునివరేణ్యుఁడు గానఁ దండ్రికి•మ్రొక్కి వచ్చెడిరోఁగులన్
ఘనతపస్వులఁ గాని యన్యముఁ•గానఁ డెద్దియు, నిత్య మ
య్యనఘుఁ డుగ్రతపంబులన్ జన•కాజ్ఞ చొప్పున వర్తిలున్. ౩౧౪

వనచారి=అడవులలోఁ దిరుగువాఁడు, సతతంబును = ఎల్లప్పుడు, కానన్ = అడవియందు, అన్య మెద్దియుఁ గానఁ డని యన్వయము. గ్రామములను గాని

యందలి మనుష్యులను వస్తువునుగాని యెద్దియు నెఱుఁగఁడు, జనక+ఆజ్ఞచోప్పున = తండ్రియుత్తరువు ప్రకారము, వర్తిలున్=నడచుకొనును.

ఛందస్సు.–వృత్తము–తరలము. న–భ–ర–స–జ–జ– గణములు. పండ్రెండవ స్థానమున యతి.

జననమాది రసాస్థలిన్–అనుచో సకారము లొత్తిలో పద్యములోని తత్–స–కారమును దెలుపును. ఇప్పటికి ౧౦౦౦ పాదములు ముగిసెను. సాంఖ్యశాస్త్రప్రకారము సహకారమునకు నేడవసంజ్ఞ. కావున నిది యీపాదంబున నేడవస్థానంబుననుంచఁబడినది. ఇట్టులే ౧౦౦౦ నొకటివంతున జూడ నగు. కశ్యపక్షేత్రము కాశ్మీర మని యొకరు వ్రాసిరి, కానిక శ్యపునకు (Caspian కాశ్పియను నకు సంబంధముకలదేమో యని యీ గ్రంథకర్త అభిప్రాయము.

## తాత్పర్యము

రాజేంద్రా! ఋష్యశృంగుఁడు పుట్టినది మొదలు వనములందే తిరుగుచు నాయడవిలోఁదండ్రిని దర్శింప వచ్చినయోగులను మునులనుగాక మఱియెవ్వరిని జూచినవాఁడు గాఁడు. తండ్రియాజ్ఞ చొప్పున నెప్పుడు తపమునందే కాలము గడపుచుండెను.

తే॥ విశ్రుతిలి బ్రహ్మచర్యంబు•వినుతిసేయుఁబ్రథయు జగమున నెప్పుడు•ప్రబలుచుండు
నమ్మహాత్మునిబ్రహ్మచ•ర్యంబునకును, నబ్బుద్వైవిధ్యమదికార•ణాంతరమున. ౩౧౫

వినుతిచేయున్ = శ్లాఘించును, ప్రథ = (అస్ఖలిత బ్రహ్మచర్యమునుగూర్చిన) ప్రఖ్యాతి, కారణాంతరమునన్ = ఒకానొకకారణముచేత, ద్వైవిధ్యము = స్త్రీసంబంధమువలన చేటు, అబ్బున్ = కలుగును, అది = ద్వైవిధ్యము–'పదాద్యంతగతం బా శబ్దం బమహాదర్థకంబు సమస్తంబు వ్యస్తంబునయికొన్నియెడల నర్థశూన్యంబగు.' ఉ॥ మఱి బావులు నూతిటికంట నొక్క– సత్రక్కతువదిమేలు' భార – ఆది. ౫ ఆ. కావున నిచట అది వాక్యాలంకారము. (౨) బ్రహ్మచర్యము=తనభార్యతో ఋతుకాలంబునందు మాత్రము సంగమించుట యను బ్రహ్మచర్యమును మాత్రము, వినుతిచేయున్=నొప్పఁగాఁ జెప్పును. "ఋతుకాలమునఁ దన సతితోడ రమియించు పరమశీలుఁడు సదాబ్రహ్మచారి" –భార. బ్రహ్మచర్యమునందు నని యధ్యాహారము. మౌంజి, అజిన, దండధారణాదిరూప మగు మఱియొక బ్రహ్మచర్యము – నందు నని యర్థము. ప్రథ=ఇదియె బ్రహ్మచర్య మను ప్రఖ్యాతి, అది ద్వైవిధ్యము =లోకులు చెప్పునట్టి మౌంజ్యజిన దండాదిరూపమును. స్మృతులు చెప్పునట్టి ఋతుసంగమమను నీ రెండువిధములును ఆమహాత్ముని బ్రహ్మచర్యమునకుఁ గారణాంతరమున నబ్బు

ను, అని యన్వయము. దీనిని యాజ్ఞవల్క్యఋషియుఁ జెప్పియున్నాఁడు. 'షోడశర్తు న్నిశాః స్త్రీణాం, తస్మి న్యుగ్మాసు సంవిశేత్ । బ్రహ్మచార్యేవ పర్వాణ్యా ద్యాశ్చ తస్రశ్చ వర్జయే' త్తని.

### తా త్ప ర్య ము

బ్రాహ్మణులు బ్రహ్మచర్య ముత్తమమైన దని శ్లాఘింతురు. లోకమునందును నది గొప్పదనియే కీర్తి వహించినది. ఆ బ్రహ్మచర్యము రెండు విధములు. గృహస్థాశ్రమమునకుఁ బూర్వాశ్రమమం దుండి స్త్రీవిషయచింతయే లేకుండుట యొకటి. గృహస్థుఁడై తన వివాహిత భార్యతో ఋతుకాలమునందు మాత్రము సంగమించుట రెండవది. ఒకానొక కారణముచే నీ రెండు విధముల బ్రహ్మచర్యము ఋశ్యశృంగునికి లభించును.

చం॥ జనకునిఁ గొల్చు చగ్నులను • సమ్మతి వేల్చుచు నుండు నిట్టి చా
యను జరియింప నాసమయ • మంద రహించును రోమపాదుఁడన్
మనుజవరేణ్యుఁ డొక్కఁ డస • మానపరాక్రముఁ డంగరాజు ద
జ్జనపతిదోషహేతువున • ధాత్రి తపియించును వృష్టిహీనతన్. ౩౧౬

వేల్చుచున్ = హోమముచేయుచు, ఇట్టిచాయన్=ఈవిధముగ, మొదటి బ్రహ్మచర్యమున, చరియింపన్ = నడచుచుండఁగా, అసమానపరాక్రముఁడు = సాటిలేని పరాక్రమము కలవాఁడు, అంగరాజు = అంగదేశమునకుఁ బ్రభువు, రహించున్ = ప్రకాశించును, ప్రఖ్యాతి చెందును. తత్ + జనపతి = ఆ ప్రభువుయొక్క, దోషహేతువునన్ = అధర్మ మను కారణముచేత, తపియించును = పొక్కును. ఈదోషము బ్రాహ్మణావమానము, రోమపాదుఁడు = అరికాళ్ళయందు వెండ్రుకలు గలవాఁడు. ఆగర్భశ్రీమంతుఁడు గావున నడచి యెఱుఁగడు.

### తా త్ప ర్య ము

జనకుసేవ యగ్నిహోత్రకార్యము దప్ప వేఱుపని యేదియు లేక యాయన కాలక్షేపము చేయుచుండు సమయమందు రోమపాదుఁ డను బలపరాక్రమములుగల రాజంగదేశమునకుఁ బ్రభువై యుండెను. ఆయన బ్రాహ్మణుల నవమానించిన కారణముచే శిష్టులగు బ్రాహ్మణులందఱు నాదేశము విడిచిపోదురు. ఆ కారణమున నతని రాష్ట్రమందు వర్షములు కురియవు దాని వలనఁ బ్రజలు చాల బాధపడుచుందురు.

కం॥ దారుణ మగునవఱి పిటు తన, ధారణి నొదవినను దుఃఖ • తాపార్దితుఁడై
కారణమును శ్రుతవృద్ధుల, ధారిణినిర్జరులఁ బాచి • తం బతఁ డడుగున్. ౩౧౭

దారుణము = దీర్ఘ కాలము వ్యాపించిన దగుటచే క్రూరము, వఱపు—కఱవు, ఒదవిసన్ = కలుగఁగా, అర్దితుండై = పీడింపఁ బడినవాఁడై, శ్రుతవృద్ధులను = పెక్కు-జ్ఞదయొద్దఁ బెక్కు-విధముల శాస్త్రార్థముల విన్నవారిని, 'బహుభ్యశ్శ్రోతవ్యం బహుధాశ్రోతవ్య'మ్మని ప్రమాణము. ధారిణీనిర్జరులన్ = బ్రాహ్మణులను, పాచితము=దుర్భిక్షమునకుఁ గారణమైన తనపాపమునకు ప్రాయశ్చిత్తము. ప్రాయశ్చిత్త భవము పాచితము.

## తా త్ప ర్య ము

తనదేశమందు భయంకరమైన కఱవు రాఁగా నారాజు మిగులదుఃఖపడుచు 'నే నేమి పాపముచేసితిని ! ఏల నారాజ్యమం దీ దుర్భిక్షము ప్రాప్తించెను! నే నేమి ప్రాయశ్చిత్తము పెట్టుకొనిన మరల దేశమున సుభిక్షము కలుగును ! చెప్పుఁడా' యని పెక్కు శాస్త్రములు చదివి, పెక్కు-రు పెద్దల సేవచేసి, వారివలన ననేకవిషయముల నెఱిఁగిన వృద్ధబ్రాహ్మణులను బిలిపించి యడుగును.

ఉ॥ పాఱులు వేదశాస్త్రచయ • పారగు లంతట రాజుఁ జూచి దై
వాఱుముదాన నందఱు వి • భండకుఁ డన్మునివర్యపుత్త్రుఁ డౌ
పోఁడు ఋశ్యశృంగుఁడు త • పోధనుఁ డాతనిఁ దెచ్చినంతటన్
దీఱు నుపద్రవంబు లెది • తీరున వాఁడిటు రా నొనర్పుమీ. ౩౧౮

అస్ఖలిత బ్రహ్మచారికిఁ గన్యాదానము చేయుటచే తగిన ప్రాయశ్చిత్త మని బ్రాహ్మణులు చెప్పుచున్నారు. వేదశాస్త్రచయపారగులు = తుదముట్టవేదశాస్త్ర సమూహములఁ జదివినవారు, పాఱులు=బ్రాహ్మణులు. దైవాఱు=అతిశయించు, ముదాన = సంతోషముతో, పోఁడు = బాలుఁడు, ఎదితీఱునన్ = ఏవిధమున నైనను, విభండకుఁడు, విభాండకుఁడు అని రెండు రూపములుగలవు.

## తా త్ప ర్య ము

ఇట్లు రాజు ప్రశ్నింపఁగా సాంతముగ వేదశాస్త్రములఁ జదివిన బ్రాహ్మణులు రాజును జూచి దేశక్షోభ నివారింప రాజు యత్నముచేయుచున్నాఁడు గదా యని సంతోషించి యంద ఱేకవాక్యముగ నిట్లనిరి. 'నరపాలా ! విభండకుడను మునీశ్వరునకు ఋశ్యశృంగుఁ డను కుమారుఁడు గలడు. అతఁడు మహాతపస్సంపన్నుఁడు. ఆయన యిచ్చటికి వచ్చెనా యీ దేశోపద్రవము దీఱును. ఏ విధముగనైన నతని నిందు రప్పింపుము, బ్రాహ్మణులు ఋశ్యశృంగుని రప్పింపు మని చెప్పుటకుఁ గారణము భారతంబునఁ జెప్పఁబడినది. 'ఉ॥ శాంతుఁడు ఋశ్యశృంగుఁ డను సన్మునియున్నెడన్ ధరిత్రికిన్ । సంతత వర్షణంబగు భృశం బగు నట్టి వరంబుఁ దొల్లి వృ । త్రాంతకుచే దయంబడసె నమ్ముని గావున ఋశ్యశృంగువే! దాంతని వేది రాఁబనుపు మంగమహీశ్వర నీదు సేప్పునన్.' —భార. ఆది. ౯౩

సీ॥ అతనికి భక్తి నీ•సుత శాంత గుణకాంత, హస్తేకృతి నొసంగు•శస్తమతిని
నన వీర్యవంతు నా•తని నెట్టు రప్పింప, నని మానసమున యో•జన యొనర్చి
మంత్రుల రప్పించి•మంతనం బుండి స. భృత్యపురోహితా•మాత్యవరులఁ
బనిచెద నని పల్క • విని వారు వెఱఁగుంది, దీనులై యంద్రు న • తాననముల
వెఱచువారము మునినాథు•కఱకుఁదలఁచి, యుపము జెప్పెద మే మొండు•నృపవరేణ్య
యనుచు వారవధూటులఁ•బనుపుదాన దోష మొదవదయన వారి•యోషితలను.
౩౧౯

శాంతన్ = శాంత యను పేరుగలదానిని, గుణకాంతన్ = సద్గుణములచే మనోహర యగుదానిని, హస్తేకృతి = పాణిగ్రహణమున - ఇది గతిసమాసము. వీర్యవంతున్ = అస్ఖలిత బ్రహ్మచారిని. యోజనము = ఆలోచన, యోచన యనుట యవ్యుత్పన్న శబ్దము, మంతులన్=మంత్రులను, మంతనంబు = ఆలోచన; బ్రాహ్మణుని బ్రాహ్మణులచేతనే రప్పింప వలయు నను నాలోచన, మాన్య = గౌరవింపఁదగిన, అమాత్యులు = దేశములోని కార్యనిర్వాహకులు, పనిచెదన్= పంపెదను. వెఱన్ = (ఋశ్యశృంగునివలన) భయమున; కుంది=దుఃఖించి, దీనులై = కలఁతపడిన మనస్సుగలవారై, నత + ఆననములన్ = వంచుకొన్నముఖములతో, కఱకున్ = కాఠిన్యమును. ఒండు + ఉపమ = (ఋశ్యశృంగుని. దెచ్చుటకు) వేఱుపాయమును, వారవధూటులన్ = భోగమువారిని - స్త్రీలను, దానన్ = వేశ్యలనంపుటచేత, దోషము = (1) ఋశ్యశృంగునికి వేశ్యాసంబంధ మను దోషము - ఋశ్యశృంగునికి వేశ్యా సంబంధము లేకుండ రప్పించెద, మని భావము. (2) మనకు ఋషివిభండకుని శాపము (3) వేఱ పనుదోషము, ఒదవదు = కలుగదు. వారయోషితలు = వేశ్యలు, ఉపాయశబ్దభవము ఉపము. "స్త్రీవధూయోషితా కామా" అని త్రికాండశేషము. యోషిత్ - యోషా - యోషితా.

## తాత్పర్యము

ఆయన నిచ్చటికి రప్పించి నాపుత్రికయైన శాంతను నాయన కిచ్చి వివాహముఁగావింపుము - అనిన తా జామాటలు విని యస్ఖలిత బ్రహ్మచర్యముననుండిన మహావీర్యవంతుఁ డతని నెట్టు రప్పింపసాధ్యపడును? ఆయన కాముకుఁడా గాఁడు, స్త్రీలన నెట్టివారో యెఱుఁగడు, విషయవిచారమా లేదు. ఆయనచేయఁదగిన యోగ్య కార్యమా యిందు లేదు. ఏమని పిలుతును? అని యోజించి మంత్రుల రప్పించి వారితో నాలోచించి భృత్యపురోహితామాత్యులఁ బంపెదను, అనిన వారు భయపడి మొగములు వ్రేలవైచి, యయ్యా! యా ఋషీశ్వరుండు విభాండకుండు తీవ్రకోపి కావున శాపమునకు భయపడెదము. ఋశ్యశృంగుఁ డిచ్చటికి వచ్చ

నుపాయము చెప్పెదను వేశ్యలను బంపెదవేని వా రాయనను దోడుకొనివత్తురు. వేశ్యలకుఁ బురుషులను వశపఱచుకొనుటే వృత్తి గావున వారికి వృత్తిభంగము వృత్తిభంగము లేదు. ఏ రాయనతోఁ గ్రీడింపఁజోరు. కావున ఋశ్యశృంగునకు వేశ్యాసాంగత్య దోషము లేదు. నీవు నీ పుత్రిక నాతని కిచ్చి వివాహము చేయ సాధుభావముతోఁ బంపించినవాఁడ వగుట నీపై ముని యలుగఁడు. ఆయన వచ్చుటచే వాన కురియును. కావున మనోహరవేష లగు వారయోషలఁ బంపుము.

కం॥ పంచిన వారలు మునిఁ దోడ్కొంచును రా నృపతి తనదుకూఁతున్ శాంతన్
చంచలనయనామణిఁ గా,వించును బరిణయ మతండు•వృష్టియుఁ గురియున్.
౩౨౦

వృష్టి = వర్షము. చంచలనయనా = కదలుచున్న నేత్రములుగల స్త్రీలయందు, మణిన్ = రత్నమును, శ్రేష్ఠురా లగు శాంతను, పరిణయము = వివాహము.

## తా త్ప ర్య ము

అని చెప్పఁగ రాజు వారకాంతలను బంపును. వారు పోయి ఋశ్యశృంగుని దోడితెత్తురు. అంగరాజు యాయనకుఁ దనకూఁతు శాంత నిచ్చి వివాహము చేయును. వర్షము కురియును.

తే॥ అతనియార్త్విజ్యమున నీవు•క్రతువు సేయ, నొదవుదురు నీకుఁ దనయులు•విదితకీర్తు
లంచుఁబలుకంగ నే నాల•కించినాఁడ, నన్యథాత్వంబుగలదె యు•మ్మాన్యునుడికి.
౩౨౧

ఇంతవఱకు సనత్కుమారుఁడు చెప్పినమాట లాయనచెప్పినట్లు చెప్పి యిఁకఁ దనమాటగా నాయనయభిప్రాయమును జెప్పుచున్నాఁడు.

ఆర్త్విజ్యము = ఋత్విజుఁడు చేయుకార్యము; ఋశ్యశృంగుని బురోహితునిగా నుంచుకొని యనిభావము. క్రతువు = పుత్రకామేష్టి, విదితకీర్తులు = ప్రఖ్యాతమైన కీర్తిగలవారు, ఆలకించినాఁడను = విన్నవాఁడను, ఆమ్మాన్యు = మహనీయుఁడగు సనత్కుమారుని, నుడికిన్ = మాటకు, అన్యథాత్వంబు = తప్పిపోవుట, అంతటి గొప్ప యోగిమాట తప్పదు కావున నట్లు నీవు జరుపుట మేలు. సనత్ + కుమారుఁడు = ఎల్లప్పుడు కుమారదశయందే యుండువాఁడు.

## తా త్ప ర్య ము.

ఆ ఋశ్యశృంగుఁడు ఋత్విజుఁడై నీచే యజ్ఞము చేయించెనేని నీకుఁ గీర్తిమంతులైన కొడుకులు గలుగుదు రని సనత్కుమారుఁడు చెప్పఁగా నేను వింటిని. ఆ మహాత్ముని మాట లసత్యము లగునా ?

చం॥ అని వచియింప మేనఁ బుల•కాంకురముల్ నన లెత్తఁ బల్కె వే
యనఘ చరిత్ర ! యా సుమహి•తాత్మ విభండకపుత్త్రు జన్మమున్
వనితలు వాని నెట్టినెఱి•వంచనలం గొని తెచ్చి రాకథ
న్మనమున వేడ్కఁ యయ్యెడు వి•నంగ సవిస్తరవాక్యపద్ధతిన్. ౩.౨౨

మేనన్ = దేహమునందు, పులక+అంకురముల్=మొలకలవంటి గగుర్పాటులు, నసలు + ఎత్తన్ = మొలకలెత్తగా, అనఘచరిత్ర = నిర్దోషమైన నడతకలవాఁడా. సుమంత్రుఁడా, సుమహితాత్మ = మిక్కిలి పూజింపఁదగిన మనస్సుగల, వనితలు = వేశ్యాస్త్రీలు, నెఱి = కుటిలమైన, సవిస్తర = విరివితోఁ గూడిన, అర్థవిస్తారము శబ్దవిస్తరము ఈ రెంటితోఁ గూడిన, వాక్యపద్ధతిన్=మాటలక్రమముతో.

తా త్ప ర్య ము.

అని సుమంత్రుఁడు చెప్పఁగా దశరథుఁడు దేహమున గగుర్పాటు కలుగ విని యోయి సుమంత్రా ! యా గొప్పప్రభావముగల ఋశ్యశృంగుని జన్మచరిత్రము, ఏవిధముగా స్త్రీలాయనను వంచించి తెచ్చిరో యాకథ పూర్ణముగా వినఁ గోరిక కలిగెను. కావున నీ విప్పుడు సంగ్రహముగఁ జెప్పినదానిని వ్యాసముగాఁ జెప్పుమా యని యడిగెను.

—• ౧౦ సర్గము. సుమంత్రుఁడు దశరథునకు ఋశ్యశృంగు చరిత్రఁ దెల్పుట •—

కం॥ అని యడిగినఁ బృథివీపతిఁ; గనుఁగొని హితసచివవరుఁడు• కౌతుకమతియై
యనియెన్ మంత్రియుతంబుగ, జనవర్యుఁడు మంత్రముండి•సవిచారుండై. ౩.౨౩

హితసచివవరుఁడు=మేలు చెప్పెడి మంత్రిశ్రేష్ఠుఁడు-సుమంత్రుఁడు, కౌతుకమతి - కౌతుకముతోఁ గూడిన మతి=సంతోషముతోఁ గూడిన మనస్సు, మధ్యమపదలోపి కర్మధారయము, ఐ = కలవాఁడై, విశదతరఉక్తిన్ = మిక్కిలి స్పష్టములగు పలుకులతో, వృత్త్యనుప్రాసము, మంత్రియుతంబుగ=మంత్రులతోఁ గూడినవాఁడై.

తా త్ప ర్య ము

అని రాజిట్లు తన్నడుగఁగా రాజు మేలుకోరు నామంత్రిశ్రేష్ఠుఁడు విశదముగాఁ జెప్పెద విను మని యిట్లనియె.

తే॥ అతని నెట్టులు పిలిపింప•నగును నాక,టంచు నెంచి యమాత్యుల•కనియె నృపతి
యనఘులార! మత్పరమహి•తార్థులార! యరుగ రేమీరు లోకహి•తార్థముగను.

నృపతి = రోమపాదుఁడు, అమాత్యులకున్ = కార్యనిర్వాహకులగు మంత్రులకు, మత్ = నాయొక్క, పరమహిత = గొప్పమేలును, అర్థులార = కోరెడి

వారలార, లోకహితమగు సుభిక్షమే తనకుఁ బరమహితము, అరుగుఁడు + వ అరుగరే. సు-వ్యా ప్రార్థనార్థక మధ్యమపురుషంబున వడాదు లనుప్రయుక్తంబు లగుచో ము మ్ములకు వు-రు లగు క్రియ. ౩౮.

### తా త్ప ర్య ము

ఋశ్యశృంగునిఁ బిలిపింపుమని బ్రాహ్మణులు చెప్పఁగా రోమపాదుఁ డమాత్యులను బిలిపించి 'నామేలుఁగోరెడి యో మంత్రులారా! బ్రాహ్మణులు ఋశ్యశృంగునిఁ బిలిపింపు మనుచున్నారు. నాకార్యములఁ జక్కఁజేయువారు, నామేలుఁగోరినవారిలో మీకంటె గొప్పవారు నిర్వంచనముగాఁ బనిచేయువారు లేరు. మీ రీలోకహితము కొఱకై నా కార్యము సమకూర్పుఁడు'.

కం॥ హితమతు లగుమీరుఁ బురో, హితులును జతగూడి వేగ • మేగి సుకృతధీ
రతి నతులితమతిచాతురి, నతనిం గొనిరం డమాత్య • లారా! యనినన్. ౩౯

జతగూడి = ఒక్కటిగాఁజేరి. సుకృతధీ = పుణ్యమునందలి తలఁపున, రతిన్ = ఆశగలవానిని, అతులిత = అసమానమైన మతిచాతురి = బుద్ధిచాతుర్యము కలవారిని, ఈపద్యమున తకారమునకు వృత్త్యనుప్రాసము.

### తా త్ప ర్య ము

నామేలును గోరినమీరు పురోహితులతోఁగూడి శీఘ్రముగాఁ బోయి పుణ్యవంతమైన మనస్సుతో వంచనలేక గౌరవముగ మీ బుద్ధిచమత్కారమంతయుఁజూపి యాయనను దోడుకొనిరండు.

కం॥ వారలు వెలవెలఁబోవుచుఁ భూరమణునిఁ గాంచి యనిరి • 'భూనుత! యతనిం
జేరఁగఁ జని మనిమెదమే, క్రూరత శపియింపకున్నె' • కుటిలత దెలియన్. ౪౦

వెలవెల + పోవుచున్ = వెలవెలఁబోవుచు = భయముచేఁ దెల్లబోయినవారగుచు, భూరమణుని = రాజును, భూ = భూజనులచేత, 'మంచాః క్రోశంతి' యన్నట్లు లక్షణావృత్తి, నుత = కొనియాడఁబడినవాఁడా, మనిమెదమే = బ్రతికెదమా, కుటిలత=మా బుద్ధియొక్క వక్రత = మామోసబుద్ధి. ఉన్నె = ఉండునా? ఉండునే ఉన్నె, అవశ్యము శపించును.

### వ్యా క ర ణ ము.

ఒకానొకచోఁ దద్ధర్మార్థకంబు లగు నుండు చను-చేరు-కొను లు ప్రశ్నార్థకై కారపరకంబు లగునపుడు - వాని కడయచ్చులకు లోపంబు విభాష నగు. అగుచో నుండు డకారంబునకు నకారం బగు ప్రౌ. వ్యా. క్రియ. ౨. 'పురుషార్థంబు నకు హానిపుట్టకయున్నె'' భార. విరా. ౧. ౮.

## తాత్పర్యము

అని రోమపాదుఁడు వచింపఁగా భయముచేఁ దెల్లవాఱిన మోములతోఁ రాజుం గని యిట్లనిరి. దేవా! తండ్రికొడుకుల నెడఁబాపవచ్చినార మని తెలియఁగానే మమ్మాతఁడు శపింపఁడా? మా యుద్దేశము తెలిసిన నతఁడు శపించుట సత్యము. కావున నతనికిఁ దెలియకుండ వంచనచేసియే పిలుచుకొని రావలెను. దాని కేమి యుపాయము చెప్పెద రనెద రా వినుండు.

మత్తకోకిలము॥ ఆఋషీంద్రుఁడు పుట్టు వాదిగ • నంబుజాయతనేత్రల
న్వారలెట్టిరొ యాలకింపఁడు • పల్కనేటికిఁ జూచుటల్
వారముఖ్యలు ధారణీశ్వర • వంచనాపరలౌటచే
నేరుపుల్ పచరించి తేరఁగ • నేర్తు రెంతయుఁ దిన్నఁగన్. ౩౨౭

ఋషి = ఋ గతౌ యను ధాతువువలనఁ బుట్టినది. గత్యర్థకము లన్నియు జ్ఞానార్థకములు, కావునఋషి = జ్ఞాని, రుషి యనియుఁ గలదు. అది రుష హింసాయాం అనుధాతువు వలనఁ గలిగినది. ఇది హింసార్థకము. ఇంద్రియముల హింసించువాఁడు జితేంద్రియుఁ డని యర్థము. ఋషిశబ్దభవము రిసి గాని రుసి గాదు. ప్రాకృతవ్యాకరణము ఋషి, ఋషీ యని రూపా. ఋషి శ్చాపి ఋషీచస్యాత్ - ద్వి - కోశము. అంబుజ + ఆయత + నేత్రలు = తామర రేకులవలె నిడుపైన కన్నులుగలవారు, స్త్రీలు. ఎట్టిరొ = ఎట్టివారో - ఎట్టులుండువారో, చూచుటల్, పల్కనేటి కని యన్వయము, వారముఖ్యలు=జనులచే గౌరవింపఁబడు వేశ్యలు. "సాజనైః। సత్కృతా వారముఖ్యాస్యాత్" అని అమరము. వారస్త్రీ = వేశ్య-నామైకదేశే నామగ్రహణమ్మని యం దొకశబ్దము వార యనునది వారస్త్రీపర్యాయముగ గ్రహింపఁబడినది. భీమసేన యను శబ్దము నుండి భీమశబ్దము. సత్యభామ శబ్దమునుండి భామ యనుశబ్దము వాసుదేవ శబ్దము నుండి వాసుశబ్దము గ్రహించిన ట్లుపచరించి = ఉపయోగించి, ప్ర. ప్రచారించు. వి. పచరించు. తేరఁగన్ = తీసికొనిరాన్ = ఋషి నని యధ్యాహారము. ఋశ్యశృంగుఁడు రూపా. ఋష్యశృంగుఁడు. ఇందు ఋప్రాసము. ఋకారమునకు రేఫమునకుఁ బ్రాసము చెల్లును. 'ఆ ఋషిపుత్రుఁడు కట్టిన। చీర' లని భారత ప్రయోగము.

## తాత్పర్యము

ఆ ఋశ్యశృంగుఁడు జననము మొదలు స్త్రీ లెట్లుందురని వినియు నెఱుఁగఁడు. ఇఁకఁ జూడలే దని చెప్పనేల? కావున స్త్రీలే యాయనం బిలుచుకొని రాఁదగినవారు. అందుఁ గులకాంత లిట్టికార్యములకుఁ దగరు. కావున వారు పోరాదు, వారకాంతలే పోఁదగినవారు. వారు వంచనములకుఁ బుట్టినిండ్లగు

టచే నెట్టి మగవారినైన వారు వశపఱచుకొనఁ గలరు. కావున వారిని బంపితిరేని వారి నేర్పు చూపి మెప్పైనఁ దోడితేఁగలరు.

కం॥ కావున వారలఁ బంచుట, యేవిధమున నైన లెస్స•యిది యుక్తమనన్
భూవరుఁడు సమ్మతించిన, వే వారలు పంచి రపుడు•వేశ్యామణులన్. ౩౨౮

వే = త్వర, యుక్తము = తగినది.

తాత్పర్యము.

ఇత్యాది కారణములచే వారినే పంపుట మేలని మంత్రులు చెప్పఁగా రాజు సమ్మతించెను. అప్పుడు మంత్రులు వేశ్యలందు ముఖ్యులుగా నుండువారిని బిలిపించి యాకార్యమందు నియోగించిరి.

కం॥ ఆరామలు మునియుండెడు, నారామమునందుఁ దిరిగి•యారామరమా
కారంబుల నా మాయో, దారలు యత్నించి రతని•దర్శించుమతిన్. ౩౨౯

మాయోదారలు = ఎక్కువకపటముగలవారు, రామలు = స్త్రీలు - ఇచ్చట వేశ్యలు, ఆరామము = వనము - విశేషపదము సామాన్యవాచకముగా నుపయోగింపఁబడినది, లక్షణావృత్తిచేతనే యీయర్థము దీనికిఁ జెప్పనగును. సామాన్య పదమును విశేషవాచకముగా నుపయోగించునపుడు అభిధావృత్తి చాలును. పదము సామాన్యమైనను సందర్భముకొలఁది విశేషార్థక మగును. ఆశ్రమభూమి కావున నిట్లు చెప్పఁబడెను. ఆరామ + రమా + ఆకారంబులన్ = వనలక్ష్మి వేషములతో, దర్శించుమతిన్ = చూచుకోరికతో, యత్నించిరి = జాగ్రత్తగాఁ గాచుకొనియుండిరి. రేఫమకారములకు వృత్త్యనుప్రాసము. ఋశ్యశృంగాశ్రమము కౌశికీతీరస్థమైన క్షేత్రము. కౌశికీనది నిప్పుడు కూసి యందురు. ఈ యాశ్రమము భాగల్పురజిల్లాలో సింఘేశ్వరమునం దున్నది.

తాత్పర్యము.

మాయలయందు సమర్థులైన యాస్త్రీలు ఋశ్యశృంగునిఁ దోడి తెచ్చుటకై యాముని యుండు వనంబునకుఁ బోయి యందు నతనిఁ జూచు నాసతో వనలక్ష్మి దేవతలవలె సంచరించుచుండిరి.

తరలము. జనన మందిన దాదిగాఁ బుర • సంభవంబు నెదేనియున్
జనపదోద్భవమైనఁ జూచిన•జాడ లేదు, నెలంత ల
న్వెనియు నేని నెఱుంగఁ, డుగ్రసు•నిష్ఠఁ దొటఁ దపంబునన్
దనదునాశ్రమభూమి వీడఁడు•దండ్రిఁ దన్పు సపర్యలన్. ౩౩౦

వారలు ఋషికై కాచియుండు హేతువును జెప్పుచున్నాఁడు.

పురసంభవము = పట్టణమునఁ బుట్టినది - గుజ్జము మొదలగునవి జనపద + ఉద్భవము = పల్లెలయందుఁ బుట్టినది - కోడి మొదలైనది. జాడ = గుర్తు. నెలంతలన్ = స్త్రీలను, వినియునేని యెఱుంగఁడు - ఇఁకఁ జూచుట యన నెట్టిది. ఇట్లుండఁ గారణమేమన :— ఉగ్ర = భయంకరమగు, సునిష్ఠుఁడు = మంచిపట్టుదల గలవాఁడు. వీడఁడు = వదలఁడు, సపర్యలన్ = పూజలచేన్, తనువున్=సంతోష పఱచును, తండ్రిసపర్య తపోనిష్ఠ ఈ కారణములచే నాశ్రమము వదలకుండిన వాఁడు గావున నేవస్తువునైనను జూచినవాఁడు కాఁడు. చూచుకోరికయు లేదు. కావున గ్రంథములవలననైనను స్త్రీలక్షణ మెఱుఁగఁడు-బైటవెడలు ప్రస్తావనయే లేకుండుటచే నాయన యెప్పుడైన బైట వచ్చునా యని దూరమునఁగాచి యుండ వలసివచ్చెను.

తాత్పర్యము.

ఆ ఋశ్యశృంగుఁడు పుట్టినది మొదలు నగరమునందుఁగాని, పల్లెలందుఁగాని పుట్టిన యేవస్తువును జూచినవాఁడు కాఁడు. స్త్రీ లెట్లుందురో వినియు నెఱుఁగఁడు. తీవ్రమైన నిష్ఠయం దుండువాఁ డగుటచేఁ దపస్సునందును విరామకాలంబునఁ దండ్రికి శుశ్రూష చేయుటయందును గాలము గడుపుచుండెను; కావున నాశ్రమము విడిచి దూరము రావలసిన పనికాని కాలముగాని యాయనకు లేకుండెను. ఇతిహాసపురాణాదుల వలనను స్త్రీలస్వరూప మిట్టి దని యెఱిఁగిన వాఁడు కాఁడు. ఆశ్రమము నొద్దకుఁ బోద మనిన విభండకుఁడు శపించు నని భయము కావున నాస్త్రీలు చాలదూరమందే కాలమునకై వేచియుండిరి.

కం॥ భూదేవకుమారునకుఁ దలోదరు లిటు వేచి యుండ • నొకదివసమునన్
యాదృచ్ఛికముగ నాతం, డాదృతిఁ జనుదెంచె వారి • యంతికమునకున్. ౩౩౧

తల+ఉదరులు = అరచేతివంటి కడుపులుగలవారు, భూదేవకుమారునికి = బ్రాహ్మణపుత్రునకు-ఋశ్యశృంగునకు, వేచి = యెదురుచూచి, యాదృచ్ఛికముగ= దైవవశమున, అంతికమునకున్ = సమీపమునకు, ఆదృతిన్ = ఆదరణముచేత, ఎప్పుడు చూడని యట్టి యాకారములను గ్రొత్తగాఁ జూచుటవలన నాదరణము.

తాత్పర్యము.

ఆ బ్రాహ్మణకుమారుని నిమిత్తమై యాస్త్రీ లాప్రకారము కాచి యుండు సమయంబున దైవతంత్రమున నొకనాఁ డున్నట్టు లుండి వారలుండు స్థలమునకు సమీపప్రదేశమున కాయన వచ్చెను.

—• వేశ్యలు ఋశ్యశృంగుని వంచించి తోడితెచ్చుట •—

కం॥ వచ్చెడి ఋషిపుత్రునిఁ గని, మెచ్చుగు వేషములఁ బూని • మెలఁతుక మిన్నల్
పొచ్చెంబు లేనిమధురిమ, హెచ్చఁగ గానంబు నెఱపు • చేరిరి డాయన్. ౩౩౨

మెలఁతుక మిన్నల్=అందమున గొప్పవారగు నావేశ్యలు-మణిశబ్దభవముమిన్న, మెచ్చుగు వేషము=కొనియాడఁదగిన చిత్రాలంకారములను, పొచ్చెము = లోపము, మధురిమ = ఇంపు, నెఱపుచున్ = వ్యాపింపఁజేయుచు.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు వచ్చు ఋషికుమారునిఁ జూచి యాస్త్రీలందఱు సొగసులు చేసికొని మిక్కిలి మనోహరమైన విధమున గానముచేయుచు నాయన సమీపమునకుఁ బోయిరి.

కం॥ చని యిటు వినయంబున న,వ్వనజేక్షణ లనిరి విప్ర • వర! యొంటరి నై
మనుజులు మిట్టాడని యీ, వనముల నెవ్వఁడ వి కేల • వలసెం దిరుగన్! ౩౩౩

వనజ+ఈక్షణలు = తామరలవంటి కన్నులుగల యావేశ్యలు, మిట్టాడని = సంచరింపని, విప్రవర = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడా. ఋషుల జన్మతత్త్వమును గుఱించి యుత్తరకాండమున వసిష్ఠ జన్మకథనంబునఁ జూడుఁడు.

తాత్పర్యము.

ఇటుపోయి వినయముతో నో బ్రాహ్మణోత్తమా! మీరెవ్వరు?-మనుష్యసంచారము లేని యీయడవులయందు నొంటరిగా నేల సంచరించుచున్నారు?

చం॥ పలుకు మ టంచు వేఁడఁగ వి • భండకపుత్రుఁడు పూర్వ మట్టి ని
స్తులసుమనోహరాకృతులఁ • దోయరుహాక్షులఁ జూడ కుండుట
న్గలికితనంబుచేఁ గరఁగి • నర్మిలిఁ బల్కు- విభండకాఖ్యుఁడౌ
నలఘుతపస్వి కౌరసుఁడ • నోమును పేరను ఋశ్యశృంగుఁడన్. ౩౩౪

నిస్తులిత = సాటిలేని. కలికితనంబుచేన్ = మనోజ్ఞతచేత, 'కలికియొప్పిదంబు కాంతియయ్యో' నిఘంటువు. నర్మిలిన్=స్నేహభావముతో, అలఘు=గొప్పవాఁ డగు, ఔరసుఁడను = కన్నకొడుకను - పూర్వము విభండకుఁడు మహాభూతతటాక మను సరస్సున స్నానము చేయుచు నాకాశమునఁబోవు నూర్వశి యను నప్సరసను జూడఁగా నతనికి రేతస్ఖలన మాయెను. దానిని బ్రహ్మశాపవశమున నాఁడుమనుఁబోతై యుండిన యొక యప్సరస నీటితోఁ ద్రావెను. దానివలన నది గర్భము ధరించి ఋశ్యశృంగునిఁ గనెను. అంతతో బ్రహ్మవాక్యప్రకారము దానికి శాపముక్తియునయ్యెను. ఋశ్యము= మనుఁబోతు - దాని కొమ్మువంటి కొమ్ముగలవాఁడు గావున ఋశ్యశృంగుఁడు అని

పిలువఁబడుచుండెను. ఋశ్యము - రూపా - ఋష్యము. ఉరస్సువలనుండి పుట్టిన వాఁడు ఔరసుఁడు.

### తా త్ప ర్య ము.

మాకుఁ దెలియఁజెప్పుమా యని ప్రార్థింపఁగా నట్టి సుందరాకారముల, నంతటి విలాసముల, నంతటి వినయవిధేయతల - నెన్నఁడును చూచినవాఁడు కాకుండుటను నంతటి మనోహరవాక్యములు విన్నవాఁడు కాకుండుటను నాయొప్పులకుప్పలనేర్పులకు మనస్సు కరఁగినవాఁడై యిట్లనియె. ఋషిపుత్రులారా! నేను విభండకుఁ డను ఋషీశ్వరుని ఔరసపుత్రుఁడను. నాపేరు ఋశ్యశృంగుఁ డందురు.

ఉ॥ అల్లదె దాపునందున మ•దాశ్రమభూమి రహించు, నర్మ్యెడన్
సల్లలితాంగులార! విధి•సమ్మతిఁ గూర్చెద నాతిథేయ మం
చెల్లర మేడ నాశ్రమది•దృక్షు లతాంగులు పోవ వారలం
బెల్లుగ నర్ఘ్యపాద్యములఁ•బ్రేముడి సత్ఫలమూలపాళులన్. ౩౩౫

దాపునందున=సమీపమందే, సల్లలితాంగులార = ఇది స్త్రీలకుఁ బురుషులకు సాధారణమైన పదము. అస్త్రీలు పురుషు లనియే ఋశ్యశృంగుని తలంపు. ఆయన నోర నసత్యము పొఱపాటుననైన రాదు. విధిసమ్మతిన్ = శాస్త్రానుసారముగ, నాతిథేయము=అతిథిపూజ, దిదృక్షన్=చూడవలయు ననుకోరికతో, అర్ఘ్యము=పూజ - దాని కుపయోగించు నీళ్ళు అర్ఘ్యము, పాద్యము=కాళ్ళుకడుగుకొనుట కిచ్చునీళ్ళు, పాళులన్ = సమూహములతో, పెల్లుగన్ = అధికముగ - పై పద్యముతో నన్వయము.

### తా త్ప ర్య ము.

అదిగో నిచ్చటికి సమీపమందే నాయాశ్రమభూమి యున్నది. సుందరులారా! యచ్చటికి రండు. శాస్త్రవిధానము చొప్పున నర్ఘ్యము పాద్యము నాతిథేయము నిచ్చెదను, అని యూయంతటఁ బ్రార్థింపఁగా, నాయన యాశ్రమముఁ జూచుకోరికచే వారందఱు నచ్చటికిఁ బోయిరి. ఋశ్యశృంగుఁడును విశేషించి వారి నర్ఘ్యపాద్యాదుల చేతను మంచిఫలమూలముల చేతను బ్రేమతో నాదరించెను.

ఉ॥ పూజలఁ దన్ప వారు ముని•పుత్రకుతో భుజియింపు వేగ మో
రాజితతేజ! స్వాదుఫల•రాజి మదీయము, దాని పెక్కి నీ
తేజ చెలంగు నంచు ననిఁ•జెప్పునఁ గౌఁగిటఁ జేర్చి స్వాదుతా
యోజితమోదకావళుల•నొప్పుగభక్ష్యము లెన్ని యే నిడన్. ౩౩౬

మునిపుత్రికుతో ననుపదము, 'అని' యనుపదముతో నన్వయము. రాజిత తేజ = ప్రకాశించు కాంతిగలవాఁడా! మదీయము = నాదియగు, స్వాదు = రుచిగల, రాజి = సమూహము, వేగ - విభండకుండు వచ్చిన శపించు నని భయముతో చెప్పినమాట యిది, తేజ = కాంతి, చెలంగున్ = అతిశయించును, తెప్పున్ = తటాలున, కౌఁగిటఁజేర్చి = స్నేహభావముతో మిత్రులు మిత్రులు కౌఁగి లించినట్లు వ్యాజము - వశీకరణమునకు వాస్తవము, స్వాదుతా = రుచితో, యోజిత = చేర్పఁబడిన - కూడిన, మోదక + అవళులన్ = లడ్డుంటల సమూహ ములను, భక్ష్యములను=వేఁచినుబండములను, పైపద్యముతో నన్వయము.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు లాయన గౌరవింపఁగా వారును మునికుమారా! మాయొద్దనున్న తియ్యనిఫలములను భుజియింపుము. దానివలన నీకుఁ దేజ స్సతిశయించును, అని ప్రేమాతిశయముచేఁ గౌఁగిలించుకొని యొమ్మల కొత్తుకొని తియ్యనిలడ్డువాలు మొదలైన భక్ష్యములు పెక్కురకములవి యియ్యఁగా.

కం॥ వనచరుల కలభ్యములై, ఘనరుచ్యము లైనవానిఁ • గైకొని తిని యా
ముని యవియును ఫలములకా, మనమునఁ దలపోసి హర్ష • మాణుం డయ్యెన్. ౩౩౮

వనచరులకు = అడవులందే తిరుగుచుండువారికి, అలభ్యములు = దొరకనివి, ఫలములు + అ + కాన్ = ఫలములే యని, హర్షమాణుండు = సంతోషించు చున్నవాఁడు.

తాత్పర్యము.

అడవిఁ దిరుగువారికి దుర్లభములై మిగుల రుచిగలవానిని దీసికొని తిని యామునికుమారుఁ డవియు నొకతెగఫలము లని యెంచి మిగుల సంతోషించు చున్నవాఁ డయ్యెను.

కం॥ రాజాస్యలు గురుసంయమి, రాజసకున్ వెఱచి మౌని • రత్నము మాకుం
బూజావసర మటంచును, వ్యాజం బిడి పాఱిపోయి • రతిదూరముగన్. ౩౩౯

రాజ + ఆస్యలు = చంద్రముఖులు-ఆవేశ్యలు, గురుసంయమి రాజసకున్ = తండ్రియగు ముని శ్రేష్ఠునకు-విభండకునకు, వ్యాజము=నెపము.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు తిన్నగ వతనిని వలలో వేసికొన్నవారై యావారకాంతలు విభండ కుండు వచ్చిన శపించు నని భయపడి ఋషినందనా! మా కనుష్ఠానమునకు సమ యమయ్యె, ఇఁక నిందు మేము నిలువరాదు. పోయెద మని చెప్పి చాల దవ్వుగఁ బాఱిపోయిరి.

క౦॥ వారలుపోయినపదపడి, యాఋషిపుత్రుండు వారి•యాకారంబుల్
నారెకుఁ దలపోయుచుఁ జిం,తారతి నస్వస్థమతి వ•నంబునఁ దిరిగెన్. ౩౩౯

పదపడి=పిమ్మట, అస్వస్థమతిన్=నెమ్మదిలేని మనస్సులో.

నాల్గవపాదంబున బిందుయతి. పూర్ణబిందుపూర్వక తకారమునకు నా వర్గ పంచమాక్షర మగు నకారమునకు యతి.

తా త్ప ర్య ము.

వారు వెడలిపోయిన పిమ్మట ఋశ్యశృంగుఁడు వారిరూపములు, వారిచ్చిన యాహారములు తలపోసితలపోసిచింతాకులుఁడై మనస్సుస్వస్థముగ లేకవిచారముతో వనమందుఁ దిరుగుచుండెను.

క౦॥ అవనిసురసుతుఁడు తొలుతటి, దివసంబునఁ గనినవెలకుఁ•దెప్పున జని తా
నవురుగఁ గనుఁగొనియెను రో,నవలాలను మఱునాఁడు•నవలాభిలలన్. ౩౪౦

వెలకు = నెలవునకు – చోటికి, నవలాలసలన్ = తనయందు నూతనముగ నభిలాష కలవారిని, రోనవలాలను = వెలయాండ్రను, “వెల జట్టి విలువ రో” యని నిఘంటువు. రో–రోయి–వెల యని యర్థము. నవలాలు – ఇది దేశ్యపదము కావున నచ దేశ్యపదే యను సూత్రముప్రకారము ప్రాస్వాంతము కాలేదు. వెల = స్థానమనుటకు.

క౦.. అని పలుకు కలశభవముఖ, మునిజనముల ప్రశ్న వాక్యములు విని పురభి
త్తనయుఁడు త త్త్రివిధము నొ,కట వెలను గుమిగూడి యునికిఁ గవఁజాలమికిన్.
—పాండు – ౧ ఆ.

పూర్ణముగఁ బరిపక్వమయి తొడిమెయూడుట మాత్రము మిగిలి కారణాంతరముల జన్మించిన శుకాదులకుఁ దప్పఁ దక్కిన యందఱకుఁ గామము దుర్నివారము–అజయ్యము. కావున గృహస్థుఁడుగా నుండి సంసారసుఖదుఃఖము లనుభవించి రోసి నిజమై స్థిరమైన వైరాగ్యము గలవానికి మరల స్త్రీలవలన భయములేదు. గాని బ్రహ్మచారిగాని యపక్వమనస్కుఁడైన గృహస్థుఁడు గాని తత్కాలజనిత వైరాగ్యావేశమున సన్న్యాసియయ్యెనేని వాఁ డడవులయం దొంటిగా నున్నను నేవేళయందో యేసందర్భమందో వాని కన్నులో వానిమనస్సో వానిని గామునకు నప్పగించును. అప్పు డుభయభ్రష్టుఁ డగును. కావుననే దీర్ఘబ్రహ్మచర్యము–వానప్రస్థము–సన్న్యాస మీకాలమున నిషిద్ధములని స్మృతులు ఘోషించుచున్నవి. ఇంట గెలిచి రచ్చగెలువవలయు నను సామెత యీవిషయమునఁ బూర్ణముగ నన్వయించుచున్నది. మనస్సు పరిపక్వముగాక స్త్రీ పురుషభేదజ్ఞానము నశింపక యద్వైతానుసంధానంబు చేయువాఁ డెవ్వఁడైన భ్రష్టుఁడే.

తాత్పర్యము.

ఆ బ్రాహ్మణకుమారుఁడు ముందుదినము తానా స్త్రీలను జూచిన స్థలమునకుఁ ద్వరగాఁ బోయి యాక్రొత్తసౌందర్యముగల వెలయాండ్రను జూచెను.

ఉ॥ పూర్వదినంబు చొప్పున న•పూర్వవిలాసగతిం జరించు చా
పర్వసుధాకరాస్యలు త•పస్వివరా! యిఁకఁ బోదమయ్య! మా
యుర్వికి నీవు వచ్చెదే? సు•ఖోన్నతిఁ గూర్చెద, మన్న వేఱుపా
టోర్వఁగ లేమి నెక్కొనియె•నుత్తల మందక తండ్రిఁ బాయుచున్. ౩౮౧

పర్వసుధాకర=పున్నమచంద్రునివంటి, ఆస్యలు=ముఖములుగల యావేశ్యలు, అపూర్వ = క్రొత్తదియగు విలాసగతిన్ = శృంగారచేష్టను, సుఖ + ఉన్నతిన్ = సౌఖ్యముయొక్క యతిశయమును- ఇక్కడ నీకుఁగలుగు సౌఖ్యముకంటెను, మేము నీకుఁ గలిగించిన సౌఖ్యముకంటెను ఎక్కువసౌఖ్యమనిభావము,కావున నీవును రమ్మని ప్రార్థన, వేఱుపాటు=విడిచియుండుట. ఉత్తలము = తండ్రినివదలెదముగదా యను దుఃఖము, పాయుచున్ = వదలుచు.

తపస్వివరా-యనుటచే నంతటిరూపవతులు విలాసవతులు యువతులు గట్టిగాఁ గౌఁగిలించినను స్ఖలనముగాని యూర్ధ్వరేతస్కుఁ డని భావము.

తాత్పర్యము.

ఆసుందరులు ముందుదినమువలెనే క్రొత్తక్రొత్తవిలాసములు శృంగారచేష్టలు చేసి యాయనమనస్సు మెత్తపడిన దని యెఱిఁగి "ఓమునీంద్రా! మాకు సెలవిచ్చెదవా? మాయాశ్రమములకు మేము పోయెదము-నీవును మాతోడ వచ్చెదవేని నీకు సర్వసుఖములు కలిగింతుము" అనిన ఋశ్యశృంగుఁడును వారిని విడిచియుండఁజాలక తండ్రిని వదలి వారివెంటఁ బోయెను.

ఉ॥ ఇట్టులు దోడుకొం చరిగి•యిందుముఖుల్ నగరోపసీమ నా
నెట్టకసీల నిల్పి ధర•ణీవిభునొద్దకు వార్తఁ బంప, ధా
త్రీ ట్టరుదెంచి బ్రాహ్మణస•మేతముగా నుతియించి కార్యముం
బట్టుగఁ జెల్పి తోడ్కొనుచు•వచ్చె నిజాలయసీమలోనికిన్. ౩౮౨

తోడికొంచరిగి=నావ నెక్కి గంగాప్రవాహమార్గమునఁ దమనగరమునకుఁ దోడుకొని పోయినట్లు మహాభారతమున నరణ్యపర్వమున జెప్పఁబడినది. నదిత్రోవనుండి తిరిగిపోవుటకు వలను పడకుండునట్లును, శీఘ్రముగఁ బోవుటకును, విభండకుని నేమఱించుటకు నీయుపాయము పన్నఁబడినది.

నగర+ఉపసీమన్ = పట్టణపుటెల్లయందు, నెట్టకసీలన్ = సదాచారమే స్వభావముగాఁగల యాఋషిని, ధాత్రీ + ఈట్టు = భూమికినీశుఁడు - రాజు;

సమేతముగా = కూడినట్లుగా, నుతియించి = స్తోత్రముచేసి-అర్ఘ్యపాద్యాదు లిచ్చి నమస్కరించి మహాత్మా! నీవు మహానుభావుఁడవు నాకును దేశప్రజలకిట్టి యనివార్యమైన దుర్దశ లభించె - దానిని బక్కఁబఱుప నీవుతప్ప మఱి యెవ్వఁడు లేఁడని స్తుతించి, నిజ=తన, ఆలయసీమలోనికిన్ = ఇంటిలోనికి.

మూఁడవపాదంబున ప్రాదియతి.

నిష్ఠాశీల భవము నెట్టకసీల-దీనికి రెండులింగములందు నొకరూపమే.

కం॥ పట్టిన చలమున నీగతి, మట్టముగా సేనఁ బిలుకుమూర్చి కదలిరా
నెట్టకసీలలు మదిలోఁ, బుట్టిన హర్షమునఁ దమ తపోవనమునకున్.

—కై. భా. అ. ౬.

ఆముక్తమాల్యద ౬ ఆ. చూడు.

తాత్పర్యము.

ఆ ప్రకారము వారకాంతలు నిష్ఠాశీలుఁడైన మునికాంతునిఁ దమవెంటఁ దోడుకొని పోయి రోమపాదుని నగరము సమీపమున నిల్చి రాజునకుఁ దమరాక యెఱుఁగఁ బంపఁగా నా రోమపాదుఁడును బ్రాహ్మణసమూహములతో నెదురుగా వచ్చి వారిని మెచ్చుకొని కార్యక్రమము ఋశ్యశృంగునకుఁ దెలిపి తన నగళ్ళకుఁ బిలుచుకొని పోయెను.

ఉ॥ ఏ మనువాఁడ నోదశర•థేశ్వర ! యాతఁడు రోమపాదభూ
మీమహిళేశురాష్ట్రమున•మేరఁ బదం బిడినంతమాత్రనే
వ్యోమతలంబు నిండ మెఱ•పుల్ మొగులు ల్గలయంగఁ బ్రాఁకి ధా
రామహితోగ్రవృష్టి జల•రాసులఁ జేసె నదీతటాకముల్. ౩౪౩

భూమీ + మహిలా + ఈశుఁడు = భూమి యనెడు స్త్రీకి నధిపతి - రాజు, మేరన్ = ఎల్లయందు, వ్యోమతలము = ఆకాశప్రదేశము, మొగులుల్ = మేఘములు, ఏకవచ. మొగులు - మొగిలు - మొయిలు - ఈరూపముల కాధారము మృగ్యము. కలయంగన్ = అంతటను, ధారా = వర్షధారలచే, మహిత = గొప్పదియు, ఉగ్ర = భయంకరమయినదియు. వృష్టిన్=వానచేత, జలరాసులన్= సముద్రములుగా, రాష్ట్రమునమేర = రాష్ట్రముయొక్క యెల్ల, తెనుఁగున షష్ఠీ సప్తమీతత్పురుషంబుల నవర్ణకంబు విభాష నగు. —సులభ వ్యా. సమాస పరిచ్ఛేదము.

ప్రశ్న - వేశ్యల స్పృశించుటచేతను. వార లిచ్చిన భక్ష్యముల భుజించుట చేతను ఋషికిఁ దపోహాని కలిగియుండ నతఁడు పొలిమేరలో నడుగుపెట్టినంత మాత్రమున వర్షించె ననుట యెట్లు యుక్తము ?

ప్రత్యు :—స్త్రీలను జ్ఞానమే యీయనకు లేనప్పుడు వార స్త్రీలనుజ్ఞాన మెట్లు కలుగఁగలదు? కావున మనశ్చాంచల్యమునకుఁ గారణము లేదు. రాగయుక్తమైన మనస్సుతోఁగూడని యింద్రియవ్యాపారము ఫలకారి కాఁజాలదు. హనుమంతుఁడేసాక్షి కావునఁ దపోహానియు లేదు. వేశ్యలచేతి భక్ష్యములఁదినుటచేఁగొంతపాపముకలిగినను దపోమాహాత్మ్యముచే మాధ్యాహ్నికసంధ్యచే నదియు దగ్ధమయ్యెనని సమాధానము.

ప్రశ్న:— నిర్మలబ్రహ్మచర్యమందుండి పెక్కు శాస్త్రములఁ జదివినవాఁడు తత్త్వజ్ఞుఁడు కాకమానఁడు. సకలాంశములు శాస్త్రముల నున్నవే కదా! స్త్రీలిట్టివారనియు వారితోఁ జేరిక బ్రహ్మచారికిఁ బాప మనియు శాస్త్రమున నితఁ డెఱిఁగియుండఁడా? మఱియుఁ నడవిలోని బోయతెలు మున్నగువారినిఁ జూచియుండఁడా? ఇట్లుకాక యితఁ డేమియుఁ దెలియని యజ్ఞుఁ డయ్యెనేని యనుగ్రహసామర్థ్య మెట్లుండును ? కావున నితఁడు సర్వము తెలిసినవాఁడే. అకృత్యకరణముచే నితనికిఁ దపోహానియు సంభవించి నదే. ఇట్లుండఁ బరస్పరవిరోధమున కెట్లు పరిహారము ?

ప్రత్యు:—బ్రహ్మవేత్త దేనినిజూచినను బ్రహ్మమని యెంచుచుఁ దదనుగుణముగ వర్తిల్లును. కాన నతఁడు చేయుకార్యములన్నియు ఋజుబుద్ధితోడనే చేయునుగాని విషయాభిలాష యెంతమాత్రము నట్టివానికుండదు. కాదు–కాదు. ఋజుబుద్ధికిఁ బాప ప్రస్తావనయే యసంభావితము అట్లుండఁ దపోహానియెట్లు? అటుగాక మఱి యేమనఁ దపోభివృద్ధియేయగును. ఎంతటి బ్రహ్మవేత్తకును ప్రారబ్ధ మపరిత్యాజ్యముగదా! వీరలఁ జూచినంతమాత్రముననే సర్వజ్ఞుఁ డగునతఁడు తనప్రారబ్ధబలమున వీరిమూలమునఁ దనకు రాజస్త్రీసంబంధము రానున్నదని తలఁచెను. కావుననే తదనుగుణముగ వారికి భయజనకుఁడుగాక చరియించెను. కాఁబట్టియే కదా యతనితండ్రియోగబలముచే సర్వమును సాక్షాత్కరించి, యిది కుమారుఁడయియే యొప్పుకొన్నదే–అతనికిఁ బ్రారబ్ధ మపరిత్యాజ్యము–రాజును వేశ్యలును నిమిత్తమాత్రము–అనియెంచి రాజునకును వేశ్యలకును శాపమియ్యకుండెను. కావున నిందేమియుఁ బరస్పర విరోధము లేదు. ఈవృత్తాంతముచేత రెండంశములు గ్రహింపఁదగును.1 బ్రహ్మవేత్తసర్వమును బ్రహ్మముగాఁ దలఁచును గావున నతని నేదోషము నంటదు 2. అట్టివానికి దానము చేయువలయు నని యెంచినతోడనే యిచ్చినంతఫలము కలుగును. పుత్రుఁడు కనంబడనపుడు విభండకుఁడు వెదకుచు దొరకకుండుటచే మిక్కిలి కోపింపఁగాఁ ద్రోవనొకచోట ఋశ్యశృంగునివృత్తాంత మెఱింగి సంతోషముతో నాశ్రమమునకు మఱలిపోయె నని కొందఱు పలికెదరు విభండకుఁడు తన పుత్రుని చర్యను బూర్వ

ము చెప్పిన స్థితిఁగియుండవలయును, అని వీరును జెప్పవలయును. లేనిచో వలెనికి వచ్చిన కోప మెట్లు శమించెను? రాజు చేయించినవన్నియు నకార్యములే కావా? కావున విభండకుఁడు వెదకినను వెదకకున్నను అతఁడును అతనిపుత్రుఁడును దత్త్వజ్ఞులు కాన దోషలేశము లే దనియే సమాధానము చెప్పవలయును. అని తిలకవ్యాఖ్యాత వ్రాసెను.

పై పూర్వపక్షసిద్ధాంతవాదముల వెంటను నాక్షేపముల కెడమిచ్చునని పెక్కులు గలవు. స్త్రీలని-వీరివలనఁ దనకు క్షత్రియ స్త్రీసాంగత్యము కలుగఁగలదని - తెలిసి వారిని ఋశ్యశృంగుఁడు కౌఁగిలించియుండెనేని యాయనకు స్త్రీలెట్టివారో తెలియు దని వ్రాసిన వాల్మీకాదు లసత్యవచనులే కదా? వనములందు భోగ్యస్త్రీలను జూచె ననియే తలంతము. అడవిలోని మృగములలో నా రోకవిధమృగము లని తలంచియుండునే కాని వారు స్త్రీలని, భోగ్యలని యతఁ డే మెఱుఁగును? శిశువు లెంతో యతఁడు నంతే. 'ఋశ్యశృంగుం డను కుమారుండు జన్మించి తండ్రిని దదాశ్రమంబును గాని యెుండుచో నెఱుంగక ఘోరతపంబు చేయుచున్నంత'' నని భారతంబున నుండుటచే భోగ్యస్త్రీలనైన నతఁడు చూచె ననుట నిరాకరము. వీరిమూలమునఁ బ్రారబ్ధబలమున క్షత్రియస్త్రీ తనకు భార్యగాఁగలదని యెఱిఁగి యుండెనేని వారలఁ గౌఁగిలింపవలయునా! ఊరక వారి వెంటఁ బోయినఁ జాలదా? సర్వత్ర బ్రహ్మసాక్షాత్కారము స్థిరపడియుండి వేశ్యలను బ్రహ్మ మని కౌఁగిలించె నేని శాంత నేమని కౌఁగిలించెను? ఏమని బిడ్డలను బుట్టించెను? ఇట్టివి మఱికొన్ని సందేహములు కలుగుచున్నవి. కావున నది విడిచి మాకుఁ దోఁచిన సమాధానము చెప్పెదము. వారస్త్రీలచేతి లడ్డుంటలు తినుటచే ఋశ్యశృంగునకుఁ దపోహాని యగునేని వాతాపిని దినిన యగస్త్యుని గతియేమి? మావటివాని యుచ్ఛిష్ట మగు గుగ్గిళ్ళు తినిన యుషస్తి బ్రాహ్మణునిగతి యేమి? కుక్కమాంసవిషయమున విశ్వామిత్రుఁ డేమి చెప్పెను! ఇట్టి యల్పదోషములన్నియు మాధ్యాహ్నిక సంధ్యా వందనమందలి 'ఆపఃపునంతు' మంత్రము చేతనే శ్రద్ధాభక్తులతో సంధ్యవార్చు వానికిఁ బరిహారమగుచున్నవి. ఇఁక స్పర్శదోష మందమా; వారి యందలి కశ్మలము బలీయమా? ఆయనతపస్సు బలీయమా? సముద్రములోఁ గొఱివి యద్దిన సముద్రము చెడ్డఁబడునా? కొఱివి చల్లారునా? నిప్పును చెద లంటునా! అట్లే యాయన తేజస్సుచే వారును శుద్ధపడి యుందురు గాని వారి కశ్మలముచే నాయన చెడలేదు. నీటిని తపింపఁజేసిన దానియందు వేడిమి యెట్లు పుట్టునో యట్లే తపస్సుచే దేహమున నొకశక్తి (సూదంటు రాయియందలి వంటిది) యుద్భవించును. దీనివలన దీర్ఘాయురారోగ్యాది శుభ లక్షణము లనేకములు గలుగును. ఆ శక్తిచేత నెట్టి యసాధ్య కార్యమైన సుసాధ్యమగును. వేఁడినీటి పాత్ర దగులునట్లు చల్లనీటి పాత్రనుంచిన నెట్టులా వేడిమి చన్నీళ్ళకు:

బోయి రెండును సమానము లగునో యట్లే యాశక్తి గలవారు శక్తిలేని వారిని సమీపించినను దాఁకినను వీరిశక్తి వారికిఁ బోవును. సదాచారనిష్ఠు లగు బ్రాహ్మణులు చండాలాదులఁ దాఁకకుండుట కిదియే కారణము. చండాలాదుల నన నేల ? మైలవారిని దల్లిదోడులనైనను దాఁకరు. కష్టార్జితమైన యాశక్తిని బోఁగొట్టుకొన నెవఁడు వివేకి యంగీకరించును ? లక్షరూపాయలు కలిగి యింకను సంపాదించుకొనుశక్తిగలవానికిఁ బదిరూపాయలు పోయిన వ్యసనములేనట్లు విస్తార శక్తిగలవానికిఁ గొంచెము నష్టమైనను వ్యసనములేదు. మఱల రాఁబట్టుకొనఁగలఁడు. కొంచెముగాఁ గలవాఁడు ఆ కొంచెము పోఁగొట్టుకొనిన భ్రష్టుఁడగును. ఈశక్తి కామక్రోధములచేతను నష్టమగును. విశ్వామిత్రుఁ డిట్లు నష్టపడినవాఁడే. ఈనష్టికి సహింపక సీత రావణుని భస్మము చేయలేదు.

## తా త్ప ర్య ము.

దశరథమహారాజా ! ఋశ్యశృంగుని మహిమ నే నే మని చెప్పుదును? ఆయన రోమపాదునిరాష్ట్రమందుఁ గా లుంచెనో లేదో వెంటనే యాకాశమున మబ్బులు గ్రమ్మి ధారాపాతముగ వర్షముకురిసి చెఱువులు నదులు సముద్రములవలెఁ గనఁబడునట్లు చేసెను

ఉ॥ అంతట రోమపాదుఁ డతఁ • డాగ్రహ మూనకయుండ నిచ్చె నా
శాంతియశోవిశోభితస•మస్తసుశీలమణీనిశాంత మే
కాంతసురూపకాంత నిజ • కాంతమనోజలరుణ్ణిశాంత మా
శాంతను గాంతఁగా జనులు•సంతసమంద వివాహవిధిన్. ౩౪౪

అతఁడు = ఋశ్యశృంగుఁడు, ఆగ్రహము = వేశ్యలచే మోసపుచ్చి తన్నూరికిఁ దెప్పించె నని రాజుపైఁ గోపము, ఊనక = చెందక, (2) అతఁడు = విభండకుఁడు, ఆగ్రహమూనకయుండన్ = పుత్రునికిఁ దన కూతునిచ్చి మనశ్శాంతి కలిగించి తన్మూలమునఁ దండ్రికి రాజుపైఁ గోపము గలుగకుండుటకు. ఇట్లు చేయుటఁబట్టియే కదా విభండకుఁడు రాజుపైఁ గోపింపఁడయ్యె నని సమాధానము చెప్పవలసియున్నది. భారతమం దీసమాధానమే చెప్పఁబడినది. విభండకునికి ఋశ్యశృంగునికి నిట్లు కోపశాంతి చేయవచ్చు నని యెంచియేకదా వేశ్యలమూలమున ఋశ్యశృంగుని రప్పింపు మని యాలోచనను మంత్రులు రోమపాదునకుఁ జెప్పిరి. అట్లు మంత్రులును రాజును నీ విషయము ముందే యాలోచింపనియెడలఁ గోపోపశాంతికి మార్గ మేది యని యెంచిరి. (చూ. ౩౧౯ ప) కోపము వచ్చినఁగదా యనునాలోచన ముందుకలుగనే లేదని ప్రాజ్ఞులగు మంత్రులు రాజుతోఁ జెప్పవలను పడునా? కోపముచే ఋషీశ్వరుఁడు తమ్ము శపించునని మంత్రులు భయపడిరిగదా

(౩౨౬ ప.) కావున నిదియే సమాధానము. ఆశా + అంత = దిక్కులకొనవఱకు వ్యాపించిన, యశః+విశోభిత=గుణరూపములవలనఁ గలిగిన కీర్తిచేఁ బ్రకాశింపఁ జేయఁబడినదియు, సమస్తసుశీలమణీ=అనేకములైన మంచిస్వభావము లను రత్నములకు, నిశాంత = గృహమైన దానిని, ఏకాంత = అతిశయమైన, "తీవ్రైకాంత నితాంతా నిగాఢ బాఢభృశానిచ" అమరము. సురూపకాంతి = మంచి రూపాకారముచే మనోహర యగు దానిని. నిజకాంత=తనభర్తయొక్క, మనః + జలరుట్ = మనస్సను తామరపువ్వునకు, (జలరుట్ = నీటియందు మొలచునది), నిశా + అంతము = వేకువకాల మయినదానిని, వేకువకాలము తామరపువ్వును వికసింపఁ జేయునట్లు ఈమె తనభర్తమనస్సును సంతోషపఱచునది యని భావము. సద్విధిన్-శాస్త్రమునఁ జెప్పియున్న మంచి క్రమముతో, బ్రాహ్మవివాహముగఁ గాంతగా నిచ్చె నని యన్వయము. రెండవపాదమున ప్రాదియతి.

### తాత్పర్యము.

అట్లు వర్షము కురియఁగా సంతోషించి తాను మోసగించి తండ్రిగొడుకుల నెడఁబాపె నని తనపై వారు కోపింపకుండునట్లు గుణవతి యని సౌందర్యవతి యని దిక్కులందుఁ బ్రసిద్ధిఁగాంచినదియు సదాచారసంపన్నయు మిక్కిలి యందగత్తెయు తన భర్తను రంజింపఁజేయు నేర్పుగలదియునగు తనకూఁతురు శాంతను ఋశ్యశృంగున కిచ్చి వివాహముఁ గావించెను.

శ్లో॥ ఋశ్యశృంగుఁడు శాంతాస॰మేతుఁడగుచు, మామగారింటనుండెస॰మ్మానముమర
మొగిని రెండవయాశ్రమం॰బును గ్రహించి, శిష్టవృత్తియవెలయని॰శ్చింతమతిని. ౩౪॥

శాంతాసమేతుఁడు = భార్యతోఁ గూడినవాఁడు, మొగిని = బ్రహ్మచర్యము గార్హస్థ్యము క్రమముగ, రెండవయాశ్రమమును = గార్హస్థ్యమును, గ్రహించి = పొంది, శిష్టవృత్తి+అ=ఈయాశ్రమమున కనుకూల మగు గొప్పవారి నడతయే; నిశ్చింతమతి=బ్రహ్మచర్యము వదలితి మన్న చింతలేని మనస్సుతో; ఏకపత్నీవ్రతము బ్రహ్మచర్యము వంటి దని భావము. సమ్మానము = గౌరవము, ముముక్షువునకు స్వవర్ణధర్మము స్వాశ్రమధర్మము చక్కఁగా నడుపుట ప్రధానము, ఫలమునందన్నియు సమానములు.

### తాత్పర్యము.

ఋశ్యశృంగుఁడును భార్యయగు శాంతతోఁగూడి సగౌరవముగ మామగారాదరింప నాయనయింటనే గృహస్థధర్మ మవలంబించి సద్వృత్తితో నేవిచారము లేక యుండెను.

## —• ౧౧-వ సర్గము. •—

మ॥ ధరణీనాథ ! సనత్కుమారముని వృ•త్తాంతంబుఁ బూర్వోక్త మా
దరబుద్ధిన్ వినిపించి మౌనులకుఁ ద•ద్దం బల్కె జన్మించెడిన్
వరధర్మజ్ఞుఁడు సత్యసంధుఁ డిల ని•క్ష్వాక్వన్వయక్షీరసా
గరరాకామృతరోచినై దశరథా•ఖ్యక్ష్మాధవాధీశుఁడున్. ౩౪౬

ఇట్లు సుమంత్రుఁడు దశరథుని ప్రశ్నకు సమాధానమును జెప్పి యీ కథా శేషమును బూర్తిగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. పూర్వ + ఉక్తము = ముందు చెప్పఁబడిన, ఆదరబుద్ధిన్ = ఆదరముతోఁగూడిన బుద్ధితో, తద్ద + యున్ = తద్దన్ = ఇందు 'యు' సముచ్చయార్థకము - ఇది వైకల్పికముగ లోపించుటయుఁ గలదు, ఉదా. మఱియున్ = మఱిన్, ఉండియున్ = ఉండిన్ = ఇత్యాదులు - ప్రయోగములు గలవు. సత్యసంధుఁడు = నిజమైన ప్రతిజ్ఞగలవాఁడు - చేసినప్రతిజ్ఞ తప్పనివాఁడు, ఇక్ష్వాకు + అన్వయ = ఇక్ష్వాకురాజవంశమను, క్షీరసాగర = పాలసముద్రమునకు, రాకా+అమృతరోచి = నిండుపున్నమనాఁటి చంద్రుఁడు, అమృతరోచి = అమృతమైన కిరణములుగలవాఁడు, రూపకాలంకారము, క్ష్మాధవ+ అధీశుఁడున్=రాజాధిరాజు, ఇల జన్మించెడి నని యన్వయము.

### తాత్పర్యము.

రాజా ! మీఁదఁ జెప్పినప్రకారము సనత్కుమారుఁడు మునీంద్రులకు ఋశ్యశృంగచరిత్ర తెలిపి మఱి యిట్లనియె. ఇక్ష్వాకువంశమందుఁ బాలసముద్రమునఁ జంద్రునివలె ధర్మమే తెలిసినవాఁడును సత్యాత్ముఁడును నగు దశరథుం డను రాజ జన్మించును.

తే॥ అతనికి నంగరాజుతో•నధికమైత్రి, సంఘటిలు; నాతనికిఁ బుట్టు•శాంతయనఁగ
నమలగుణశీల తనుజాత•యంగపతికి, రోమపాదుం డనంగఁ బు•త్రుండు పుట్టు. ౩౪౭

అతనికి = దశరథునకు, అంగరాజుతో = రోమపాదునితో, మైత్రి = చెలిమి. సంఘటిలున్ = కలుగును, ఎట్లనఁగా, అతనికిన్ = ఆదశరథునకు, అమల = శుద్ధురాలయిన, తనుజాత = కూఁతురు, అంగపతికిన్ = అంగరాజునకు, అంగ దేశ రాజధాని చంపానగరము.

"Champa is believed to have been near the modern town of Bhagalpur." "From Monghir, Heuen Thasang travelled eastwards for 300 lis, or 50 miles to Chen-po or Champa which is an old name of the District of Bhagalpur."
—Cun Geo. An. India p. 447.

తా త్ప ర్య ము.

ఆ దశరథునకు శాంత యనియొకు నొకకన్య జనించును. ఆయనకు వంగరాజకుమారుఁడైన రోమపాదునకు స్నేహము సంఘటిల్లును. ఆకారణమున దశరథుఁడు తన కూఁతురు శాంతను రోమపాదునకు దత్తుగా నిచ్చును.

కం. ప్రథితు లగుచిత్రరథదశ,రథులకు నిండారుమైత్రి•రాజిల్లెడు ని
ర్మథితారి దశరథుఁడు హృ,ద్వ్యథచేఁ గన నేగి రోమ•పాదుం బలుకున్. ౩౮౮

ప్రథితులు=ప్రసిద్ధిచెందినవారు, చిత్రరథుఁ డని రోమపాదుని నామాంతరము, నిండారుమైత్రి = సంపూర్ణస్నేహము-బిడ్డలులేని రోమపాదునకు దశరథుఁడు తన కూఁతు శాంతను దత్తుగా నిచ్చుటచే నిరువురకు స్నేహము వృద్ధియయ్యెను, నిర్మథిత + అరి = చంపఁబడిన శత్రువులుగలవాఁడు, హృత్ + వ్యథచేన్ = కొడుకు లేడను మనస్సునందలి బాధచేత, శాంత తల్లిపేరు తెలియదు.

తా త్ప ర్య ము.

చిత్రరథుఁ డనుపేరు గల రోమపాదునకు దశరథునకు స్నేహము కుదురఁగా దశరథుఁడు బిడ్డలులేనివాఁడై విచారగ్రస్తుఁడై రోమపాదునిఁ జూడఁ బోయియిట్లు చెప్పును.

ఉ॥ సంతతి లేనివాఁడ నృప•సత్తమ ! పంపఁగదే మహాత్మ నీ
శాంతమనోవిభుం గ్రతువు•సాంతముగా నెరవేర్పుపొంటె, నా
చింతలు దీర, వంశము ప్ర•సిద్ధిఁ బ్రతిష్ఠయు నొంద ధాత్రిపై
సంతతి పొందుపొంటె,సహిత•సత్తమ! యంచును వేఁడు చుండఁగన్. ౩౮౯

సంతతి=పుత్రుఁడు, సత్ + తమ = మిగులశ్రేష్ఠుఁడా ! మనోవిభున్=భర్తయగు ఋశ్యశృంగుని, క్రతువు = యజ్ఞము, నెఱవేర్పుపొంటెన్ = నెఱవేర్చుటకొఱకు. కంటె, పొంటెవర్ణకములు పరము లగునపుడు భావార్థక టవర్ణకము వైకల్పికముగ లోపించు, ప్రతిష్ఠ = స్థిరముగ నుండుటను, ధాత్రి = భూమి; సంతతి = సంతానము, రెండవపాదంబున సాంతశబ్దము సహశబ్దపూర్వబహు వ్రీహి, యతి. చూ. ప. ౨౩౨.

తా త్ప ర్య ము.

రాజేంద్రా ! నేను బిడ్డలులేనివాఁడను. కుమారులు కలుగుటకై యజ్ఞము చేయ సంకల్పించితిని. అది నిర్విఘ్నముగఁ దుదముట్ట నెఱవేర్చుకొఱకు నీ యల్లుని శాంతపెనిమిటిని ఋశ్యశృంగుని నావెంటఁ బంపుము. నీ వీ మాత్రము సాహాయ్యము చేసితివేని పుత్రులు లే కను నాదుఃఖము తొలఁగును. మావంశము

నకుఁ బ్రసిద్ధియుఁ బ్రతిష్ఠయుఁ గలుగును. నాకు సంతానము కలుగును. నీవు నా మిత్రుఁడవు గావున నీమాత్రము తోడుపడవలసిన దని వేఁడును.

ఉ॥ ఆ నుడులు లాలకించి మహీ • కాంతుఁడు యోజన సేసి శాంతతో
మానిని ఋశ్యశృంగుని న•మానుష తేజునిఁ బుత్రవంతునిన్
మానుగఁ బంపఁ దోడ్కొనుచు•మానవనాథుఁ డపాస్తశోకుఁడై
తా నగరంబుఁ జేరి క్రతు•తంత్రముఁ దీర్పఁ బ్రహృష్టచిత్తుఁడై. ౩౯౦

అనుడులు = దశరథుని యామాటలు, యోజన సేసి=ఆలోచించి; అమానుష తేజునిన్ = మనుష్యులందు లేని ప్రభావము గలవానిని, పుత్రవంతునిన్ = అనుగ్రహ మాత్రమునఁ బుత్రులు గలుగఁజేయు తపశ్శక్తి గలవానిని (2) తన పుత్రునితోఁ గూడినవానిని – పుత్రవంతుఁ డను పద మీతఁ డాహితాగ్ని యనుట దెలుపును. పుత్రవంతుండే యగ్న్యాధానము చేయవలయును. 'జాతపుత్రః కృష్ణకేశో௨గ్నీనాదధీత' యని శాస్త్రము. ఆహితాగ్ని కాన నీతఁడు ఋత్విక్కుగాఁ నుండఁదగినవాఁ డనియు సూచితము.

పక్షాంతరముగ నీ యర్థమును బూర్వవ్యాఖ్యాతలు గ్రహించిరి. కాని, 'నీకుఁ బుత్రుఁడు కలుగఁగానే వెడలిరమ్మని విభండకుఁడు ఋశ్యశృంగునితోఁ జెప్పెను. ఋశ్యశృంగుఁడును దాని నంగీకరించెను.' అని భారతమునఁ గలదు. మొదటి యర్థము మాత్రమె గ్రహించిన నీ విరోధబాధ లేదు. కాదేని పుత్రుఁడు కేవలబాలుఁ డనియైన గ్రహింపవలయును.

అపాస్తశోకుఁడై = పోఁగొట్టఁబడిన దుఃఖముగలవాఁడయి, గమించి=పోయి, ప్రహృష్టచిత్తుఁడయి = సంతోషించిన మనస్సుగలవాఁడై, క్రతుతంత్రము = యజ్ఞకార్యము.

తాత్పర్యము.

ఆ మాటలు విని యుదారస్వభావముగల యారోమపాదుఁడు ఋశ్యశృంగునితో నాలోచించి యవశ్యము పంపుటయే యుత్తమకార్య మని నిశ్చయించి భార్యతోడ ఋశ్యశృంగునిఁ బంపఁగా దశరథుఁ డా దివ్యతేజము గలిగి పుత్రసంతానము గలిగింపఁ గల యా ఋషివర్యుని దోడుకొనిపోయి తన పట్టణము చేరి చింత విడిచి సంతోషముతో యజ్ఞము నెఱవేర్చును.

కం. అంజికతోడుత నృపతి కృ•తాంజలియై ఋశ్యశృంగు•నార్త్విజ్యముఁ జే
మం జలుపఁగఁ బ్రార్థించిన, నంజాయింపక యతండు•నొప్పని పూనన్. ౩౯౧

ఆ యజ్ఞమున నతనినే దశరథుఁడు ఋత్విక్కుగాఁ జేసె నని చెప్పుచున్నాఁడు. అంజిక = భయము, కృతాంజలియై = చేతులు జోడించుకొన్నవాఁడై, భయ

భక్తులతోఁ బ్రార్థించె నని భావము. ఋత్విక్కు=యజ్ఞముచేయించువాఁడు - వాని గుణము ఆర్త్విజ్యము-భావార్థ కతద్ధితాంతము. అంజాయింపక = సందేహింపక, తన కల్లుఁడై నను బ్రాహ్మణుఁడౌటను,ఋషీశ్వరుఁడౌటను దాను పెద్దవాఁడై నను నమస్కరించెను.

## తా త్ప ర్య ము.

ఆయజ్ఞ ముపక్రమించునపుడు దశరథుఁడు ఋశ్యశృంగునినే ఋత్విజుఁడుగా నుండ భయభక్తులతో నంజలి మోడ్చి ప్రార్థించును. ఆయనయు నంగీకరించును.

కం॥ ప్రసవార్థము ప్రసవార్థము, పొసఁగఁగ స్వర్గంబు దలుప॥ భూపతి యజ్ఞం
బసమానవిక్రముల వంశసుప్రతిష్ఠాపకులను॥ శాశ్వతయశులన్. ౩౧౨

కం॥ నలువురు తనయులఁ గను నని, పలువురు విన విధిసుతుండు॥ పలికెను గథగాఁ
దొలియుగమున నటు లగుటను; బిలువఁగఁ జనవలయు నతని॥ బ్రియమునవిటకున్.
౩౧౩

రెండుపద్యము తేటాన్వయము. ప్రసవార్థము = గొప్పది యగు పుత్రకామేష్టి నలుపుకొఱకు, ప్రసవార్థము = యజ్ఞమూలమున సంతానము గలుగు కొఱకు, స్వర్గంబుపొసఁగఁగన్=సంతానమూలమున స్వర్గము కలుగుటకు, "అపుత్రస్య గతి ర్నాస్తి - స్వర్గో నైవచ నైవచ" యని శాస్త్రము. ప్రసవార్థము ప్రసవార్థము పొసఁగఁగ స్వర్గంబు అతఁ డంజాయింపక యార్త్విజ్యమా నని పూనున్ అనియు నన్వయింప నగు. యజ్ఞము = పుత్రకామేష్టి, అసమానవిక్రములను = సాటిలేని పరాక్రమము కలవారిని, వంశసుప్రతిష్ఠానకరులన్ = వంశమును స్థిరముగా స్థాపించు వారిని, శాశ్వతయశులన్ = స్థిరమైన కీర్తిగలవారిని, విధిసుతుండు = బ్రహ్మ కుమారుఁడు-సనత్కుమారుఁడు, తొలి+యుగమున=కృతయుగమున, సనత్కుమారుఁడు చెప్పిన దింతతో ముగిసెను.

## తా త్ప ర్య ము.

సంతానమునిమిత్తమై యజ్ఞము నలుపుటకును. స్వర్గలోకప్రాప్తికిని దశరథుఁడు యజ్ఞముఁ జేయఁగాస్థిరమైన కీర్తిగలవారిని,వంశమునిలుపువారిని నలువురు కుమారులను గాంచును, అని బ్రహ్మపుత్రుఁడైన సనత్కుమారుఁడు పలువురు ఋషులు వినునట్లు పూర్వయుగముననే చెప్పెను. ఆ ఋషీశ్వరు లిపుడు చెప్పుకొనుచుండగాఁ నేను వింటిని.

## స ం దే హ ము.

తమకుఁ దెలిసినవిషయ మిన్నదినా లేల దాఁచిరి? ఇప్పుడైనను దామె రాజతోఁ జెప్పక సుమంత్రునిచేఁ జెప్పింప నేల?

### పరిహారము.

'ఆఁకలి గొన్నవానికి నన్నము పెట్టిన మేలుకలుగును. కావున రాజునకే యెప్పు డక్కఱపుట్టునో యప్పుడే చెప్పవచ్చును. కాఁగల దొల్లను గాఁగలదు. మన మేల తొందరపడవలయును? సకాలమునఁ జెప్పినఁ దలకెక్కినట్లు లకాలమునఁ జెప్పిన నెక్కదు." అని యిన్నాళ్ళు వారూరకయే యుండిరి. ఇప్పుడు తామే చెప్పిన నీ కార్యము మీరావలనఁ గాదా, వేఱొకనిఁ బిలుచుకొని రావలయునా మీశక్తి యీమాత్రమా యని రాజునో తలఁచునో యని పరోక్షమున రాజునకుఁ దెలిపిరి. సనత్కుమారుఁడీ విషయముఁ దెలుపునప్పటికి రోమపాదుఁడు పుట్టలేదు. భగవంతుఁ డవతరింపఁబోవు నని ఋషు లెఱుఁగుదురు. కాని సందర్భము లెఱుఁగక ప్రశ్నింపఁగా నిట్టి సందర్భములు గలిగినపు డవతరించు నని చెప్పెను. అవతార విషయము రహస్యము. కావున ఋషులు సుమంత్రునితో నావిషయము చెప్పినవారు కారు.

కం॥ ఘనవాహనబలయుతముగ, ఘనవాహన తేజ! నీవ ♦ కదుకొని చని యా
యిన తేజునిఁ గొని తెచ్చినఁ, గొనసాగును నీకు నెల్ల ♦ కోర్కులటన్నన్. ౩౫౪

ఘనవాహన = మేఘములు వాహనముగాఁగల యింద్రునియొక్క, తేజ = కాంతివంటి కాంతిగలవాఁడా, నీవు+అ = నీవే స్వయముగా, పురోహితుల మూలమునఁ గూడ దని భావము, ఘనవాహనబల = గొప్ప గుఱ్ఱములు, ఏనుగులు, సేనలు, కాలుబలము, వీనితో, యుతముగన్ = కూడునట్లు, కదుకొని=ప్రయత్నించి, ఇన తేజుని=సూర్యునివంటి తీక్ష్ణమైన ప్రభావముగల ఋశ్యశృంగుని, కొనసాగును= నెఱవేఱును, ఘనవాహన పదమునకు యమకము. ఇది సుమంత్రుని సొంత వాక్యము. కోర్కి - కోరిక యని రూపాంతరము కోరికె యనునది గ్రామ్యము. అపశబ్దము.

### తాత్పర్యము.

'ఇంద్రసమాన తేజా! నీవు చతుర్విధ సేనలతో రోమపాదునిఁ జూడఁబోయి ఋశ్యశృంగునిఁ దెచ్చితివేని నీకోరిక కొనసాగును' అని సుమంత్రుఁడు చెప్పెను.

—♦ దశరథుఁడు ఋశ్యశృంగునిఁ దోడి తేరఁ బయనించుట ♦—

ఉ॥ సూతునివాక్య వైఖరిని ♦ సూరకులాగ్రణి యవ్వసిష్ఠుతోఁ
బ్రీతిగఁ దెల్పి యాతఁ డది ♦ రీతియ యంచును సమ్మతింపఁగా
జాతకుతూహలంబునను ♦ సత్వరుఁడై తన రాణివాసముల్
ఖ్యాతసుధీనిధుల్ సచివు ♦ లందఱు రాఁ జనె రాజసంబునన్. ౩౫౫

సూరకుల + అగ్రణి = సూర్యవంశమున శ్రేష్ఠుఁడు, జాతకుతూహలంబునను = కలిగిన సంతోషముతో. రాణివాసముల్ = అంతఃపురస్త్రీలు, కౌసల్య మొదలగు భార్యలు, ద్వి. 'రాణివాసద్రోహి రావణుఁ బట్టి। పోణిమి చెఱుపవా బుధులు నుతింప.'

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్లు తన సారథియైన సుమంత్రుఁడు చెప్పఁగా విని దశరథుఁ డా మాటలు వసిష్ఠునితోఁ జెప్పి యది సత్యమే యట్లుచేయు మని యాయన యంగీకరింపఁగా దశరథుఁ డుత్సాహవంతుఁడై జాగుచేయక తన యంతఃపుర స్త్రీలును ప్రసిద్ధులైన బుద్ధిమంతులు నగు మంత్రులు తోడరాఁగా రాజులు పోవలసిన విధముగా నాటోపముతో తాను గోరిన రోమపాదుఁడే యంగీకరింపకపోవునో, ఋశ్యశృంగుఁడే కాదనునో, స్త్రీలైనచో రోమపాదుని భార్యతోను, శాంతతోను జెప్పి వారు రోమపాదునకు ఋశ్యశృంగునకుఁ జెప్పినట్లు చేయవచ్చును గదా యనియు, శాంత మాయమ్మ యేల రాదే దని యడుగునేమో యొకతెను మాత్రము పిలుచుకొనిపోయిన తక్కినవారు మచ్చరింతురోయని భార్యలనందఱఁ బిలుచుకొనిపోయెను.

ప్రహరణకలిత॥ వనములు నదులున్ • వరుసగఁ గనుచున్
జనపతి చనెఁ ది•న్ననిపయనములన్
మునికులతిలకున్•మును చని కనెఁ బా
వనశుచిరుచినిన్•వరఋషితనయున్. ౩౮

పావన = ఇతరులను బరిశుద్ధముచేయువనియు, శుచి = స్వయముగఁ బరిశుద్ధుఁడైనవాఁడియు, రుచినిన్ = బ్రహ్మతేజస్సుగలవానిని, 'స్వయంతీర్ణః పరాంస్తారయతి' యన్నట్లు - ఈతని బ్రహ్మతేజము, తాను బరిశుద్ధమై యితరులను బరిశుద్ధులఁ జేయునది, మును కనెన్ = ముందుగాఁ జూచెను. రోమపాదునిఁ జూడకమునుపే ఋశ్యశృంగునిఁ జూచెను.

అట్లుఁడగుట భక్త్యతిశయము, కార్యసాధకత్వము కారణములు.

వృత్తము ప్రహరణకలిత. న-న భ-న-వగణములు, ౯ వ యింట యతి.

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్లు పయనమై త్రోవలో నదులు పర్వతములు దాటి మెల్లగఁబోయి రోమపాదుని చంపకానగరంబుఁ జేరి ముందుగాఁబోయి తోలుతనే యితరులను బావనులఁ జేయునట్టియు శుచిమంతమైనట్టియుఁ దేజస్సుగల ఋశ్యశృంగుని దర్శించెను. వనములు నదులు చూచుచుఁ బోయె ననుటచే ప్రజలకుఁ గష్టము భారము కలుగునని పురంబులలోఁ బ్రవేశింపలే దని భావము.

ఉ॥ ఆవల రోమపాదవసు•ధాధిపుఁ జూడ నతండు నెయ్యమున్
భావనచేసి పూజల న•పారముగా ఘటించి తుష్టుఁడై
పావనశీల! నా హితుఁడు•బంధువు నెయ్యుఁడు స్వాత్మజాత శాం
తావరవర్ణినీమణిని•నాకుఁ గుమారితగా నొసంగుటన్. ౩౫౭

నెయ్యమున్ = స్నేహమును, భావనచేసి = ఎంచి, వరవర్ణినీమణిని = ఉత్తమ స్త్రీరత్నమును, నెయ్యుఁడు = మిత్రుఁడు, "అనేనమేఽనపత్యాయ, దత్తేయం వరవర్ణినీ,యాచతేపుత్రతుల్యైషా, శాంతాప్రియతి రాత్మజా! సోయం శేశ్వశురో బ్రహ్మన్ యద్ధివాహం లిథాన్నృప" యని పురాణవచన మని తిలకశిరోమణివ్యాఖ్యానముల నున్నది.

తాత్పర్యము.

ఆ పిమ్మట దశరథుఁడు రోమపాదునిఁ జూడనాయనయు స్నేహమూహించి విశేషముగ గౌరవించి దశరథుని రాకకుఁ జాల సంతోషించి ఋశ్యశృంగు నొద్దకుఁ దోడుకొనిపోయి పవిత్రచరిత్రా! యీ దశరథుఁడు నాకు బంధువు, మిత్రుఁడు. ఈయన కుమారిత శాంతను నాకుఁ గుమారితగా నిచ్చెను.

ఉ॥ మామ యటంట నీ కితఁడు•మాన్యచరిత్రుఁడ నేనుబోలె నం
చామహితాత్ముఁ డల్లుఁ గని•యాడిన నాతఁడు గౌరవింపఁగం
డామెగి నేడు నెన్మిది ది•నంబులు నచ్చోట నిల్చి యాజి యో
భూమిప! పంపవే హితుని•ప్రోలు గనుంగొనఁ గూఁతు నల్లునిన్. ౩౫౮

హితుని ప్రోలు=మిత్రునిపురము, పురశబ్దభవము ప్రోలు. Poils Tripoli = త్రిపురము.

తాత్పర్యము.

కావున నేను మీకెల్ల మామనో యీయనయు నట్లె మీకు మామగారగుదురు. అని చెప్పఁగా ఋశ్యశృంగుఁడును దశరథుని మామగారి నాదరింపవలసిన రీతిగా గౌరవించెను. ఈప్రకారము దశరథుఁ డారోమపాదుతోడ నేడెనిమిది దినములుండి రోమపాదునితో. రాజా! నేనిఁకఁ బ్రయాణము చేయవలసియున్నది. నీయల్లునిఁ బుత్రిని నీ స్నేహితుని యూరుచూడఁ బంపుము.

చం॥ కల దొక నొద్దకార్య మనఁ•గా నటు లౌత మవశ్య మంపుదున్
వలవదు సందియం బనుచుఁ•బల్కి- మునీశ్వరుఁ జూచి కార్యమున్
గల తెఱఁ గతయుం దెలిపి•కారుణికోత్తమ! భార్యతోడఁ బో
వలె నట కీ రటం చనఁగ•వల్లె యటంచును ఋశ్యశృంగుఁడున్ ౩౫౯

తా త్ప ర్య ము.

అందు గొప్ప కార్యము చేయవలసియున్నదికదా యనిన రోమపాదుఁడును,నట్లే కానిమ్ము అవశ్యము పంపుదును, సందేహింప వలదని చెప్పి ఋశ్యశృంగునిఁ జూచి కార్యమున్నవిధముఁ జెప్పి సదయహృదయా ! మీరు మీభార్యతోడ నయోధ్యకుఁ బోయి రాఁగోరెదను, అనిన నాయనయు నంగీకరించెను.

ఉ॥ ఆనృపుచే ననుజ్ఞఁ గొని•యాలును దానును రాఁ గడంగినన్
మానవపాలు రిద్దఱు స•మంజసరీతి బహూకృతుల్ నతు
ల్వే నతులన్ ఘటించి భృశ•లీల ముదుల్లసితాంతరంగు లై
యీనెఱి వీడుకో ల్వడసి•యేగుచు నింద్రసమానుఁ డాజమున్. ౩౦

సమంజసరీతిన్ = చక్కనివిధముతో, నుతులు = స్తోత్రములు. నతులు = నమస్కారములు, భృశలీలన్=మిక్కిలివేడుకతో, ముత్ + ఉల్లసిత = సంతోషముచే వికసింపఁజేయఁబడిన, అంతరంగులు=మనస్సులుగలవారు, ఈనెఱిన్=ఈవిధమున.

తా త్ప ర్య ము.

అంతట మామగారిచే వీడుకోలువడసి ఋశ్యశృంగుఁడు తనభార్యతోఁ బ్రయాణముకాఁగా ఇరువురురాజులు మర్యాదచొప్పున బహుమానములు, వొగడ్తలు, నమస్కారములు గావించి సంతోషించిరి. దశరథుఁడును నీప్రకారము రోమపాదుచేఁ బంపఁబడి ప్రయాణమై పోవుచు.

ఉ॥ దూతలఁ బంపెఁ బౌరులకుఁ•దూర్ణ మలంకృతి సేయఁ బట్టనం
బాతతలీలఁ గల్వడము•లంతట నెత్తఁగ, నీరు చల్లి, వీ
థీతతులందు ముగ్గులను•దీర్చి యనంటులు నాటి మాలికా
వ్రాతముఁ దోరణంబులును•వావిరి గట్టఁగ నర్హభంగులన్ ౩౧

అతతలీలన్ = ఎక్కువవేడుకతో, కల్వడములు = టెక్కెములు, అనంట్లు = అరఁటిచెట్లు, వ్రాతములు=సమూహములు, వావిరిన్ = వరుసగా, అర్హభంగులన్= తగినవిధముతో, తూర్ణము = శీఘ్రముగా.

తా త్ప ర్య ము.

తమరాకను ముందుగాఁ దెలుపుటకును. పట్టనమంతయు ధ్వజములెత్తి వీథుల నీళ్ళుచల్లి రంగవల్లులుదీర్చి యనఁటికంబములు కట్టి పూలతోరణములుగట్టి యలంకరించుటకును దూతలఁబంపెను.

—• దశరథుఁడు ఋశ్యశృంగుతో నయోధ్యఁ బ్రవేశించుట •—

సీ॥ ఆ వార్త లన్నియు•నాలించి పురజనుల్, తేఁ డరుదెంచుచు•న్నాఁడు నేఁడు
జామాతతో నని•జాతసంహృష్టులై, యానతి మీరకుఁ•బూనిచలుపఁ
గైసేఁత వితములఁ•గనుఁగొంచు జనపతి, దుందుభికాహళీ•బృందరవము
చెలఁగి మ్రోయఁగ ఋశ్య•శృంగుఁడుమున్నుగాఁ జొత్తెంచెనగరంబు•సొంపుగులుకఁ
తే॥ బౌరు లెల్లరు నాముని•ప్రభునిఁ జూచి, యతులితానందమునఁ దేల•క్షితిధవుండు
వారలను గారవించి చె•ల్వారఁ జొచ్చె, నంతిపురమునఁ దనయెల్ల•కాంతలలర. ౪౨

ఆలించి = విని, జామాతతోన్ = అల్లునితో, ఆనతిమీరకున్ = ఆజ్ఞచొప్పున ప్ర. ఆజ్ఞప్తి, కైసేఁత = (పురమునందలి) అలంకారముయొక్క, వితము = విధము దుందుభి=నగారాలయొక్కయు, కాహళి=తుత్తారాలయొక్కయు; చొత్తెంచెను = ప్రవేశించెను.

తాత్పర్యము.

అల్లునితోఁ దమరాజు వచ్చుచున్నాఁడని పురజనులు మిక్కిలి సంతోషించి యాయన యాజ్ఞచొప్పునఁ బట్టణ మంతయు నలంకరించిరి. దశరథుఁడు నగరముఁ బ్రవేశించి యలంకారవిధములఁ జూచి యానందించి నగారాలయు తుత్తారాలయు ధ్వనులు మ్రోయుచుండఁగా ఋశ్యశృంగుని ముందుగా నుంచుకొని వీథులవెంటఁ బోయి యా మునీంద్రునిఁ జూచి నగరవాసు లందఱు మిక్కిలి సంతోషింపఁ దన తక్కినభార్య లందఱు నానందపడుచుండఁ దన యంతఃపురమునఁ బ్రవేశించెను. దశరథునకు ౩౫౦ మంది భార్యలు. వారిలో పైకి ముగ్గురుమాత్రమే దశరథునివెంటఁ బోయివచ్చినవారు.

ఆ॥ అట్లు శాస్త్రవిహిత•మైన కృత్యంబులఁ, బూజ సలిపి భూమి•బుధవరేణ్యు
నగరిలోన నిలిపి•నందించె నేటికి, నైతి ధన్యతముఁడ•ననుచుఁ దలఁచి. ౪౩

విహితమై = విధింపఁబడిన, భూమిబుధ = బ్రాహ్మణులయందు, వరేణ్యున్ = శ్రేష్ఠుని-ఋశ్యశృంగుని, ధన్యతముఁడు = మిక్కిలిసఫలమైన ప్రయత్నముకలవాఁడు, నందించెను = సంతోషించెను.

తాత్పర్యము.

శాస్త్రములందుఁ జెప్పినచొప్పున ఋశ్యశృంగునిఁ బూజచేసి యాయనను రాచనగరిలోనుంచి, దైవమా నేటికిఁ గృతార్థుఁడనైతిని, నాజన్మము సార్థకమయ్యె నని దశరథుఁడు సంతోషించెను.

కం॥ కాంతాకాంతామణి నిజ, కాంతునితో నరుగుదేరఁ•గనుఁగొని ధరణీ
కాంతఃపురకాంతాజన, సంతతి సంతసము నొందె•చక్షుఃప్రీతిన్. ౩౬౪

నిజకాంతునితో నరుగుదేర = తనభర్తతో రాఁగా, ఇప్పుడు మగనితో వచ్చిన దనుటచే నింతకుముందు కన్యగా నున్నప్పు డొంటరిగా వచ్చుచు పోవుచుండె ననియు నేర్పడుచున్నది. ధరణీశ = రాజైన దశరథునియొక్క, అంతఃపురము కాంతాజనసంతతి = అంతఃపుర స్త్రీసమూహము, చక్షుఃప్రీతిన్ = కనులపండువుగా. ఈ పద్యమున వృత్త్యనుప్రాసము, ౩౬౨ వ పద్యమున జెప్పిన ఎల్లకాంతలు భార్యలనియు నిందుఁజెప్పినవారు పరిచారికాదు లనియు గ్రాహ్యము.

తాత్పర్యము.

కాంతారత్నమగు శాంతాదేవి తన హృదయకాంతునితో వచ్చుటచూచి దశరథుని యంతఃపురకాంతలు వారిని గన్నులు పండువుగాఁ జూచి సంతోషించిరి.

కం॥ అంతఃపురకాంతలు భూ; కాంతుండును గారవింపఁ•గా మిక్కిలి నా
శాంతాకాంతుండుండె న,నంతముదముతోడ ఋత్వి•గన్వితుఁడగుచున్. ౩౬౫

శాంతాకాంతుఁడు=ఋశ్యశృంగుఁడనికాని తండ్రిపేరుతోఁగాని చెప్పక భార్య పేరితో నిట్లుచెప్పుట పుట్టినింట నాఁడుబిడ్డకుఁ బ్రాధాన్యముండుటచేతనే 'సీతాయాః పతయే' యన్నట్లు, అనంతముదముతోడన్ = అధికసంతోషముతో, ఋత్విక్ + అన్వితుఁడు + ఐ = వసిష్ఠుఁడు మొదలగు ఋత్విజులతోఁ గూడినవాఁడై. అనంతశబ్దము నఞ్ సమాసము. నాలవపాదంబున నఞ్ సమాస యతి - యను నుభయయతి

తాత్పర్యము.

రాజకాంతలు - రాజు తన్ను మిక్కిలి గౌరవింపఁగా ఋశ్యశృంగుఁడు ఋత్విజులతోఁ గలిసి సంతోషమున వర్తించుచుండెను.

-• ౧౨ సర్గము. దశరథుఁ డశ్వమేధయాగము సేయ యత్నించుట •-

ఉ॥ అంత లతాంతకాంతము వ•నాంతరఫుల్లలతాంతవాసనా
క్రాంతదిశాంత ముద్ఘటని•రంతరకంతుగుణార వాఖ్యప
క్రాంతము పాంథసాధ్వసదు•రంతము పల్లవపుష్పభారశా
ఖాంతము హృత్సరోరుహని•శాంతము దోఁచె వసంత మంతయున్. ౩౬౬

దశరథుఁడు సర్వకామపరిపూర్ణుఁ డయ్యును సంతానము లేనివాఁ డయ్యెను. వానప్రస్థకుమారునిఁ దపస్విని జంపినపాపము సంతానప్రాప్తికి విఘ్నకర

మైన ప్రతిబంధముగా నుండెను. తమకుఁ గలిగించిన పుత్రవియోగదుఃఖమునకుఁ గాను నీవును పుత్రవియోగదుఃఖమున మరణింపు మని శపించిరి కాని యది హత్యకుఁ బ్రాయశ్చిత్తము కాదు. ఈ బాల్యచరిత్రమును అంత్యదశ వఱకు దశరథుఁడు మఱవక మఱచెను. కాఁబట్టి సంతానప్రాప్తికిఁ బ్రతిబంధక మైన పాపము పరిహార మగుటకై యశ్వమేధయాగముఁ జేయఁదలఁచెను. అనిష్టపరిహారము ఇష్టప్రాప్తి యను రెంటిలో నశ్వమేధమువలన ననిష్టపరిహారము, పుత్రకామేష్టి వలన నిష్టప్రాప్తి అనిష్టపరిహారము వలననే యిష్టప్రాప్తి యగునని సిద్ధాంతము లేదు చేలో కంప కొట్టినంతమాత్రముననే గింజ లింటికివచ్చునా? గింజ లింటికి వచ్చుటకుఁ గావలసిన కృషి యావశ్యకము కదా—అట్లులే యిదియును. అశ్వమేధమువలనఁ బాపపరిహార మని "సర్వం పాప్మానం తరతి; తరతి బ్రహ్మహత్యాం యోఽశ్వమేధేన యజతే" యని శ్రుతి యందును "రాజసార్వభౌమో ఽశ్వమేధేన యజేత" యని స్మృతి యందును గలదు. దీనివలన నశ్వమేధము సర్వపాపహరము. ఇది యాలోచింపక యొకఁడు పుత్రకామేష్టి:- యనావశ్యకమనియు నా సర్గములు ప్రక్షిప్తములనియు వ్రాయుట యవిచారమూలకము.

అశ్వమేధము చేసినంతనే సంతానము కలుగఁగల దని తలఁచి సనత్కుమారు వచనంబుల స్మరించి సుమంత్రుఁడు రాజునకుఁ జెప్పఁగా దానికై శాంతతోడ ఋశ్య శృంగుని రప్పించి కొంతకాలముంచుకొని తగిన కాలమునఁ దాను దలఁచి యుండునట్లు పుత్రకామేష్టికిఁ బూర్వాంగముగా నశ్వమేధయాగము చేయ నారంభించుచున్నాఁడని కవి చెప్పుచున్నాఁడు.

అంతన్=ఋశ్యశృంగుఁడు వచ్చిన పిదప, లతాంత = చిగుళ్ళచేత, కాంతము= మనోహరమైనది, వనాంతర = అడవినడుమ, ఫుల్ల = పూచిన, లతాంత = పుష్పముల యొక్క, వాసనా = సుగంధముచేత, ఆక్రాంత = క్రమ్ముకొనఁబడిన, దిశాంతము = దిక్కుల కొనలుగలది, ఉద్భట = అధికమైన, నిరంతర = ఎడఁ తెగని, దట్టమైన, కంతు = మన్మథుని యొక్క గుణ = అస్త్రశా డగు తుమ్మె దల యొక్క = ఆరవాళి = శబ్దసమూహము యొక్క, ఉపక్రాంతము = ఆరంభము కలది. పుష్పములు మన్మథునికి ధనస్సుగాను, బాణముగాను. చిగురు బాకుగను, మత్స్యముగాని మకరముగాని ధ్వజముగాను చెఱకు విల్లుగాను చెప్పుట కవి సమయము. ఈ వర్ణనము వసంతారంభమును సూచించుచున్నది. పాంథ = భార్యలను విడనాడి దేశసంచారము చేయు వియోగి బాటసారుల యొక్క, సాధ్వస = భయముచేత, దురంతము = చెడ్డదియు, బాటసారులు భార్యా వియోగమునకుఁ దాళఁ జాలక ప్రాణాపాయము వలన భయపడు చుందురు. కావున వసంతము వారి పాలిటికిఁ గీడైనది యని భావము. పల్లవ = చిగుళ్ళ యొక్కయు, పుష్ప = పూవుల యొక్కయు, భార = బరువుకల

శాఖాంతము=కొమ్మలకొనలుగలదియు, హృత్ = (ఎడఁబాయని దంపతులయొక్క) మనస్సు అనెడి, సరోరుహా = కమలమునకు,నిశాంతము = సూర్యోదయ కాలము వంటిదియు నగు, వసంతము = వసంతకాలము, తోఁచెన్, రెండుమూఁడుపాదము లందుఁ బ్రాదియతి. అలంకారము అంత్యప్రాసము, లతాంతమనఁగా జిగు రనుటకు "అడుగుపెట్టదు నవ్యహారిచందనలతాంత। నరణిప్పైఁగాని యీ యరుణచరణ-"వసు. ఇచ్చటఁ బుష్ప మను నర్థ మరుణచరణ యను పదసారస్యమును జెలుపును. ఏలన విశేషవిశిష్టముగాని పుష్పము తెలుపనియే కవిసమయము. 'సామాన్యగ్రహణే వారి ముచాంకృష్ణత్వమేవహి।రక్తత్వమేవ రత్నానాం పుష్పాణాం శౌక్ల్యమేవచ'-కావ్య కల్పలత. శ్లో. నవపలాశపలాశవనం పురస్స్ఫుటపరాగ పరాగిత పంకజమ్। మృదు లతాంత లతాంత మలోకయత్ ....। మాఘ ౬ సర్గము.

తాత్పర్యము

ఇట్లు ఋశ్యశృంగుఁడు వచ్చి యయోధ్యచేరిన పిమ్మట చిగుళ్ళచే మనోహరమై వనములలో వికసించిన పూలవాసనలచేనాక్రమింపఁబడిన దిశల కొనలుగలదై విశేష ముగ మన్మథుని యుల్లిత్రాడులనుతుమ్మెదల ఝుంకారములచేనుపక్రమింపఁ బడినదయి పరస్పర మెడఁబాసినభార్యాభర్తలకుభయోత్పాదకమైనదియు, చిగురులయుపూలయు బరువుగల కొమ్మలకొనలు గలదియునై దంపతులహృదయకమలములకు సూర్యోదయ మైనదియు నగు వసంతము ప్రాప్తించెను.

చం. పరమమనోహరం బగుచు•వాలిన యమ్మధుమాసపూర్ణిమన్
వరము మలిమ్లుచాదికవి•వర్జిత మైనదినంబునన్ ధరా
వరుఁడు దలంచి సాంగ్రహిణి•వర్తిలఁ జేయఁగ ఋశ్యశృంగునిన్
సవపతి వేఁడె: బూనఁ గుల•సంతతికై నిజయాజకత్వమున్. ౩౬౭

వరము = దినవారాదిశుద్ధి యను సమస్తగుణములచేత శ్రేష్ఠమైనదియు, మలి మ్లుచ+ఆదిక = మలమాసము మున్నగు దోషములచేత వివర్జితము, అయినదినంబు నన్=విడువఁబడిన దినమగు. ఈదినమున నాదోషము లేదనిభావము. సాంగ్రహణిన్= అశ్వమేధారంభమునఁ జేయు నొకానొక యజ్ఞమునకు సాంగ్రహిణి యనిపేరు, వర్తిలఁజేయఁగన్ = నడిపింపఁగ, "చైత్ర్యాంపౌర్ణమాస్యాం ప్రాతరశ్వమేధేన యక్ష్య ఇతి సంకల్ప్య సాంగ్రహిణ్యేష్ట్యాయజత" యను స్మృతివాక్యమిందుఁ బ్రమాణము. ఈ సాంగ్రహిణికై ఋత్విక్కుల వరించుట ప్రాప్తమైనది కావున మొదటదశరథుఁడు ఋశ్యశృంగుని బ్రహ్మగా వరించుచున్నాఁడు. కులసంత తికై = వంశ మవిచ్ఛిన్నముగ నుండుటకై, నిజయాజకత్వమున్ = తనకు

యజ్ఞము చేయింప బ్రహ్మపదవిని, వాలిన = అతిశయించిన, మధుమాసపూర్ణిమన్ = చైత్రమాసముయొక్క పున్నమనాఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

మిక్కిలి మనోహరమై యతిశయించిన చైత్రశుద్ధమునఁబున్నమనాఁడుదినవారాది దోషములులేని దినంబున (తనకు సంతానము గలుగుటకై) నశ్వమేధారంభమునఁ జేయవలసిన సాంగ్రహణి యనుకర్మమును జేయుటకై ఋత్విజుఁడుగానుండి కార్యము నిర్వహింప దశరథుఁడు ఋశ్యశృంగునిఁ బ్రార్థించెను.

ఉ॥ ఆఋషిచంద్రుఁ డవ్విధిని• యౌత మటంచును బల్కి వేగ సం
భారములం గడింపు, మఖ• వాజిని వీడు, మఁటంచుఁ జెప్పినన్
తన్నరనాథుండు మంత్రినిఁ సు•మంత్రునిఁ గన్గొని ఋత్విగాదులన్
ధీరుల బ్రహ్మవాదులను• జేరఁగ నేగను పోయి ర మ్మనన్. ౩-౪

ఔతన్ + అఁటంచున్ = ఔతమఁటంచు. ఎడ-తె-ల ద్రుతంబున కచ్చుపరం బగునపుడు మకారంబగు, సు. వ్యా-క్రియ. సూ. ౩౩. సంభారములన్ = సామగ్రులను, గడింపు = సంపాదింపుము. మఖ = యజ్ఞముయొక్క, వాజిని = గుఱ్ఱమును, 'అపదాతీ నృత్విజస్సమావహంత్యా సుబ్రహ్మణ్యాయా' యనుశ్రుతి విధించినట్లు అధ్వర్యుఁడు మున్నగు ఋత్విక్కుల వరించుచున్నాఁడు, ఆ సుబ్రహ్మణ్యాయా= సుబ్రహ్మణ్యుఁ డను ఋత్విక్కును వరించుదనుక, ఋత్విజః=ఆయా ఋత్విక్కులను, అపదాతీన్ = పదాతులు కాకుండునట్లు, కాలినడక లేక వాహనములపై నెక్కించుకొని, ఆవహంతి=పిలుచుకొని వచ్చుచున్నారు, అని యీశ్రుతి కర్థము. మీఁదఁ జెప్పఁబోవురీతిని వారలను వరింపవలసినది. చైత్రపౌర్ణమాసినాఁడు రాజపురుషులు తాము అధ్వర్యు బ్రహ్మ హోత అగ్నీధ్రు లను ఋత్విక్కులను సోమప్రవాకమున వరించినవారింటికిఁ బోయి యేనుఁగు గుఱ్ఱము మున్నగు వాహనములపై నెక్కించుకొని రావలయును. చైత్రబహుళామావాస్యనాఁడు పూర్వము వరించిన యధ్వర్యుఁడు మున్నగువారినే సంజ్ఞాన మను యాగము కొఱకు మరల వరింపవలయును. వైశాఖపూర్ణిమనాఁడు ప్రాజాపత్యర్షభ పశు నిమిత్తము సోమప్రవాకము వరించిన మైత్రావరుణ ప్రతిప్రస్థాత లను నిద్దఱు ఋత్విక్కులను వాహనములపై నెక్కించుకొని రాజపురుషులు వా రింటినుండి పిలుచుకొని రావలయును, జ్యేష్ఠబహుళామావాస్యయందు సోమప్రవాకమున వరించిన యుద్గాతను ముందుచెప్పినట్లు పిలుచుకొని రావలయును. మఱుసంవత్సరమునఁ జైత్రపూర్ణిమనాఁడు వైధాతవీయ మను కార్యముకొఱకు ప్రస్తోతను పూర్వమువలెఁ బిలుచుకొనిరావలయును. దీక్షారంభమైన మూఁడవ దినము మొద లొక్కొక్కదినమున నొక్కొక్కనిప్రకారము ఎనిమిది దినముల

యందు (౧) బ్రాహ్మణాచ్ఛంసి (౨) అచ్ఛావాకుఁడు (౩) నేష్ట (౪) ప్రతిహర్త (౫) గ్రావస్తుతుఁడు (౬) పోత (౭) ఉన్నేత (౮) సుబ్రహ్మణ్యుఁడు. అను నెనమండ్రు ఋత్విక్కులను బిలిపింపవలయును. ఇట్టి ఋత్విగ్వరణము నిట సంగ్రహముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు. ధీరులను = కార్యము నెఱవేర్పుటయందుఁ జాంచల్యమువలనఁ గలిగిన ధైర్యముగలవారిని, బ్రహ్మవాదులను = సదా వేదమునే పఠించువారిని,

తా త్ప ర్య ము.

ఆ ఋషీశ్వరుఁ డట్టులే కాని మ్మని యంగీకరించి "యాగక్రతువునకుఁ గావలసిన వస్తువులను సంపాదింపవలసినది; యజ్ఞాశ్వమును వదలవలసినది; యని చెప్పఁగా దశరథుఁడు సుమంత్రునిఁ బిలిచి ఋత్విజులను బండితులైన బ్రహ్మవాదులను బిలిచికొని రమ్మని పంపెను.

తే॥ వామదేవసుయజ్ఞ జా•బాలికాశ్య, పులఁ బురోధ వసిష్ఠునిఁ • బురుడు లేని
యితరభూమీసురేంద్రుల•నెల్లఁదోడి, తెచ్చెనుసుమంత్రుఁడపుడుహా•ర్షోచ్ఛ
యమున ౩౬౯

పురుడులేని = సాటిలేని. భూమీసురేంద్రులన్ = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులను, హర్ష + ఉచ్ఛ్రయమున = సంతోషాతిశయముచేత.

తా త్ప ర్య ము.

సుమంత్రుఁ డట్టులే పోయి వాసుదేవుని - సుయజ్ఞుని - జాబాలిని - కాశ్యపుని - వసిష్ఠుని - బ్రహ్మవిద్యయం దసమానులైన యితర బ్రాహ్మణోత్తములను బిలిచికొనివచ్చెను.

౩౭౦ మొదలు ౩౭౯ వఱకుఁగల పద్యములు ప్రాయికముగ ౩౫౭ మొదలు ౩౬౦ వఱకు నుండు పద్యములే.

పూర్వమాలోచన - ఇప్పుడు కార్యభాగమున ఋత్విగాదివరణము - ముందొక విధము వెనుక నొకవిధము గాకుండుటకై యామాటలే చెప్పఁబడును. కావునఁ బునరుక్తి దోషములేదు.

ఉ॥ ఈగతి నేఁగుదెంచిన ము•నీశ్వరులన్ బహుమానపూజనో
ద్యోగముచేతఁ దన్పుచు ర•ఘూద్వహుఁ డిట్లను భక్తినో తపో
యోగశిష్టులార! భృశ•యోగ్యులు మీకృప కల్గి యుండియున్
నాగడుసంగ్రహంబు లిటు•న న్ననపత్యునిఁ జేసెఁ గ్రూరతన్. ౩౭౦

కం॥ సంతానము ప్రాప్తింపమిఁ, జింతాంభోనిధినిమగ్న • చిత్తుఁడ నై యే
కాంతము వసరెద నిఁక నా,సంతాపముఁ బాపరయ్య•సంయములారా! ౩౭౧

కం॥ సుతలబ్ధికి హయమేధ, క్రతువును జలుపంగను గోర్కి•గలిగెను నాకీ
యతులితమునిసుతుమహిమను, మతిఁ గలవాంఛితము లెల్ల•మానక తీరున్. ౩౭౨

చం॥ అన విని మేలు మే లదియ•యౌనని బ్రాహ్మణు లెల్ల సమ్మదం
బునఁ బొదల న్వసిష్ఠముఖ•ముఖ్యులు కొంతఘవుండు భూపతిన్
గనుఁగొని లెస్స నీతలఁపు•గల్గు నవశ్య మభీప్సితార్థముల్
పనికిని బూనుమీ, వలయు•వస్తువులన్ సమకూర్పుమీ వెసన్. ౩౭౩
కం॥ విడువుము ఘోటకమును తో,విడువుము సందేహ మెదను•శ్రేష్ఠ్యులకెల్లన్
నొడువుము సామగ్రులకై, కొడుకులు కలిగెదరు నీకుఁ•గువలయనాథా! ౩౭౪
కం॥ తనయుల నొందఁగ వలె నను, ఘనధార్మిక బుద్ధి నీకుఁ•గలిగెను గావన్
దనయుల నలువురఁ గాంచెద, ననఘుల సంకల్ప మేల•వ్యర్థ మగు ననన్. ౩౭౫
కం॥ అనుడుల వినుచుఁ గన్నుల, నానందాశ్రువులు రాల•నధిపతి హర్షా
ధీనతఁ దనయుల నప్పుడ, మానుగఁ గనినట్లు పొంగి•మంత్రుల కనియెన్. ౩౭౬
చం॥ వలసినసర్వవస్తువు ల•వారిగఁ జేర్చి, గురూక్తి గుజ్జమున్
బలియుర సత్పురోహితునిఁ•బ్రాపుగఁ గూరిచి వీడి, యజ్ఞశా
లల పరయాత్తి రక్షితిత•లంబునఁ గట్టి, యథావిధిం గ్రమం
బుననడ శాంతి కార్యము స•మాచరణం బొనరింపుఁ డెంతయున్. ౩౭౭

వలసిన సర్వవస్తువులన్ = అశ్వమును విడుచుటకు వలసిన సాధనముల నన్నిఁటిని, "ద్వాదశా రత్ని రశనా భవతి" యని శాస్త్రోక్తమైన పండ్రెండు అరత్నులు కొలఁతిగల్ల ముంజదర్భతోఁ జేయఁబడినత్రాడు, "చతుష్టయ్య ఆపోభవంతి" అని శాస్త్రోక్తమైన "అతిపతి వర్ష్యములు కూప్యములు, స్థావరములు, వహంతులు అను నాలుగువిధములైన తీర్థములు మున్నగునవి. ఆ యుపకరణములు. అరత్ని=పిడికిలి తక్కువమూర, బలియురు=బలిష్ఠు లగు రాజపుత్రులు మున్నగువారు, 'చతుశ్శతా రంక్షంతి'యని యిందుఁ బ్రమాణము. పురోహితులు = నలువురు ఋత్విక్కులు, శ్రుతి యందు- 'చత్వారి స్సముషంతి'యని ప్రారంభముచేసి 'శతేన రాజపుత్రైస్సహా ధ్వర్యుః శతేనా రాజభిరుగ్రైస్సహా బ్రహ్మశతేన సూతగ్రామణీభి స్సహోతా, శతేన క్షత్త సంగృహీతృభి స్సహోద్గాతా' యని రక్షకుల సంఖ్య చెప్పఁబడినది. దీనినే భట్టభాస్కరుఁడును సంగ్రహముగ శ్లోకమున వ్రాసియున్నాఁడు. "సన్నాహవంతః క్షితిపాలపుత్రా స్సన్నద్ధసూతా శత మస్య తల్పాః, గోపాయితారశ్శతమేవ నుగ్రా సన్నాహవస్త్రావృతసూను యుక్తాః, నైకాశ్శతం ప్రాంతచరాః పథిస్యు ర్వ్యాహధినీ స్త్రైశ్శత మేవ శూద్రా' యని వారి శ్లోకములు. పుణ్యానామ దేవయజన

మధ్యవస్యతియని శాస్త్రముచెప్పినట్లు యాగమునకుఁ దగినపుణ్యస్థలము నిశ్చయించుచున్నాఁడు. సరయు+ఉత్తరతీరతలంబు=సరయూనది యుత్తరపుగట్టు. జనసమ్మర్దము లేని యేకాంతప్రదేశము కాబట్టి యక్కడ యజ్ఞశాలలఁగట్టుఁ డనుచున్నాఁడు.యథావిధి=శాస్త్రమును మీఱక, కల్పసూత్రమునఁ జెప్పిన క్రియాక్రమమున.

కం॥ అపరాధంబులు పొసఁగిన, విపులవ్యసనములు దప్పు*వెనుకొన వేఁచన్
నృపవరు లెల్లరు దీని, న్నిపుణులుపో చలుప ధారిణీస్థలి నెందున్. ౩౭౮

కం॥ నెమకుచునుందురు యజ్ఞ, క్రమకోవిదులైన బ్రహ్మ*రాక్షసు లెట ఛి
ద్రము లొదవనె యని; క్రతువి, ఘ్నముపం దర్తక్కర్త యపుడ*కనునాశంబున్. ౩౭౯

కం॥ వేలిమి యెటు విఘ్నంబుల, పాలం బడకుండు నట్టి*భంగిని మీరల్
చాలసమర్థులు దీర్పఁగ, హాళిమెయి న్నిర్వహింప*రయ్యా శ్రద్ధన్. ౩౮౦

చం॥ పతి యిటు లాడఁ బ్రెగ్గడలు*వల్లె యటంచు ఛవాద్యశుల్మహో
మతు లిలఁ బూనుకార్యముల*మా యొడఁగూడునె? పత్యసత్ఫలా
న్వితనుతకార్యలోలురరు*విఘ్నములుం బొడచూపు నెట్లుగున్ ?
హితగతి నప్రమాదమతి*నెంతయుఁ దీర్తుము సర్వకార్యముల్. ౩౮౧

కం॥ అని యాడుచు భూవరునిం, గొనియాడుచు నున్నవిప్ర*కోటులు నృపు దీ
వనలం దనుపుచు ననుమతి, గొనుచుం బనివిరిముదము*గుబ్బతిలంగన్. ౩౮౨

## ౩౭౮-౩౮౨ వఱకు తాత్పర్యము

ఇట్లు వచ్చిన యాబ్రాహ్మణుల నెల్లరను జూచి దశరథుఁడు వారిని సబహుమానముగా సత్కరించి భక్తితో నిట్లనియె ఓతపస్సంపన్నులారా! మీరందఱుతపోమహిమయా గలవారు. మీయట్టిమహామహులకృప గలిగియుండియు నాపాలి దుష్టగ్రహములు నాకు సంతానము లేకుండఁ జేసెను. సంతానము లేకుండుటచేఁ బుత్రులు లేని వారికిఁ బుట్టగతులు లే వను మాట స్మరించి నాగతి యేమికానున్నదో కదా యని మిక్కిలి సంతపించుచున్నాను; నాపరితాపముఁ దీర్పవలసిన భారముమీయందున్నది. ఈ సంతానము గలుగుటకై నేనశ్వమేధయాగము చేయ సంకల్పించితిని. అసమానుఁడైన మునికుమారుని ఋశ్యశృంగుని మహిమచేనామదిలోఁగల కోర్కెలన్నియు నెఱవేఱఁగలవు.

అనిన వారందఱు నదియే మేలయినపని యట్లు చేయు మని సంతోషముతోఁ జెప్పఁగా నందు ముఖ్యులయిన వసిష్ఠ ఋశ్యశృంగులును రాజును గనుఁ

కాని-నీయాలోచన లెస్సయైనది. నీవు తలపెట్టిన ఫల మవశ్యము ఫలించును. కావున నీకిఁక గార్యభాగమునకై పూనుము. కావలసిన వస్తువులన్నియుఁ దెప్పింపుము. యాజ్ఞాశ్వమును సంచారమునకై వదలుము. నీసేవకులనందఱి నాయాకార్యములందు నియమింపుము. నీ కవశ్యము కొడుకులు గలిగెదరు. సందేహము వలదు, ధర్మబుద్ధిచే నీవు కొడుకులు గావలయు నని కోరితివి. కావున నీకు నలుగురుకొడుకులు గలిగెదరు. నిష్కల్మషచిత్తులసంకల్ప మేల వ్యర్థమగును!

అని వారు చెప్పఁగా రాజు కన్నులనుండి యానందబాష్పములు రాలఁ దన కప్పుడే కుమారులు గలిగినట్లు సంతోషించి మంత్రులతో నిట్లనియె — మంత్రులారా! కావలసినవస్తువులన్నియు సమకూర్పుఁడు. గురువులు చెప్పినట్లు యజ్ఞాశ్వమును వదలుఁడు. దానికి రక్షణార్థము పురోహితు నొకనిఁ బంపుఁడు. సరయువునకు నుత్తరతీరమున యజ్ఞశాలల నిర్మింపుఁడు. శాంతికార్యములన్నియుఁ జక్కఁగఁ జేయింపుఁడు. ఈ యజ్ఞము సులభసాధ్యము కాదు. కావుననే కదా రాజులందఱు దీనినిఁ జేయ సాహసింపరు. ఏలన, నేమాత్ర మపరాధము సంభవించినను గష్టములు తప్పవు. యజ్ఞక్రమమును దెలిసిన బ్రహ్మరాక్షసులు మంత్రలోపమో తంత్రలోపమో క్రియాలోపమో యేదేని లోపము గలుగునా యని కాచి వేచియుందురు. లోపము కలిగెనా వారు విఘ్నముచేయుదురు. విఘ్నము కలిగెనా కర్త వెంటనే నశించును.

కావున మిక్కిలి యపాయముతోఁ గూడినది కావుననే మీరందఱు నేలోపము రాకుండునట్లు కనిపెట్టి పనిచేయవలయును. మీ రిట్టికార్యములందు మిగుల సమర్థులు. కావున శ్రద్ధతోఁ బనిచేయఁగోరెదను - అనిరాజు చెప్పఁగా మంత్రు లట్లే కాని మ్మని యంగీకరించి మఱియు నిట్లనిరి.

రాజా! ఇది చక్కఁగా జరుగునా యను విచారము మీ కేల? మీవంటి మహాత్ములు పూనినకార్య మెన్నఁడైన విఘ్నహతమగునా? మీరు సత్యాత్ములు. సత్ఫలము కోరియే కార్యములు చేయువారు. ఇట్టివా రట్టికార్యములు చేయఁబూనినపుడు విఘ్నము లేల సంభవించును? మేము చేయవలసిన కార్యములన్నియు ప్రమాదపడక హితబుద్ధితోఁ జేసెదము-అని చెప్పి రాజును బొగడుచుండ బ్రాహ్మణులును సెలవుతీసికొని వెడలిపోయిరి.

విప్రకోటులు పనివినిరి. ఇచ్చట కర్తృపద మమహద్వాచకము. క్రియాపదము మహద్వాచకము. 'మహత్సమూహార్థకశబ్దం బమహత్కర్తృకం బయ్యెఁ దద్విశేషణ క్రియలు మహత్కర్తృయోగ్యంబులు విభాష నగు.' "పడసనుతుడు నిన్నుఁ గన్నఁ బ్రమథగణంబుల్" ఇత్యాది. ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద ౧౭ సూ.

వ్యాఖ్యానమునకు ౩౧౦ వ పద్యమునకు వ్యాఖ్యానము చూచునది.

—• ౧౩ సర్గము. వసిష్ఠుఁడు యజ్ఞసంభారముల సిద్ధము చేయించుట •—

చం॥ సమముగ నొక్కయేఁ డరుగఁ •జారువసంతము రాఁగఁ బ్రమ్మొఱ
స్సమమున నశ్వమేధము నొ•నర్ప సుతా ప్తికి నై ధరాధవుం
డమలు వసిష్ఠుఁ జేరి విధి•నర్చన సేసి యథోక్తి నే నప
క్రమ మొనరింతు విఘ్నహతిఁ • గానిక యుండఁగఁ జేయుఁ డీకృతిన్. ౩౭౩

ప్రథమసంవత్సరమున చైత్రపూర్ణిమనాఁడు సాంగ్రహణేష్టిని జరిగించి మఱుసటి దినమున 'చత్వార స్సముషంతి' యను శాస్త్రోక్తరీతిగా బ్రహ్మౌదనము, మేధ్యాశ్వ బంధనము, స్నాపనము, ప్రోక్షణము, అశ్వవిమోచనము మొదలగు కార్యముల నెఱవేర్చి, యది మొదలు ప్రతిదినము 'సావిత్ర మష్టాకపాలం ప్రాతర్ని ర్వపతి' యని శ్రుత్యుక్తక్రమముగ సావిత్రాది కర్మములు చేయుచుండవలయును. అట్లు మొదటి సంవత్సరము గడచినపిదప రెండవసంవత్సరము ప్రారంభమున దేవయజ నము యాగస్థానమునకు బయలుదేఱవలయును. అది యిఁక మీఁదటి సందర్భమునఁ జెప్పఁబడుచున్నది.

సమముగన్ = పూర్ణముగ, ఒక్కయేఁడరుగన్ = ఒక్క సంవత్సరము జరు గఁగా, నాయేఁటి కడపటియమావాస్య రాఁగా; చారువసంతము = మనోహర మైన వసంతఋతువు అందుఁ జైత్రమాసమే మన కిటఁ బ్రధానము. సుత + ఆప్తికిన్ = పుత్రులు గలుగుటకు, శమమున = శాంతితో, అశ్వమేధము నొనర్పన్ - దేవయజనము నకుఁ బోవును అని యధ్యాహారము. ఉఖా సంభరణము, త్రైధాతవీయము, దీక్షణీయము మున్నగు కార్యములు చేయవలసి యున్నవి కదా.* కావున నీ దినముననే యజ్ఞస్థలమునకుఁ బోవలయును. ఇదియే భట్ట భాస్కరులును జెప్పియున్నారు. 'సంవత్సరస్యాస్యతు యోంతి మామావాస్యా విధేయా మహాదీక్షణీయాం। త్రైధాతవీయగం ప్రవదంతి సప్త దినాని దీక్షా హంతయు స్తథాష్టౌ" యని వారివాక్యము. ఇట్లు దేవయజనగమనము సంక్షేపముగఁ జెప్పెను. ఇఁక నీ సందర్భమంతయు దీనినే విస్తరించి చెప్పును. బ్రహ్మౌదన మను క్రియారంభము మొదలు అశ్వమేధసమాప్తివఱకు వలసిన వస్తువుల సంపా దింపనుగాని యే కార్యమునకుఁ గాని స్వాతంత్ర్యము లేదు. కావున నీవడుమ గావలసిన వస్తువుల సంపాదించుటకై యధ్వర్యునే ప్రేరింపవలయును. కావున నధ్వర్యువగు వసిష్ఠుని నా కార్యములకై మొదటనే ప్రార్థించుచున్నాఁడు. ఇట్లు భట్టభాస్కరులు చెప్పియున్నారు. 'రశనాం జనతః పశ్చా దధ్వర్యుః పరిగీయతే, రాజ్యాయ స చ రాజాస్య ద్వావత్సం తిష్ఠతే క్రతు' వని వారి వాక్యము రశనాంజనతః-రశనా=ద్వాదశా రత్నిరశనా భవతి మౌంజీభవతి యని శాస్త్ర మునఁ జెప్పిన యశ్వమేధము గుఱ్ఱమును గట్టుత్రాటియొక్క, అంజనతః=యదాజ్య

ముచ్ఛిష్యతే తస్మిన్‌రశనా న్యనక్తి యని శాస్త్రము విధించినట్లు బ్రహ్మౌదన క్రియయందు మిగిలిన నేతితోఁ దడుపుటకు, పశ్చాత్ = వెనుక నని యర్థము. వసిష్ఠునిన్ = ఇచ్చట యంత్యవకారముచేత నరుంధతియు సూచితము. సవిధిన్ = శాస్త్రవిధితోఁ గూడునట్లు, యథోక్తిన్ = శాస్త్రమునఁ జెప్పినదానిని మీఱక. ఉపక్రమము = యజ్ఞారంభము ఈకృతిన్ = ఈయజ్ఞకార్యమును. ద్రవ్యము = దేవత, కర్మము మున్నగువానిని విఘ్నహతిన్ = అడ్డుపడుటవలన, గలిగెడు చేటును.

## తాత్పర్యము.

అశ్వమును విడిచినపిమ్మట నొక్కసంవత్సరము పూర్ణముగాఁ గడవఁగా మఱల వసంతఋతువు చైత్రమాసము రాఁగా దశరథుఁడు వసిష్ఠునిఁ జేరి యశ్వము సంచారము చేసి వచ్చినది. ఇఁక యాగము ప్రారంభింపవలసియున్నది. మీరు చెప్పినప్రకారము నేను ప్రారంభించెదను. విఘ్నములు రాకుండ మీరు కాపాడుఁడు.

కం॥ గురుఁడవు నిస్తులమైత్రీ, భరుఁడ వవిచ్ఛిన్న సఖ్య•పరుఁడవు క్షేమం
కరుఁడవు కూరిమి మీరలె;భరియింపనువలయు యజ్ఞ•భారం బెల్లన్. ౩౫౮

నిస్తుల = సాటిలేని, మైత్రీ = స్నేహముచేత, భరుఁడవు = నిండినవాఁడవు, అవిచ్ఛిన్న = నడుమనడుమఁ జెడక యొక్కటే ధారగా వచ్చునట్టి, సఖ్య= స్నేహమే, పరుఁడవు = ప్రధానముగాఁ గలవాఁడవు, క్షేమంకరుఁడవు = క్షేమము కలుగఁ జేసెడివాఁడవు. కావున, కూరిమిన్ = ప్రేమతో, భరియింపను వలయున్ - ఇచ్చటి సువర్ణముచేత ఆర్త్విజ్యమును గూడ భరింపవలయు ననుట సూచితమగును.

## తాత్పర్యము.

మహాత్మా! నీవు మాకు గురుఁడవు. అంతియకాక యసమానమైన స్నేహ భావమును మాయందుఁ గలవాఁడవు. వంశపరంపరగా నెడఁదెగక వచ్చిన సఖ్యము ప్రధానముగాఁ గలవాఁడవు. మాకు క్షేమమునే కలిగించువాఁడవు, కాఁబట్టి కేవల పౌరోహిత్యమే కాక ఋత్విజుని భారము తదితరభారము లన్ని మీరే వహించి కార్య మెట్లు సఫలమగునో యట్లు నిర్వహింపవలయును.

చం॥ అనవుడు నవ్వసిష్ఠముని•యట్ల నిఁక సర్వము నిర్వహింతు నే
నని సవనంబుఁ దీర్పఁగ ని•యామ్యులునై వద్విజాతివృద్ధులన్
సవియమధర్మ్యులన్ స్థపతి•సంఘములన్ వరశిల్పవిజ్ఞులన్
ఖనకులఁ గర్మకారులను•నర్తకవర్ధకి చిత్రకారులన్. ౩౫౯

సవనమును = యజ్ఞమును, నియామ్యులు నైన = ఇదివఱకే నియమింపఁబడిన వారిని, సనియమ = ఏర్పాటుతోఁగూడిన, ధర్ములన్ = ధర్మకార్యముగల వారిని, స్థపతి = ఆయావస్తువులఁ దెచ్చుటకుఁ బ్రధానులుగా నియమింపఁబడినవారియొక్క సంఘములన్ = సమూహములను, వర = శ్రేష్ఠులగు, శిల్పవిజ్ఞులన్ = ఇటికలు చేయువారు మొదలగువారిని, ఖనకులన్=తటాకాదులఁ ద్రవ్వువారిని,కర్మకారులన్= పనివాండ్రను, నర్తక = నాట్యమాడువారిని, శిల్పక = చిత్తరువుల వ్రాయువారిని. లేఖకారులన్ = లెక్కలు వ్రాయువారిని, దీనివలన నపుడు లెక్కలు వ్రాయుటయుఁ గల దని యేర్పడుచున్నది. అప్పటికి వ్రాఁతయే లే దనువారివాదము ఖండితము. కూర్చి చెప్పెను అని యధ్యాహారము.

తాత్పర్యము.

అని యిట్లు రాజు ప్రార్థింపఁగా సరి కానిమ్ము సర్వము నేనే నిర్వహించెదను అని యజ్ఞ కార్యముల నిర్వహించుటకై, యేర్పఱుపఁబడిన వృద్ధ బ్రాహ్మణులను నియమ వంతులైన ధర్మాత్ములను స్థపతిసంఘములను శిల్పవిద్యాప్రవీణులను గుంటలు త్రవ్వు వారిని ఇతర కార్యములు చేయు పనివాండ్రను వడ్రంగులను చిత్రకారులను పిలిపించి వారివారికిఁ జెప్పవలసినపనులు వారికి వారికి వసిష్ఠుఁడు చెప్పెను.

చం॥ గొనకొని వేనవేలుగను • గూర్పుఁడు లెండిటు, కిప్పు డిట్టికల్
ఘనవిపులంబు లైన యుప • కారిక లుత్తమ విప్రవాటికల్
గనఁగ సునిష్ఠితంబులు ఫ • లప్రచయాదిక భక్ష్యపానభో
జననిలయంబులు న్వలయుఁ • జక్కఁగ నిర్మితిసేయ నియ్యెడన్. ౩౮౬

గొనకొని=ప్రయత్నించి, ఘనవిపులంబులు = దృఢమైనవియు విశాలమైనవియు. ఇందు నెత్తుకూడ వివక్షితము. ఉపకారికలు = రాజగృహములు, వాటికల్ =గృహములు, సునిష్ఠితంబులు = గాలికి, వానకు శిథిలముగానివి, ప్రచయ=సమూహము, భక్ష్య=తినుబండములు, నిలయంబులు=గృహములు నిర్మితి సేయుఁడు=కట్టుఁడు.

తాత్పర్యము.

వేలకొలఁది నిటుకలు కావలయును. వాని నిప్పు డిచ్చుటకిఁ దేవలయును. విశాలములై యెత్తైన రాజగృహములు ఉత్తమబ్రాహ్మణులకు ఋత్విక్కులు మొదలగు వారికి విడుదులు దృఢములై ఫలములు భక్ష్యభోజ్యపానీయములులోనైన వుంచుటకుఁ దగిన భవనములు చక్కఁగా నిర్మాణము కావలెను.

తే॥ విప్రవరు లుండ యోగ్యంపు • వీటిపట్లు, బహువిధంబులుభక్ష్యాన్న • పానములును
గలిగిదృఢ మయివాసయో • గ్యంబుగాఁగ, వందలకొలందిదీర్పంగ • వలయునిరాఁ. ౩౮౭

వీటిపట్లు = వాసస్థానములు, పానములు = త్రాగునట్టి నీరు మొదలగు ద్రవ పదార్థములు, వాసయోగ్యము=వసించుట కనుకూలము.

తాత్పర్యము.

ఋత్విక్కులకు సహాయులైన బ్రాహ్మణులకుఁ దగిన వసతులు నానావిధములైన భక్ష్యాన్నపానములు వినియోగించుటకు సనువై వాసయోగ్యములైన యిండ్లు నిర్మింపబడెను,

కం॥ అట్టిన పౌరులకును గడు, దిట్టము లౌవసతు లొగిని • దీర్పంగ వలయున్
నెట్టన నెవియెవి కోరిన, నట్టట్టివి నింపి యుండ • నగు నాయిండ్లన్. ౩౮౮

పౌరులకు = పట్టణజనులకు, దిట్టములు = దృఢములు, వసతులు=గృహములు' ఒగిని = క్రమముగా, అట్టట్టివి = అట్టి + అట్టి + అవి. అచ్చున కామ్రేడితంబు పరంబగునప్పుడు సంధి తఱచుగ నగు. అది అవి శబ్దంబుల యత్తునకు వృత్తిని లోపంబు బహుళంబు - సు. వ్యా. సంధి ౨౦. ఎవియెవి - తఱచుగ ననుటచే ఎవియేమ్యాదులలో చేరుటచే సంధిలేదు. నెట్టన కళ. రూ. నెట్టనము.

తాత్పర్యము

ఇవిగాక యింకఁ జూడవచ్చిన పౌరులకు దృఢములైన యిండ్లుకట్టించి యింటింటఁ గావలసిన పదార్థములన్నియు మరల మరల నడుగకయుండున ట్లొక్కసారిగ నింపియుండవలెను.

కం॥ ఆరీతి జానపదులకుఁ; జూరుతరంబుగను దీర్చి • శాస్త్రోక్తవిధిన్
సారతరాన్నాదులఁ గడు, గారవమున నిడఁగవలయుఁ • గా వశ్రద్ధల్. ౩౮౯

జానపదులకున్ = పల్లెటూళ్ళ వారికి, శాస్త్రోక్తవిధి దీర్చి యని యన్వయము ఈ పదము ముందును గృహనిర్మాణములం దని యన్వయించును.

తాత్పర్యము

మన నగరమువారికి నేర్పాటు చేసినవిమ్మటఁ బల్లెటూళ్ళనుండి వచ్చినవారికిఁ గాను శాస్త్రప్రకారము రమ్యములైన నెలవు లేర్పాటులు చేసి వారివారికిఁ గావలసిన యన్నపానాదుల సగౌరవముగా నిడుట కేర్పాటుచేయవలయును, పల్లెలవారు కదా యని యశ్రద్ధ చేయరాదు.

దీనివలన 'శ్రద్ధయా దేయ' మన్నట్లు దానము శ్రద్ధతోఁ జేయవలయునని సూచన. ఈ విషయమున భ. గీత. "అశ్రద్ధయా హుతందత్తం తపస్తప్తం కృతం చయత్ । అస దిత్యుచ్యతే పార్థ నచ తత్ప్రేత్యనో ఇహ" అర్జునా ! శ్రద్ధలేక

చేయు హోమము దానము తపస్సు మఱియితరకార్యము అసత్తనఁబడును, దాని వలన నీలోకమున మేలులేదు, పరలోకమున మేలులేదు, అని తెలుపుచున్నది. "అజ్ఞశ్చాశ్రద్దధానశ్చ సంశయాత్మా వినశ్యతి" జ్ఞానము లేనివాఁడు శ్రద్ధలేనివాఁడు సంశయముకలవాఁడు నశించును.

'శ్రద్ధామయోఽయం పురుషో, యో యచ్ఛ్రద్ధ స్సఏవ సః" పురుషుఁడు శ్రద్ధామయుఁడు ఎవనిశ్రద్ధ యెట్టిదో వాఁ డట్టివాఁడే యగును. దృఢమైన విశ్వాసమునకు శ్రద్ధయనిపేరు. శ్లో॥ అశ్రద్ధా పరమం పాపం, శ్రద్ధా పాపవిమోచనీ । జహాతి పాపం శ్రద్ధావాన్, సర్పో జీర్ణా మివ త్వచమ్. - భా. అశ్రద్ధయే (శాస్త్రమందు విశ్వాసము లేక పోవుటయే) పాపకారణము. శ్రద్ధయే పాపమును దొలఁగించును. పాము కుబుసమును విడిచినట్లు శ్రద్ధావంతుఁడు పాపమును విడుచును,

తే॥ అన్నిజాతులవారి య॰థార్హ్యభంగి, సత్కరించుచు వారలు॰సంతసించు
నటు లొనర్చుఁడు కినుకచే॰నైనఁ గామ,బలముచేతనైన నవమాన॰పఱుపవలదు. ౩౦

యథార్హ్యభంగిన్=వారికివారికిఁ దగినవిధమున,సత్కరించుచున్ = గౌరవించుచు, కినుకచే=కోపముచేత-కామముచే=వేడుకచేఁగాని. లాభము గోరిగాని;

తాత్పర్యము

అన్నిజాతులవారిని నన్నితరగతులవారిని వారికి వారికి యోగ్యమైన రీతిని సత్కారము గావించుచు వారు తృప్తిపడునట్లు చేయుఁడు. కామముచేనైనను క్రోధముచేనైనను నెట్టివారినైనను నవమానపఱుపఁగూడదు.

చం॥ వలయును యజ్ఞకార్యముల॰వ్యగ్రమనస్కుల, శిల్పకారులన్
వలసినయన్నవిత్తముల॰వారిగ నిచ్చి యథాక్రమంబుగా
నలరఁగఁ జేయ వీడక ర॰వంతయుఁ గూర్చుఁడు సర్వమున్ మఱిం
జెలిమియుఁ బ్రీతి నూని, యనఁ జెచ్చెర వారలు దీర్చియమ్మునిన్. ౩౧

వ్యగ్రమనస్కులన్ = జాగ్రత్తగల మనస్సుగలవారిని, అవారిగన్ సంపూర్ణముగ, యథాక్రమముగ=పెద్దపిన్నల వరుసగ, అలరఁగ=సంతోషపడునట్లు,వీడక=వదలక.

తాత్పర్యము

అవల యజ్ఞకార్యములందు హెచ్చరికతోఁ దిరుగుపనివాండ్రను శిల్పులలోనైన వారిని, వారికి, గావలసిన యన్నపానాదు లొసఁగి వారు కూటికి నీళ్ళకు

దేవురులాడునట్లు చేయక సత్క్రమముగా నాదరింపవలయును, అల్పకార్యమైనను గొప్ప కార్యమైనను చేయవలసినదానిని వదలక చేయుఁడు. చేయు కార్యమును మనస్సులో స్నేహము ప్రీతి కలిగి చేయుఁడు. వెట్టికిఁ జేయకుఁడు – అని వసిష్ఠుఁడు పనివాండ్రను నియమింపఁగా వారు నట్లేచేసి వసిష్ఠునితో నిట్లనిరి.

కం॥ మీరు వచించిన విధమునఁ, గారియము ల్దీర్చుటయ్యెఁ♦గడమపడక యిం
కేరీతి వచించిన నా, తీరున సర్వంబు వేగ♦దీర్తు మటన్నన్. ౩౯౨

కారియములు = పనులు, కడమపడక = కొఱఁతలేక, కార్యశబ్దభవము - కారియము.

తాత్పర్యము

అయ్యా, మునీంద్రా! మీరుచెప్పిన పనులన్నియుఁ జేసితిమి. ఏలోపము లేదు ఇంకను నేమైననుండినఁ జెప్పుడు చేసెదము.

—♦ వసిష్ఠుఁడు రాజులను బిల్వ సుమంత్రుని నియమించుట ♦—

చం॥ అతఁడు సుమంత్రుఁ జూచి విది♦తాత్మక! చయ్యనఁ బిల్వఁబంపుమీ
క్షితిఁ గల సర్వధార్మికుల♦శిష్టధరామరభూమిపార్యశూ
ద్రతతుల సర్వదేశగవ♦ర ప్రకరంబుల వేనవేలు, స
త్కృతు లొనరించి శ్రద్ధ దలఁ♦గింపక రక్తిపురస్సరంబుగన్. ౩౯౩

ఇట్లుపకరణములు సమకూర్చి యిఁక రాజులను బిలిపించుట చెప్పుచున్నాఁడు.

విదిత + ఆత్మక = ఎఱుఁగఁబడిన యందఱ మనస్సుగలవాఁడా, శిష్ట = శ్రేష్ఠులగు, ధరామర = బ్రాహ్మణులయొక్కయు, ప్రకరంబులన్ = సమూహములందు తలఁగింపక=వదలక, రక్తిపురస్సరంబుగన్ = ప్రేమ మున్నుగ, వైళమ=శీఘ్రమే.

తాత్పర్యము.

అనిన వసిష్ఠుఁడు సుమంత్రునితో నిట్లనియె. సుమంత్రా! నీకందఱ చిత్తవృత్తులు తెలియును. ఎవ రెవరి నెట్లు పిలువవలయునో యాదరింపవలయునో నీ వెఱుంగుదువు. కావున దేశమువందుఁగల ధర్మాత్ములను శిష్టులైన బ్రాహ్మణులను రాజులను వైశ్యులను శూద్రులను అన్ని దేశంబుల నుండు నానాజనములను యజ్ఞముచూడ రమ్మని త్వరగా శ్రద్ధతోఁ బిలిపింపుము.

చం॥ జనకుని సత్యవిక్రముని♦శౌర్యధనాఢ్యుని వేదశాస్త్రని
ష్ఠుని మఱిఁ బూర్వబాంధవుని♦సూరిజనాగ్రణి నీవ పిల్వుమీ

యనఘు మహాత్ము సత్కృతుల•నాదృతిఁ దన్పుచు, మున్ను మున్న నే
పతనిని శిష్టుఁడిష్టుఁడును•నై యతఁ డొప్పటచే నెఱుంగుమా. ౩౯౪

సత్యవిక్రమునిన్ = నిజమైన పరాక్రమము గలవానిని, పూర్వబాంధవునిన్ చిరకాలస్నేహితుని, సూరిజన అగ్రణి = పండితులందు గొప్పవానిని, జనకునిన్ = జనకమహారాజును, ఆదృతిన్ = ప్రేమతో, నీవు+ఎ = నీవే స్వయముగాఁ బిలువవలయును. మఱియెవ్వరిని బంపరా దని భావము, మీఁద జెప్పిన వన్నియు సుమంత్రుఁడు స్వయముగాఁ బిలువఁదగిన కారణములు. మునుమున్న = మొట్టమొదట - అందఱురాజులకంటె ముందు, పూర్వబాంధవుని ననఁగా ముందు చుట్టముకాఁబోవువాని కని యోగదృష్టిచేఁ దెలిపి వసిష్ఠుఁ డిట్లు చెప్పె నని. తి॥ వ్యా॥

తా త్ప ర్య ము

నీవు మొట్టమొదట సత్యవిక్రముఁడును, మన ప్రభువునకుఁ జిరకాలస్నేహితుఁడును శౌర్యవంతుఁడును. వేదశాస్త్రాచారములందు నిష్ఠగలవాఁడును, పండితులందు శ్రేష్ఠుఁడును నైన జనకమహారాజును నీవేపోయి స్వయముగా సగౌరవముగ సత్కారపూర్వకముగఁ బిలువవలయును ఈయన బ్రాహ్మణవిద్య క్షత్రియశౌర్యము రెండునుగల సజ్జనుఁడు. మనరాజునకు మిక్కిలి యిష్టుఁడు - కావున మొట్టమొదట నీయనపేరు చెప్పుచున్నారు. ఇది యోగ్యతనుబట్టి ప్రథమాహ్వానము.

క॥ సతతము ప్రియవాదియు నృపుహితుఁడును నగు కాశిరాజు•వృద్ధుని ధర్మిన్
స్సుతసహితు నృపతిమామను,హితగతిఁ గేకయునిఁ బిలువు•మీవే యిటకున్. ౩౯౫

సతతము = ఎల్లప్పుడు ప్రియవాదియు = ప్రియములు పలుకువాఁడును, నృపుహితుఁడును = మనరాజుమేలుకోరువాఁడును, వృద్ధుఁడును = పెద్దవాఁడును, ధర్మిన్ = ధర్మాత్మునిని, మఱియుఁ గైకేయి దేవికిఁ దండ్రియై మనరాజుమామయగు కేకయరాజును బుత్రులతోఁడ రమ్మని నీవే పిలువవలయును.

తా త్ప ర్య ము

ఎప్పుడు ప్రియములు పలుకునట్టియు మనరాజుమేలుకోరునట్టి ధర్మాత్ముని వృద్ధుని కాశిరాజును,కైకేయితండ్రియై మనరాజుమామగారగు కేకయరాజును గొడుకులతోఁడ రమ్మని నీవే పిలువుము పరులను బంపవలదు.

జనకమహారాజు యోగ్యతచే విశిష్టుఁడు ఆయనకు వెనుక స్నేహధర్మమును బట్టి ముఖ్యుఁడు కాశిరాజు. పై యిద్దఱియునరిరువారి సంబంధులు. ఈవరుసను

బట్టి చూడ బంధువులకంటె యోగ్యులను మిత్రులను ముందుగను హెచ్చుగను నాదరింపవలయునని యేర్పడుచున్నది.

తే॥ అంగవిషయాధినాథు మ॰హాయశస్వి, రోమపాదుని నృపతిశా॰ర్దూలమిత్రుఁ
దోడి తెమ్ము మహాభాగుఁ॰దోన నీవ, సత్కృతుల్ పొనరించుచు॰సాధుచరిత ! ౩౯౨

అంగవిషయాధినాథున్ = అంగదేశపు రాజును, మహాభాగున్ = మహాభాగ్యవంతుని. తోడితెమ్ము = పిలుచుకొనిరమ్ము.

తా త్ప ర్య ము

అంగదేశపురాజై మిగులకీర్తిమంతుఁడై మనరాజు స్నేహితుడైన రోమపాదుని నీవే సత్కారపూర్వకముగాఁ బిలుచుకొనిరమ్ము.

తే॥ భానుమంతునిఁ గోసల॰పార్థివేంద్రు, సర్వశాస్త్రవిశారదు॰శౌర్యధనుని
మగధనాథు వదాన్యసం॰ప్రాప్తివేది, సత్కృతు లొనర్చితోడితేరఁ॰జనుమునీవు.

వదాన్యున్ = దానశీలిని, ఈ పద్యమునకు మూలము కొన్ని రామాయణప్రతులందు లేదు, కొన్నిటఁ గలదు. సంప్రాప్తివేదిన్ = అనేకయజ్ఞములం జేసినవాఁడు. భానుమంతుఁడు కౌసల్యతండ్రి మగధరాజు సుమిత్రతండ్రి. తోడితేరన్ = తోడితెచ్చుటకు.

తా త్ప ర్య ము

కోసలరాజగు కౌసల్యతండ్రిని భానుమంతుని సర్వశాస్త్రములందుఁ బండితునిశౌర్యవంతుని మఱియు సుమిత్రాదేవితండ్రి యగు దాతయు భవిష్యజ్ఞానముఁ గలవానిని నీవే పోయి సత్కరించి పిలుచుకొని రమ్ము.

కం॥ తూరుపుభూమీశుల సౌ,వీరపతిని సింధురాజ॰బృందారకునిన్
సౌరాష్ట్రీయుల దక్షిణ, భూరమణులఁ బిల్వఁ బంపు॰పొలుపుగ నిటకున్. ౩౯౩

రాజబృందారకుని=రాజశ్రేష్ఠుని, సౌరాష్ట్రీయులన్=సురాష్ట్రదేశప్రభువులను.

తా త్ప ర్య ము

తూరుపుదేశపురాజులను, సౌవీరరాజును, సింధుదేశపురాజును, సురాష్ట్రపతులను. దక్షిణదేశపురాజులను దూతలచేఁ బిలిపింపుము. వీరినిమిత్తమై నీవుపోవలసినపనిలేదు,

కం॥ ఇంతులు సంతులు బుడుతలు, కాంతలు సహచరులు హితులు•గలవారలతో
సంతలపొంతలవారిని, నెంతే దమిఁబిల్వఁ బంపు•మీ యీ వేళన్. ౩౯౯

ఇంతులు సంతులు = చిన్నవారు పెద్దవారు. బుడుతలు = పిల్లవాండ్రు, చిన్నబిడ్డలు పెద్దబిడ్డలు నని భావము. అంతల పొంతలవారిని = దూరపుబంధువులను, ఎంతేని అధికమైన, తమిన్=సంతసమున, నాల్గవపాదమున ప్లుతయతి.

తాత్పర్యము

వీరుగాక మనరాజుగారి దూరపుబంధువులను, సమీపబంధువులను భార్యలతో మిత్రులతో తోడివారతో చేతికెదిగిన చేతికెదుగని బిడ్డలతో రమ్మని యాసక్తితో బిలువ మనుష్యులను బంపుము.

కం॥ అనవుడు వశిష్ఠునుడుల, న్వాని పంచెను నృపులఁ బిల్వ•వే తగువారిన్
జనెఁ దాన ముని వచించిన, జనపతులం బిలువ నర్హ•సంభావనలన్. ౪౦౦

అనవుడు = ఈప్రకారము వసిష్ఠుఁడు చెప్పఁగా, అర్హసంభావనలన్=తగిన గౌరవములతో.

తాత్పర్యము

ఈప్రకారము వసిష్ఠుఁడు చెప్పఁగా నాయన పలుకులు వినికొందఱను బిలుచుటకుఁ దగినవారిని బంపి కొందఱను బిలుచుటను తగిన పూజాద్రవ్యములతోఁ దానేపోయెను.

కం॥ అంతటఁ గర్మాంతికు లా,వంతయుఁ గొఱలేక దీర్చి•యన్నియుఁ దద్వృ
త్తాంతముఁ దెలిపిరి మునిజన, కాంతునకుం జక్కఁ-నయ్యెఁ•గార్యము లనుచున్. ౪౦౧

కర్మాంతికులు = కార్యములు చేయువారు, ఆవంతయు=ఆవగింజంతయైన, కొఱలేక=కొఱంతలేక, తీర్చి=చక్కఁజేసి.

తాత్పర్యము

సుమంత్రుఁ డట్లు పోయిన పిమ్మటఁ బనిచేయువారు కొఱంతలేకుండఁ బను లన్నియుఁ జక్కఁజేసి యావృత్తాంతము వసిష్ఠునకుఁ దెలిపిరి.

చం॥ కని యవి యన్నియు న్మునియు•గాటపుహర్షముతోడ నెల్లరం
గనుఁగొని వారి కిట్లనియెఁ•గార్యధురాతిశయంబు దోఁపఁగన్
బను లొనరించువేళఁ బొర•పాటున నే నెవఁడేని నెప్పుడేన్
జన దవహేల యీవి, నటు•పల్కిన దాత నిజంబు రూపఱున్. ౪౦౨

గాటము = గొప్ప, అవహేళ=అవమానపఱచుట, ఈవి = దానము, దాత = ఇచ్చువాఁడు, రూపఱున్ = నశించును, 'శ్రద్ధయాదేయం,' దాత శ్రద్ధతో దానము చేయవలయును గాని 'అశ్రద్ధయాఽదేయం' అని అవమానదృష్టిఁజూచి యియ్యరాదు.

## తాత్పర్యము

సచివేంద్రుఁడు చేసిన పనులన్నియుఁ జూచి సంతోషపడి యెల్ల వారలఁ జూచి తరువాత జరగవలసిన కార్యముల భారము నాలోచించి వారితో నిట్లనియె. అయ్యలారా! కట్టుకార్యములు చక్కఁగాఁ జేయించితిరి. కాని యిఁకఁ బెట్టుకార్యము లున్నవి. ఆపనులు చేయునప్పుడు దానవిషయంబున నవమానదృష్టిఁ జూచి యెవ్వరికి నియ్యరాదు. కొలఁదివారికైనను గొప్పవారికైనను బహుమానదృష్టిఁ జూచి సగౌరవముగ దాన మియ్యవలయును. మీరశ్రద్ధచేసిన దాతకుఁ గీడు కలుగును – ఇదిసత్యము.

—• యజ్ఞంబుఁజూడ నానాదేశములరాజు లయోధ్యకు వచ్చుట •—

కం॥ ఈరీతిఁ బలుక నావల, ధారిణిపైఁ గలుగు సకల•ధాత్రీనాథుల్
చేరి రయోధ్యాపురమును, హారాదిక బహువిధోప•హారంబులతోన్. ౪౦౩

బహువిధ+ఉపహారంబులతోన్=అనేక విధములైన కానుకలతో.

## తాత్పర్యము.

ఈరీతి నందఱను హెచ్చరించి బోధించి నియమించిన పిమ్మట నానాదేశపు రాజు లందఱు హారములు లోనైన వెలలు తెగల కానుకలు తీసికొని యయోధ్యాపురముఁ జేరిరి.

కం॥ రేయుం బవలును ధరణీ,నాయకు, లరుదేర ముదము•నం బొంగుచు మే
ధాయుత మైత్రావరుణియు,నాయాజిం గాంచి పల్కె•నయగతిఁదోఁపన్. ౪౦౪

మేధాయుత = చక్కనిబుద్ధితోఁ గూడిన, మైత్రావరుణి = వసిష్ఠుఁడు (చూడు ఉత్తరకాండము పద్యము ౧౧౦౩) మైత్రావరుణి – మైత్రావరుణుఁ డని రెండు రూపములు గలవు.

## తాత్పర్యము

రాత్రియనక పవలనక యావేళ యావేళయనక రాజులురాఁగా నందఱు సద్భావముతో వచ్చిరిగదా యని వసిష్ఠుఁడు పొంగి దశరథునితో సనయముగ నిట్లనియె.

ఉ॥ వచ్చిరి ధారుణీశులు భ♦వన్మహితాజ్ఞ వహించి, కానుకల్
దెచ్చిరి వేనవేలుగఁ ద్వ♦దీయమఖార్థము, వారి నందఱన్
గ్రచ్చఱ యుక్తరీతిని వ♦రం బగుసత్కృతి నాదరించితిన్.
మెచ్చిరి నీ నియంతృతల, న♦మేయగుణాకర ! లెమ్ము చెచ్చెరన్. ౪౦౫

అమేయ = మితిలేని, గుణాకర = గుణములకు, నిధీ; భవత్ = నీయొక్క-. మహిత+ఆజ్ఞ = పూజింపఁబడిన యుత్తరువును, వహించి=తలఁదాల్చి, క్రచ్చఱన్ = శీఘ్రముగ, నియంతృతకు=ప్రభుత్వమునకు, నీవుచేసిన యేర్పాటులకు.

### తాత్పర్యము

రాజేంద్రా ! దేశదేశ రాజులందఱు నీ గొప్పయాజ్ఞ శిరసావహించి వచ్చిరి. నీ యజ్ఞముకొఱకై వేలకొలఁదులుగఁ గానుకలు దెచ్చిరి. వారినందఱ నెవ్వరెవ్వరి నెట్లెట్లాదరింపవలయునో యట్లట్లు మర్యాదతో నాదరించితిని. నీవుచేసిన యేర్పాటు లనువారు చాలమెచ్చిరి. ఇఁక లెమ్ము.

కం॥ జన్నము నారంభింపఁగ, జన్నపునెలవులను జూడఁ♦జనుదె, మ్మటఁ దా
మున్నవి సిద్ధము వస్తువు, లన్నియు మతివిరచితముల♦యట్ల నృపాలా ! ౪౦౬

జన్నపు నెలవులు = యజ్ఞశాలలు, మతివిరచితములయట్లు = సంకల్పములోఁ జేయఁబడినట్లు, యజ్ఞశబ్దభవము జన్నము మనస్సుతో నెంతదైనసంకల్పింపవచ్చును. చేతితో నా ప్రకారము చేయుట కష్టముకదా !

### తాత్పర్యము

స్థలములు చేసినపనులు పరిశీలించుటకును యజ్ఞముప్రారంభించుటకును లేచిరమ్ము. అవి సంకల్పమువలనఁ గలిగినట్లున్నవి గాని చేతితోఁ జేసినట్లులేదు.

ఉ॥ చెప్పఁగ ఋశ్యశృంగుఁడు వ♦సిష్ఠుఁడు నిట్టులు, పుణ్యలగ్నమం
దప్పుడు రాజు దా వెడలి♦యచ్చటి కేగిన, ఋశ్యశృంగుఁ డా
దొప్పుగ మున్నుగాఁ గొని ద్వి♦జోత్తము లెల్లరు యజ్ఞకర్మమున్
దప్పక చల్పఁ బూనిరి య♦థావిధిగా సరయూత్తరావనిన్. ౪౦౭

అర్థము సుగమము.

### తాత్పర్యము

వసిష్ఠుఁడు ఋశ్యశృంగుఁడు నిట్లుచెప్పఁగా దశరథుఁడు మంచిముహూర్తమందు బయలుదేఱి యజ్ఞశాలకుఁ బోఁగా బ్రాహ్మణులందఱుఋశ్యశృంగునిముందుంచుకొని సరయూనది యుత్తరతీరమున యజ్ఞకర్మము నారంభించిరి.

—• ౧౪ సర్గము. అశ్వమేధయాగ ప్రారంభము •—

సీ॥ అశ్వంబు విడిచి హా•యన మాటయును నడి, గ్రమ్మఱఁ బిప్పల•వ్రజమునందు
బంధించి హయమేధ•పరత నై భాండక. పూర్వంబుగా ద్విజ•పుంగవులును
బ్రతిపత్తు మొదలుగాఁ•బ్రతిదినంబును మూఁడు, వైశ్వదేవంబులు•వఱలునట్లు
సప్తవాసరములు•సల్పి క్రమంబుగ, జరపి ప్రవర్గ్యోప•సదములాది

తే॥ నవలఁ బ్రాతస్సవన మాది•నైంద్రమిచ్చి, సోమవల్లినిపిధ్యుక్తి•స్తుతి యొనర్చి
యంతమాధ్యందినముఁ దృతీ•యంబుఁ దీర్చి,రోలిమ్యానాతిరిక్తత•లొందకుండ. ౪౦౭

సంవత్సరాంతమున యజ్ఞాశ్వము తిరిగివచ్చుటయు, యాగము జరుగుటయు నిఁకఁ బూర్ణముగఁ జెప్పఁబడును.

హాయనము = సంవత్సరము – కొంతతక్కువగా సంవత్సర మని గ్రహింపవల యును. దీని వివరము ముందు తెలియఁగలదు, అది=అగుణ్యము. గ్రమ్మఱన్ = మఱలరాఁగా, పిప్పలవ్రజము = (1) రావిమ్రాఁకులతోఁ బునంది – (2) రావి కఱ్ఱలతోఁ జేయఁబడిన పసులకొట్టమునందు, బంధించి = కట్టి. యజ్ఞాశ్వము మఱలి వచ్చినప్పుడు కర్తవ్య విధి నెట్టి దనఁగా మొదటిసంవత్సరమున గుఱ్ఱమును స్వేచ్ఛావిహారార్థమై విడువఁగా నదియు నట్లే విహరించుచుండ రాజపుత్రులు, ఉగ్రరాజులు, సూతగ్రామణులు. క్షత్తసంగ్రహీతలు అను వారొక్కొక్కరు నూఱేసిమందిగా నెరసి నన్నూఱుమంది దానిసంరక్షణార్థమై వెంబడి పోవల యును. వారు దానిని మఱలింపఁగూడదు. అది యట్లుతిరుగుచుఁ దుదకుఁ దానుగ గృహాభిముఖము మఱలి వచ్చును. అప్పుడు బ్రహ్మ అధ్వర్యుఁడు, హోత, ఉద్గాత అను నలువురుఋత్విక్కులు దానిని రథకారునిగృహమున బంధించి దాని నాలుగుపాదములయందు "ఇహధృతి స్వాహా" ఇత్యాదులగు మంత్రములఁ జెప్పి హోమము చేయుదురు 'రథకారగృహే తస్య వసతే స్సాయమస్యాశు - చతుర్షు పత్సుహోతవ్యా శ్చతస్రోధృతయః క్రమా'త్తని దీనికిఁ బ్రమాణము. అశ్వ విసర్జనసంవత్సరమున పదునొకండుమాసములు గడచినపిదప దాని నచ్చటి నుండి తోలికొనివచ్చి సదస్సునకుఁ దెచ్చి యందు నశ్వత్థవ్రజమున బంధింపవల యును. "ఊర్ధ్వ మేకాదశా న్మాసా దాశ్వత్థే వ్రజేఽశ్వం బధ్నీయా" త్తని యాప స్తంబసూత్రము దీనికిఁ బ్రమాణము, ఆ సంవత్సరము పండ్రెండవ మాసమున యజ్ఞములకు వలసిన సామగ్రులను సంపాదించుకొని యా సంవత్సరము కడ పటి ఫాల్గునామావాస్యనాఁడు ఋత్విక్కులతో యజ్ఞశాలను బ్రవేశించి రెండవ సంవత్సరము ప్రథమదినమగు పాడ్యమి మొదలు అశ్వమేధయజ్ఞ మారంభింప వలయును.

ద్విజపుంగవులు = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు - ఋత్విక్కులు. వైభాండక = విభండకఋషిపుత్రుఁడగు ఋశ్యశృంగుఁడు, పూర్వకంబుగా = ముందుగా, అతఁడే ఋత్విక్కులలోఁ బ్రధానుఁడగు బ్రహ్మయను ఋత్విక్కని దీనిచే సూచింపఁబడును. చైత్రశుద్ధమున పాడ్యమి మొదలు ఏడుదినములు 'త్రీణిత్రీణి వైశ్వదేవాని జుహోతి' యని శాస్త్రము చెప్పినట్లు ఇరువదియొక్క హోమములను 'పూర్ణాహుతి ముత్తమాం జుహోతి'యని శ్రుతిచెప్పిన క్రియావిశేషమును జేసిరనుచున్నాఁడు. ప్రతిపత్తు= పాడ్యమి, వైశ్వదేవము = ఒకానొకహోమము. వఱలునట్లు = ప్రకాశించునట్లు, సప్తవాసరములు=ఏడుదినములు, సర్పి = పూర్ణాహుతి యంత్యముగా జరిపి; క్రమంబుగన్ = శ్రుతి; మీమాంస, కల్పసూత్రముల క్రమముతప్పక జరిపి. 'నాసగ్గ స్థితేసోమేఽధ్వర్యుఃప్రత్యఙ్ సదోఽతీయాత్' త్తనుక్రశుత్యుక్తక్రమము తప్పక ఋత్విక్కులందఱు కార్యములు జరపిరని భావము. ఇట్లు సోమక్రయణమైన పిదప సోమలతారాజమునకు సభివర్ధకములగు కొన్ని క్రియలను జరపుచున్నాఁడు. - ఆదిన్=మొదట, ప్రవర్గ్య+ఉపసదములు = 'దేవా వై సత్ర మాసత' యిత్యాదిగా ప్రవర్గ్యబ్రాహ్మణమునఁ జెప్పియున్న ప్రవర్గ్య మను క్రియావిశేషమును క్రమముగ జరపి ప్రవర్గ్యోపసదములు అను బహువచనము' త్రిసవీవ సాహ్నా స్యోపసదో ద్వాదశాహీనస్య' యను నతిదేశశాస్త్రమునుబట్టి ప్రాప్తమగు పండ్రెండు ప్రవర్గ్యోపసదములను గూడఁ జేసిరని సూచించును.

ఇఁక సోమప్రయోగమును జూపుచున్నాఁడు. అవలన్ = ప్రవర్గ్య. ఉపసదములయినపిమ్మట, ప్రాతస్సవనము - ఇదియొక క్రియావిశేషము. ఆదిన్=మొదట, ఐంద్రము=ఇంద్రగ్రహ మను పాత్రయందలి సోమరసమును (ఐంద్రము = ఇంద్రుఁడు దేవతగాఁగల హవిస్సు ధానములు కరంభము. పరివాపము, పురోడాశము, పయస్య యని యైదువిధములు.) ప్రాతస్సవనమునందలి హవిస్సులు 'ఇంద్రాయవ తేధానాః ఇంద్రాయపూషణ్వతే కరంభః సరస్వతే పరివాపః ఇంద్రాయ పురోడాశః మిత్రావరుణాభ్యాం పయస్యా' యని చెప్పినట్లు యీ యైదు హవిస్సులను ప్రాతస్సవనమున నింద్రునిఁ గూర్చియే హోమము చేయవలయును 'అథకస్మాదేవేషాగ్ం హవిషామంత్రమేవ యజంతి' యను ప్రమాణము.

మాధ్యందినసవనమునను, సాయంసవనమునను పయస్యతప్ప తక్కిననాల్గుహవిస్సులను హోమము చేయవలసినదే.

అంతన్ = ప్రాతస్సవన మైనపిదప, మాధ్యందినమును = మాధ్యందిన మనుపేరుగల రెండవ క్రియావిశేషమును, అపిదప, తృతీయము=సాయంసవన మను మూఁడవ క్రియావిశేషము, న్యూనాతిరిక్తతలు=హెచ్చు తక్కువలు, ఓలిన్=క్రమముగా, దీర్చిరి.

## తాత్పర్యము

సంచారార్థమై గుఱ్ఱమును విడిచి సంవత్సరము సమీపింపఁగా, నది క్రమ్మఱి రాఁగా దాని రావితోఁపునఁదు కట్టి హయమేధమం దాసక్తులైన బ్రాహ్మణులు ఋశ్యశృంగుఁడు మొదలుగా పాడ్యమి మొదలు దినదినము మూఁడు వైశ్వదేవంబు లేడుదినములు చేసి ప్రవర్గ్యముపసదను లను కర్మములను ప్రాతస్సవనమును మొదట నైంద్రము సలిపి సోమలీఁగను శాస్త్రమునఁ జెప్పిన చొప్పున స్తుతిచేసి యంతట తృతీయము మాధ్యందినము వీనియం దేమియుఁ గొఱఁత లేకుండ శాస్త్రంబునఁ జెప్పఁబడిన ప్రకారము సలిపిరి.

చం॥ స్ఖలితము హోమలోప మొకటఁ•గానము, సర్వము మంత్రవంతమై
　వెలసె నిరంతరాయముగ • వేడుక కే పట నొక్కఁ డేనియున్
　గలుగఁడు డప్పి నాఁకలను•గాఁతియు నొందెడివాఁడు, విద్యలం
　దెలియనివాఁడు, నూర్లకొలఁ•దిం దగుశిష్యులు లేనివిప్రుఁడున్. ౪౦౯

స్ఖలితము = (1) క్రమముతప్పి హోమము చేయఁబడినది. (2) హోమమునకై పాత్రమునుండి యెత్తునపుడు అజాగ్రతవలన చేజాఱి దిగువఁబడినది. హోమలోపము= హోమమునందు లోపము, సర్వమున్ = సకలహోమములును, మంత్రవంతమై = ఆ యా మంత్రములతోఁ గూడినదై నిరంతరాయముగన్ = విఘ్నములేక; విఘ్న శాంతికై రక్షోఘ్నమంత్రాదులను బఠించుచుండిరి. కాన నచటి క్రియాకలాపము లన్నియు నిర్విఘ్నముగా జరిగినవి. కాఁబట్టి యన్ని హోమములును వానివానిమంత్రములు తప్పక చెప్పి హోమము చేయఁబడినవి, హోమముచేయక మఱచినదియుఁ గ్రమముతప్పి హోమముచేసినదియు నొక్కటైన లే దని భావము – అని కొందఱు. ఇటఁ జెప్పఁబడిన హోమములు అశ్వమేధమునఁ జేయవలసిన అన్న హోమము మున్నగునవి. అవి యనేకములు కావునఁ దప్పులు సంభవింపవచ్చును. అట్టి వెవ్వియును సంభవింపకయుండునట్లు మిక్కిలి జాగ్రత్తగాఁ జేసిరి. 'పత్నీసంయాజనాంతే హ్యన్యగ్నిష్టోమేతు సంస్థితే ! ప్రజాపతి సమే గీతే వీణాగణికిభి ర్నృపే। అస్తంగతే సహస్రాంశౌ వాచయశ్చైవ నిర్గతాః ! షట్త్రింశతమథాసంధీ । స్తావంతో ధ్వర్యవో వృతాః। ఆప్రాకృతై స్స్రువైర్దీర్ఘదండైః ఖదిరసంభవైః। సర్వాం తాం రాత్రిమన్నాదిదకాజ్యాదీని జుహ్వతి । సంఖ్యాహుతీ స్తా స్సకృదేవ హుత్వా పరార్థపర్యంతమథక్రమేణ ॥ హుత్వాశ్వనామప్రభృతీని రాత్రే శ్శేషోఽథ్య సంఖ్యాహుతిభి స్సమాప్య' యను యాజ్ఞికవాక్యము ప్రమాణము, ఇఁక నన్నదానసమృద్ధినిఁ జెప్పుచున్నాఁడు. సోమలతాక్రయ మయినపిదప వపాహోమ మగునంతవఱకు యజ్ఞాన్నమును భుజింపరాదు. అట్లు భుజించినఁ బాపము సంభవించును, అని 'నదీక్షితాన్నమ

శ్నీయాత్-హుతాయాం వపాయాం దీక్షితాన్నమశ్నీయా'త్తని శాస్త్రములు చెప్పుచున్నను వీరిట్లుభుజింపహేతువేమనఁగా దశరథుఁడుతనసొత్తునంతయు వసిష్ఠునికిస్వాధీన పఱిచెను. తనస్వాతంత్ర్యమందుండి వదలుకొనెను. అప్పుడుసొత్తుయజమానిదికాదు. వసిష్ఠునిది. కాఁబట్టి యీ యన్నము యజ్ఞమునందుంచినను భుజించువారికి దోషము లేదు. ముందుచెప్పిన శ్రుతివాక్యములు యజమానుఁడు తనసొత్తు నభిమానించె నేని యట్టి యన్నమును భుజింపఁగూడదు. కావున శాస్త్రవిరోధము లేదు.

## తా త్ప ర్య ము

హోమము చేయునపుడు చేయిదప్పిజాఱిపడినదిగాని చేయవలసినది లోపించినది గాని యేకార్యమందును లేదు. అన్నికార్యములు సమంత్రకముగానే విఘ్నములేక జరిగెను. వినోదమునకైనను నొక్కఁడైనను నా కాఁకలి నాకు దప్పియున్న వాఁడు లేఁడు. బ్రాహ్మణులందు వేదవిద్య రానివాఁడుగాని శిష్యులులేనివాఁడుగాని లేఁడు.

ఉ॥ పాఱులు నాథవంతులును • బాలురు వృద్ధులు వ్యాధిచేత నో
టాఱినవారలున్ శ్రమణు • లంగనలు న్వివిధౌదనంబులున్
గాఱఁగఁ జేరలన్ ఘృతము • కమ్మని పప్పులు పిండివంటలున్
జూఱలుగా భుజించి రటఁ • జొక్కపుమక్కువ ముక్కుబంటిగన్. ౪౧౦

పాఱులు = బ్రాహ్మణులు, నాథవంతులు = సేవకులు, బ్రాహ్మణశబ్దముతోడ సేవక శబ్దము చెప్పుటచేత బ్రాహ్మణులకు శుశ్రూషచేయు శూద్రు లని యర్థము. నాథవంతులు - నాథుఁడు (=యజమానుఁడు) కలవారు. ఓటాఱినవారు = బల హీనులు, శ్రమణులు = (1) దిగంబరులు - "శ్రమణా వాతవసనా" యని నిఘంటువు (2) సన్న్యాసులు = "చతుర్థ మాశ్రమం ప్రాప్తాశ్శ్రమణా నామ తేస్మృతా" యని స్మృతివాక్యము. శ్రమణశబ్ద మిచ్చటఁ బ్రయోగింపఁ బడియుండుటచేతను బౌద్ధసన్న్యాసులకు శ్రమణులని పేరుండుటచేతను బౌద్ధమతము వ్యాపించినపిమ్మటఁ రామాయణము రచింపఁ బడెనని కొందఱు తలంతురు. బుద్ధుఁడు పుట్టకముందుండియు సంస్కృతమున నీ పద మున్నది. ఆపేరిచేతనే బౌద్ధసన్న్యాసులు తమ్మఁ బిలుచుకొనసాగిరి. అంతియకాని యీ పదము బౌద్ధులు సృష్టించినది కాదు; అంతకు ముందు లేకయుఁ బోలేదు. చైత్యశబ్ద మిట్టిదే. 'భీమపరాక్రమ' యని రామ హనుమంతులవిషయమున రామాయణమం దుండుటచే భీముఁడు పాండవుఁడు కావున నా తర్వాత రామాయణము వ్రాయఁబడె, నని యొకఁడు వ్రాసెను. వివిధ + ఓదనములు = వివిధములగు నన్నములు, ముక్కుబంటిగన్ = ముక్కు మునుఁగువఱకు, చూఱలు=కొల్లలు.

### తా త్ప ర్య ము

బ్రాహ్మణులును - సేవకులను - పిల్లవాండ్రు ముసలివాండ్రు-రోగపీడితులు - విర క్త లగు స్త్రీలు నానావిధములైన యన్నములు-చేరలకొలఁది నెయ్యి - రుచిగల పప్పులు-పిండివంటలు-వీనినన్నిఁటిని ముక్కు-మునఁగఁ బ్రీతితో కొల్లలుగా లొట్టలు వేసికొనుచు భుజించిరి.

ఉ॥ అంచితభక్ష్యభోజ్యముల • యచ్చపుఁగమ్మని వాసనల్ ఘుమా
యించుచుఁ దీర్ప నాఁకలిని • నెంతయుఁ ద్రేఁచుచుఁ బొట్ట దట్టుచున్
మించినయాస పాపడియు • మేకొనఁ జాలమిఁ దృ ప్తి వి స్తరుల్
దించి చనంగలే, రెవరు • దీర్చి రదెట్టులొ శాకపాకముల్. ౪౧౧

అంచిత = ఒప్పునట్టి, భక్ష్య = కఠినములగు తినుబండములయొక్క-యు-వడలు మొదలైనవి. భోజ్యములు = అన్నము మొదలయినవాని యొక్క-యు, అచ్చము= పరిశుద్ధమగు, మేకొనన్=పొందన్.

### తా త్ప ర్య ము

మనోహరములగు భక్ష్యములయు భోజ్యములయుఁ గమ్మనివాసనలే ఘుంఘు మ్మని ప్రసరించి యాఁకలి దీర్చు చుండఁగాఁ ద్రేఁపులు తేన్చుచుఁ గడుపులు నిమిరి కొనుచు రుచిగలవగుటచే జిహ్వాచాపలముచే వంటకము తినుదమని యాసపడియుఁ గడుపునం దెడములేమి తినలేక లేచిపోవుటకు మనసురాక భోక్తలు కస్తిపడిరి. అహో యా శాకపాకము లెవ్వ రెట్టులు దీర్చిరో కదా !

కం॥ కుడువఁగఁ జాలక వి స్తరి, విడువంగా లేక మిణుక • వెక్క-స మయి, వే
యిడుఁడీ యిడుఁడీ యన్నం,బడబాల,లటంచుఁ బలుకు • నధికారితతుల్. ౪౧౨

అడబాలలు=వడ్డించువారలారా ! మధ్యమపురుషయోగముచే నిట నారగా గమము వైకల్పికము.

### తా త్ప ర్య ము

భోక్తలు కడుపులు పూర్ణముగ గొంతులవఱకు నిండుటచేఁ దినలేరు, లేచిపోద మనిన మనసురాదు. ఇట్లు వెక్క-సమయి మిణుకఁగా నధికారులు భోక్త లాకుల ముందు కూర్చుండియుండుట చూచి యింకను భుజించెద రను తలంపుతో వంటవార లారా ! ఇంకను వడ్డింపుఁ డని పలుకుచుండిరి.

కం॥ సూపంబులు వివిధంబులు పూపము లన్నంబు నాజ్య • పూరము రుచ్య
ద్దీపిత పాయసములును న, నూపము నొనరించె ధర న • నూనముగాఁగన్. ౪౧౩

సూపములు = పప్పులు, అపూపములు = పిండివంటలు - అప్పచ్చులు, ఆజ్య పూరము = నేతిప్రవాహము; రుచి + ఉద్దీపిత = కమ్మనిరుచి చేత నొప్పునట్లు చేయఁబడిన, అనూపము = బురదనేల, అనూనము = కొఱఁతలేనిది, నాల్గవపాదంబున నఖ్ సమాసయతి.

తా త్ప ర్య ము

పప్పులు - పప్పుచ్చులు - నన్నము - నేతి వెల్లువలు - మిక్కిలి రుచిగల పాయసములు భోజనశాలను బురదనేలగాఁ జేసెను.

కం॥ నానాదేశసమాగత, మానవతీపురుషజనము•మానక మెపుడున్
చానాన్నంబుల రుచులం, బూనిక కొండాడియాడి•భుజియించెదమిన్. ౪౧౪

నానాదేశసమాగత=అనేక దేశములనుండివచ్చిన, మానవతీ=స్త్రీలయొక్కయు.

తా త్ప ర్య ము

నానాదేశములనుండి వచ్చిన స్త్రీపురుషసమూహములు నన్న పానంబుల రుచులను పొగడి పొగడి కోరికదీర భుజించిరి.

కం॥ దిన దినముఁ గ్రొత్తక్రొత్తగ, జనులకు విధివంతములుగ•సమకూర్చినయో
దనరాసులు కొండలో నాఁ, గనవచ్చె మహానసములఁ•గ్రతువిధివేళన్. ౪౧౫

విధివంతములుగ = పాకశాస్త్రమునఁ జెప్పినరీతిని, ఓదనరాసులు = భక్ష్యభోజ్య చోష్య లేహ్య పానము లనునైదువిధములయిన తినుపదార్థముల కుప్పలు, మహానసములన్=వంటయిండ్ల యందు, క్రతువిధివేళన్=యజ్ఞముచేయుసమయమున.

తా త్ప ర్య ము

దశరథుఁడు యజ్ఞముచేయుకాలమున వంటయిండ్లలో ప్రతిదినము నేపూఁట కాపూఁట క్రొత్తక్రొత్తగ శాస్త్రప్రకారము సిద్ధముచేసిన యన్నపురాసులు కొండల వలెఁ గానవచ్చుచుండెను.

శా॥ భద్రం తే నృపలోకపాలవర! తృ•ప్తాస్స్మః ప్రభో ! యంచు న
త్యుద్రామోదములోడ నభతలముక్•పోఁకంగ భోక్తల్లుండుల్
మాద్రి స్మితఁగఁ గూయిడ న్దశరథ•తోన్మోపాలుఁ డాలించి యు
ఛ్ఛిద్రానందము నొంది దానమును జే•సెం జేలము ల్భావములున్. ౪౧౬

నృపలోకపాల = దిక్పాలురవంటిరాజులయందు, వర = శ్రేష్ఠుఁడా, తే=నీకు, భద్రం = మేలు, అస్తు = అగుఁగాక యని యధ్యాహారము, ప్రభో =

దశరథమహారాజా ! తృప్తాః = తృప్తిచెందినవారముగా. స్మః = అగుచున్నాము' అభ్రాభ్ర = అధికమైన, అమోదములోన్ = సంతోషములో, నుడుల్ =మాటలు, అభ్రతలము=ఆకాశప్రదేశము, భోక్తల్ = భుజించువారలు, కూయిడన్ = మొఱ పెట్టఁగా - అఱవఁగా, క్ష్మాపాలుఁడు = రాజు, ఆలించి = విని, మీఁది స్తుతి వాక్యములు జనులవి కాని కవివిశావు దీనివలన 'బ్రాహ్మణావీణా గాథినా గాయతే' యని ప్రారంభించి 'ఇత్యదదా ఇత్యయజథా ఇత్యపచ ఇతిబ్రాహ్మణో గాయే' త్తని శాస్త్రమునఁ జెప్పినట్లు స్తుతిశ్రవణ మనుకార్య మీ సందర్భమునఁ జెప్పినట్లయినదని గ్రహింపవలయును. అభ్యభ్ర + ఆనందము = అధికసంతోషము, చేలముల్ = వస్త్రములు.

## తా త్ప ర్య ము

ఓ రాజేంద్రా ! నీకు శుభమగుఁగాత, మేము తృప్తులమైతిమి.' అని సంతోషాతిశయముచే భోక్తలాకాశమునిండునట్లు గట్టిగఁ జెప్పుచుండ దశరథుఁడు విని సంతోషించి భోజనానంతర మందఱకు వస్త్రములు ఆభరణములు దానము చేసెను.

కం॥ బోసేసెడివిప్రులకుఁ గైసేఁతల నొప్పుశుచిజనము వడ్డించెన్

వేసట లేకవ్వారికి, బాసటలై కుండలముల వారలు దిరుగన్. ౪౧౭

బోసేసెడి = బోనము + చేసెడి = భోజనముచేయుచుండి, కైసేఁతలన్ = అలంకారములచేత, వేసట = శ్రమము, ఆ + వారికిన్ = వడ్డించువారికి, బాసట= సహాయము.

అబిడన్నంబు సంకటి యంబలియును.

జేయ నవ రేయివేళ బోసేసిపోవు=హంస-౪ ఆ.

పోవద్దన బోసేయన నేవచ్చెదనన్న॥ శిఖ. ౪త.

## తా త్ప ర్య ము

భోజనముచేయు బ్రాహ్మణులకు వడ్డించువారు శుభ్రవస్త్రములు కట్టుకొని శుచిమంతములైన దేహముల నలంకరించుకొని వడ్డింపఁగా వేసటలేక వారి కందిచ్చువారు కుండలములు ధరించినవారు సహాయులుగ నుండిరి. చెమటలు గాఱుచు వడ్డించువారిని జూడఁగానే వాంతికి వచ్చున ట్లుండిన నన్న మెట్లు సహ్యమగును ?

కం॥ మా పూపో మా సూపో మా పరమాన్నం ఘృతం చమా దధిదుగ్ధే

మా పరితుష్టాస్స్మ యనుచుఁ, గూపెట్టినదాఁక నిడిరి కోరిన వెల్లన్. ౪౧౮

అపూపాః = పిండివంట, మా = వలదు, సూపః = పప్పు, మా = వలదు, పరమాన్నం = పాయసము, మా=వలదు, ఘృతంచ=నెయ్యియు, వలదు, దధిదుగ్ధే = పెరుఁగు పాలు. మా=వలదు, పరితుష్టాస్స్మ=మిక్కిలి తృప్తిపడితిమి, అనుచున్ = ఈవిధముగాఁ జెప్పుటకు చెట్టినదాఁక=మొఱపెట్టుదనుక.

### తాత్పర్యము

అప్పచ్చులు మాకు వలదు. పప్పువలదు, పరమాన్నము వలదు, నెయ్యి వలదు. పాలు పెరుఁగువలదు, కడుపులు నిండినవి, మిక్కిలి తృప్తిపడితిమి - యని కేకలు వేయువరకుఁ గావలసిన పదార్థములన్నియు వడ్డించిరి.

తే॥ కుడిచి కూర్చుండి సన్మణీ•కుండలాది, భూషణాలంకృతాంగులై•భూమిసురులు
గెరలి తొడఁగి రన్యోన్యజి•గీషఁ జేసి హేతువాదంబునకు, జన్న•మిట్లుజరుగ. ౪౯

సత్ + మణీ = మంచిరత్నములుగల, కుండల + ఆది = చెవులపోగులు మొదలగు, భూషణ+అలంకృత+అంగులై = సొమ్ములచేత నలంకరింపబడిన దేహములు గలవారై, భూమిసురులు = బ్రాహ్మణులు - ఋత్విక్కులు, కెరలి=అతిశయించి, అన్యోన్య = ఒకరినొకరు, జిగీషఁ జేసి = జయించుకోరిక చేత, హేతువాదమునకు= ప్రకృత యాగానుష్ఠానమున కుపయోగములకు కారణములవిషయమైన వాదమునకు, తొడఁగిరి = ప్రారంభించిరి. సవనముల మధ్యకాలమున నని భావము. 'కిగ్గ్‌స్విదాసీత్పూర్వచిత్తి' యని హోతకును బ్రహ్మకును జరగుప్రశ్న ప్రతివచనములవంటి బ్రహ్మోద్యమను కార్యము నెరవేఁచినట్లు దీనిచేఁ జెప్పఁబడెను.

### ~~భావార్థము~~ ~~వ్యాకరణము.~~

ఈ ప్రకారము భుజించి నిర్విచారముగఁ గూర్చుండి రత్నములు చెక్కిన కుండలములచే నలంకరింపఁబడిన దేహములు గలవారై బ్రాహ్మణు లొకరి నొకరు గెలుచు కోరికగలవారై హేతువాదములకుఁ బ్రారంభించిరి. ఈ ప్రకారము యజ్ఞము జరిగెను.

కం॥ దినము దిన మచట సంస్తర, మున నేర్పరులైన ద్విజులు•మునుకొని క్రియలన్
గొనసాగింపుదు రన్నియుఁ, బనివడి విధివిహితమైన•పద్ధతు లమరన్. ౫౦

ఉమా, ఔర్వ్యా, కావ్యులు దేవతలుగాఁ గలవియు, 'ద్వినారాశంసనం ప్రాతస్సవనం, ద్వినారాశంసనం మాధ్యం దినసవనం సకృన్నారాశంసనం తృతీయ సవన' మ్మని శాస్త్రమున విధింపఁబడ్డవియు నయి యా దినముల మూఁడు పూఁటలును జేయవలసిన కార్యములఁ జెప్పుచున్నాఁడు. దినదినము = అశ్వమేధము

చేయు ప్రతిదినమును, సంస్తరమునన్ = దిగువఁ బఱచిన దర్భలయందు, క్రియల నన్నియు=ఉపమాది దేవతాకములగు కార్యములను, ఉపహోర్వ్య కార్యములను వారు ప్రాతస్సవనాదులగు మూఁడుసవనములందు నుపయుక్తులగు పితృదేవతలు, నారాశంసనము = చమసవిశేషము.

తాత్పర్యము.

ప్రతిదినము పఱచిన దర్భలమీఁద నేర్పరులైన బ్రాహ్మణులు కార్యములందు నీవు నీవనక నేను జేసెద నేను జేసెద నని ముందుపడి శాస్త్రములందుఁ జెప్పిన చొప్పున కార్యములన్నియుఁ దీర్చుచుండిరి.

ఆ॥ వ్రతులు గానివారు • వాదశాలీనుల, శ్రుతిషడంగవిదులు • సూరిజనుల
వలన వినికిలేని • వారు నాదశరథు, నోలగమున దొరకఁ • డొక్కఁడేని. ౪౨౧

వ్రతులు = ప్రాజాపత్యములోనగు వ్రతములు గలవారు, శాలీనులు = ధైర్యహీనులు, వెలితలు, అశ్రుతిషడంగ విదులు=నాలుగువేదములను ఆఱువేదాంగములను నెఱుఁగనివారు, సూరి = పండితులగు, వినికిలేనివారు – గొప్పవిషయములను బలుమాఱు విననివారు, ఓలగమునన్=సభయందు.

తాత్పర్యము.

వ్రతములేనివారు, వాదమున నసమర్థులు. ఆఱంగములతోడ వేదముల నధ్యయనము చేయనివారు పెద్దలసేవచేసి వారివలన విషయములు గ్రహింపనివారు దశరథుని సభయందు నొక్కఁడైనను లేఁడు.

—• యూపస్తంభ ప్రతిష్ఠ •—

సీ॥ యూపప్రతిష్ఠకు • నుచితంపువేళ రా, మూరేడుచంద్రల • మహితము లగు
యూపంబు లాఱాఱు • నొకటి దాపుగ నాటి, వన్నియు మోదుగు • లవల నిల్పి
విరిగియూపం బొండు • వేదిపజ్జ ఘటించి, దానిప్రక్కల దేవ • దారుయూప
యుగ్మంబుఁ బొనరించి • యొయ్యశోభార్థమై, శాస్త్రకోవిదులు కాం • చనవిభూష
తే॥ ణంబులను వానిని నలంకృ • తంబుఁ జేసి యేకవింశతియూపంబు • లిరువదొకటి
గలుగఁ జిటికెనవ్రేలున్నర • కొలఁత నిలిపి, యొక్కొకటివస్త్రముంచిరొ • క్కొక్కటికిని. ౪౨౨

ఔపవసథ్యదినమునఁ బశ్వాలంభ మను కార్యమును జరుపుటకై మొదట యూపస్తంభస్థాపనమును జెప్పుచున్నాఁడు.

యూప = యజ్ఞపశువును గట్టివేయు స్తంభము యొక్క, ప్రతిష్ఠకు = స్థాపించుటకు, ఉచితము + వేళ = నిర్దోషమగు తగినకాలము, రాఁగా, "యూపాయో చ్ఛ్రీయమాణాయాను బ్రూహి" యనుప్రైషము రాఁగా నని భావము. ఆఱు +

అట్టు = మారేడుకొయ్యలతోఁ జేసినవి ఆఱు, చంద్రలతోఁ జేసిన యూపములాఱు,
ఒకటిడాపుగ = మారేడు సమీపమునఁ జంద్రయూపములను స్థాపించి, అన్ని మోదు
గులు=మోదుగుకఱ్ఱలతోఁ జేసిన యూపముల నాటిరని. విరిగి యూపము = విరిగి
కొయ్యతోఁ జేసిన యూపము, ఒండు = ఒకటి, వేదిపజ్జన్ = అగ్నియుంచు తిన్నెకు
సమీపమున - యెదుటిభాగమున, ఘటించి = నాటి దాని ప్రక్కలన్ = విరిగి
యూపము రెండుప్రక్కలయందును, దేవదారు యూపయుగ్మంబు=దేవదారు కఱ్ఱ
లతోఁ జేసిన రెండుయూపస్తంభములను, 'రాజుద్దాలమగ్నిష్ఠమ్మినోతిపౌతుదువావళితో
భవతి' యను శ్రుతివాక్యమున విరిగి యూప మొక్కటియనియు దాని కిరుప్రక్కల
దేవదారు యూపములు రెండనియు నేర్పడియున్నది. యూప స్తంభముల నాటవలసిన
క్రమ మీక్రిందవ్రాసినవిధముగ నెఱుంగునది. మీఁదఁ జెప్పిన శ్రుతిప్రకారము విరిగి
యూపము నగ్నివేదియెదుట నానుకొని నాటవలయును. దాని యుత్తరదక్షిణముల
పార్శ్వములందు దేవదారు యూపముల నాటవలయును అమూఁటి కుత్తరమున
మూఁడు మోదుగు యూపములను దక్షిణమున మూఁడు మోదుగు యూపములను
నాటవలయును. ఈ తొమ్మిదంటి కుత్తరమున మూఁడు బిల్వ యూపములను దక్షిణ
మున మూఁడు బిల్వయూపములను నాటవలయును ఈమారేడు మోదుగు యూప
ములతో దేవదారుయూపముల ప్రక్కన నేజాతివియున్నను దప్పులేదు. కాని బిల్వము
లాఱింటికి వెంబడి చంద్రయూపము లమరునట్లు నాటవలయును. అదియే యిట
ముఖ్యము. దేవదారు యూపముల ప్రక్కల బిల్వయూపముల నాటినచో వాని కిరు
ప్రక్కలఁ బూర్వోత్తరక్రమమునఁ జంద్రజాతివి ఆ వెంబడి మోదుగుజాతివి యూప
ముల నాటునది. కావుననే కవి మారేడు చంద్రల నని యీ రెండుపదములనే క్రమ
ముగ ద్వంద్వసమాసముగఁ గూర్చెను. ఇయ్యర్థమే యూప స్తంభసూత్రమునఁగలదు.
"రాజుద్దాల మేక వింశత్యరత్నిం, సమ్మినోతి పౌతు దువావళిత। త్రయో బైల్వా దక్షి
ణత। త్రయ ఉత్తరతః త్రయః ఖాదిరా దక్షిణత త్రయ ఉత్తరః। త్రయః పలా
శాదక్షిణతః। త్రయఉత్తరత"యని యూప స్తంభ సూత్రము.

ఇఁక వాని సంఖ్యను నలంకారమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శాస్త్రకోవిదులు = యజ్ఞశాస్త్రమున బండితులు, శోభార్థమై = యజ్ఞాలంకా
రముకొఱకై, కాంచనవిభూషణంబులను = బంగారు సొమ్ములచే - బంగారు రేకులు
మొదలయినవానిచే, అలంకృతంబు జేసి = అలంకరించి - ఈయలంకారము శాస్త్ర
సిద్ధము కాదుగాని యజ్ఞమున కలంకారముగ నుండు నని తలంపుతో నను భావము
శోభార్థమై యనుపదమువలన నేర్పడుచున్నది. ఇరువది యొక్కటి చిటికెనవ్రేలూఁర
కొలఁది కలుగ, 'వెలయునట్టి' యనుపద మధ్యాహారము. ఒక్కొక్క యూపము